

O'ZBEKISTONNING UMIDLI YOSHLARI

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA TALABA VA MAGISTRLAR
MASOFAVIY ILMIIY-AMALIY KONFERENSIYASI

1-MAY, 2020-YIL

M

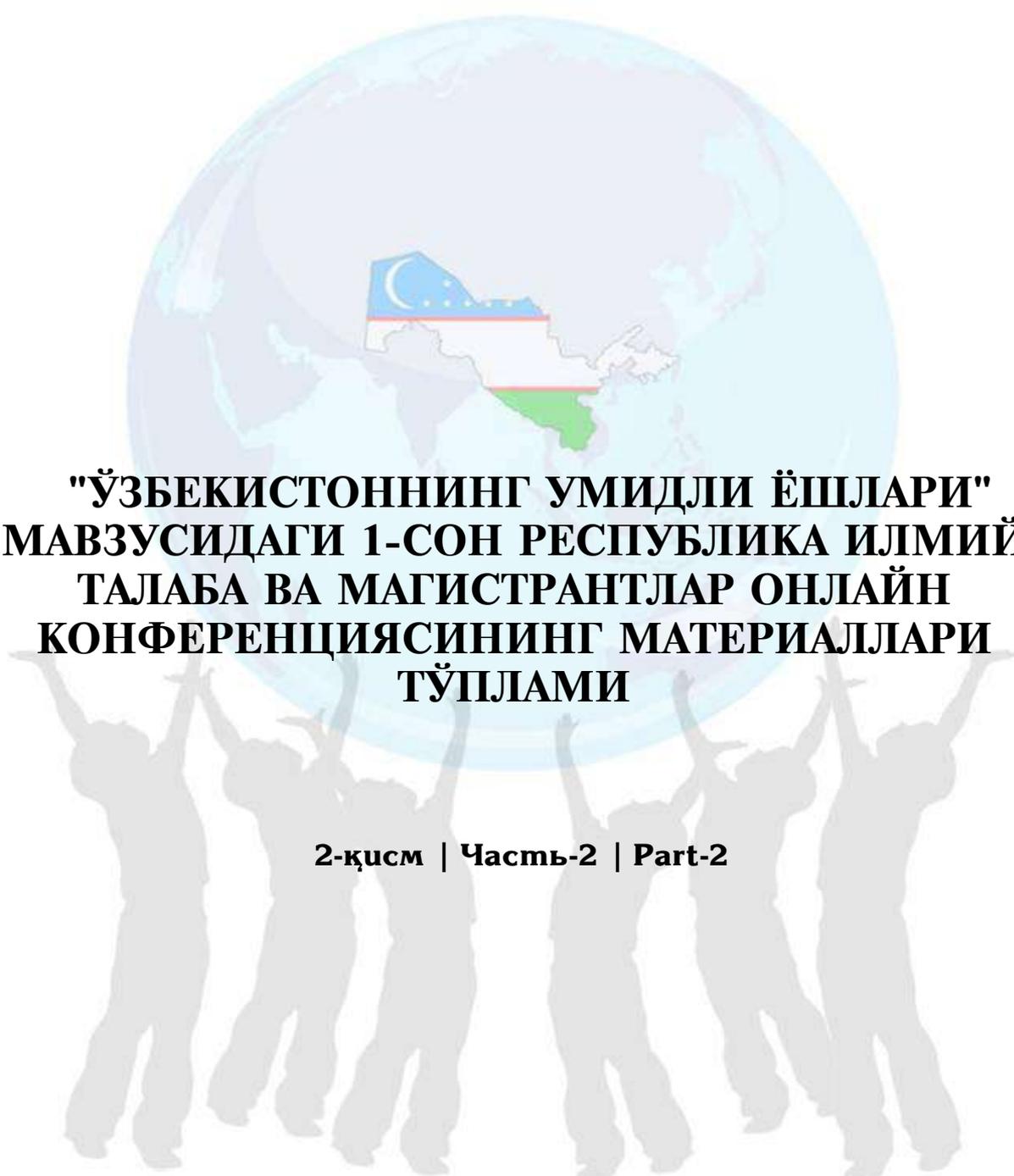
Doi: 10.26739/conf_04/05/2020

CONFERENCES.UZ
PLATFORMASIDA

COVID-19'NI
YENGAMIZ!
UYDA QOLING!

**"ЎЗБЕКИСТОННИНГ УМИДЛИ ЁШЛАРИ"
МАВЗУСИДАГИ 1-СОН РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ
ТАЛАБА ВА МАГИСТРАНТЛАР ОНЛАЙН
КОНФЕРЕНЦИЯСИНИНГ МАТЕРИАЛЛАРИ
ТЎПЛАМИ**

2-қисм | Часть-2 | Part-2

ТОШКЕНТ-2020

"Ўзбекистоннинг умидли ёшлари" мавзусидаги 1-сон Республика илмий талабалар ва магистрантлар онлайн конференцияси [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистоннинг умидли ёшлари" мавзусидаги 1-сон Республика илмий талабалар ва магистрантлар онлайн конференциясининг материаллари тўплами, 1 май 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020.

Тахрир кенгаши аъзолари:

- **Д. Каттахонова** - Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий кенгаш раисининг ўринбосари, "Камалак" болалар ташкилоти раиси
- **Ш. Файзиев** - ю.ф.д., доц. tadqiqot.uz Хуқуқий тадқиқотлар журнали Бош муҳарир ўринбосари
- **М. Эшонқулов** - Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий кенгаши "Талаба ёшлар ва волонтерлар билан ишлаш" бўлими бошлиғи
- **Ж. Хусайнов** - tadqiqot.uz директор ўринбосари
- **Р. Абдуллаева** - координатор, tadqiqot.uz ёшлар бўйича масъул
- **А. Сотволдиев** - Тошкент темир йўл муҳандислари институти Ёшлар билан ишлаш, маънавият ва маърифат бўлими бошлиғи, аъзо
- **А. Бердимуродов** - Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти ёшлар етакчиси
- **Ҳ. Турсунов** - Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институти ёшлар етакчиси, аъзо
- **А. Юлдашев** - Тошкент педиатрия-тиббиёт институти Нукус филиали ёшлар етакчиси, аъзо
- **О. Олимжонов** - Андижон давлат университети ёшлар етакчиси, аъзо
- **О. Собиров** - Бухоро давлат университети, аъзо
- **М. Мирсултонов** - Тошкент давлат аграр университети, аъзо
- **Н. Пирназаров** - Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети, аъзо
- **Б. Курбонов** - Тошкент автомобил йўлларини лойиҳалаш, қуриш ва эксплуатацияси институти, аъзо
- **А. Темиров** - Камолиддин Беҳзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институти, аъзо
- **З. Эшонқулов** - Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти, аъзо
- **Хусен Тўхтаев** - Самарқанд давлат университети, аъзо

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Тўпламга киритилган мақола ва тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси
© Tadqiqot.uz

ТАРИХ

1. Umarov Bahodir Asqaraliyevich, Hamidov Nodirbek AMIR TEMURNING HARBIY JANG SA'NATI HAQIDA AYRIM MA'LUMOTLAR...	9
2. Aziza Ravshanova O'ZBEKISTON KELAJAGI: O'TMISH VA BUGUN TALQINIDA.....	13
3. Abdilohadov Doniyor Vosiq o'g'li O'ZBEKISTONNING UMIDLI YOSHLARI.....	15
4. Adashaliyev Azizbek Zafarjon o'g'li ROSSIYA IMPERIYASINING O'RTA OSIYO XONLIKLARINI SIYOSIY VA IQTISODIY JIHATDAN O'RGANISHDA FLORIO BENEVENI EKSPEDITSIYASINING O'RNI.....	17
5. Doniyor Anvarov "BOBURNOMA"DA FARG'ONANING IJTIMOY-IQTISODIY HAYOTI HAQIDA MA'LUMOTLAR.....	19
6. Iminjanov Boburmirzo Xabibullo o'g'li XVII ASR O'RTALARIDAGI USMONIYLAR SALTANATIDA SULTON MEHMED IV HUKMRONLIK DAVRINING O'RNI VA AHAMIYATI.....	21
7. Aziz Imomov SARDOBA-SUV QADR-QIMMATINI ESLATIB TURUVCHI OBIDA.....	24
8. Nematov Sarvar BIR SHAHAR USTIGA IKKI HUKMDOR YURISHI (MANBA TAHLILIDA).....	27
9. Xasanov Shahboz Shodiyevich, Normamatova Mavluda To'lqin qizi SURXON VOXASI ARXEOLGIK YODGORLIKLARIDA DINIY BAG'RIKENGLIKNING AKS ETISHI.....	30
10. Dilnoza Raxmatova KORORAVIRUS PANDEMIYASI - OSHARCHILIK VA IQTISODIY MUAMMOLARNING YANGI OMILI.....	33
11. Раззақов Жахонгир Насимжон ўғли АРФОНА ВОДИЙСИ ҚОЯТОШ СУРАТЛАРИ - МУҲИМ ТАРИХИЙ МАНБА.....	35
12. Jabbarbergenov Timur SANLI HAM MOBIL ETNOGRAFIYA: QAYSI BIRI AHMIYETLI?.....	38
13. Xasanov Шахбоз Шодиевич, Атажанова Инобат Комилжон қизи АРАБ ХАЛИФАЛИГИ ДАВРИДА ТЕРМИЗДА ЗАРБ ҚИЛИНГАН ТАНГАЛАР.....	40
14. Salavat Galiev XIX ASR IKKINCHI YARMI - XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA TA'LIM TARAQQIYOTIDA TATAR MA'RIFATPARVARLARINING O'RNI.....	43
15. Жумабек Жангабаев ЖАНУБИЙ ОРОЛ ҲУДУДИДА АЛОҚА ВОСИТАЛАРИ - СУВ ТРАНСПОРТИ ВОСИТАЛАРИ ТАРИХИДАН.....	46
16. Қойшыбаев Амангелди АРАЛ ЭТИРАПЫНДА ДЭСЛЕПКИ МЭМЛЕКЕТШИЛИК ҚОНЫСЛАРЫНЫН ПАЙДА БОЛЫҰЫ.....	49
17. Камола Орзиева XIX - XX АСР БОШЛАРИ ЎЗБЕК ХАЛҚИ НИКОҲ МАРОСИМЛАРИ ЛИБОС ВА ТАҚИНЧОҚЛАРИДАГИ ЎЗИГА ХОСЛИК.....	51
18. Рашидов Улугбек Орифжон ўғли АҲОЛИ ТУРАР-ЖОЙЛАРНИНГ ШАҲАР КЎРИНИШИГА ТАЪСИРИ.....	55
19. Тураева Нафосат БОБУРШОҲНИНГ ҲАЁТИДА МУҲИМ ЎРИН ТУТГАН АЁЛЛАР.....	58

20. Умаров Бахтишод Бахридин ўғли ХОРАЗМ ВОҲАСИДА КАТТА ПАТРИАРХАЛ ОИЛА ВА УНИНГ ТАДҚИҚИ ХУСУСИДА61	
21. Хўжамбердиева Гулируҳсор Рустам қизи ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИННОВАЦИОН ТЕХНАЛОГИЯЛАР ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ.....	64
22. Аҳмадова Зебинисо Шавкатовна ТАРИХ ВА БУГУН ТАРИХ САҲИФАЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ КЎРИНИШИ.....	68
23. Аҳметжанова Моҳинур КИНО САҲЪАТИ ТАРАҚҚИЁТИ ТАРИХИДА ТЕАТР АКТЁРЛИК САҲЪАТИНИНГ РОЛИ.....	71

ҲУҚУҚ

1. Saidjonova Zulfizar BOLA HUQUQLARI NI MOYASI XALQARO VA MILLIY TAJRIBA.....	73
2. Ashurova Gulnoza MAMLAKATIMIZDA HAMDA XALQARO MIQYOSDA BOLA HUQUQLARIGA BO'LGAN E'TIBOR.....	76
3. Dilshod Karimov Toshpo'latovich O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLARINING SHAXSIY HUQUQ VA ERKINLIK LARI.....	78
4. Nodirbekov Furqatbek Umarjon o'g'li KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNING HUQUQIY ASOSI.....	82
5. Sherzod Qo'ldoshev ANOLINING HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISH-BUYUK KELAJAGIMIZ ROYDEVORI.....	85
6. Турובהва Мунира ДАВЛАТНИНГ ИЖТИМОЙ СОҲАНИ ТАРТИБГА СОЛИШ СИЁСАТИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УЧУН ТАКЛИФЛАР.....	89
7. Рахимов Акрам ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИ ҲУҚУҚИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ: ЮТУҚЛАР ВА ЙЎҚОТИШЛАР.....	91
8. Бойдедаев Бобурбек Бекмирза ўғли, А.У.Тухташева УЙ ҚАМОФИ ЭҲТИЁТ ЧОРАСИ ИЖРОСИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	99
9. Воymuratov Khasan Azamat ogli LEGAL REGULATION OF THE USE OF ELECTRONIC DOCUMENTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	105
10. Курбанбаев Алпамыс ЖИНОЯТ ҚОНУНИ НОРМАЛАРИНИ ЯРАТИШДА ҚОНУНИЙЛИК ПРИНЦИПИ.....	109
11. Мамиралиев Атабек ОДАМ САВДОСИ - АСР БАЛОСИ!.....	111
12. Туропов Сардоржон Изатулла ўғли КИЧИК БИЗНЕС ТАДБИРКОРЛАРИГА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИ ҚЎЛЛАШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ТИЗИМИДАН ФОЙДАЛАНИШ АФЗАЛЛИКЛАРИ.....	114
13. Сарбон Сардорович Уралов ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТНИ БАРТАРАФ ЭТИШ БОРАСИДАГИ ДАВЛАТ СИЁСАТИ.....	117

14. Бехруз Шамсутдинов

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ: ИСЛОҲОТЛАР ТАҲЛИЛИ, МАВЖУД МУАММОЛАР ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ.....122

15. Шукуров Жавоҳир

ПРИНЦИП СОРАЗМЕРНОСТИ В МУСУЛЬМАНСКОМ ПРАВЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ.....126

ПСИХОЛОГОЯ ВА СОЦИОЛОГИЯ

1. Mapruza Kunnazarova

O'SPIRIN PSIXOLOGIYA SI VA UNING ZARARLI ODATLARGA MOYILLIGI MUAMMOSI HAQIDA.....130

2. Odinaxon Ibrohimova, Zilolaxon Tillaxo'jayeva

GLOBALLASHUV DAVRIDA SHAXS TARBIYASI.....133

3. Oyguloy To'lqinjonova, Nargizaxon Ahmedova

GLOBALLASHUV DAVRIDA OILA MUHITI.....136

4. Zarnigor Ergashova, Makhliyo Yuldasheva

AGGRESSION AND ITS CORRECTION.....139

5. Пардабоев Рустам

НОТИҚЛИК САНЪАТИ: КЕЧА ВА БУГУН.....141

6. Курбанов Э.

ГЛОБАЛЛАШУВ ВА МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ МАСАЛАСИ.....144

7. Янгибоева Дилдора Раҳмон қизи

ПСИХОЛОГИЧЕКСИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАНИКИ.....147

ИҚТИСОДИЁТ

1. Rustamov Dostonbek Jamshid o'g'li

SUN'IY INTELEKTNING IQTISODIYOTDAGI O'RNI.....150

2. Shuhrat Nurillayev

OUTSOURCING SERVICE IN CONSTRUCTION.....152

3. Гайбуллаева Гулбаҳор Маҳмудовна, Эшимбоева Дилдорара Давлятовна

ДАВЛАТИМИЗ ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАДБИРКОРЛАРГА ЯНГИ СОЛИҚ СИЁСАТИ БЎЙИЧА БЕРИЛАЁТГАН ҚУЛАЙЛИКЛАР.....156

4. Баҳромова Асолат

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАҲОН БОЗОРИГА ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВ ЖАРАЁНИДА БУТУНЖАҲОН САВДО ТАШКИЛОТИГА ҚЎШИЛИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА МУАММОЛАРИ.....158

5. Қаххорали Ҳомидов

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ МАКРОИТСОДИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ТАДБИРКОРЛИК ВА АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ХУСУСИЯТЛАРИ.....162

6. Madina Hotamqulova

COVID-19 PANDEMIYASINING O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIGA SALBIY TA'SIRI VA UNI KAMAYTIRISHNING USTUVOR YO'LLARI.....166

7. Shaxzod IBRAGIMOV

XORAZM VILOYATINI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA "HAZORASP" ERKIN IQTISODIY ZONASINING O'RNI.....168

8. Lutfullaeva Nargiza

THE CONCEPT OF DEVELOPING TOURISM INFRASTRUCTURE IN SAMARKAND REGION.....171

9. Maxmudov Dostonbek Soyibjon o'g'li KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH UCHUN ASOSIY BOSQICH- BIZNES REJA.....	175
10. Otabek Narimonov THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY OF THE UNITED STATES..	178
11. Qilichova Orzigul Zafar qizi, O'raqova Mohinur MEHMONXONALAR FAOLIYATIDA RESTORAN XIZMATINING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI.....	181
12. Kilichova Orzigul Zafar kizi THE CONCEPT OF ETHNOGRAPHIC TOURISM.....	183
13. Qilichova Orzigul Zafar qizi O'ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA ETNOGRAFIYANING AHAMIYATI.....	185
14. Nodirbek Sobitov THE ROLE OF RISK MANAGEMENT SYSTEM ON IMPLEMENTATION OF CUSTOMS CONTROL.....	188
15. To'xtamurodov Bobur Baxtiyor o'g'li O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING YEVROOSIYO IQTISODIY ITTIFOQIGA A'ZO BO'LISHINING MAMLAKAT IQTISODIYOTI VA BOJXONA XIZMATI BILAN O'ZARO UZVIYLIGI.....	191
16. To'xtamurodov Bobur Baxtiyor o'g'li O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING YEVROOSIYO IQTISODIY ITTIFOQIGA A'ZO BO'LISHINING MAMLAKAT IQTISODIYOTI VA BOJXONA XIZMATI BILAN O'ZARO UZVIYLIGI.....	193
17. Nilufar Hakimova WAYS TO IMPROVE THE COMPETITIVENESS OF LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES.....	195
18. Xikmatillayeva Nigina THE ROLE OF THE STATE PROGRAM IN THE SUSTAINABLE GROWTH OF THE ECONOMY OF UZBEKISTAN.....	197
19. Абдухаликова Хушноза "ВЛИЯНИЕ УПОЛНОМОЧЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОПЕРАТОРОВ НА МЕЖДУНАРОДНУЮ ТОРГОВЛЮ".....	199
20. Abdullayev Shaxzodbek PANDEMIYANING IQTISODIYOTGA TA'SIRI.....	203
21. Сардор Амонов ЎЗБЕКИСТОНДА ТРАНСПОРТ-ЛОГИСТИКА ХИЗМАТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МУҲИМ МАСАЛАЛАРИГА ОИД.....	205
22. Арзиматов Бобирмирзо Зокиржон ўғли ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКORLIK VA KICHIK BIZNESNI ҚЎЛЛАБ -ҚУВВАТЛАШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ.....	209
23. Боликулов Мафтунбек ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ И РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ЭТОМ ПРОЦЕССЕ.....	212
24. Абдулатиф Исмоилов COVID-19 ПАНДЕМИЯСИНИНГ ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKАСИ ТАШФИ САВДОСИГА ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШ.....	217
25. Достон Йўлдошев РАҚАМЛИ БОЖХОНА ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ.....	220
26. Давронбек Маматкаримов, Мадина Маматкаримова КОРПОРАТИВ НИЗОЛАРНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШ САБАБЛАРИ ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ.....	223

27. Мамиралиев Атабек ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ ПРИ ПЕРЕМЕЩЕНИИ ТОВАРОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫМ ТРАНСПОРТОМ.....	226
28. Мўйдинов Иброҳимжон Рустамжон ўғли БУТУНЖАҲОН МИҚЁСИДА КЕНГ ТАРҚАЛГАН КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ ЁХУД БОЖХОНА ИМТИЁЗЛАРИ.....	229
29. Тўхтаев Умиджон Толибович БОЖХОНА ҲУДУДИДАН ТАШҚАРИДА ҚАЙТА ИШЛАШ БОЖХОНА РЕЖИМИНИНГ ИҚТИСОДИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ.....	232
30. Мехрож Файзуллаев ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНИШИ ВА ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАМИНЛАШДА БОЖХОНА ОРГАНЛАРИНИНГ РОЛИ.....	235
31. Ж.К. Ширинов, М.М. Тоирова ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЯЕМЫХ САНКЦИЙ ЗА НАРУШЕНИЯ ТАМОЖЕННЫХ ПРАВИЛ.....	240
32. Юлдашев Шерзод ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИ УЧУН РЕСУРС МАНБАЛАРИ.....	242
33. Шохрух Янгибоев СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕТЕЛЬНОСТИ В СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	245
34. Ўралова Зилола Воҳид қизи РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТДА БОЖХОНА МАЪМУРЧИЛИГИНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ ЁХУД РАҚАМЛИ БОЖХОНАНИ ТАШКИЛ ЭТИШДАГИ МУАММОЛАР.....	249
35. Ўрмонов Шерзодбек Усмонали ўғли РЕАЛ СЕКТОР КОРХОНАЛАРИДА МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ СТРАТЕГИЯСИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	252
36. Файратов Бобурбек Улуғбекович МОЛИЯ САНОАТ ГУРУҲЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ ҲАМДА ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ.....	255
37. Дониёр Қосимов ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ.....	258
38. Дониёр Қосимов ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИ БЎЙИЧА ТАНЛОВ ВА ТЕНДЕР САВДОЛАРИНИ ЭЛЕКТРОНЛАШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....	261
39. Актам Низамов, Юлдузхон Раҳимова ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	263

ТАРИХ

AMIR TEMURNING HARBIY JANG SA'NATI HAQIDA AYRIM MA'LUMOTLAR.

Umarov Bahodir Asqaraliyevich.

Namangan shahar 63-maktab Birinchi toifali tarix fani o'qituvchisi

Hamidov Nodirbek

Nizomiy nomidagi TDPU 1-kurs talabasi.

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-87

Annotasiya: Mazkur maqola Amir Temurning harbiy jang sa'nati, jang taktikasi to'g'risida ma'lumot beradi. Amir Temurning sipohiyalar bilan qanday munosabatda bo'lganligi, asrga tushganlarga munosabati keltirilib o'tiladi.

Kalitso'zlar: Navkar, Sarboz, Strategik, Sadoq, Sovut, Asl, Izofa, Yasavul, Manglay, Avangard, Yetti qo'l, Sipohiy, Josuslar, Razvedka.

Amir Temur davlatining o'rganish orqali, unga haqqoniy baho berish va to'plangan tajribadan ijodiy foydalanish mustaqil O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-siyosiy va madaniy taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Markaziy Osiyo xalqlari hayotida siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lgan qadimgi dunyo sivilizatsiyasi beshiklaridan biridir. O'zbekistonning boy o'tmishi va uning ko'p sonli tarixiy obidalari, moddiy va manaviy madaniyati azaldan sharqshunos olimlarni o'ziga jalb qilib kelgan. Biz yaqin kechmishdagi tarixiy haqiqatni u qanday bo'lsa, shu holda tiklash va gavdalantirishdek ezgu va olijanob maqsadni oldimizga qo'yganmiz. O'zbekiston mustaqillikka erishgach o'z tariximizni qayta o'rganish jadallik bilan boshlab yuborildi. Amir Temur dunyoga kelishi haqida, tarixchi Ibn Arabshox yozadi "Hikoya qiladilarki, (Temur) tug'ilgan kechasi havoda qandaydir o'chib yurgan temir qalpoqchaga o'hshash bir narsa paydo bo'lgan. Keying u keng bo'shliqqa tarqalib, yer yuziga yoyilib ketgan emish. Undagi cho'g' va uchqunga o'hshash narsalar har tomonga sachragan va o'yilib, xatto o'troq va badaviy joylarini ham to'ldirib yuborgan emish". Sharafiddin Ali Yazdiyning fikricha, Amir Temurdek sohibqironning dunyoga kelishi Ollohning irodasidir. Otasi Amir Muhammad Tarag'ay avvalo komil musulmon va bahodir jangchi bo'lgan. U o'z zamonasining obro'li, e'tiborli, ziyoli o'ziga toq shaxslaridan bo'lgani uchun Temur yoshligida oilasida yaxshi ta'lim va tarbiya ko'rgan "Amir Sohibqiron maktabida o'z tengqurlaridan saboqda o'zib ketardi. Balog'at yoshiga yetguncha ilm, adab, xat va suxanvorlik kasb etdi. Undagi teran bilim shifotga payvand bo'ldi va shundan so'ng amirlik mansabini egallaydi", Xofiz Abro'. "Zubdat ut-tavorix" asaridan. Ko'pchilik adabiyotlarda ataylab uni "savodsiz", faqat "qonxo'r", "zolim" shoh sifatida tasvirlanishi haqiqatga to'g'ri kelmaydi. O'zbek tarixchisi Saloxiddin Toshkandiy Amir Temurni "Yorug'jahon quyoshi", "Islom

elining boshi",deb yuksak baho beradi. Amir Temur davlat mustaqilligi va muhofaza yo'lida ichki va tashqi siyosatda asosan qo'shinga suyanar edi.Shuning uchun ham u qo'shin boshliqlarini tanlash va ularni tarbiyalashda, harbiy qismlar va ularning joylashish tartibi, navkar va sarbozlarning qurollanishi hamda ichki intizom masalariga nihoyatda katta ahamiyat berardi.Sohibqiron intizomli qo'shin tuzishga, jang paytida qo'shin qismlarini oqilona boshqarishga, jang taqdirini hal qiladigan joylarga harbiy kuchlarini tezkorlik bilan yo'llashga, mavzud to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bartaraf etishga,qo'shindagi jangovar ruhni yuksak darajada ushlab turishga erishgan.Amir Temurning harbiy yurishlari haqida asarlar judda ko'p.XIV-XV asrlarda tarixnomalar orasida ,Sharafiddin Ali Yazdiy. "Zafarnoma", asari alohida o'rin egallaydi. ,Sharafiddin Ali Yazdiy. "Zafarnoma"asarida Temur qo'shinlarining bir namoyishini - paradini ajoyib tasvirlagan. Temur shoxona bezatilgan tepalikda turib, olti yuzdan iborat qo'shin birlashmalarinig paradini qabul qilardi.Bu qo'shinlarning hammasi boshidan -oyog'igacha temir ust bosh kiyib, bayroq ko'tarib,musiqqa sadolari ostida bir hilda shahdam qadam tashlab borardilar.F.Shlosserning (1770-1861) "Vsemirniy istoriiy" kitobida Temur haqida shunday yozadi: "Saodatli jangchi ,dunyoning fotihi, ayni vaqtda eng uzoq Sharqni o'z qonuniga qaratgan bu odam Osiyoda taktik va strategik bilimlar bilan vaxshiy to'dalarni oziga torta olish mahoratini bir-biriga uyg'unlashtirdi.U O'rta asr yo'llanma askarlarining boshliqlariga o'hshab,knayazlarga o'z xizmatini taklif etar ekan,uning oldida sinalgan bilan hozir bo'lardi" deb yozadi.XV-asr muallifi Abdurazzoq Samarqandiyning yozicha,harbiy safar paytida askarlar o'z bilan bir yilga yetdadigan oziq-ovqat ,kamon bilan o'ttiz o'qlik sadoq,sovut,nayza va qalqon olgan.Harbiy safarbarlik paytida har bir viloyat oldindan belgilab qo'yilgan asosiy "asl", hamda zahira-"izofa",yani rezerv qismlarini to'plab berardi.Temur askar va amirlashkarlarga alohida e'tibor berardi.Qo'shinlar yurish paytida aynisa,intizomga qattiq rioya qilishardi.Safarda eng oldingi chiziqlarda botir va dovyurak askarlardan tanlab olingan xabargiri,yani xabarchilar yurishgan. Xabarchilar orqasidan "yasovul" borgan.Qo'shining asosiy qismlari oldida "manglay", avangard qismi harakatda bo'lgan.Manglay bilan qo'shining asosiy qismlari oralig'ida esa qo'mondonning qarorgohi va uning yon atrofida izofa,yani rezerv "zahira",qismlari joylashgan. Sharafiddin Ali Yazdiy. "Zafarnoma"asarida Qo'shining yetti qo'l qismga bo'lib boshqarishning birinchi bo'lib Temur joriy qilgan deb yozadi. Amir Temur "Temur tuzuklari" kitobida shunday yozadi. "Buyurdimki,yurish vaqtda oddiy askarlardan har o'n sakkiz kishi o'zi bilan birga bir chodir olsun,har bir askar ikki ot,bir kamon,bir sadoq(o'don),bir qilich,arra,bigiz,bir qop,juvoldiz,tesha, bolta,o'nta igna va (oraqaga osiladigan)charm xalta olsun.Bahodirlardan har besh kishi bir chodir olsun.Har biri bitta javshan,dubulg'a,bir qilich,sadoq,yoy va tuzukka movofiq ot olsun",.Amr qildimki,bahodirlardan kimki qilich chopishda o'zini ko'rsatsa, birinchi marta bo'lsa-o'nboshi,ikkinchi marta botirlik qilsa-yuzboshi,uchunchi martada esa mingboshi qilib tayinlasunlar. Qilich chopishda o'zini himoya qila turib ko'zga tashlangan askarlar bundan istisnodir,chunki xo'kiz ham suzishganda shoxini niqtaydi.Shunday ekan sipohiyning aslu nasabiga ham qarash lozim. Qaysi bir sipohiy urushdan yuz o'girib qochsa,uni iltifotimizdan mahrum etsunlar.Agar majburan chekingan bo'lsa,izzat qilsunlar.Qaysi sipohiy,dushman qarshisida qilich chopib,yaralangan bo'lsa,yaralanganini e'tiborga olsunlar.Qaysi bir sipohiy o'zini ko'rsatgan bo'lsa,rag'batlantirib xaqini ado etsunlar.Qaysi bir sipohiy xizmatdayurib qarilikyoshigayetarkan uni oylik- haqidan maxrum etmasunlar va martabasidan tushurmasunlar.Hech bir sipohiyning xizmati nazardan chetda qolmasun.Chunki ular davlat xizmatida ekan,boqiy hayotlarini foniy dunyo naqdi uchun ayamaganing o'zi han inomga va moddiy taminotga loyiqligini bildiradi.Yoshi keksa

si pohiyarlarni, xurmatlab aziz tutsunlar. Ulardan foydali maslahatlar olsinlar, chunki ularning aytadigan gaplari o'zajribalarida, ko'rib bilganlaridur. Ularning saltanat korxonasining ustunlari deb bilsunlar. Ulardan keyin o'g'illarining o'rinlariga o'tazsunlar. Yana amr qildimki, g'ananim tamonidan qo'limizga har qanday sipohiy asr bo'lib tushsa, uni o'ldirmasunlar. Unga ihtiyor berlsun. Agar navkarlikni qabul qilsa, navkar bo'lsun; yo'q desa, uni ozod etsunlar. Anqara jangida Boyazid mag'lub bo'lgandan so'ng, Temurning oldiga Boyazidning o'g'li Isfandiyor keladi. Amir Temur uni ozod qiladi. Haqiqiy askar bilsinkim, u agar qo'l ostida o'z navkari bo'lgan taqdirda undan nima talab qilsa, uni begi ham undan ayni shu narsani kutadi. Shunday bo'lgach, o'zining bek hizmatidan ozod etilgan deb hisoblamasin. Yana shuni bilish kerakki, agar begi unga avvaliga inoyat-marhamatlar ko'rsatsayu, ohiri inoyatsizligi iltiftizlik qilsa, u holda ayb va nuqsoni begidan emas, o'zidan ahtarsin. To'g'ri navkar o'z begiga ihlos qo'yib, holis hizmat qilishi kerak. Qaysi navkar begiga ihlos qo'ymay, ko'ngilda gina - qudrat saqlasa, ixlossizlika duchor bo'ladi. Lekin o'zbekiga ihlos qo'ygan navkarning boyligi yu davlati va noz-nematlari kundan-kun ortib boradi. Amir Temurning razvedka va kontrzvedka haqida ma'lumotni uning zamondoshi Ibn Arabshox beradi. -U deb yozadi Ibn Arabshox-yerlarning barcha tomonlariga o'z ayg'ochilarini tarqatib, qolgan mulklariga josuslar qo'ygan edi.- Josuslar ,deb yozadi Ibn Arabshox,-chor -atrofda bo'layotgan hodisalar va ularning xabarlarini Temurga yetkazib, manzilu shaharlarni tafsiflardilar. Ibn Arabshox-Amir Temur razvedkachilari axborotlari hususida so'z yuritib shunday xulosaga keladi. Bu hukmda ular kamdan-kam xato qiladilar. "U(odamlarni) chalg'itish qobilyatiga ega bo'lib, xarakatlarida shidatlik bore di. Agar uning boshiga behosdan bir mushkul ish tushsa, u o'zini go'yo ushbu ishkalga marg'ub ko'rsatib uni daf qilishga kirishardi. Uning (odamlarining) chalkashtirishdan bir misol shuki, agar unga biror makonga nisbatan hohish tug'lsa yoki biror qavm maydoniga tushishni istab qolsa, xufiylik va bekinishga yuz qo'yib, qalbaki harakat va o'zining go'llika solishni talab etardi. Temur askarlari orasida,-deb yozadi Ibn Arabshox , - butparast turlar, olovga sajda qiluvchi majusiy ajamlar, kohinlaru sexrgarlar, zolimlaru munkirlar bore di. Sohibqiron ana shunday bag'ri keng bo'lgani va shuning uchun musulmonlardan tashqari, nasroniylar, zardushtiylar, buddaviy va boshqa dinlarga mansub kishilar sadoat ila hizmat qilganini Ibn Arabshox ajablanish bilan bayon etadi.-Ular Tangridan tashqari o'zlariga Temurni sardor va homiy deb qabul qilganlar. Ular uning bilan o'zlaricha kibrlanib, bog'ayat fahrlanardilar. Amir Temur Axborotning nima ekanligini judda yahshi bilgan. Xozir, bizning zamonamizda "axborotga ega kishi dunyoni egallaydi" ,deb bejiz aytishmaydi. Sohibqiron esa globallashuv jarayoni rivojlanmasdan yetti asr ilgari axborot nimaligini chuqur anglagan holda ish ko'rgan. Ana shuning uchun ham yetti iqlim hukmdori bo'ldi. Jahonda misli ko'rilmagan saltanatni barpo etdi va uning shuhratini dunyoga taratdi. Amir Temurning agentura tarmog'i to'g'risida chet olimlarining ayrim axborotlarini ham diqqatga sazovor. Amir Temur lashkarining asosiy harakat vositasi bo'limish otlarga katta ahamiyat berar va ular to'g'risida g'amho'rlik qilar edi. Shuning uchun ham otlar ustiga yo'lbars terisidan qoplama tiktirilgan va ko'krak qismiga temirdan -tunkadan qalqon yasashga buyruq berilgan. edi.

Xulosa.

Amir Temur saltanati tarixiy zarurat edi. Ijmoiy hayot tarzi shunday buyuk bir shaxsning dunyoga kelishini kutar edi. Amir Temur harbiy jang sa'anatiga alohida ahamiyat qaratgan. Yetti iqlim podshohi bo'lishiga askarlar orasida intizomga, tartibga e'tibor berganligi sabab bo'lgan. Amir Temur askarlarni birontasini ko'ngilini ranjitish, kamsit ularni qarilik chog'ida ham tashlab qo'yish odati bo'lmagan. Amir Temur askarlari orasida vijdon erkinligiga ruhsat berilgan. Amir Temur zamonasining haqqoniy Sohibqironi bo'lganlig

bejiz emas.

Foydalangan adabiyotlar ro'yhati.

1. Ibn Arabshox. Amir Temur tarixi. 1-kitob, Toshkent, "Mehnat" nashriyoti, 1992 yil, 68- bet
2. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. T., "Sharq yulduzi". 1992 yil, 5- son 174-bet.
3. Yakubovskiy A. Temur. Voprosi istoriiy. 1946. N8-9. s 42-47
4. Salohiddin Toshkandiy. Temurnoma. Toshkent, "Cho'lpon" nashriyoti, 1990 yil, 327-bet.
5. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. T., "Sharq yulduzi". 1992 yil, 5- son 178-bet.
6. F. Shlosser "Vsemirnay istoriiy", 8-tom, 503-504 bet
7. Abdulahad Muhammadjanov. Amir Temur va Temuriylar saltanati. Toshkent. 1994 yil - 38 bet.
8. "Temur tuzuklari", Toshkent. "O'ZBEKISTON", 2019 yil. 113-120-201 betlar. temur tuzuklari 201
9. Xamid Sodiqov Jo'rayevich. Amir Temur saltanatida xavfsilik hizmati. "ART FLEX", Toshkent. 2010 yil .6bet
10. Erkin Azimov. "Amir Temur saltanati", Toshkent. G'afur Gulom nomidagi Adabiyot va sa'nat nashriyoti, 1996-yil 87- bet.

O'ZBEKISTON KELAJAGI: O'TMISH VA BUGUN TALQINIDA

Aziza Ravshanova

Qarshi davlat universiteti bakalavri

Telefon: +998(99)6671508

dearabright@gmail.com

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-88

Annotatsiya: Ushbu tezisda tarixga nazar solinib, Movaraunnahr diyori VIII-IX asrlarda arablar tomonidan bosib olinganidan keyin arab tili bilan birga kirib kelgan yuksak madaniyat va ilm-fanning ravnaq topishida o'sha davr yoshlarining saviyasi va ma'naviyati yuqori o'ringa ega bo'lganligi e'tirof etilib, shu qatorda, yoshlar faolligi bugungi kun uchun ham, yana ham aniqroq aytganda, O'zbekistonning kelajagi va mustaqil davlat sifatida rivojlanishi uchun ham o'z ahamiyatini birdek saqlab qolganligi misollar hamda o'tmish bilan taqqoslashlar orqali yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: muhaddislar imomi, ko'p tarmoqli sohalar, muhim kashfiyotlar.

Barchamizga yaxshi ma'lumki, VIII-IX asrlarda Movaraunnahr hayotiga yangi din, yangi til, shu bilan birga, yangi madaniyat va g'oyalar ham kirib keldi. Bu yangiliklar xalqimiz hayotida va turmush tarzida alohida iz qoldirmadi, deb aytishimiz mushkul. Sababi, o'lka xalqining shu paytgacha mavjud bo'lib kelgan yashash tarzi islom dili va arab tili ta'sirida ma'lum darajada o'zgardi. Lekin ahamiyatli jihati shundaki, arab tili hududimizga kirib kelishi va tarqalishi ilm- fan, adabiyot, san'at kabi sohalar rivoji uchun turtki bo'ldi. Diyorimizda yetishib chiqqan Al- Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Farobiy, Farg'oniy, muhaddislar imomi hisoblangan Ismoil al- Buxoriylar ham aslida shu arab tilida yozilgan kitoblarni o'qib, cheksiz izlanishlar orqali shu darajada ilm asrorlarining kalitlarini qo'lga kiritishmaganmide?! Xo'sh, o'sha davrning shunday yosh mutafakkirlari hamda bugungi O'zbekiston umidli yoshlarining bilimlari va intilishlari o'rtasida qanday farqlar mavjud? Biz hozirgi kun uchun o'tmishdan qanday tajribalarni o'rganishimiz mumkin? O'rta asrlar mutafakkirlari ilmiy merosi XXI asr ilm- ma'rifati hamda davlat rivoji uchun bizga nimalarni o'rgatadi? To'g'ri, hozir keltirilgan savollar jamiyatimiz oldida turgan muhim masalalar sirasiga kiradi.

Dastavval shuni ta'kidlashimiz joizki, mutafakkirlarimizning yoshligi hamda ilmiy faoliyatiga chuqur nazar tashlasak, har bir harakat ortida oliy mehnat va mashaqqatlar yotganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Bu fikrimizning isbotini birgina "muhaddislar imomi" nomiga sazovor bo'lgan va hadisshunoslikni yuqori cho'qqiga olib chiqqan Ismoil al-Buxoriy misolida ko'rishimiz mumkin. Yoshlikdan ta'limda alohida iste'dod ko'rsatgan imom Buxoriy ilm olish va bor bilimlarini mustahkamlash zaruratini sezadi va shu sababdan safarga o'tlanadi. Shu bo'yi Misr, Shom, Damashq, Bag'dod kabi ilm-ma'rifat markazlari bo'lgan shaharlarda ta'lim oladi. Uning minglab hadislar yig'ishi, ularning sahihlarini g'ayrisahihlaridan ajrata oladigan darajada bilimga ega bo'lishi o'sha mehnatlar-

u tinimsiz izlanishlar natijasi emasmi?!

O'rta asr mutafakkirlari hayotini o'rganar ekanmiz, bir jihat e'tiborimizni tortmay qolmaydi, ya'ni barcha ilm ahllari o'z davrida bir soha bilan cheklanib qolmay bir vaqtning o'zida fanning turli sohalarini mukammal darajada egallashgan. Misol tariqasida, biz uchun tabobat ilmining donishmandi sifatida ma'lum bo'lgan Abu Ali ibn Sino tabobat bilan bir qatorda mantiq, falsafa, fiqh hamda riyozat ilmlarini ham atroflicha o'rgangan. Yohud 70 dan ortiq tilni bilgan Abu Nasr Farobiyini oladigan bo'lsak, u o'nga yaqin sohalar mutaxassisi bo'lgan. Bular sirasiga riyozot, falakiyot, tabobat, musiqa, mantiq, falsafa, adabiyot kabilarni kiritishimiz mumkin. Bugungi yoshlarimiz-chi? Bugun ular bir fan sohasi bilangina cheklanib qolishmayaptimikan? Bularni kuzatib bir haqli savol paydo bo'ladi. O'tmishda ajdodlarimiz bir necha fanni qiyinchiliklarsiz o'zlashtirgan bir vaziyatda hozirgi zamonaviy yoshlar buning uddasidan qay darajada chiqishyapti?

O'rta asrlar Sharq allomalari faoliyati va kashfiyotlar doirasini biz uchun 160 dan ortiq asarlarni meros qoldirgan Abu Rayhon Beruniy faoliyatisiz tasavvur etish qiyin. Beruniy aqli donishi natijasi bo'maganda, bugungi kunda dunyoning geografik kartasi hamda globus kabi muhim kashfiyotlar bizga ma'lum bo'lmas edi. Yulduzlar jadvalini tuzish orqali esa Beruniy astronomiya fani rivoji uchun ham munosib hissa qo'shdi. Qo'shimcha ravishda Muso al-Xorazmiy ilmiy faoliyatini tadbiq etadigan bo'lsak, birgina asarining qisqacha nomi butun boshli fanning nomiga asos bo'lganligining guvohi bo'lamiz. Bugungi kunda odamzodning ilm-fan va zamonaviy texnologiyalar borasida erishayotgan ulkan yutuqlarini ko'z oldimizga keltirar ekanmiz, beixtiyor ana shu bobomiz misolida mana shunday yuksak marralarga erishishda o'zbek xalqining ham munosib hissasi borligidan qalbimiz iftixorga to'ladi.

Hozirgi davrga kelib, bizning diyorimizdan yetishib chiqqan allomalar-u olimlar insoniyat ahliga ma'lum. Dunyoning qay burchagiga borib Avetsena yohud Alfraganus haqida so'rasangiz hech qiyinchiliklarsiz ularni tanishadi. Ular qilgan kashfiyotlar-u yozgan asarlari butun dunyo tamadduni uchun bir ustun, go'yoki tamaltosh bo'lganligi hech birimizga sir emas. Intelektual asr yoshlari bo'lmish avlod ichidan ham yosh Beruniylar, ko'p tillarni biluvchi Farobiylar, yuksak aql egalari bo'lmish Xorazmiylar yetishib chiqyaptimi? O'zbekistonning umidli yoshlari bo'lmish avlod aslida shu bobolarimizning izdoshlari bo'lishi kerak emasmi?! Chindan ham, agar hozirgi vaqtda dunyoviy ilm-fan va texnologiyalarni chuqur o'zlashtirmasak, agar tariximiz, olis ajdodlarimizning kashfiyotlari bilan maqtanib, ularga mahliyo bo'lib yashaydigan bo'lsak, mana shu noyob merosni asrab-avaylab, yanada boyitib, unga o'z hissamizni qo'shmasak, zamon bilan hamqadam bo'lib yurmasak, bizning jahon maydonida munosib o'rin egallashimiz qiyin bo'ladi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" asarlarida keltirilgan ushbu so'zlari yuqoridagi fikrlarning uzviy davomi sifatida yoshlarimiz uchun dasturilamal vazifasini o'taydi. Agar yoshlarimiz ajdodlariga munosib bo'lib, ularning ishlarini davom ettirmas ekanlar, qanday qilib umidli yoshlar degan nomga sazovor bo'la oladilar?! Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz joizki, bizning kelajagimiz ajdodlariga munosib avlod bo'lgan yoshlarningina qo'lida bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Yuksak ma'naviyat -yengilmas kuch. I.A.Karimov. Toshkent "Ma'naviyat"2016

O'ZBEKISTONNING UMIDLI YOSHLARI

Abdilahadov Doniyor Vosiq o'g'li
Toshkent shahar, Toshkent kimyo
texnologiya instituti 2-bosqich magistranti
Tel: +998909499939 @doniyor95m@il.ru

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-89

Anotatsiya: O'zbekiston yoshlarining jamiyatda tutgan o'rni va kelajak avlod yoshlari uchun yaratilayotgan keng imkoniyatlarning natijasi hozirning o'zida juda ko'plab yutuqlarga erishib kelinmoqda. Bularning barchasi O'zbekiston ijtimoiy iqtisodiy hayotida yuqori darajalarni aks ettirib kelmoqda. Zero yoshlar O'zbekistonning faxridir.

Kalit so'zlar: Umidli yoshlar, kelajak yoshlari, erishilayotgan yutuq va natijalar

O'zbekiston hozirgi kunda MDH davlatlari ichida, qolaversa butun dunyo mamlakatlari ichida yuksak yuqori cho'qqilarni zabt etib kelmoqda. Turli xil soxalarda ijtimoiy, iqtisodiy ko'rsatkichlari yuqori darajada sezilarli ravishda ko'tarilib bormoqda. Joriy yilda ham davlatimizda ta'lim tizimiga bir qancha o'zgartirishlar kiritildi, buning natijasida davlatimizda yosh kadrlarni yetuk mutaxasis bo'lib yetishida katta muhim ro'l o'ynaydi. Prezidentimiz tashabuslari bilan yangi oliy ta'lim muassasalari ochildi, yangi mutaxasis yo'nalishlari o'quv tizimi yo'lga qo'yildi. Bularning barchasi yosh avlod yetuk mutaxasis kadr bo'lib yetishi, aql idroki va ilmiy darajasini oshishiga qaratilgan, bundan kelib chiqadiki kelajakda davlatimiz bunday mutaxasislar bilan davlatni rivojlanishi o'sishiga olib keladi. Muhtaram prezidentimiz bejizga aytmaganlar "kelajak yoshlar qo'lida" deb, bu g'oya asosida hozirda yoshlar tomonidan juda ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Hozirda yoshlar uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan, serqirra yoshlar kelajagimiz poydevoridir. Hoh ishlab chiqarish tizimi bo'lsin hoh boshqa tizimlarda yoshlar o'zlarini yangicha yetuk fikrlash g'oyalari bilan o'zlarini qirralarini namoyon etib kelishmoqda.

Prezidentimiz tashabuslari bilan Yoshlar Ittifoqi Kengashi tashkil qilindi. Unga ko'ra yosh tashabuskor talaba va o'quvchilar o'z bilim va qobiliyatlarini namoyon etishlari, turli madaniy va ilmiy anjumanlar o'tkazish, yoshlarni bilim darajasini o'sishi uchun turli konfrensiyalar yo'lga qo'yildi.

Hozirgi kunga kelib butun dunyo Korona Virus pandemiyasi oqibatida juda katta zarar va yoqotishlarni boshdan kechirmoqda. Shu boiski Ozbekiston bunday epidemiyaga qarshi bir necha chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Birinchi navbatda karantin joriy etildi, sanitariya gigiyena qoidalariga amal qilish qayta va qayta aholiga tushnuntirish ishlari olib borildi. Ushbu pandemiya oqibatida barcha soxalarga qolaversa ta'lim tizimiga ham salbiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Ta'lim tizmi hozirda online ravishda tashkil etilgan bo'lib bilimga chanqoq yoshlar barcha dars mashg'ulotlarini online amalga oshirib kelishmiqda. Oliy ta'lim muassalarida zamonaviy modul tizimga ishga tushgan bo'lib online dars jarayonlarini olib borishda talabaga qulayliklar yaratilmoqda. Hozirda yoshlarni ta'lim

jarayonini to'xtatib turish bu mutlaqo noto'g'ridir, kelajakda yetuk mutahasis bo'lib yetishlari uchun bilim olishni to'xtatmay amalga oshirilsa haqiqatga to'g'ri yondashgan bo'lamiz. Masofadan turib olib borilayotgan dars jarayonlari bilimga chanqoq yosh yosh avlod uchun juda keraklidir.

Bugungi sinovli kunlarda umidli yoshlarimiz korona virusini oldini olish uchun o'z xissalarini qo'shib yangi texnologiya ixtiro qildilar. Bu borada Toshkent Davlat

Texnika Universiteti Qo'qon filiali talaba yoshlari avtomatlashtirilgan dizinfeksiya qilish uskunasi yasashdi. Ushbu tashabusslari bilan shaharga kirib keluvchi avtomobil nazorat postlarida mashinalarni dizinfeksiya ishlarini olib boorish uchun mo'ljallangan. Bu g'oyalari bilan ishchi kuchini qisqartirish va mashinalarni maksimal darajada qisqa muddatda dizinfeksiya ishlari olib boorish qolaversa ishchilarni virus yuqtirib olishini oldini olish insonlarning xavfsizligi maqsadida bu mexanika ishlab chiqilgan. Yosh tashabbuskor g'oyalardan tinib tinchimaydigan umidli yoshlardan yana bir guruhi Toshkent Axborot Texnologiyalari talabalari kameralar yordamida niqobsiz fuqarolarni aniqlovchi dastur yaratishdi. Talabalar tomonidan yaratilgan ushbu dastur karantin paytida qoida buzarliklarni aniqlash va epidemiya tarqalishini oldini olishga yordam beradi. Ushbu dastur yoradmida yo'llarda o'rnatilgan kuzatuv kameralar orqali niqobsiz haydovchi va yo'lovchilarni aniqlashga yordam beradi. Ushbu g'oyalari bilan karantinda IIB hodimlariga yordam hissasini qo'shdilar. Bundan tashqari dasturchi yoshlar hozirda ma'lumot almashish uchun kerakli dastur yaratildi. Bunda aholini bo'layotgan islohotlardan xabardor qilib turish nazarda tutilgan. Barcha soxalar bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqishdi buning qulayligi shundaki haridor va sotuvchi o'rtasida muloqotning online buyurtma berish orqali haridorning uyiga buyurtmani elitib berish tizimiga yo'lga qo'yildi. Bulardan tashqari hozirda xalqimiz og'ir ahvolni boshdan kechirayotgan paytda turli xayriya ishlarida yoshlar o'z hohish istaklari bilan beg'araz yordamlarini volontiyorlik yordamida amalga oshirib xalqimizga beminat yordam qo'lini cho'zishdi. Innovatsiyalarni qo'llab quvvatlash markazida yoshlar masofadan o'lchab temperaturani o'lchaydigan qurilmani yangicha shaklini ishlab chiqshdi. Bu esa hozirgi kunda juda kerakli va xalqimiz uchun kamnamo qurilmaga aylanmoqda edi.

O'zbekiston yoshlari hozirda barcha soxalarda yuqori cho'qqilarni zabt etib kelishmoqda. Sportning bir qancha turlari bo'yicha ham yosh sportchilar O'zbekiston bayrog'ni yuksaklarga ko'tarishdan g'ururlangin keladi go'yo zero yoshlar bizning faxrimiz kalajagimiz O'zbekistonning umidli yoshlari qo'lidadir.

Foydalanilgan adabiyot.

1. B.T. Haydarov, M.A. Imomov, I.I. Mirzayev, I.R.To'raqulov, X.A. Jumonov, M.N. Ziyatov "JISMONIY MADANIYAT VA SPORT TIZIMIDA TA'LIMNING UZLIKSIZ JARAYONINI TASHKILIY ASOSLARI" Samarqand - 2018

ROSSIYA IMPERIYASINING O'RTA OSIYO XONLIKLARINI SIYOSIY VA IQTISODIY JIHATDAN O'RGANISHDA FLORIO BENEVENI EKSPEDITSIYASINING O'RNI

Adashaliyev Azizbek Zafarjon o'g'li
Namangan davlat universiteti
Tarix yo'nalishi talabasi
Tel+998999770659
azizbekadashaliye1995@gmail.com

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-90

Annotatsiya. Ushbu maqolada Rossiya imperiyasi tomonidan XIII asr davomida yuborilgan elchilik missiyalaridan biri Florio Beneveni va uning O'rta Osiyoda olib borgan faoliyati, xonliklarning siyosiy-iqtisodiy holati bo'yicha to'plagan ma'lumotlari haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Florio Beneveni, Pyotr I, strategik maqsadlar, O'rta Osiyo xonliklari, ijtimoiy-siyosiy hayot, iqtisodiy aloqalar, harbiy ishlar, oltin konlar.

XVIII asr boshlaridan e'tiboran, Rossiya imperiyasi ichki va tashqi siyostda bir qator yutuqlarga erisha boshladi. Shaharlarning o'sishi, savdo-sotiqning rivojlanishi hamda imperator Pyotr I (1689-1725)ning tashqi siyosatdagi g'alabalari imperiyani yanada kuchayishiga yorda berdi. Xususan, Rossiya - Shvetsiya urushida (tarixga Shimoliy urush nomi bilan kirgan) 1709- yilda yirik g'alabaga erishdi. Aynan shu davrdan boshlab O'rta Osiyo xonliklari bilan aloqalarni har tomonlama kengaytirish strategik vazifalarning asosiy qismiga aylanib qoldi. XIII asrdan boshlab Rossiya imperiyasi va xonliklar bilan bo'ladigan munosabatlarda tayziq o'tkazish siyosati kuchaya boshladi. Bunga bir tomon xonliklarning o'zaro aloqalaridagi ziddiyatlar ham sabab bo'lgan. Siyosiy vaziyatni puxta o'rgangan Pyotr I Aleksandr Bekovich Cherkasskiy boshchiligida 1717-yilada ekspeditsiya tashkil qiladi. Biroq ushbu ekspeditsiyani Xiva Xoni Sherg'ozixon (1714-1728) tomonidan muvaffaqiyatli to'xtatishga erishadi. Imperiya o'z maqsadlarni amalga oshirish yo'lidan qaytmagan holda, yana yangidan elchilik missiyasi uchun tayyorgarlik ko'riladi. Shunda elchilardan biri Pyotr I ning maxsus topshirig'i bilan yuborilgan Florio Beneveni edi.

Kelib chiqishi italyan bo'lgan Florio Beneveni Dubrovnik (lotincha nomi Ragusa Xarvatiya) shahrida tug'ulgan. Rossiya imperiyasiga 1714-yilda kelgan bo'lsada, ammo 1708-yildan boshlab imperiyaning Istanbul (Konstantinopol)dagi elchisi graf Petr Andrevich Tolstoy tomonidan xizmatga yollangan edi. 1710-yilda Rossiya va Turkiya ziddiyatlari tufayli qamoqqa olingan. 1712 yilda ozod qilniga va 1714 Rossiyaga kelgan. Bir qator vazirlar bilan birga Tashqi ishlar vazirligida Sharq ekspeditsiyasi tarjimoni bo'lib xizmat qilgan. 1717- yili Pyotr I huzuriga Buxoro xoni Abulfayzxon (1711-1747) elchi Qulibekni qutlov maktubi bilan yuboradi. Maktubda Pyotr I ning shvedlar ustidan qozongan g'alabasini tabriklash va Buxoroga elchi yuborish taklifini bildiradi. Ushbu taklifga binoan, Florio Beneveni boshchiligida elchilik missiyasi tayinlandi. Buxoro elchilari Peterburgdan 1718-yil 18-mart kuni jo'nab ketishadi Florio Beneveni esa ularni safiga

1718-yil 13-noyabr kuni Astraxan shaxrida qo'shiladi. Elchi Qulibekning taklifi bilan ular Buxoroga Xiva orqali emas, balki Eron orqali kelishga qaror qilishadi. Har ikki elchilar ham Astraxandan 1719-yil 24-iyunda yo'lga chiqishgan. Elchi Qulibek va F. Beneveni Shirvon xoni huzurida - Shemaxada ma'lum muddat turib qolishga majbur bo'lishgan va 1721-yil 25-may kuni Buxoroga yo'l olishgan. F. Beneveniga elchi sifatida borish bilan birga yana bir qator topshiriqlar ham yuklatilgan edi. Xususan: Sharq mamlakatlariga olib boradigan suv va quruqlik yo'llarini o'rganish; rus savdosini kengaytirish imkoniyatlarini aniqlash; Buxoro xonini Rossiya bilan ittifoq tuzishga ko'ndirish; xonga rus gvardiyachilarini taklif qilish; qayerda qancha oltin borligini aniqlash va ularni xaritaga tushirish; xonlikdagi qal'a va qo'shinlar ahvolini o'rganish hamda xonlikning Turkiya, Eron va Xiva bilan o'zaro munosabatlarini o'rganish kabi vazifalari yuklatilgan edi. Elchilar 1721-yil 3-noyabr kuni Buxoro shaxrida tanatanali kutib olinadi. Xoning yetmish kishilik katta amaldorlari Ulfat Xojasaray (Xoja Ulfat) boshchiligida elchilarni kutib olishadi. Keyinroq esa uni xon tomonidan qabul qilish marosimi bo'lib o'tadi va bu holatni Florio Beneveni quydagicha tasvirlaydi: "...va biz shoxona bezalgan saroy xonasiga kirdik va u yerda xon o'z taxtida, men turgan yerdan to'rt arshin balandlikda o'tirar edi. Bundan tashqari, taxtning rejasi juda keng edi va xon o'rtada yostiqlarga o'tirar edi, shuning uchun unga yaqinlashish mumkin emas va ruxsat berilmagan. Keyin qushbegi elchilar qo'lidan xatni oldi va uni xonga uzatdilar." Shuningdek xonlikning siyosiy holatini tasvirla ekan: "1722-yilda Abulfayzxon va Rajabxon o'rtasidagi jang Samarqandni olish uchun jangi bo'di. Samarqand ham ajoyib shahar, ammo yarmi bo'sh va o'zbeklarining o'zaro urushlari natijasida vayron bo'lgan. Poytaxti Buxoro - buyuk shahar. Uning yonidagi devor loydan g'ishtdan qilingan va ko'pincha devorlar qulab tushadi. O'n ikki eshik bor. Buxoroning hozirgi vaqtda 23 ta shahari bor". Buxoro xonligining tashqi aloqalarini o'rganar ekan "Xonning asosiy raqiblari birinchisi, Forsda Shoh Temur Sulton, ikkinchisi esa, Xivada Sherg'ozixon" edi. Xonlikning savdo aloqalari ham yaxshi rivojlangani, asosiy savdo hamkorlari Fors, Hindiston, Rossiya, Usmonli davlati va Xiva xonliklari ekani qayd etadi. Oltin konlari va boshqa foydali qazilmalar joylarni aniqlash va ularni xaritaga tushirish ishlarini ham F. Beneveni juda yaxshi amalga oshiradi. Buxoro oltin konlari asosan Hisor va Badaxshonda ekani, ayniqsa Badaxshonda butun boshli la'l koni borligi va undan tashqari noyob lapis lazuri toshi borligini, bu konlarga umuman chet elliklar va begonalar kiritilmasligini o'zining yon daftariga shriflangan harflar bilan qayd etib borgan. Florio Beneveni O'rta Osiyo xonliklarining harbiy tizimi haqida Sank Peterburgga imperator nomiga yo'llagan bir maktubida xonliklarning harbiy sahosi ancha past, yaxshi rivojlanmagani, ular bilan harbiy sohada hamkorlik qilish zarur bo'lmasligi, chunki bu ish ularni harbiy sohasiga yaxshi ta'sir etishi mumkinligi bu esa, kelajakda olib borildigan ishlarda muammo keltirib chiqarish xavfi mavjudligini qayd etadi. Ushbu ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoda olib boradigan strategik yo'nalishdagi ishlarni avvaldan ancha puxta o'rgangan. XIII asr davomida bir qator elchilik missiyalari yuborilgan va bu ishlar xonliklar haqidagi ma'lumotlarni yanada boyitib borgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Беневени Флорио: Письма, Реяции, Журналы По Дорогам Востока И Времени. \
2. Джурабаев Д.Х. Исследование истории Бухарского эмирата русскими и европейскими авторами XVIII - XIX вв. (краткий обзор источников) "История и археология".
3. Посланник Петра I на Востоке. Посольство Флорио Беневени в Персию и Бухару в 1718-1725 годах. М., Главная редакция восточной лите-ратуры издательства "Наука", 1986.

"BOBURNOMA"DA FARG'ONANING IJTIMOY-IQTISODIY HAYOTI HAQIDA MA'LUMOTLAR

Doniyor Anvarov
O'zbekiston milliy universiteti magistranti
Telefon: +998(94)4441710
danvarov@gmail.com

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-91

Annotatsiya: Ushbu tezisda "Boburnoma"da Farg'ona vodiysidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot haqida ma'lumot beriladi. Shu o'rinda shu davrning yer egaligi, davlat boshqaruv lavozimlari, ma'muriy boshqaruv tizimi va qishloq xo'jaligi haqida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: "Boburnoma", suyurg'ol, tarxon, mulki ushriya, bek atka.

Biz "Boburnoma"da XV asrning oxiri - XVI asr boshlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot haqida mulohaza yuritadigan bo'lsak, shu narsa tarixchilarga ma'lumki, ushbu davrdagi hayotning barcha jabhalari deyarli Amir Temur davlatidan farq qilmagan.

Sohibqiron Amir Temur hayotlik chog'idayoq o'z davlatini katta-katta viloyatlarini idora qilish uchun o'z avlodlari va yaqinlariga alohida ulus qilib bo'lib bergan edi. Bu narsa manbalarda "suyurg'ol" deb ataladi.

Suyurg'ol - katta hududlarni tasarruf qilish uchun alohida uluslarga ajratib berish usuli bo'lib, unda ulus boshida turgan hukmdor o'sha katta viloyatda butun aholisi-yu, yer-suviga vorisiy egalik qilish huquqini oladi.

Farg'ona ulusi ham uni idora qilish Abu Said Mirzo tomonidan vorisiy egalik huquqi bilan o'g'li Umarshayx Mirzoga berilgan edi. Ana shu egalik huquqini olgan Temuriyodalardan o'z uluslarini kichikroq bo'lsa ham, yaxlit bir davlat sifatida idora qilar edilar. Zahiriddin Muhammad Bobur ham otasi Umarshayxning tasodifiy o'limidan so'ng Farg'ona ulusi - davlatining vorisi sifatida ushbu an'anaviy odatga ko'ra egalik huquqini olgan edi.

Garchi XV asr o'rtalariga kelib buyuk Movarounnahr davlati idora qilish jihatidan o'shanday mayda uluslarga bo'linib taqsimlangan, aholisini esa bir viloyatda tojik, boshqasida turkiy xalqlarning ayrim urug'lari tashkil qilgan bo'lsa ham, biroq umumiy qadriyat hisoblanmish fikrlash tuyg'ulari, urf-odatlar, shuningdek, muhim omil bo'lgan diniy e'tiqod va nihoyat, moddiy boylik ishlab chiqarish usullari jihatidan bir xil edilar.

Yuqorida bayon etilgan o'sha qadriyatlar majmuasi o'z davrida hukmron bo'lgan iqtisodiy-ijtimoiy tuzumning asosini tashkil etgan edi.

Shunday qilib, Zahiriddin Muhammad Bobur suyurg'ol qilib berilgan Farg'ona mulkining qonuniy vorisi edi. Bobur Farg'ona mulkida o'z ixtiyori bilan soliq va o'lponlar undirish huquqiga ega edi. Shuningdek, Sharqda tarixiy an'ana bo'lmish xalq hashari yo'li bilan sug'orish inshootlari yaratish, masjid, madrasalar, ulug' zotlarga dahmalar, ko'priklar va yo'llar qurish tajribasi davom etdi.

Bobur o'z davlatini idora qilishda yirik yer egalari bo'lmish harbiy amaldor beklar, shuningdek, diniy ulamo-a'yonlarga suyanib ish ko'rar edilar. Shuning uchun, o'z atrofida

o'shanday harbiy shaxslar, badavlat yer egalari, amirlar, beklar va ulamolardan iborat davlat tayanchi hisoblanmish tor doirada tashkil qilgan suyanchiq paydo qilgan edi. Ayrimlarini shahar, tuman boshliqlari qilib tayinlaydi, ayrimlariga esa boshqa lavozimlar berdi.

Ularning ba'zilariga davlat oldidagi alohida xizmatlari uchun katta-katta ekin yerlari, bog'-rog'lar in'om qilgan. Bunday in'om usuli "tarxon" deb atalar edi.

Tarxon - davlat xazinasiga turli soliq, o'lpon to'lashdan ozod etilgan yerlar va boshqa mol-mulkardir.

Bulardan tashqari vaqf yerlari ham bo'lar edi. Vaqf yerlar va mulklar - diniy muassasalar hisoblanmish katta masjid va madrasalar, shuningdek, ayrim so'fiylik jamoalari, yirik diniy arboblarning nomiga va ularning qabr-dahmalari uchun davlat tomonidan yoki mulk egalari tomonidan ixtiyoriy ravishda in'om qilingan.

Ma'lumki, Xoja Ahror muridlaridan bo'lmish Xoja Mavlonoyi Qozi ham Farg'ona davlati hayotida muhim o'rin egallagan shaxslardan biri hisoblanadi. Bobur ham u zotni g'oyatda hurmat qilgan. Bu yerdagi notinchliklardan birida Andijon dushman qurshovida qolib ochlikka mahkum etilganida bu shaxs Boburga bo'lgan hurmati yuzasidan o'z hisobidan o'n sakkiz mingta qo'yni so'yib qurshovdagilarga tarqatgan.

Bunday e'tiborli shaxslarni davlat tomonidan ajratilgan yer-mulki, vaqf ta'minoti bo'lmasligi mumkin emas.

Yuqorida aytilgan yer-mulk turlaridan tashqari yana "mulki ushriya" yerlari ham bo'lgan. Bunday yerlardan hosilning o'ndan bir qismi miqdorida har yili soliq undirilgan.

Boburning Farg'ona davlatida ham yerni ishlaydigan asosiy kuch kambag'al dehqonlar edi. Yerni ishlovchi dehqon ommasining iqtisodiy ahvoli, tirikchilik tarsi ko'pincha bo'lib turgan o'zaro urushlar tufayli og'ir bo'lgani shubhasizdir.

Temuriylarning davlat saroyida mavjud bo'lgan lavozimlar Bobur Mirzo davrida ham saqlanib qolgan edi. Jumladan, "eshik og'a", "bek atka" (yoki otabek - taxt merosxo'ring tarbiyachisi), "qushchi", "axtachi", "aftobachi" kabilar mavjud edi. Poytaxt shahar hokimi lavozimidagi shaxs bir vaqtning o'zida "sohibi ixtiyor" ham hisoblanar edi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, aynan shu davrda Boburning Farg'ona davlatida ijtimoiy-iqtisodiy hayot asosan, qishloq xo'jaligi va shu soha bilan shug'ullanadigan tabaqalarning to'laydigan soliqlariga bevosita bog'liq edi. Zahiriddin Muhammad Bobur taxtga o'tirgan vaqtida yosh bo'lganligi bois, qisqa muddat ichida davlat boshqaruvini o'zgartira olmagan. Oldingi hukmdorlar davridagidej boshqaruv tizimini davom ettiravergan. Lekin, bu davrda Farg'ona vodiysida ijtimoiy-iqtisodiy hayot ma'lum darajada ijobiy tomonga o'zgarганиni sezish mumkin.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar ro'yxati

1. Бобур З.М. Бобурнома. -Т.: Юлдузча, 1990.
2. Жалилов С. Бобурнинг Фарғона давлати. -Т.: Фан, 1995.
3. Жалилов С. Фарғона суғорилиш тарихи. - Т., 1973.
4. Аҳмедов Б.А. Ўзбекистон халқлари тарихи манбалари. -Т.: Ўқитувчи, 2001.

XVII ASR O'RTALARIDAGI USMONIYLAR SALTANATIDA SULTON MEHMED IV HUKMRONLIK DAVRINING O'RNI VA AHAMIYATI

Iminjanov Boburmirzo Xabibullo o'g'li
Andijon davlat universiteti talabasi
+998 99 070 10 60

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-92

Annotatsiya. Mazkur maqolada usmoniylar davlatining XVII asr o'rtalaridagi siyosiy holati hamda bu davrdagi hukmdorlardan biri sulton Mehmed IV haqida ma'lumotlar keltirilgan. "Chinor voqeasi" tafsilotlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: sadriazam, Viyana urushi, Chinor voqeasi, Venetsiya.

Usmoniylar imperiyasi tarix zarvaraqlarida o'zining nomini umrboqiy qila olgan davlatlardan biri hisoblanadi. Bu imperiya 1299-yildan 1922-yilgacha mavjud bo'lgan va jami 36 nafar hukmdor tomonidan boshqarilgan. Imperiya chegaralari shimolda Majaristan (Vengriya) imperiyasigacha, janubda Somali davlatigacha, g'arbda Jazoir davlatigacha, sharqda esa Iroq hududiga qadar cho'zilgan. Sulton Yavuz Salim Misrni egallagandan so'ng usmoniy sultonlari bir vaqtning o'zida islom dini xalifasi bo'lishga erishdilar.

Quyida XVII asr o'rtalarida hukmronlik qilgan Sulton Mehmed IV haqida olib borgan izlanishlarimiz natijalari haqida so'z yuritamiz.

Mehmed IV Sulton Ibrohimning Turhan Sulton ismli xotinidan tug'ilgan o'g'li bo'lib, usmoniylar davlatining 19 sultoni hamda islom olamining 98 xalifasi hisoblanadi. Mehmed 1642-yil 2-yanvarda Istanbulda dunyoga kelgan. Otasi taxtdan tushirilgandan so'ng 7 yoshida taxtga o'tirdi. Ov qilishni nihoyatda yoqtirganligi uchun "ovchi" laqabini olgan. 39 yil saltanatni boshqargan Mehmed IV Sulaymon I dan keyingi eng uzoq hukmronlik qilgan sulton hisoblanadi. Uning hukmronligida me'morchilikda ulkan ishlar qilindi. Qurilishi 60 yilda ham tugallanmagan Yangi Jome inshootining qurilishi yakunlandi. 1658-1680-yillar oralig'ida Rumeli va Anadolu qo'rg'oni devorlari ta'mirlandi. Bundan tashqari, Misr bozori, Hukmdor qasri, Ko'pruli majmuasi, Safranbolu Ko'pruli Mehmed Poshsho Jomesi, Vazirko'pru Fozil Ahmed Poshsho majmuasi, Merzifonli Qora Mustafo Poshsho Jomesi va karvonsaroyi insho etildi.

Taxtga chiqqan ilk yillari ichki muammolar ostida o'tdi. Bu davrda davlat boshqaruv ishlariga sultonning buvisi Ko'sem Sultonning aralashayotgani yetmagandek, onasi Turhan Sulton ham Mehmed IV ga bosim o'tkazayotgan edi. Vaqt o'tishi bilan bu ikki ayol o'rtasidagi raqobat kuchayib ketdi. Ko'sem Sulton Mehmed IV ni taxtdan ag'darish orqali Turhan Sultondan qutulmoqchi bo'ldi. Lekin bu rejasi Turhan Sultonning josuslari tomonidan fosh etildi. Ko'sem Sulton 1651-yilda Turhan Sultonning tarafdorlari tomonidan o'ldirildi. Mehmed IV 1652-yilda moliya ishlarini yaxshilash maqsadida Tarhunchi Ahmed

Poshshoni sadriazam lavozimiga tayinladi. Yangi sadriazam keraksiz xarajatlarni qisqartirdi va barcha amaldorlarni soliq to'lashini joriy qildi. Bu ishlar orqali davlat xazinasini boyita boshladi. Lekin sadriazamning raqiblari sultonga uni yomon ko'rsata boshladilar. Natijada Mehmed IV sadriazam Ahmed Poshshoni qatli uchun farmon berdi. Undan keyingi sadriazamlar esa davlat ishlarini izdan chiqishiga sabab bo'ldilar. Qo'shin tarkibidagi askarlarning bir qismiga tarkibi buzilgan tangalarda maosh berilgan bir paytda, ikkinchi qismiga umuman maosh to'lanmadi. Shu sababli askarlar Istanbulda isyon ko'tardilar. Isyonchilar sultonga o'zlari norozi bo'lgan odamlar yozilgan ro'yxat taqdim qildilar. Bu ro'yxatdan o'rin egallagan 30 nafar amaldor va saroy qo'riqchilar boshlig'i qatl etildi. Ularning jasadlari Sulton Ahmed maydonidagi chinor daraxtlariga osib qo'yildi. Bu voqea usmoniylar tarixida "Chinor voqeasi" nomi bilan qoldi.

1656-yilda Chanoqqal'a bo'g'ozi yaqinida venetsiyaliklar bilan bo'lgan jangda sulton floti og'ir mag'lubiyatga uchradi. Bu mag'lubiyat evaziga Bozcha oroli va Limni venetsiyaliklar qo'lga o'tib ketdi. Bu voqea Istanbulda oddiy xalq orasida vahima uyg'otdi. Ayni shu yil ichki va tashqi siyosatdagi muammolarga yechim topish maqsadida sadriazamlik lavozimi Ko'pruli Mehmed Poshshoga topshirildi. E'tiborli tomoni, Mehmed Poshshoni bu lavozimga Sulton Mehmed IV emas, onasi Turhan Sulton tayinlagan edi.

Mehmed IV va Turhan Sultonning madadiga tayangan holda harakat qilgan Ko'pruli Mehmed Poshsho Istanbul hamda Anadoluda nazoratni kuchaytirdi. Venetsiyaliklarni mag'lubiyatga uchratdi. Bozcha va Limnini qayta bo'ysundirdi. Uning vafotidan so'ng o'rnini Fozil Ahmed Poshsho egalladi. Fozil Poshsho ham Ko'prulilar sulolasidan edi. U Avstriyaga qarashli Uyvar qal'asini egalladi va avstriyaliklar bilan Vasvar sulhini imzoladi. Venetsiyaga qarshi jang olib bordi. Krit orolidagi Kandiya qal'asini zabt etdi. Shu bilan 24 yildan buyon venetsiyaliklar va turklar o'rtasida bo'layotgan Krit urushi nihoyasiga yetdi.

Sulton Mehmed IV sadriazam bilan birgalikda Lehiston safariga chiqdi. 1672-yilda Buchash shartnomasini imzolagandan so'ng Edirnaga qaytdilar. Lekin Lehiston (hozirgi Ukraina hududlari) shartnoma shartlarini bajarmadi. Shuning uchun 1673-yilda sulton yana Lehistonga yo'l oldi. Bu yurish 1676-yilda tugadi. Shu yili sadriazam Fozil Ahmed Poshsho vafot etdi. Mehmed IV Merzifonli Qora Mustafo Poshshoni sadriazamlik lavozimiga tayinladi. Mustafo Poshsho ham Ko'prulilar oilasida tarbiyalangan edi. Mehmed IV sadriazam bilan birgalikda Rus davlati egallab olgan Chehrin qal'asini qaytarib olish uchun yo'lga otlandi. Bu qal'ani qaytarib oldilar va 1678-yilda Edirnaga qaytib keldilar. 1681-yilda esa Rus davlati bilan tinchlik shartnomasi tuzildi. Unga ko'ra, har ikki taraf ham bir-biriga hujum qilmaslik majburiyatini oldilar. Bu shartnoma yigirma yil muddatga mo'ljallangan edi. 1675-yilning sentabr oyida inglizlar davlati bilan ham shartnoma imzolangan edi. Unga ko'ra, Elizabet I davridan beri amalda bo'lib kelgan imtiyozlarga qo'shimchalar kiritildi.

Mehmed IV saltanati davridagi muhim voqealardan biri bu Ikkinchi Viyana yurishidir. Sadriazam Mustafo Poshsho qo'shini bilan Viyanaga (hozirgi Vena) qadar yetib bordi va 1683-yilda hujum boshlandi. Bu paytda sulton Mehmed IV Belgradda edi. Jang ikki oy davom etdi. Dunay daryosi tarafdin yordamga kelgan dushman kuchlari tufayli turklar ikki o't orasida qoldilar. Viyanaga qilingan hujum shu tariqa muvaffaqiyatsiz yakun topdi. Sulton qo'shini Belgradga chekindi. Mag'lubiyatning sababchisi sifatida Mustafo Poshsho Belgradda qatl etildi. Sulton esa Istanbulga qaytib ketdi. Sadriazamlik kursisi Qora Ibrohim Poshshoga nasib qildi. Viyanadagi mag'lubiyatdan keyin sulton uchun omadsiz davr boshlandi. Avstriya, Lehiston va Venetsiya davlatlari ittifoq tuzib turklarga qarshi hujumga o'tdilar. Bu hujum oqibatida Estergon, Peshte va Budin turklar qo'lidan ketdi. Venetsiya Ayamavra, Preveze, Mora va Atinani egalladi. Hal qiluvchi Mohach jangida sulton

qo'shini mag'lubiyatga uchradi. Bu kabi voqealar xalq va qo'shinni Mehmed IV dan yuz o'girishlariga sabab bo'ldi. Endi ular sultonga va uning kuch-qudratiga ishonmay qo'ydilar. Shunday vaziyatda sulton qo'shini isyon ko'tardi. Isyonchilar sultonni taxtdan tushirilishini va uning o'rniga ukasi Sulaymonni taxtga o'tirishini talab qildilar. Natijada sultonni bu talabni qabul qilishdan boshqa chorasi qolmadi. Mehmed IV 1687-yil 8-noyabrda taxtdan voz kechdi. Mehmed IV taxtdan mahrum bo'lgach ikki o'g'li bilan birgalikda Edirna saroyiga qamab qo'yildi. U hayotining so'nggiga qadar shu saroyda qoldi. Mehmed IV 1693-yil 6-yanvar kuni 51 yoshida vafot etdi. Jasadi Istanbulga keltirilib Yangi Jome ichida joylashgan Turhan Volida maqbarasiga, onasining yon tomoniga dafn etildi.

Mehmed IV ning 5 nafar xotini bo'lgan: Gulnush Sulton, Afifa Xonim, Gulnor Xonim, Koniya Sulton, Siyovush Sulton. Mehmed IV ning Mustafo II, Ahmed III, shaxzoda Boyazid ismli o'g'illari va Haticha Sulton, Safiya Sulton, Ummu Gulsum Sulton, Fotima Sulton ismli qizlari bo'lgan.

Bizni taklifimiz esa ularni tarixiy jihatdan o'rganishni yo'lga qo'yishdir. Biz buni Sulton Mehmed IV misolida qisman o'rgandik. 1517-yildan keyingi usmoniy sultonlarni faoliyatlarini ikkiga bo'lib o'rganish mumkin:

- 1) turk sultoni sifatida;
- 2) islom xalifalisi sifatida.

Ularning orasidan sarkardalar, shoirlar, rassomlar, musiqachilar yetishib chiqqan. Zero, bizning ajdodlarimiz tomirlari birlashib ketar ekan, ularni o'rganish biz uchun foydadan holi bo'lmaydi.

Adabiyotlar:

1. Ahmet Shimshirgil. "Kayi".
2. Halil Inalchik. "Osmanli tarihi".

SARDOBA-SUV QADR-QIMMATINI ESLATIB TURUVCHI OBIDA

Aziz Imomov

Samarqand Davlat Universiteti magistranti

Telefon:+998939917160

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-93

Annotatsiya:Maqolada tarixiy suv inshooti bo'lgan Sardobani va hozirgi kunda ushbu inshootning ahamiyati aks ettirilgan.

Kalit so'zlar:Sardoba inshooti,Maymanak sardobasi,Raboti Malik sardobasi,Abdullaxon II sardobalari,ichimlik suvining ahamiyati.

Xalqimiz azaldan suvni qadrlab kelgan.Bekorga suv yo'q joyda, hayot ham yo'q deb bejiz aytishmagan.Suv qadriga yetgan ota-bobolarimiz ajoyib inshootlar bunyod etishgan.Shunday suv inshootlardan biri-Sardobadir.

Tarixiy manbalarni o'rgana borib O'rta Osiyoda,nafaqat O'rta Osiyo, balki dunyodagi qurg'oq iqlimli mamalatlarda suv taqchiligi muammosi juda muhim ahamiyatga ega ekanligi,quruq iqlimli mamlakatlar va davlatlarda tarixiy yodgorliklar zavolga uchrayotganligi achinarli hol.Avvalo suvni tejashimiz,undab samarali foydalanishimiz hamda bizda mavjud suv inshootlarni asrab avaylashimiz kerak.

Asrlar davomida ajdodlarimiz tomonidan qor va yomg'ir suvlari yoki oqar suv o'zanlardan sun'iy ariqlar bilan oldindan tayyorlab qo'yilgan maxsus usti yopiq,to'plangan suv sizib ketmasligi uchun ihotlangan qurilmalar - sardobalarda to'plashi,undan samarali foydalanishi bo'yicha ko'plab tarixiy manbalar mavjud.

Ichimlik suvi tanqisligi,oqar suvlarning kamligi,issiq faslar boshlanishi bilan ularning tugashi suvni uzoq vaqt saqlash vositalarni izlashga majbur etgan.Sardobalar esa sharoit taqozosi bilan katta shaharlar o'rtasida suvga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun karvon yo'llarida bunyod etilgan.

Xo'sh Sardobani o'zi nima? Sardoba(fors-tojik tilidan olingan bo'lib,sard-sovuq,ob-suv demakdir) usti gumbaz bilan yopilgan,ihotlangan,katta karvon yo'llarida yoki ichimlik suvi tanqis joylarda ichimlik suvini uzoq vaqt sarflash uchun maxsus tayyorlangan yopiq hovuzga aytiladi.Tabiiyki atrofi o'ralgan,usti yopiq bunday inshootda suv sovuqligi bilan tabiiy oqar suvlardan farq qilgan.Issiq iqlimli,havo temperaturasi keskin kontinental mamlakatlar xususan, O'rta Osiyoda ichimlik suvini bunday saqlashdan asosiy maqsad uzoq yurtlardan yo'l bosib kelayotgan karvonni suv bilan taminlashdir. Markaziy Osiyoning ba'zi joylardagi tub aholi o'rtasida Sardobalar "gumbaz", "mo'la" degan nomlar bilan atalgan.Eron va Xurosonda hanuzga qadar foydalanib kelayotgan bunday inshootlar "obambar"- deb nomlanadi .

Hozirgi kunda Markaziy Osiyoda mavjud sardobalarning 44 tasi bizgacha yetib kelgan.Bulardan 16 tasi Turkmaniston hududida,12 tasi Qarshi cho'lida,10 tasi Buxorda,3 tasi Jizzax -Sirdaryo oralig'ida va 3 tasi Xo'jand-Toshkent oraliqlarda joylashgan.

Eng mashxur sardobalardan biri Qarshi cho'lidagi Maymanak sardobasi

hisoblanadi. Sardobaning usti gumbaz shaklda bo'lib, uning diametri 14-15 m, chuqurligi 10-15 m, balandligi esa 20 m keladi. Devorlari va gumbazi pishiq g'isht va ganchdan, poydevori esa tarashlangan toshlardan ustamonlik bilan qurilgan. Maymanak sardobasining eng ahamiyatli jihati yorug' tushgan vaqtda haroratni bir xilda saqlash uchun sharq va g'arb tomonlarga tuynuklar qo'yilgan. Shamol sharq tomondan esgan. Sardobaning 2 tavaqali mustahkam eshigi shamolga teskari shimol tomonga qaratib qurilgan.

Yana bir eng mashxur sardobalardan biri Raboti Malik sardobasi hisoblanadi. Sardobaning tashqi aylanasi 12,8 m, devorning qalinligi 1.5 m, balandligi 20 m. Uning tepasida yorug'lik tushadigan va sardobaga kirish uchun zina va eshiklar o'rnatilgan. Ushbu sardoba Raboti Malik karvonsaroyi bilan bir vaqtda qoroxoniylar davrida Malik Shamsulmulk tomonidan 1069-1079-yillarda barpo etilgan.

Bundan tashqari yurtimizda ko'plab shunday sardobalarni uchratishimiz mumkin. Misol uchun Qamashi, Chilgumbaz, Mirzarabod, Qorovulbozor, Tallimarjon, Qarshi, Xudoysera, Yog'ochli va Nishon kabilar.

XVI asr oxirida Buxoro xoni Abdullaxon II sardobalar qurishga katta ahamiyat berdi, Bunga venger sayohatchisi A. Vamberi o'z sayohatnomasida Qarshi atrofida Abdullaxon davrida qurilgan sardoba qoldiqlarini uchratganligini yozib qoldirgan. O'tgan asrning 30-yillarda sardobalar tarixini o'rgangan Mixail Masson ko'plab tadqiqot ishlarni olib bordi va o'z tadqiqotlari natijasida "Sardobalarni o'rganish muammosi" kitobida keltirib o'tdi. Mustaqilligimiz yillarda sardobalar haqida ko'plab izlanishlar olib borildi va shunga oid ko'plab maqolalar chiqarildi. Misol uchun Nurali Ismoilov va Ochil Bo'riyev o'zlarining "Qarshi-O'zbekiyaning qadimgi shahri" nomli kitoblarida shunday jumalari bor: Sardoba ichida yorug' tushushi va doimo xaroratni bir xilda saqlash uchun kunchiqar (sharq) va kun botar (g'arb) tomonlarga tuynuqlar qo'yilgan. Sardobaning quyi eshigi shamol oqimiga teskari tomonga qaratib qurilgan. Hovuzga suv kirishi uchun tarnov yasalgan. Sardoba yonida karvonsaroy joylashgan, yo'lovchilar hordiq chiqarib olib yo'lga suv g'amlab olganlar.

Afsuski, ba'zi bir qarovsiz va tashlandiq ahvolda qolib ketgan sardobalar ham bor. Boshqa me'moriy obidalar singari sardobalar ham muhim tarixiy ahamiyatga egadir. Ularni saqlash, qayta tiklash va kelgusi avlodlarga yetqazish hammamizning burchimiz. Zero Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov ta'kidlaganlaridek, ma'naviy meros, madaniy boyliklar va ko'hna tarixiy yodgorliklar ma'naviyatni shaklantiruvchi muhim mezonlardan biridir.

Sardobalarni suvga taqchil, cho'l, sahro, quruq iqlimli mamlakatlarda, karvon yo'llarida bunyod etilishi, undagi suvdan tejab foydalanganligi, ahamiyatini o'qib o'rganib borib diqqatimni boshqa bir narsa tortdi.

Bugungi kunga kelib zamondoshlarimizni suvga, ayniqsa ichimlik suviga munosabat o'zgarmayabdi. Eng hayratlanarlisi shundaki, suvdan tejab foydalanish, maqsadli foydalanish to'g'risida dunyo miqyosida, mamlakatimizda qanchalik tushuntirish ishlari olib borilmasin yurtimiz shahri ko'chalari, qishloqlarda vodoprovod suvlari, ariqlardagi suvlar keragidan ortiq behuda oqib yotibdi.

XX asrda yer yuzi aholisi 3 barobarga, shu bilan birgalikda ushbu aholining suvga bo'lgan ehtiyoji 7 barobarga oshdi, Olimlarning hisob-kitobiga ko'ra yer sharidagi mavjud suv miqdori 1400 mln kub km, shundan 35 mln kub km yoki jami suvning 2.5%ni ichimlik suvi tashkil etar ekan. Dunyo aholisi shunday o'sishda davom etsa 2030-yilga borib dunyoda aholining 67% yoki 5 mlddan ziyod aholi sifatsiz ichimlik suvlardan foydalanishga majbur bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda yer shari aholisining 47% chuchuk suv tanqisligiga uchraydi.

Shu bilan birgalikda ichimlik suvlarning ifloslanishi kuchayib bormoqda. Ichimlik suvi havzalarning asosiy ifloslanish omillardan biri sanoat korxonalari, elektostansiyalar tomonidan ishlatilgan issiq suvlarni chuchuk suvli havzalarga tashlanishi bu asosiy omillardan biridir.

Yuqori darajada sanoatlashuv, aholini boqish uchun yangi yerlarni o'zlashtirish uchun katta miqdordagi suv hajmini qishloq xo'jaligi ehtiyojiga yo'naltirish, taraqqiyot, suvga bo'lgan talabni keskin oshirdi. Bugungi kunda hududlar va yashash sharoitiga qarab har bir kishiga 3-100 litr suv sarflanmoqda. Bundan tashqari har xil sabablarga ko'ra har yili 4-5 % ichimlik suvlari yaroqsiz ahvolga kelmoqda va ahvol shunday davom etaversa 100 yildan so'ng insoniyat mavjud barcha ichimlik suvdan mahrum bo'lishi mumkin.

Ajdodlarimiz suvdan oqilona foydalanib kelganligi ular qurib ketgan hovuz, sardobalardan ham bilsak bo'ladi. Bu obidalar asrlar oshib o'z qadr-qiyamatini yo'qotgan emas. Ular o'z ahamiyati, o'rni bilan kelajak avlodga doim har bir ne'matning qiymati, undan oqilona va samarali foydalanish lozimligi to'g'risida eslatib turadi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, tarixiy inshootlardan biri bo'lgan sardobani qarovsiz ahvolga tushib qolmasligi, iloji bo'lsa uni qayta tiklashimiz va kelajak avlodga sardobaning katta ahamiyatga ega ekanligini uqtirishimiz zarur. Zero suv hayot manbaidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Mavlonov O'. "Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari". - T., 2008.
2. Amriddin Bermurodov, Shoiria Indiaminova "Buyuk Ipak Yo'li". - T., 2017
3. Internet ma'lumotlari

BIR SHAHAR USTIGA IKKI HUKMDOR YURISHI (MANBA TAHLILIDA)

Nematov Sarvar
Guliston davlat universiteti talabasi
Телефон: +998915000565
dsangreal@mail.ru

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-94

Annotatsiya. Tarixni bilish, o'zligingni anglashdan boshlanadi. Ayniqsa, tarixni birlamchi manbalar asosida o'rganish xolis tarix yaratishga xizmat qiladi. Muhammadyor ibn Arab Qatag'an qalamiga mansub "Musaxxir al-bilod" asarida Samarqand shahri va uning atrofida kechgan voqealarga e'tibor qaratiladi. Ayniqsa, Muhammad Shayboniy va Zahriddin Muhammad Bobur o'rtasidagi shaharni egallash voqealari bilan bog'liq masalalar manba talqinida tahlil qilinadi.

Tayanch tushunchalar: manbashunoslik, matn, sarkarda, Samarqand shahri tavsifi "mahfuza", hukmdorlik siyosati, ta'sir doiralar kuchlari, harbiy mahorat

Fors tilida yozilgan "Musaxxir al-bilod" asari Muhammadyor ibn Arab Qatag'an qalamiga mansub bo'lib, ikki nusxadagina bizgacha yetib kelgan yozma manba hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, u tarix ilmidan xabardor bo'lgani uchun, o'zi hurmat qilgan xoqon Abdullohxon (asarda "Iskandarnishon sohibqiron" degan ta'riflar bilan izohlangan) tarixini yozish maqsadida, o'zigacha bo'lgan tarixchilar asarlaridan ma'lumot to'plab, ularni mamlakat va shaharlar egallanishi mavzusi ostida bir yerda aks ettirgan va bu asarni "Musaxxir al-bilod" deb nomlagan. Muhammadyor ibn Arab Qatag'an 1560-1570 yillar orasida tug'ilgan bo'lib, asar yozilgan 1611- yillari esa u taxminan, 50-55 yoshlar atrofida bo'lgan[1].

Akademik Bo'riboy Ahmedovning aytishicha, asar faktlar va qomusiy ma'lumotlarga boy bo'lib, tarixiy manba materiallarini aniqlashtirgan va o'rni-o'rni bilan to'ldirilgan muhim manbadir[2].

"Musaxxir al-bilod" asari muqaddima, olti bob, xotima qismidan iborat. Oltinchi bobda shayboniy hukmdorlar va o'z davrining mashhur shaharlari haqida ma'lumotlar berilgan. Ayni damda Markaziy Osiyo shaharlari hayotida ko'pgina o'zgarishlar ro'y bergan bo'lib, siyosiy-iqtisodiy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lgan Samarqand, Buxoro, Shohruhiya, Qarshi, Toshkent, Termiz shaharlar bilan bog'liq bo'lgan voqealarga alohida e'tibor qaratilgan.

"Musaxxir al-bilod" asarida eng ko'p poytaxt Samarqand shahri va uning atrofida kechgan voqealar xususida so'z yuritilgan. Bir shahar ustidan hukmronlik qilish uchun ikki sarkarda: Muhammad Shayboniy va Zahriddin Muhammad Bobur o'rtasida kurash bilan bog'liq voqealar alohida o'rin tutadi. "Muhammadxon Shayboniyning mahfuza Samarqand shahriga yurish qilgani zikri" faslida hokimiyatda ta'sir kuchiga ega bo'lgan kishilarning o'zaro kelishmovchiik munosabatlari (Movorounnahr hukmdori bo'lib turgan

Sulton Ali va Amir Muhammad Mazid Tarxon) tufayli ziddiyat keskin ortib borganligi fursatidan foydalangan Muhammad Shayboniy Samarqandni qo'lga kiritishga ahd qilganligi manba ma'lumotlaridan ma'lum bo'ladi[3]. Samarqandni Bobur Mirzoga topshirish istagi jamiyatda kuchli ta'sirga ega bo'lgan Amir Muhammad Mazid Tarxonning harakatlari bilan boshlangan. Ma'lum guruhlarining qo'llab quvvatlashi bilan Bobur Mirzo Samarqandni egallashga kirishgan.

Nima uchun Muhammad Shayboniy boshqa joylarga emas, aynan Samarqand markaziga asosiy yo'nalishni qaratganligi manba ma'lumotlaridan ma'lum bo'ladi: "viloyatlari xalqi Banot un-na'sh yulduzlari singari shahar-u qishloqlar aro tarqab ketganligi, Samarqand aholisi esa Surayyo yulduzi kabi bir yerga yig'ilib turgan"[4]. Shuni anglab yetgan Muhammad Shayboniy harbiy kuchlarini bir nuqtaga qaratdi, ya'ni manba tili bilan aytganda: "Muhammadxon Shayboniy yo'nalish bayrog'ini Samarqand sari yoydi". Samarqand shahrini egallash, poytaxtini egallashni, va Movarounnahrni egallashni bildirar edi.

Shuningdek, shu davrni yoritib beruvchi boshqa manba[5] va adabiyotlarda[6] uchramaydigan ma'lumotning berilganligi manbaning qiymatini oshiradi. Unda qutblar qutbi xoja Nosiriddin Ubaydullo Ahrorning farzandlari va ularning talan taroj qilingan mol-mulkari haqida hikoya qilingan. Albatta, bunday munosabat javobsiz qolmagan. Norizo guruhlarining isyon ko'tarilishiga sabab bo'lgan.

Sulton Ali Mirzo (Movarounnahr hukmdori) temuriylar sulolasining vakillari bo'lishiga qaramasdan Bobur mirzoga qarshi chiqib, Muhammad Shayboniy qo'sh tashlagan Bog'i maydon mavzeyiga borgani, Muhammad Shayboniy uni qimmatli libos va ziynatlangan kamar bilan siylagani haqida yozilgan. Sulola bardavomligini saqlab qolish uchun hamjihatlikda harakat qilish kerakligini anglab yetmagani haqida muallif bayon qiladi.

Voqealar tavsifida qiziq ma'lumot uchraydi. Muhammadxon Shayboniy Samarqandni egallaganidan keyin "o'zi yonidaolib kelgan Dashti qipchoqlik o'zbek sultonlari, amirlari va askarlari tartib-intizomi va nafsini tiyib turishlariga unchalik ishonchi yo'q edi. Chunki, Dashti Qipchoq, ya'ni O'zbekiya viloyatida bosh-boshdoqlik, tartibsizlik, o'zicha ish ko'rish kabi bo'lmag'ur xislatlar xalqning oddiygina urf-odatlaridan sanalardi. O'zbekiya askarlari tartib-intizomda bo'shligi, bo'ysunish qoidalariga rioyasizligi bilan odobli, urushda o'ljaga tashlanishdan o'zini tiyadigan movarounnahrlik Chig'atoy lashkari dasturidan farq qilardi" deb yozilgan[7]. Bunday ma'lumotlar faxrlanish tuyg'usini beradi, albatta.

Manbaning yana bir qimmatli tomoni shundaki, Shayboniyxon hokimiyati Samarqand xalqi ustiga juda ko'p miqdordagi "moli omoniy" (omonlik moli) solig'i solgan tadbiri tufayli, aholining ruhoniy tabaqasi, aslzoda-yu, oddiy hunarmand-u ishchilari norozi bo'lib, Bobur Mirzoning kelishiga mayli ortib borganini kuzatiladi. Bunday ma'lumotlarni o'rganish voqealar sabablarini aniqlashga yordam beradi.

Manbada har ikki sarkardaning bir shahar ustiga qayta-qayta yurishi manzaralari yorqin bo'yoqlarda ifodalangan. Shuningdek, har ikki sarkarda atrofidagi juda ko'plab tarixiy shaxslarning nomlari keltirib o'tilgan. Masalani personografik jihatdan o'rganish, yangi nomlarni kashf etishga yo'l ochadi. Ularning ba'zilari xiyonat, ba'zilari sadoqat bilan xizmat qilib, nomlarini tarixga muhrlab qo'yganligini manba matnida ko'ramiz.

Xulosa o'rnida: Muhammad ibn Arab Qatag'an "Musaxxir al-bilod" asari o'rta asrlar tarixini o'rganuvchi muhim manba sanaladi. Samarqand shahri tabiiy geografik hudud jihatidan qulay makonda joylashganligi sababli strategik ahamiyatga ega bo'lgan. Kuchli ikki tarixiy shaxsning bir manzil - Samarqand maydonda bellashuvi natijasi ular taqdirini o'zgartirdi. Voqealar sababi va oqibatlarini kishilarning munosabatlariga bog'liq bo'lganligini manba ma'lumotlari aniqlab beradi. Manbani tarixiy geografik, tarixiy personografik jihatdan o'rganish yangi sahifalarni ochib berishga chorlaydi. Tarixni birlamchi manbalar

asosida o'rganish, xolis tarix yaratilishiga xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари: И.Бекжон, Д.Сангирова. - Т.: Янги аср авлоди, 2009. -Б.14
2. Б.Аҳмедов. Ўзбекистон тарихи манбалари (қадимги замон ва ўрта асрлар). - Т.: Ўқитувчи, 2001. -Б. 218, -Б. 219
3. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари: И.Бекжон, Д.Сангирова. - Т.: Янги аср авлоди, 2009. -Б.3
4. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари: И.Бекжон, Д.Сангирова. - Т.: Янги аср авлоди, 2009. -Б.68
5. Заҳриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. - Т.: О'қитувчи, 2008, - 288 б.; Муҳаммад Солиҳ. Шайбонийнома. Нашрга тайёрловчи ва сўз боши муаллифи Э.Шодиев. - Т.: Ф.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. - 335 б.
6. U.Jo'rayev, Q.Usmonov. O'zbekiston tarixi (darslik). O'qituvchi nashriyot, 2019. - Б.6-7; - Б.11-13; Murtazayeva R.H. O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlari darsligi) - Т. : www.ziyouz.com kutubxonasi, 2005 -bb.240-245
7. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари: И.Бекжон, Д.Сангирова. - Т.: Янги аср авлоди, 2009. -Б.72

SURXON VOXASI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARIDA DINIY BAG'RIKENGLIKNING AKS ETISHI

Nizomiy nomidagi TDPU Termiz filiali o'qituvchisi

Xasanov Shahboz Shodiyevich

Shahboz_xasanov@mail.ru

Nizomiy nomidagi TDPU Termiz filiali talabasi

Normamatova Mavluda To'lqin qizi

Tel: +998993772708

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-95

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom dini kirib kelguniga qadar bo'lgan Surxon vohasida qadimdan mavjud bo'lgan diniy e'tiqodlar va ularga sig'inuvchi dindorlar o'zaro tinch totuv hayot kechirganliklari haqida fikir yuritiladi. Zardushtiylik, qadimgi yunon, buddaviylik va moniylikga e'tiqod qilinganligi haqida turli yozma manbalar hamda arxeologik manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: Zardushtiylik, krematoriya, Pshaktepa, Branxiylar, Bittepa mozorlari, Qoratepa va Fayoztepa.

Surxon vohasi Xitoy, Hinditon, Eron kabi kuchli iqtisodiy-madaniy maskanlarni bog'lovchi strategik hudud sanaladi. Bu esa o'z navbatida turli madaniyatlar va dinlar qorishuviga olib kelgan. Bu qorishuv esa voha (Shimoliy Baqtrya) hududida yana ham taraqqiy etgan. Jumladan bu hududda Islom dini kirib kelgunicha ham Zardushtiylik, Buddaviylik, qadimgi yunon dini, Moniylik kabi dinlarga sig'inuvchilar tinch totuv istiqomat qilishgan.

Zardushtiylik dini gullab yashnagan o'lkalardan biri bu Baqtrya bo'lgan. Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto"da yozilishicha [1] "Men-Ahura Mazda-yaratgan to'rtinchi sarzamin va go'zal yurt zebo va orasta Baqti diyori edi□". Qadimgi Baqtryada zardushtiylik dini naqadar rivoj topib keng tarqalganini bugunda olib borilayotgan arxeologik tadqiqotlarda ham kuzatishimiz mumkun. Diniy bag'ri kenglik an-analarini Jarqo'tonda kuzatishimiz mumkun. Bu yerdan shahar aholisi mayitlarni shahar tashqarisida qabrlarga dafn etish keng yoyilgan bir vaqtda [2] shahar ichidan dashtlik chorvador oriylarning jasadlari kuydiriladigan krematoriya va marxum hoklarini saqlangan 4 ta tosh yashiklar topilgan. Lekin bu yagona zardushtiylik dini yoyilgan hududlardagi krematoriya ham emas. A.Sagdullayev tomonidan hozirgi Muzrabot tumani hududida olib borgan tadqiqotlari natijasida ochilgan ilk temir davriga oid zardushtiylik diniga umuman zid bo'lgan Pshaktepa yodgorligidan ham krematoriya hamda kuydirilgan inson suyaklari va kullar saqlanadigan bo'limlar ochib o'rganilgan. Aynan manashu yodgorlik "Avesto"da eslanadigan Zardushtiylikni qabul qilmagan turlar sardori Xyana urug'i boshlig'i Arjetaspa hukumronlik qilgan mulklardan biri bo'lishi mumkun. Zardushtiylik an-analari bugunda ham xalq

urfodatlarida islom dini bilan qorishgan holda saqlanib qolgan. Yunonlar yurtimizga kirib kelganida Zardushtiylik keng tarqalgan bo'lib bu haqda Strabon shunday guvohlik beradi, "Bohtariylar devorlaridan tashqari joylari toza bo'lgan, lekin mamlakat ichkarisidagi hududlarning katta bir qismi odamlar suyaklari bilan to'ldirilgan" deydi.

Eramizdan avvalgi 328-yildan boshlab bu yerga Aleksandr Makedonskiy boshchiligida yunon-makedon qo'shinlari kirib kela boshladi. Lekin bu yerda avvalroq yunonlar kelib yashashlari haqida ma'lumotlar mavjud, bular Branxiylar bo'lib ular [3] Yunon-Fors urushlari davrida Milet shahri yaqinidagi Didemeyon ibodatxonasi koxinlari bo'lib ular Kserksga ibodatxonda xazinasini tortiq qilishadi, ammo urushda yunonlar g'alaba qilishganliklari tufayli vatandoshlari g'azabidan qo'rqqan Branxiylar Kserksdan o'zlarini birga olib ketishlari va yunonlarning hech qachon qo'li yetmas joylarga yuborishin so'rashadi. Natijada Kserks ularni Shimoliy Baqtrya hududiga, Oks daryosi bo'ylariga, tahminan eramizdan avvalgi 480-yillarda, jo'natadi. Aleksandr Makedonskiy Oksni kechib o'tganda, Branxiylar avlodlari Yunonlarni o'zlarini vatandoshlari sanab istiqbollari non va sharob ko'tarib chiqishadi, ammo Aleksandr Makedonskiy ularni o'tmishdagi xoinliklarini kechirmaydi va hammasini bitta qo'ymay qirib tashlashga buyruq beradi. Yunonlar ham bu yerda o'z dinlarini targ'ib qilishadi va ibodatxonalar bunyod etishadi.

Vohamizda turli din vakillari tinch va totuv yashaganligining yana bir namunasi Surxondaryo viloyatining Uzun tumanidan topilgan ko'plab mozor sag'analaridir, Eng davt avval aniqlanganlaridan biri bu Bittepa mozorotlari sanaladi. 1979-yilning noyabr oylarida akademik Rtveladze E.V va Kozlovskiy V.A tomonidan topib tadqiq etilgan bu mozorotlar dastlab o'z dafn uslublari bilan o'sha davr qabrlaridan tubdan farq qilar edi. [4] Bu sag'analar soy tubidan 15-20 m balandliklardagi qum tepalarga o'yib ishlangan bo'lib jami 7 ta sag'ana topilgan. Har bir mozor (yoki oilaviy xil xona) to'g'ri to'rtburchak yoki kvadrat, xoch simon shakllardagi bo'shliqlardan iborat bo'lib, uning shi pi 1,3-1,9 m balandlikda tekis, qubbasimon shakllarda bunyod etilgan. Sag'analarda 10 tadan 18 ta gacha mayitlar qo'yilgan. Jami bo'lib, bu yodgorlikdan yetti guruhga mansub tangalar topilgan. Bular: sosoniy shohlar Peroz va Husrav I Anushirvonning tangalariga taqlidan zarb qilingan tangalar; 2 (sosoniy shoh Husrav I Anushirvon (531-574 yillar) va Husrav II Parvizning (590-628 yillar) asl tanga draxmalari; 3) Ukar (yoki Urka) Vartarmuk nomidan zarb etilgan sug'd tangasi; 4) qo'shaloq portretli (suratli) mahalliy chag'oniyon tangalari; 5) turkashlar tangasi. Garchand Bittepa yodgorliklari majmuidan topilgan Peroz (459-484 yillar), Husrav Anushirvon (531-5799 yillar) tangalariga taqlidan zarb etilgan tangalar qadimiy tuyulsada, bu turdagi tangalar VI-VII asrlarda ham muomilada bo'lgan. O'z navbatida Bittepadan topilgan turkashlar tangasi VIII asrning birinchi yarmiga oid. [5] Ayni shu jihatlarni hisobga olgan holda E.V. Rtveladze Bittepa daxmalarida mayyitlar VII asrdan VIII asr boshlariga qadar qo'yilgan degan xulosa kelgan. Bronza davridan boshlangan marxumlarni noz-nematlar bilan dafn etish odati bu yerda kamon o'qi uchlari, xanjarlar va chaqmoqtoshlar kabi buyumlar bilan almashgan edi. Ayrim mayitlar yonidan faqat don chiqishi bu o'sha davr odamlari go'shtli taomlarni donli taomlar bilan almashtirilganini anglatadi. Bu esa ushbu mayitlar qaysi din vakillariga tegishli ekanligini bildirar edi. Biz bilamzki Moniylik dinining bosh shartlaridan biri bu go'shtli taomlardan vos kechib, o'simliklardan tayyorlangan taomlar istemol qilishlari kerak bo'lgan. Demak VI-VIII asrlarda voha shimolida Chag'oniyonda moniylik dini mavjud bo'libgina qolmay balki hukumron din ham bo'lin olgan edi. Buning isboti sifatida esa Chag'oniyon shohi 719-yili Xitoy imperatori huzuriga Moniylik ta'limoti bo'yicha buyuk ustoz (Buyuk Mosho)ni elchi va din targ'ibotchisi sifatida yo'llaydi. Moniylik dinini Chag'oniyonda keng tarqalganini yana bir isboti Afrasiyob devoriy suratlarida o'z aksini topadi. Unda (Livshis tarjimasiga

ko'ra) Varxuman huzuriga Chag'oniyon humdori Turontosh nomidan kelgan elchilar haqida hikoya qilinadi. Jumladan "So'g'dga kelgan Chag'oniyonliklar Samarqand aholisi orasida o'z diniy e'tiqodlarini joriy etmaydilar va targ'ib qilmaydilar "-deyilgan. Ayni manashu jumalalarda Moniylik dini nazarda tutulgan bo'lsa ajab emas.

Bittepa qabrlaridan mayit og'iz qo'l va yurak o'rinlaridan ko'plab tangalar topilganini aytib o'tgan edik. Bu O'rta Osiyoda milloddan avvalgi asrlardayoq foydalanib boshlangan qadimgi odat bo'lib, bu odatni yunonlar joriy etgan bo'lishlari mumkin. "Xorun oboli" yoki "Xorunga to'lov" deb atalgan bu odat moniylik dini bilan kuzatiladi.

Baqtrya aholisi eramizdan avvalgi I asrdayoq buddaviylik ta'limoti bilan shug'ullana boshlashgan[6]. 1932-yilda Termizdan 7 km uzoqlikdan topilgan Ayritom frizi Markaziy Osiyoda Buddaviylik va Buddaviy madaniyatni o'rganishga turtki bo'ldi. Kushonlar hukmronligi davrida Hindiston bilan madaniy aloqalarni kuchayishi tufayli hamda Kanishkadan boshlab yurgizilgan diniy siyosat tufayli buddaviylik benihoya taraqqiy etib rivojlanadi. Mahobatli Qoratepa shakllanadi, u yerda 10 ta yer osti va yer ustiga qurilgan ibodatxona va monastr binolari qazib ochib o'rganildi. 630-yilda Termizda bo'lgan xitoylik sayyox budda roxibi Syuan Szyan (600-664) shaharda minglab rohiblar yashaydigan o'ndan ortiq ibodatxona, ko'plab stupalar va buyuk budda siymolari bor ekanligini qayd etadi.

VII asr oxirida Toxaristonni zabt etgan Arab bosqinchilari buddaviy ibodatxonalarni buzib tashlaydilar va roxiblarni xujralarini esa chillaxonalarga aylantirishadi.

O'zbekiston jumladan Surxondaryo hududidan zardushtiy va buddaviy yodgorliklari va majmualarini ko'plab topib o'rganilishi, yurtimiz ayniqsa vohamiz aholisi ma'naviy va ma'daniy hayotida bu dinlarni naqadar katta ahamiyat kasb etganidan dalolat beradi. Buddaviy san'atning tarqalishi mahalliy san'at tarixiga katta hissa qo'shgan, natijada ikki san'at qorishuvini Qoratepa va Fayoztepa kabi obidalarda yaqqol ko'zga tashlanishini ko'rishimi mumkin. Bu esa shu muqaddas yurtda doimo turli din vakillarini va ularni timsollari do'stona umrguzaronlik qilganini yaqqol namoyon etuvchi, mamlakatimiz tarixining eng yorqin sahifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1."Avesto". Asqad Mahkam tarjimasini. Toshkent. G'ofur G'ulom - 2015.
2. "Chag'oniyon tarixi". Toshkent islom universtiteti - 2002.
3. "Qadimgi o'zbekistonda Buddaviylik va Buddaviy meros". Toshkent. O'zbekiston - 2011.
4. Ртвеладзе. Е.В. "Александр Македонский в Бактрии и Согдиане". Ташкент - 2002.
5. "O'zbek xalqi va uning kelib chiqish tarixi". A.Asqarov. Toshkent - 2014.
6. Авеста "Закон протов дэвов" (Видевдат). Перевод Э. Ртвеладзе и другие. М., 2008.
7. Boyce M. Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices, London: Routledge, 1979.
- 8.Авеста. Хордэ Авесто (Младшая авеста) / Подготовка авестийского текста, перевод, предсловие, комментарий М. В. Чистякова Санкт-Петербург, 2005.
9. Ртвеладзе Э.В, Козловский В.А. Средневековный могильник Бит-тепе в Чаганиане//Советская археология. 1986,4,С.205.

KORORAVIRUS PANDEMIYASI - OCHARCHILIK VA IQTISODIY MUAMMOLARNING YANGI OMILI

Dilnoza Raxmatova
Buxoro davlat universiteti magistranti
Telefon: +998(93)477-88-25
dilnozaxmatova8825@gmail.com

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-96

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda dunyo bo'ylab tarqalayotgan koronavirus pandemiyasining jahon iqtisodiy hayotiga ta'siri, ocharchilik muammolari haqida fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Koronavirus pandemiyasi, COVID-19, ocharchilik, oziq-ovqat xavfsizligi, Jahon oziq-ovqat dasturi (WFP), iqtisodiy inqiroz, YAqin SHarq, Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO).

Dunyo bo'ylab tarqalayotgan koronavirus pandemiyasi insoniyat uchun ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Koronavirus pandemiyasi bugungi dunyo hamjamiyatini ko'plab sohalar bilan birga oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmi va zaxiralari haqida o'ylashga ham majbur qilmoqda. BMTning Jahon Oziq-ovqat Dasturi ogohlantirishicha, dunyo bo'ylab ocharchilik bilan yuzma-yuz keladigan insonlarning soni ikki baravar ko'payishi mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlamasa, dunyoda 30 yaqin mamlakat koronavirus pandemiyasi tufayli ocharchilikka duch kelishi mumkin. Bu haqda BMTning Jahon oziq-ovqat dasturi (WFP) ijrochi direktori Devid Bizli ma'lum qildi. Janob Bezli ochlik yoki undan ham yomon ahvolda bo'lgan 135 million odamning xayoliy rasmini chizdi. Koronavirus tomonidan qo'zg'atilgan qo'shimcha ochlik chekkasida bo'lgan 130 million bilan hozirgi kunda WFP deyarli 100 million kishiga hayot chizig'ini taklif qilmoqda - bu bir necha yil oldin taxminan 80 million edi. "Agar biz bu odamlarga zarur hayotiy yordam bilan murojaat qila olmasak, bizning tahlillarimiz uch oy davomida har kuni 300 ming odam ochlikdan o'lishlari mumkinligini ko'rsatdi", dedi u. "Bu COVID-19 tufayli ocharchilikni ko'paytirishni o'z ichiga olmaydi".

WFP ma'lumotlariga ko'ra, 2020 yil yakunidan boshlab dunyoda 265 million kishi oziq-ovqat tanqisligiga duch kelishi mumkin. Bu raqam o'tgan yilga nisbatan ikki baravar ko'p bo'lib, koronavirus tufayli 130 million odam ochlik yoqasida qolgan.

Jahon tijorat tashkiloti o'zining oxirgi ma'lumotlarida, koronavirus epidemiyasining boshlanishi 2020 yilda tijorat muomalalarini 13-32 foizgacha kamayishi sababiga aylanishi mumkin,- deb e'lon qildi. Bu tashkilot rasmiysining aytishicha, 2020 yilda moliyaviy bozorlarning inqirozga uchrashi 2008 yilgi iqtisodiy bo'hrondan ham kuchliroq bo'ladi.

Dunyodagi guruch yirik eksportchilarining uchtasidan biri bo'lgan Vyetnam ushbu

donning eksportini to'xtatib qo'ydi. Qozog'iston bug'doy uni, grechka va sabzavotlarni, shu jumladan piyoz, sabzi va kartoshkani eksport qilishni taqiqladi. Rossiya grechka va guruchni chet elga sotmay qo'ydi, Belarus esa grechka, piyoz va sarimsoqni. G'arb ekspertlari bug'doyning eng yirik eksportchisi - Rossiya don yetkazib berishni to'xtatsa nima bo'lishini muhokama qilishdan qo'rqishmoqda. Chikagodagi savdo birjasidagi bug'doy ikki hafta ichida 11 foizga o'sgani ajablanarli emas.

Yangi koronavirus pandemiyasi Yaqin Sharqdagi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy vaziyatni yanada murakkablashtirib yuborishi mumkin va bu asosan fuqarolik urushi ketayotgan arab davlatlarida sodir bo'ladi. Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkilotining (FAO) bosh direktori Qu Dongyu, yaqinda e'lon qilingan Oziq-ovqat inqirozi bo'yicha global Global hisobotda mojarolar va keskin oziq-ovqat xavfsizligining oshib borayotgan darajasi qanday bog'liqligini aniq ta'kidladi.

55 mamlakatda 135 million odam 2019 yilda o'tkir oziq-ovqat xavfsizligini boshdan kechirganligi, ularning qariyb 60 foizi mojarolar yoki beqarorlik sharoitida yashagan. U Yamanni bu yil dunyodagi eng yomon oziq-ovqat va to'yib ovqatlanish inqirozi deb ta'riflab, u yerda qashshoq odamlar soni "17 milliondan oshishi kutilmoqda" deb aytdi.

Bugun Yamanda koronavirus bilan bog'liq holat qayd etilmaganini, avvalo, mamlakatda virusni aniqlashga yordam beradigan testlarning mavjud emasligi bilan izohlash mumkin. Koronavirus pandemiyasi kuchayadigan bo'lsa, yamanliklar koronavirus va ocharchilik o'rtasida qolib ketadi.

Koronavirus pandemiyasi boshlangunga qadar Suriyada iqtisodiy tanglik va tibbiy yordam olishning imkonsizligi sabab bir qator norozilik namoyishlari bo'ldi.

Yaqin Sharq mintaqasining boy mamlakatlari ham neft narxining arzonlashuvi natijasida mashaqqatli davrlarni boshidan o'tkazyapti. Boy arab mamlakatlari mazkur iqtisodiy qiyinchilik davrida o'z davlatlari budjetlarini cheklashga majbur bo'lmoqda.

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) barcha mamlakatlarni xalqaro savdolarni sir tutmaslikka, oziq-ovqat ta'minoti zanjirining barcha bo'g'inini himoya qilish uchun kerakli choralarni ko'rishga chaqiradi. FAO mamlakatlarni aholining eng kam ta'minlangan qatlamiga e'tibor qaratushga chaqirdi. Ularni ijtimoiy himoyalash dasturlarini kengaytirish, pul o'tkazmalarini osonlashtirish zarurligi ta'kidlandi. Dunyoda yetarlicha oziq-ovqat bor va mahalliy inqirozlarni xalqaro hamkorlik va ochiqlashtirilgan savdo olib borish yo'li bilan bartaraf qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/koronavirus-aqsh-va-evropada-ocharchilik-boshlanadi>
2. <https://daryo.uz/k/2020/04/22/bmt-koronavirus-pandemiyasi-sabab-30-ga-yaqin-davlatda-ocharchilik-bolishi-mumkinligini-malum-qildi/>
3. <https://daryo.uz/2020/04/11/koronavirus-arab-dunyasini-yana-tolqinlantirib-yuboradimi-covid-19ning-immun-tizimiga-tasiri-qanday-jahon-matbuoti-koronavirus-haqida/>
4. <https://news.un.org/en/story/2020/04/1062272>
5. <https://parstoday.com/uz/news/uncategorised-i51638>

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ҚОЯТОШ СУРАТЛАРИ - МУҲИМ ТАРИХИЙ МАНБА

Раззақов Жаҳонгир Насимжон ўғли
Наманган давлат университети
Археология йўналиши, 1-курс магистранти
Телефон: +998999097339
yoshlar_education@mail.ru,

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-97

Аннотация: Ушбу мақолада Фарғона водийси қоятош суратларининг Ўзбекистон тарихини даврлаштириш, қадим ўтмишдаги аجدодларимизнинг урф-одатлари, дунёқараши, диний қарашлари, турмуш тарзи ҳақида маълумот берувчи муҳим манба эканлиги тўғрисида маълумот берилган.

Калит сўзлар: Петроглиф, Саймалитош, Суратлисой, Янгиариқсой, бош кийим

Ўзбекистон инсоният сивилизациясининг қадимий манзилларидан бири. Мамлакатимиз ҳудудидаги тош даври маконлари, қадимги суғориш иншоотлари қолдиқлари, кўҳна қишлоқ ва шаҳар харобалари шундан далолат беради. Бундай ёдгорликлар орасида юртимизнинг тоғли ва тоғолди жойларида учрайдиган қоятош расмлари алоҳида ўрин эгаллайди. Инсон, ҳайвон, қурол-яроғ, уй-рўзғор, кийим-бош ва бошқа буюмлар тасвирланган бу суратлар қадимги одамларнинг ҳаёт тарзи, урф-одатлари, ҳис-туйғуларини ўрганишда муҳим аҳамиятга эгадир.

Илк санъатнинг пайдо бўлиши тўғрисидаги дастлабки фикрлар фанда XIX аср охири - XX аср бошларида пайдо бўлган. Шу даврда Франция ва Испаниядаги горлардан қадимги тош, яъни палеолит даврига оид рангли расмлар топилган. Бу расмлар одамларда жуда катта қизиқиш уйғотган. Олимлар уларнинг илк санъат намуналари эканлигини исботлаб берганидан сўнг дунёнинг бошқа жойларида ҳам шунга ўхшаш расмлар борлиги маълум бўла бошлади.

Мамлакатимизнинг тоғолди ва тоғли жойларидан ҳозирги кунга қадар 180 дан ортиқ қадимий қоятош суратлари бўлган жойлар топилган.

Қимматли археологик ёдгорлик ва тарихий манба ҳисобланадиган, мамлакатимизнинг тоғли ва тоғолди туманларида кенг тарқалган қоятош ёдгорликларини ўрганиш мутахассислар олдида турган энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Зараутсой, Сийпантош, Оқсоқолотасой, Сармишсой, Хўжакент, Сайхонсой ва бошқа юзлаб қоятош расмлари юртимизда яшаган ибтидоий ва қадимий қабилаларнинг ижтимоий ҳаёти, маданияти, санъати ва қарашларини ўрганишда қимматбаҳо ёдгорлик ҳамда тарихий манба бўлиб хизмат қилади[4.].

Масалан Ж.Кабиринов Сармишсой қоятош тасвирларида ифода этилган ўқ-ёй, ханжар ва қиличларнинг тасвирлари ибтидоий ҳам қадимги давр кишиларининг ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган ов, жанговар қуролларнинг вужудга келиши,

шаклланиши ва такомиллашуви тарихини ўрганишда қимматли манба ҳисобланишини таъкидлаган[1. 88-бет].

Бундай ов қуроллари тасвирлари Фарғона водийсидаги Суратлисойдан ҳам топилган бўлиб, улар орасида қўлидаги ўқ-ёйни тоғ такаси томон тўғрилаб турган овчининг расми жуда жонли тасвирланган. Овчининг ёнида камон ўқлари солиб қўйиладиган ўқдон(садок) кўриниб турибди. Бу расмларни чизилиш услуби, техникаси, сақланиш даражаси илк темир, яъни сак-скиф даври билан боғлиқдир. Бундай ов билан боғлиқ бўлган манзаралар Саймалитош, Талас воҳаси, Қоратов, Сармишсой ва Марказий Осиёнинг эра.авв VII-I асрларига оид суратлар орасида кенг тарқалган[5. 16-бет].

Ж.Кабиоров Сармишсой қоятошларини ўрганар экан тасвирлардаги инсонларнинг бош кийимларини қўидаги гуруҳларга бўлган:

- а) юмалоқ бошли кишилар тасвири. Улар бош яланг бўлишлари билан ёки тепаси юмалоқ шаклдаги бош кийим кийган бўлишлари мумкин;
- б) икки шохли ёки икки қулоқли бош кийим кийган кишилар тасвири;
- в) тепаси қайрилма учли бош кийим кийган кишилар;
- г) тепаси учли телпак ёки дубулға кийган кишилар тасвири.

Мил.авв 3-2 минг йилликка оид расмлар орасида юмалоқ бош кийим кийган кишилар тасвири кўпчиликни ташкил қилса, илк темир даври суратлари орасида эса дубулға, тепаси учли, икки қулоқли ёки шохли ва тепаси қайрилма учли бош кийим кийган кишиларнинг тасвирлари кўпчиликни ташкил этади. Худди шундай шаклга эга бўлган бош кийимларни Ўрта Осиё ва унга туташ бўлган қадимий қабилалар кияр эдилар. Шундай экан Сармишсой қоятош суратлари Ўрта Осиё хусусан Ўзбекистоннинг ибтидоий, қадимий қабилалари ва халқлари бош кийимлари тарихини ўрганишда этнографик жиҳатдан муҳим манба эканлигини таъкидлаган[1. 89-бет].

Фарғона водийсидаги Саймалитошдан ҳам бош кийимли инсонлар тасвирлари топилган[3. P.29].

Тошларга чизиб қолдирилган ва бизгача етиб келган суратлар тасвирий санъатнинг қадимий асарларигина бўлиб қолмасдан, шу билан бирга, ўлкамизда бир вақтлар кенг тарқалган, ҳозир эса кам ёб хайвон турлари ҳақида маълумот берувчи манба бўлиб хизмат қилади[2. 36-бет]. Кийик ёки эчки тасвирлари неолит давридан ўрта асрларга қадар ушбу мавжудодларнинг Тяншан тоғлари орасида кенг тарқалганлиги ҳақида визуал исботдир.

Янгиариқсой расмлари орасидаги одам, буқа ва оочнинг тасвири эса Ўзбекистон худудидаги қоятош расмлари таркибида ягонадир, у Фарғона водийсида қадимдан овчилик ва чорвачилик билан деҳқончилик ҳам ривожланганлигини кўрсатади. Янгиариқсой расмлари археологик ёдгорлик ва тарихий манба сифатида муҳим илмий аҳамиятга эга[6. 388-бет].

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Фарғона водийси қоятош расмлари ёдгорликларини ўрганиш улар бошқа жойлардаги шу каби тасвирлардан қисман бўлсада фарқ қилишини, яъни улар чорвачилик билан ривожланган деҳқончилик маданиятларининг бирга-ликдаги ривожини акс эттирганлигини кўрсатади. Худди ана шундан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, ҳар бир топилган янги археологик ёдгорликни комплекс ҳолда ўрганиш, уни фан оламига киритиш ечимини кутаётган муоммоларни ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эгадир[5. 17-бет].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Кабиров Ж., Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси. Тошкент.: Ўқитувчи.1990. - 124 б.
2. Мирзалиев Э. Тош суратлар тилсими.Мозийдан садо. Гротекс. 2014.- 50 б.
3. Tashbayeva K., Khujanazarov M., Ranov M., Samashev Z. Petroglyphs of Central Asia. -В.:2001.- 223 p.
- 4.Хо'janazarov M. <http://uza.uz/uz/society/o-zbekiston-qoyatosh-rasmlari-qimmatli-tarixiy-manba-20-06-2017>
5. Хўжаназаров М. Фарғона вилоятининг қоятош расмлари. Марғилон шаҳрининг жаҳон цивилизацияси тарихидаги ўрни. Марғилон шаҳрининг 2000 йиллик юбилейига бағишланган халқаро илмий конференция. материаллари. Тошкент-Марғилон. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси "Фан" нашриёти. 2007. - 223 б.
6. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 9-jild.Toshkent.: "O'zME".2002.

SANLI HAM MOBIL ETNOGRAFIYA: QAYSI BIRI AHMIYETLI?

Jabbarbergenov Timur

Berdaq atindagi Qaraqalpaq mamleketlik universiteti magistranti

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-98

Annotaciya: Bul maqalada etnografiya tarawina ja'na kirip kelip atirgan sanli ham mobil etnografiya haqqida ma'g'liwmatlar analiz etiledi

Gilt so'zler: sanli etnografiya, mobil etnografiya, izertlew, texnologiya.

Moskvada 2017-jili 17-mayda “Jamiyetlik pikir” dep ataliwshi fondta: “Sanli ham mobil etnografiya: qaysi biri ahmiyetli” temasinda diskussiya bolip otti. Bul konferenciya tiykarinan sociologiya, antropologiya, etnografiya bag'darlarina tiyisli bolip, bunda metodologiya masalesine diqqat awdarildi. Bul konferenciyanin tiykarigi maqseti – izertlew procesinde informaciyaliq texnologiyalar, ya'g'niy, mobil texnologiyanin roli ham oni dala etnografiyaliq izertlew jumislarinda qollangannan qanday ozgeris boladi yamasa “Eski etnografiyaliq metod jaqsi natijje beredi me?” degen maseler aktual orindi iyeledi.¹

Bul konferenciya birinshilerden bolip socialliq psixolog, antropolog, etnolog Konstantin Efimov sozge shiqti. Ol 14 jil dawaminda izertlew jumislari menen shugillanip, onin 7 jilin telefon, startap, servis penen shugillangan. Ol konferenciya qatnashilarina “Mobil telefon degenimiz ne?”, “Ol izertlew processinde qanday qolayliqlarga iye?” degen sorawlariga juwap beriwge hareket etti. Globalizaciya processi ham ilimnin rawajlanishi menen insan iskerligin jennilletugin ya'ki onin imkaniyati sheklengen jerinde ornina xizmet qilatuvin IT, asirese mobil telefonnin ornin bolek. Onin qolayliqlarin tomendegilerdi misal qilib keltirdi: endi bul usilda ulken kolemdagi tekstti jaziw shart emes, audio jaziw arqali jazsaq waqit tejeledi. Sonday-aq, suwretke tusiriw, audio ham video arqali material jynawga boladi. Izertlewde jynalgan ma'g'liwmatlardi foto, video, audio, arqali ma'g'liwmat almasiw ham arawli pochtaga jaylap qoyiw qolayliqlarina iye boladi. Usi taqillette mobil etnografiyada video-kundelik, onlayn-kundelik siyaqli ja'na metodlardi, dala etnografiyaliq izertlewde ken qollanilishi kerek dep tusindiredi.

Ekinshi bir koz qarasta eski etnografiyaliq metodni qollap-quwatlaydi. “Ipsos Comcon” kompaniyasinin sapali izertlew bolimi direktori Anna Bashkirovna sozge shigip, eski etnografiyaliq metodni (IT ham araliqtan ma'g'liwmat jynawga qarsi) sapali ekenligi haqqinda soz etti. Onin pikirinshe, etnografiya iliminde, dala izertlew jumislari menen shugillanganda adam ekinshi bir adamnin sezimlerin, ishki keshirmelerin mobil telefon arqali bilip bolmaytuginligin aytti ham koplegen ma'g'liwmatlardi qaldirip ketiwimiz mumkin, dep esaplaydi. Sonday-aq, mobil telefon buzilip qaliw, jynalgan materialdi virus joq qiliwi itimalligi bar ekenligin tusindirip, IT, planshet, mobil telefonin arawli etnografiyaliq metod sipatinda qollanilishiga qarsi shigadi.

Men bul eki koz-qarasti korip shigip, konsensus tarepin maqul dep bildim. Sebebi, ekewinin de racionalliqnin danesheleri bar. Bul jerde bir tarepti tanlasaq, ekinshi bir tarepke

zárurlik kelip shigadi. Misali, izertlenetugin aymaq qala aymagi bolip, sociolog anketa yamasa, respondentten sorawnama alatuvin bolsaq, mobil telefonlardan paydalanganimiz maqul. Sebebi, qalaliq jerde etnograf internetke kirip, elektron anketani 10 soraw kóleminde dúzip, social tarmaq arqali arnawli kanallarga jiberse qisqa waqit araliginda berilgen sorawlarğa juwap aliwina boladi. Al, úyme-úy júrip sorawnamani ótkeriw kóp waqitti talap etedi. Jáne de mobil etnografiyaniń unamli tárepleri: waqitti tejew, ekspediciyağa shiqqanda nárselerdiń salmagi hám kóleminiń qisqariwi, materialdi aniq hám sapali jiynaw, jiynalğan maǵliwmatlardi kopshilikke járiyalaw, onlayn karta waziypasin da atqariw hám taǵi basqa qolayliqlarğa iye. Endi buniń negativ tárepi de bar. Awilliq aymaqlarda bolsa internet tezligi ele tómenligi hám mobil telefonlar menen toliq támiynlenbegenligi ushin distancionliq metod ol jerge tuwra kelmeydi. Awilliq aymaqlarğa ekspedicion metod maqul keledi. Sebebi, araliqtan turip sapali material jiynaw mumkinshiligi tómen. Joqaridaǵi máselelerdi analizlegen halda IT arqali distancion material jiynaw metodin etnografiyaniń bir izertlew metodi sipatinda qollanǵan duris boladi, dep usinis bergen bolar edim.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. <https://from-gk.ru/events.html/24>

АРАБ ХАЛИФАЛИГИ ДАВРИДА ТЕРМИЗДА ЗАРБ ҚИЛИНГАН ТАНГАЛАР

Низомий номидаги ТДПУ Термиз филиали ўқитувчиси

Хасанов Шаҳбоз Шодиевич

shahboz_xasanov@mail.ru

Низомий номидаги ТДПУ Термиз филиали талабаси

Атажанова Инобат Комилжон қизи

Тел: +998990643246

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-99

Аннотация: Ушбу мақолада IX-X асрларда Термиз Араб халифалиги таркибига киритилганда ва ундан кейинги даврларда зарб этилган тангалар таҳлил қилинган. Аниқланган нумизматик маълумотлар мавжуд қўлёзма маълумотлар билан таққосланган ҳолда ёритилган.

Калит сўзлар: Термиз, Араб халифалиги, дастлабги мусулмон даври тангалари, Атаходжаев, Кочнев, дирҳамлар.

Барчамизга маълумки Шимолий Тохаристоннинг таркибий қисми бўлган Термизга 671 йилдан араблар томонидан юриш қилина бошланган. Араблар томонидан истило қилинганидан сўнг бу ҳудудда халифалик тангалари ҳам тарқалади. Термизда қайд этилган Илк ислом даври тангалари Эски Термиздаги Фаёзтепа буддавийлик ибодатхонаси юқори қатламида аниқланган. Ғ.Алимов томонидан аниқланиб бу хазина ҳисоблаб кўрилгач, унинг баҳоси 247 дирҳамдан ташкил этган. Тангалар куйдаги халифалар: Ҳишом (724-743), ас-Саффоҳ (749-754), ал-Мансур (754-755), ал-Маҳдий (775-785), ал-Ҳодий (785-786), Хорун ар-Рашид (786-809), ал-Амин (804-813), ал-Маъмун (813-833)лар даврида ал-Байда, Восит, Басра, Куфа, Рай, Муҳаммадийа, Мадинат ас-Салом, Заранж, Балх, Бухоро, Самарқанд, Шош, Марв, Ҳирот, Рафиқ каби шаҳарларда зарб қилинган. Илк Ислом даврининг иккинчи йирик тангалар хазинаси 1981 йилда Эски Термизда топилган. 100 дирҳамдан иборат бўлган бу тангаларнинг аксарият қисми Балх ва Воситда, қолганлари эса Хур, Куфа, Кирмон, Моҳ, Мадинат ас-Салом, Муборак каби шаҳарларда зарб қилинган. Бу хазина таркибидаги энг қадимги тангалар ҳижрий 96, милодий 714-715 йиллар, қолган қисми ҳижрий 128, милодий 745-746 йилларда зарб этилган. [Ртвеладзе,1987 С.129]. Демак, бу даврда, катта эҳтимол билан, араблар томонидан Термизда танга зарб қилиш ҳали йўлга қўйилмаган бўлган. VIII асрнинг иккинчи ярми ва IX аср бошларидаги тангаларда Термиз номи пайдо бўлади ва XIII бошларига қадар шаҳарда зарбхона муттасил фаолият кўрсатган.

Абу Муслимнинг саркардаси Хозим ибн Хузайма 759-760 йилларда ал-Ҳасан ибн Ҳамрони Балхга ноиб этиб юборди [Гардизи,1991.С.43]. Унинг томонидан Балхда 759-760 ва 762-763 йилларда, Термизда 759-760 йилларда фалс зарб этилади

[Атаходжаев,1998. С.15]. Термизни, 759-760 йиллардаги фалсларга қараганда, ал-Ҳасан мақоми қуйроқ бўлган ноиб Иброҳим ибн Маҳанга берган [Настич,2000.С.106-107.]. Бу фалсларнинг ўзи Термизнинг маълум бўлган энг дастлабки мусулмон тангалари эди. Усмон ибн Аҳмад Сомоний (892-907) Тохаристонда маҳаллий сулола Банижўрий (Абудовудий) ларни ҳокимият тепасида қолдирди, Исмоил Сомоний ҳукмронлиги даврида, 892-йилдан Термиз Абу Довуд Муҳаммад ибн Аҳмад тасарруфига ўтади. Довудийлар даврида Термизда дирҳамлар - кумуш тангалар зарб қилинади [Кочнев,Ртвеладзе.1999.С.53-56]. Абудовудийлар вақти вақти билан Термизда ҳам ҳукмронлик қилиб турадилар. 905-906, 911-913 йиллардаги Термиз дирҳамлари бундан далолат беради [Ртвеладзе,1989.С.95.]. Бу дирҳамларда Банижўрий (Абудовудий) Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ва Исмоил (907-914) лардан иборат валинеъматлари эслатиб ўтилган. 915-916 йилларга оид Термиз фалсларида қандайдир Муҳаммад номи битилган. Э.В.Ртвеладзе уни Абудовудийлар сулоласига киритади [Ртвеладзе,1989 С.95]. Шундай бўлиши мумкинлигига шубҳа қилмаслик керак, чунки Муҳаммад исми кенг тарқалган ва 915-916 йилларда Термиз фалсида кунyasi келтирилмаган Муҳаммад номи Бухорода 914-917 йилларда, Самарқандда 915-916 йилларда, Бинкатда 918-919 йилларда зарб этилган фалсларга ҳам қўйилган. А.Х.Отахўжаевнинг ҳақиқатга яқин фикрига кўра, барча ҳолатларда битта шахс вазир Муҳаммад ибн Аҳмад Жайҳоний назарда тутилган [Атаходжаев,1998. С.68.].

Навбатдаги Термиз фалслари 957-958 йилларда Сомоний Абдулмалик ибн Нуҳ (954-961) ва унинг вассали Қуттегин номи билан зарб этилган. Гардизий ва Ибн ал-Асир маълумотларига кўра, Қуттегин (ёки Хуттегин) Нуҳ ибн Насир ҳамда Абдулмалик ибн Нуҳнинг таниқли амалдорларидан бўлиб, хазинадор вазифасини бажарган. Тангалардан маълум бўлишича, хизматлари туфайли унга Балх вилояти инъом этилиб сарафроз қилинган. Бу ерда 948-960 йилларда унинг номи билан дирҳамлар зарб этилган. Қуттегин номи Тохаристоннинг шимолидаги айрим ҳудудларга ҳам ёйилган [Кочнев, Ртвеладзе,1999. С.53-56]. Аммо бу нумизматик маълумотларни қўлёзма маълумотлар билан таққаслашда муоммолар пайдо бўлади. Гардизий берган хабарларга кўра, 952 йилда Сомоний Нуҳ ибн Наср Чағониённинг ҳукмдорлари-Мухтожийлардан бўлган Абу Али Аҳмад ибн Муҳаммадни Чағониённинг сипоҳсолори этиб тайинлаган ва Термиз билан Чағониённи унинг ўғли Наср ибн Аҳмадга берган [Гардизи,1991. С.74]. В.В.Бартольд фикрича, Абу Али Чағониён ва Термизни ўз ўғлига "қолдирган" [Бартольд,1963. С.309.]. Термиз эса Насрга унча кўп вақт қарам бўлмаган. Сомоний Абдулмалик ибн Нуҳ бу шаҳарни Наср ибн Аҳмаддан тортиб олган, Қуттегинга берилган. 999 йилда Сомонийлар давлати давлати енигилиб Қорахонийлар ва Ғазнавийлар ўртасидаги тақсимот натижасида Чағониён Қорахонийларга, Термиз эса Ғазнавийлар измига ўтади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Гардизи. Зайн ал-Ахбор. Пер. с перс. А.Е.Арендса. Ташкент.1991.
2. Атаходжаев А.Х. Центральноазиатские медные монеты VIII-IX в.в. Как исторический источник. Автореферат на соискание уч.степ.канд.ист.наук.Самарканд.1998.
3. Настич В.Н. Новые данные о медной монетной чеканке в Средней Азии. Самарканд.2000.
- 4.Ртвеладзе Э.В. Денежное обращение в Северо-западном Тохаристане в раннем

- средневековье//. Городская культура Бактри и Тохаристана и Согда.Т. "Фан".1987.
5. Кочнев Б.Д., Ртвеладзе З.В. Фелсы Термеза 346/957-958 гг. тюркского амира Куттегина.// Ўзбекистон тарихи. 1999, № 2.
6. Ртвеладзе Э.В. К истории Северного Тохаристана в IX начеле XIII в.в// Краеведение Сурхандарьи.Ташкент. "Узбекистан".1989.
7. Бартольд.В.В Туркестан в эпоху монгольского нашествия //Соч.Т.1.М. "Наука".1963.

XIX ASR IKKINCHI YARMI - XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA TA'LIM TARAQQIYOTIDA TATAR MA'RIFATPARVARLARINING O'RNI

Salavat Galiyev

Guliston davlat universiteti talabasi

Telefon: +998993451210

(galiyevsalavat@gmail.com)

Ilmiy rahbar: tarix kafedrası dotsenti L.B. Qodirova

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-100

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri - XX asr boshlarida tatar ma'rifatparvarlarinig Turkiston madaniy vama'naviy hayotiga qo'shgan hissasi tahlil qilingan. Jumladan, maqolada tatar xalqi vakillarining Turkistonda yangi usul maktablarini tashkil etish, nashriyot kabi sohalar rivojıdagi rolıga baho berilgan.

Kalit so'zlar: Volgabo'yi tatarlari, Turkiston, ma'rifatparvarlar, jadidchilik, mutaassiblik, yangi usul maktablari, nashriyotchilik.

O'rta asrlarda O'rta Osiyo hududida, jumladan, Turkistonda ilm-fan, madaniyat va ma'rifat eng yuqori darajada rivojlandi. "Sharq Rennesansi" deb nom olgan bu jarayon Kavkaz, Yaqin Sharq va Volgabo'yi hududlariga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda yirik ilm-ma'rifat markazlariga aylangan Buxoro va Xivadan Volgabo'yiga madaniyat, ilm-fan yutuqlari kirib keldi.

Ammo XVII-XIX asrlar davomida O'rta Osiyo hududida o'zaro nizolar, kelishmovchiliklar natijasida ijtimoiy-siyosiy parokandalik, ma'naviy turg'unlik holati yuzga keldi. Endilikda Rossiya orqali Yevropa yutuqlari, ilg'or g'oyalardan xabardor bo'lgan Volgabo'yi tatarlari O'rta Osiyo ma'rifatiga va ma'naviyatiga katta ta'sir ko'rsata boshladi. Ularning faolligi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ayniqsa kuchaydi. Bunga asosiy sabablardan biri - Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo hududini to'liq egallab olishi bo'ldi.

XIX asr oxirida Rossiyasi imperiyasiga qaram bo'lgan musulmon e'tiqodiga mansub xalqlar orasida islohotchilik to'liqini yanada kuchaydi. Birinchi navbatda Qrim, Volgabo'yi, Ozarboyjon va Turkistonda an'anaviy musulmon ta'limida o'zgarishlarga ehtiyoj oshdi. Chunki bu yerdagi an'anaviy ta'lim yangi zamon talablariga javob bermas edi.

Tatar xalqining Turkiston xalqlari ma'naviy hayotiga ta'siri ikki yo'nalishda: diniy islohotchilik (an'anaviy musulmon maktablari va madrasalardagi ta'lim ko'zga tutilgan) va yangi usul maktablarini ochishda ko'zga tashlanadi. Yana bir muhim ta'sir yo'nalishlaridan biri sifatida nashriyotchilikdagi yutuqlarni Turkiston o'lkasida tarqatish ham sanab o'tish mumkin.

Ma'lumki, jadidchilik harakati mustamlakachilik zulmidan xalqning ongini oshirish orqali xalos bo'lishni maqsad qilgan edilar. Bu maqsadni amalga oshirish yo'li sifatida milliy xalq ta'limi tizimini yaratish va rivojlantirish tanlangan edi va yangi usul maktablari birinchi qadam vazifasini bajarishi lozim edi.

Bunday maktablarning o'ziga xosligi - ularda diniy va dunyoviy bilimlar uyg'unlikda

o'rgatilar edi. Chunki Turkiston jadidlari uchun ham, tatar jadidlari uchun ham muqaddas islom dini asos vazifasini o'tagan. Ammo XIX asr oxiri - XX asrning birinchi o'n yilligida o'quvchiga zamonaviy bilimlarni mahalliy tilda yetkazib berishimkoniga ega bo'lgan o'qituvchilar va mohir pedagoglar juda kamchilik edi. Ayni paytda bu hududda Volgabo'yi tatarlari ko'p istiqomat qilar, ularning tili mahalliy aholiga tushunarli edi [1]. Shuning uchun ham Turkistondagi yangi usul maktablarining dastlabki o'qituvchilarining ko'pchiligi Volgabo'yi tatarlari edilar. 1907-yilda tatar ziyolisi Nizomiddin Sobitiy yangi usul maktabini ochgan bo'lsa, 1910-yil tatar jadidi, Duma deputati Sadri Maqsudiy butun Turkistonni aylanib chiqdi [2].

Yangi usuldagi tatar maktablari birinchi navbatda shaharlarda tashkil qilinib, aholi o'rtasida rus-tuzem maktablaridan ko'ra ustunroq sanalardi. Chunki rus-tuzem maktabida shariat qonun-qoidalari o'rgatilmadi. Tatar ma'rifatparvarlari faqatgina shaharlarda emas, qishloq va ovullarda ham yangi usul maktablari ochishga intildilar ayollar orasida ilm-fan targ'ib qilishga intildilar.

Turkiston va tatar jadidlari sa'y harakati bilan yangi usuldagi maktablar soni ko'payib bordi. 1910-yilga kelib Toshkentda 8 ta rus-tuzem maktabi faoliyat yuritgan bo'lsa, yangi usul (jadid) maktablari ikki marta ko'proq edi [3]. Qo'qonda jadid maktablarining soni 16ta, Toshkentda 20tani tashkil etardi. Turkistondagi yangi usul maktablarining umumiy soni 1910-yilga kelib 89 tani tashkil qildi [4]. Yangi usul maktablaridagi umumta'lim fanlari bo'yicha adabiyotlar Qozonda chop etilgan va asosan tatar tilida edi.

Yangi usul maktablari qamrovi kengayib, kattakuchga aylanib borishi qadimchilar va Turkistongeneral-gubernatorligi hukumat vakillarini qattiq tashvishga solib qo'ydi. Qarshi chora sifatida ular yangi usul maktablarini yopishga kirishdilar. Birgina 1910-1911-yillarda 500 ta yangi usul maktablari majburan yopildi [5]. Ammo bunday qarshiliklarga qaramasdan, tatar maktablari va madrasalarida yangi usul ta'limi asosiy o'rinni egalladi.

Ko'chmanchi xalqlar orasiga ham tatar ma'rifatparvarlari kirib bordi. 1908-yilda Chorsuvda qozoq manafi Shabdan Jontayev tomonidan "Shabdaniya madrasasi" deb atalgan yangi usul maktabi ochildi. U yerda asosiy o'qituvchilar tatar millatiga mansub bo'lib, Ufada yangi usul madrasasida tahsil olishgan edilar [6].

Volgabo'yida Turkistonda bo'layotgan o'zgarishlarga katta e'tibor berishgan. Tatar gazetalarida yangi ochilayotgan maktablar haqida yangiliklar va ularga bag'ishlangan maqolalar ko'p nashr etilgan. Aynan shu maqolalar bizga Turkiston o'quv tizimi shakllanish jarayonini oydinroq ko'rsatib beradi. 1893-yil "Tarjimon" gazetasida Turkistonda yangi usul maktablarining ochilishi haqida xabarlar chop etildi.

Xalq ongini yuksaltirishga xizmat qilishi kerak bo'lgan bu omillar Turkiston general-gubernatorligi ma'muriyatini tashvishga solib qo'ydi. Chunki mahalliy xalq ilm-fan yutuqlari va ilg'or g'oyalardan qanchalik uzoqda bo'lsa, boshqaruv tizimini amalga oshirish shunchalik oson kechar edi.

Turkistonda Volgabo'yi tatarlarini panturk va panislom g'oyalari tarqatuvchilari deb hisoblab, ularning faoliyatiga qarshi harakat boshlandi. Yangi usul maktablarida dunyoviy bilimlar bilan birgalikda separat ruhidagi g'oyalar ham o'qitilmoqda, deb hisoblagan Turkiston general-gubernatori A.V. Samsonov: "Agar shunday maktablar o'z holicha qoldirilsa, kelajakda ular panislom va panturk g'oyalari uyiga aylanishi mumkin", - deya ta'kidlagan edi.

Ma'muriyat birinchi navbatda tatar ma'rifatparvarlari, o'qituvchilariga qarshi kurashga kirishdi. 1910-yilda "Tatar-musulmon ta'siriga qarshi choralar ishlab chiqish uchun maxsus majlis" tuzildi. Ularning rejasini amalga oshirishidagi dastlabki chora sifatida Turkistondagi maktablarda tatarlarning o'qituvchilik faoliyati olib borishi ta'qiqlandi va ushbu ko'rsatmaga

amal qilmaydigan maktablar yopilish ie'lon qilindi. 1912-yil 20-aprel sanasida chop etilgan "Tarjimon" gazetasi "Vaqt" gazetasig aishora qilib, Turkiston ma'muriyati "yangi va eski usul maktablarida o'qituvchilar, shu maktab o'quvchilari mansub xalq vakili bo'lishi lozim" degan qaror chiqardi, -deb yozadi. Endilikda qirg'iz va sartlarni(mahalliy aholi Rossiya imperiyasi davrida mustamlakchilar tomonidan shunday atalgan) tatarlar o'qitishi mumkin emas edi [7].

Yapon olimi, Hokkaydo universiteti prororessori Kimitaka Matsuzato Rossiya imperiyasi general-gubernatorliklari tasnifini keltirib o'tgan. Olim o'z tadqiqotida Turkiston general-gubernatorligi ichki siyosati uchun xavfli sanalgan xalqlar sifatida yahudiylar, tatarlar va kavkaz xalqlarini sanab o'tad. Tatarlarning "xavfli" xalqlar orasida kiritilishi bejiz emas edi. Ularning Turkiston xalqlariga ta'siri sezilarli darajada bo'lib, Rossiya imperiyasi siyosatiga katta putur yetkazardi.

Biroq bu harakatlar tatarlarning ta'sirini butkul yo'qotmadi. Tatar muallimlari Turkiston maktablaridan ketgan bo'lsada, Turkiston maktablari uchun kadrlar tayyorlashda Volgabo'yi madrasalari asosiy rolni o'z qo'lida saqlab qoldi. Birgina "Galiya" madrasasida 1906-1916-yillar 242 ta O'rta Osiyolik toliblar tahsil olgan [8].

Xulosa o'rida shuni aytish mumkinki, tatar ma'rifatparvarlarining jadidchilik taraqqiyotiga qo'shgan hissasi ulkan. Tatar ma'rifatparvarlari O'rta Osiyo xalqlarita'lim tizimini yaratish va rivojlantirishga katta rol o'ynadilar. Ularning yordamida Turkistonda milliy ta'lim tizimi, pedagogik kadrlar tayyorlash, mahalliy tillarda o'quv-uslubiy qo'llanmalarni chop etish yo'lga qo'yilaboshlandi. Shu tariqa jadidlaning maorifni rivojlantirish orqali Turkistonni yuksaltirish va tobelikdan ozod bo'lish maqsadlarini ro'yobga chiqarishda tatar ma'rifatparvarlari ham o'z hissalarini qo'shdilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Джурраев Д.У. Из истории становления народного образования в Туркестане (гонец XIX - Начало XX века) //Замонавий таълим / Современное образование, 2017, №1.-С.3
2. Пиасковский А.В. Революция 1905 - 1907 годов в Туркестане. - М., 1958.
3. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Бартольд В.В. Сочинения. - М.: Наука, 1967. Т.2. Ч.1.- С.311
4. Биктимирова Т.Ил язмышын салып и?н?рен?.Казан: Алма-Лит, 2006. - 239 с.
5. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане. - М.: АПН, 1960. - С.250
6. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924 гг.). - М.: АПН, 1960.-С. 251
7. Муртазина Л.Р. Роль татар в развитии просвещения народов Туркестана и Казахских степей (XIX - Начало XX века.)// Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2017. №8. - С.126-131.
8. Галимова А.Р. Литературные связи киргизской и татарской поэзии конца XIX - первой половины XX в.Бишкек: Изд-во КРСУ, 2015.- 142 с.

ЖАНУБИЙ ОРОЛ ҲУДУДИДА АЛОҚА ВОСИТАЛАРИ - СУВ ТРАНСПОРТИ ВОСИТАЛАРИ ТАРИХИДАН

Жумабек Жангабаев
Қорақалпоқ Давлат Университети магистранти
Телефон: +998(90) 653 74 91
jumabek_jangabaev0191@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-101

Анотация: Ушбу мақолада Жанубий Орол ҳудудида транспорт коммуникациясининг ривожланишида сув транспорти воситаларининг аҳамиятига тўқтаб ўтилган. Мақолада сув транспорти воситалари турлари, уларнинг ўлчамлари ва халқ ҳаётида туткан ўрни тарихий манбалар асосида ўритиб берилган.

Калит сўзлар: Кема, қайиқ, сол, чана, параход, баржа, барж ташувчилар, Амударё.

Барчамизга маълум, ҳарбир жамиятта халқнинг турмуш-тарзини, ҳўжалик еҳтиёжларини транспорт воситаларисиз тасаввур қилишимиз қийин. Хоразм археологик - этнографик экспедициясининг материалларида Қорақалпоғистоннинг шимолий туманларидаги йўл алоқа воситалари ҳақида қуйидагича маълумотлар келтирилади: "Арава жуда оз учрайди, "Қорақалпоқ Венецияси" ҳисобланган Мўйноқ тумани ҳаётида ва ҳўжалигида кема катта ўринга ега, асосан балиқчилар барча вақтини қайиқта ўтказган, у билан бозорга, меҳмонга, ишлари бўйича туман марказига борган".

Кема асосан касби балиқчилик бўлган қишлоқларда алоқа воситаси ҳисобланган. Лекин, 1873-йилдан қорақалпоқлар Россияга тобе бўлгандан кейин ва қорақалпоқлар ҳудудига урал казакларининг кўчириб келтирилишидан сўнг кеманинг тури ўзгарган. Балиқчилик қишлоқларида бундан кейин ураллиларнинг енгил қайиқлари "будар" қўлланилган [4: 34]. Оқимга қарши кемага ўлкан кўтариш ҳам шу даврга тўғри келади. Сабаби, 1850-йиллардаги А.Бутаковнинг тадқиқотлари даврида маҳаллий қайиқларда ўлкан бўлмаган [3: 550].

Ески қорақалпоқ қайиқлари ёғоч бўлақларидан ясалган бўлиб, дастлаб ёғоч михлар билан, кейин XIX асрдан бошлаб темир михлар билан бириктирилган. 1873-йилда Амударё чап қирғоғидаги қорақалпоқлар ҳудудида тадқиқотлар олиб борган М.Г.Черняев қайиқлар ҳақида қуйидагича ўзган: "Ёғоч бўлақларидан ишланган, темир билан мустаҳкамланган қайиқларни денгиздан Қўнғиротгача бўлган масофада 150 гача йиғиш мумкин, уларнинг енг каттаси 300, кичиклари 150 пудкача юк кўтаради". Шунга ўқшаш қайиқни тасвирлашни Л.Соболевта ҳам кўраимиз: "... алоҳида бўлақлардан ишланган, темир ва қамиш билан бир-бирига мустаҳкамланган енгил қайиқлар" деб кўрсатади [3: 549].

А.В.Каульбарс ўз асарининг даслабки саҳифаларида Хива кемасининг ва майда ёғочлардан ясалган кичикроқ балиқчилик кемасининг фарқини тасвирлашга катта

еътибор қаратади. Кичик балиқчилик кемасининг тузилиши бўйича жуда яхши еканлигини ёзади. Унинг маълумотига кўра, "янги кема ҳечқандай сувни ўтказмайди. Лекин, маҳаллий турангилдан ишланиб, унинг материали қаноатлантирарли емас, шунинг учун бундай кеманинг хизмати 6-7 йилдан ошмайди". XIX асрнинг 70-йилларидаги қайиқларнинг кўринишлари Каразиннинг расмларида берилган [3: 550].

Қорақалпоқлар Амударёнинг йўқорисига Чоржўйгача, қуйи қисмига Оролгача ва ундан Сирдарёнинг қуйи қисмигача борган. Кемачи-барж ташувчиларнинг меҳнати жуда оғир бўлган. Улар Амударё ва каналларни бўйлаб Қўнғироттан Хивагача ва ундан ҳам нарига дарё оқимиغا қарши кемани пи?да тортиб боришга мажбур бўлишган. Аввал Хивада асир бўлган казак Иван Летниковнинг айтишига қараганда, у Қўнғироттан Хўжайлигача 400 пуд юк жойлаштирилган суднаны беш киши бўлиб 6 сутка давомда тортиб борган [1: 110].

Барж ташувчилар ички каналлар ва қорақалпоқлар яшайдиган ҳудудлардаги йўлларни босиб ўтган. Бизга маълум, Кегайли, Қувоншжорма, Шортанбой Амударёнинг онг томонидаги, Қиутурган, Чўмоной, Ханёп Амударёнинг чап томонидаги кема қатнайидиган йўллар ҳисобланган. Кўпгина кемачилар қадимги даврлардан бошлаб бор бўлган Хўжайли ва Нукус ўртасидаги Амударё орқали ўтайдиган паромда хизмат қилган. Рус тадқиқотчиси Қаульбарс Қувоншжорма орқали кема паромининг бор еканлигини ёзиб қолдирган [1: 111]. Данилевскийнинг маълумоти бўйича, қорақалпоқ кемачилари Ойбўйир кўли орқали савдогарларнинг унча катта бўлмаган карвонларининг (товарлар кемаларда олиб ўтилган, туялар ва отлар сузиб ўтказилган) юкларини ташиш билан шуғилланган. [1: 111]. Бундан ташқари, кўлларда балиқчилик учун ва паромларда соллардан фойдаланган.

Параход қатнови Амударё воҳасининг ўсиб бораёткан талабини қаноатлантира олмади. Шунинг учун Амударёда юк ташишда кўпгина қайиқлар ҳаракатта бўлди. Катта қайиқлар 2-4 минг пуд, ўртача қайиқлар 200-1000 пуд, кичик қайиқлар 200 пуд юкни кўтариш имкониётига ега бўлди. Ҳаммаси бўлиб Амударёда 1500 қайиқ бор бўлиб, улардан 1000 қайиқ ўртача 1500 пуд юк кўтариш имкони?тига ега Хива типидидаги, 500 таси бўлса ўртача пуд юк кўтариш имкони?тига ега Бухоро типидидаги қайиқлардан иборат еди. Қайиқлар 4-5 йил хизмат қилди. Оқимга қарши салдовчилар тортиб, унинг тезлиги суткасига 20-30 версттан ошмади, шамолда қайиқлар ёлкан билан ҳаракатланди. Қайиқларнинг тезлиги унинг жиҳозланишига, Амударёдаги сувнинг горизонтига, шамолнинг кўчилигига ва барж ташувчиларнинг ҳаракатининг тезлигига боғлиқ бўлди. Дарёнинг йўқорисига томон Петро-Александровсктан Чоржўйгача баржа ёки қайиқлар 20-30 кун, дарёнинг қуйи қисмига томон 5-15 кун сузди. Янги Урганштан Чоржўйгача қайиқларда юк ташиш 1 пуд учун 15 тийин деб баҳоланди. Юкларнинг кўплигига қараб (айниқса, пахта ва беданинг) уларни ташишнинг баҳоси 1 пуд учун 12-40 тийингача кўпайди. Катта қайиқларда 17-21 киши, ўртачаларда 12-15 киши, кичикларида 9-12 киши ишлаган.

XIX аср охирларига оид рус манбаларига кўра, Амударёдаги кемалар катта, ўрта, кичик ўлчамда бўлиб, катта кемалар узунлиги 56 фут, ени 14 фут, баландлиги 4 фут, кема ичи чуқурлиги 1 футка (1 фут халқаро бирликлар системасига кўра 30,48 смга тенг) тенг бўлган. Бошқа манбаларда кичик қайиқлар узунлиги 5 сажен, ўртачаси 10 сажен, катталари 15 сажен (1 сажен - 2,13 метрге тенг) бўлганлиги тўғрисида маълумотлар бор [2: 231].

1887-йилда Амударё флотилиясининг ташкиллаштирилиши, дарёда катта кема

ва параходлар қатновининг йўлга қўйилиши Амударё сув йўлига Россия ҳарбий-си?сий доираларининг етибори катта бўлганлигидан далолат беради. Амударёда Рус флотилияси очилган илк даврларда "Царь" ва "Царица" номли икки параход ва икки темир баржалар қатнови йўлга қўйилган бўлса, XIX аср охирида бу флотилияда ҳарбири 25 тоннагача юк кўтара оладиган 6 параход, 50-100 тоннагача юк оладиган 13 баржалар бўлган. Параход Чоржўйдан Петро-Александровсккача (450 верст) 8-9 сутка, оқимга қарши 18-20 сутка сузди. Улардан ташқари Амударё бўйлаб яна 600 га яқин қайиқлар ҳаракатланиб, асосан, пахта ва ғалла маҳсулотлари ташилган [2: 243].

Муз қоплаган пайтларда кеманинг ўрнига қўлланиладиган алоқа воситаси чана ҳисобланган. Чананинг қол кучи билан ҳаракатка келтириладиган тури қол чана деб номланган. XVIII-XIX асрларда халқнинг ҳа?тида транспортнинг бу турининг кўпшилиги қол чана бўлган.

Музнинг юпқа пайтларида қол чанани кеманинг (қайиқнинг) остига қоқишган. У муз қотқан вақтларда чана бўлиб, музнинг устида сирғанаса, музнинг ўйилган жойларида кема вазифасини бажарган. Шунинг учун ҳам буни кема-чана яки қайиқ-чана деб номлаган.

Чананинг от, хўкиз қошадиган турлари ҳам бўлган. Улар қошилган уловининг номи бўйича аталган [4: 35].

Дарҳақиқат, қорақалпоқ халқи транспорт системасида, савдо алоқаларида, хўжалик ҳа?тида сув транспорти воситаларининг тутқан ўрни жуда катта бўлган, қулай транспорт тури бўлгани учун асрлар давомида халқимизга хизмат қилиб келган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Камалов С.К. Каракалпаки в XVIII-XIX веках. Т., 1968.
2. Мавланов Ў. Марказий Оси?нинг қадимги йўллари. Т., 2008.
3. Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции 1945-1948. М., 1952.
4. Қосбергенов Р. Қарақалпақ халқының колониаль д?ўирдеги м?денияты ҳ?м турмысы. Н.,1970

АРАЛ ЭТИРАПЫНДА ДЭСЛЕПКИ МЭМЛЕКЕТШИЛИК ҚОНЫСЛАРЫНЫН ПАЙДА БОЛЫҰЫ

Қойшыбаев Амангелди

Қарақалпақ мэмлекетлик университети магистранты

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-102

Аннотация: Бул мақалада Арал этирапында дэслепки мэмлекетшилик белгилери ҳам сол жерде жасаған әййемги қәўимлер ҳаққындағы мағлыўматлар анализ етилди

Гилт сөзлер: Авесто, Яньцай, гунлар, Хорезм, аланлар, этногенез

Арал этирапында түрки тиллес қәўимлердиң араласыўы б.э.шекемги II мыңыншы жылларына туўра келеди, ал б.э.шекемги III-II әсирлерде түрк тиллес қәўимлердиң саны көбейе баслайды. Мәселен, «Авестода»ғы Урву-Ургениш гуннларының қаласы депте айтылады. III-IV әсирлерде гуннлар, оларға қосылған басқа түрк хэм Иран тилинде сөйлеўши қәўимлердиң Арал этирапындағы еллерге араласыўы нәтийжесинде Куўан дәрья бойында жасаған жетиасарлылар өз жерлерин таслап, арқа Кавказ, Ферғана ўәлаятларына, Согдиана хэм Бактрия жерлерине көшиўге мәжбүр болады. IV әсирде Қытай жылнамаларындағы Аралдың шығыс бойы Яньцай деп аталған жерлер гуннлар тәрәпинен басып алынады. Көшпели гуннлардан жәбир көрген жети асарлылар Хорезмниң арқа-батыс шегараларына келип хэм Сарықамыс дөгерегинде пана табады. III-IV әсирлерде Сырдәрья бойларынан келген бир топар ярим көшпелилер Канга, Гөне уаз, Ясыгер елатларына қоныс басып хэм хорезмдилер менен мәдений байланыста болады. Олар үрип-әдетлерин хэм диний дәстүрлерин қабыл етеди. Хорезмдилер менен Сырдәрья бойынан келген ярим көшпелилердиң өз-ара мәдений байланысларының излери Жети асар, Кара асар, Ақ төбе, Гәўир қала, Күйик қала, Төк қалалардың материалларында ушырасады.

II-IV әсирлерде Каспийдиң арқа далаларында, Аралдың арқа-батыс бойларында, Сырдәрьяның орта, төменги алабында асс, аорс хэм алан қәўимлери жасаған. Хәзирдиң өзинде Аралдың дөгерегинде, Сырдәрья бойларында, Хорезм оазисинде, Ясса, Асанас, Асар, Устрит кеңислигинде Алан қала хэм Ассаке қусаған жер атамаларының атлары сақланған. Хорезм ўәлатяында да Алан яб, Ас, Ас қала, Аслар, Бес алан, Асса, Үш бай асса деген жер хэм канал атамалары ушырасады. Хорезмде бурын алан руўларының жасағанлығын тарийхшы Абудғазы да еслеп өтеди. Республикамыздың Әмиўдәрья районында жасаўшы қыпшақ руўының бир тийреси хәзирде асс деп аталады. Түркменлердиң бир руўы алон аты менен белгили. Олар Хорезмди өзиниң ўатаны деп есаплайды. Арал этирапында жасаған асс, алан, абдал деп аталған парсы тилинде сөйлеген қәўимлердиң бир бөлеги хорезмдилер менен араласса хэм бир топары кейин қыпшақларға қосылып кетеди. XI-XII әсирлерде асс хэм аланлар түрклеседи. Этнограф Х.Есбергеновтың мағлыўматына қарағанда Қоңырат районында жасаўшы қарақалпақлар арасында хәзирге шекем асслар урыўы сақланған. Берунийдиң (973-1048) жыллары айтыўына қарағанда алан-асслардың тили хорезмдилер менен печенеглер тилиниң бирикпесинен турған. Бул жерде алан, асслар Арал этирапында печенеглерге иргелес жасап хэм олардың түрклесе баслаған дәўири сөз етилип отыр. Биз келтирген мағлыўматлар қарақалпақлардың хэм хорезмдилердиң этникалық жақтан биригиўиниң еккинши қатламнда түркий болмаған, асс хэм алан қәўимлеринде жетерли орны бар екенин дәлиллейди.

IV эсирде жужаньлардың ушыраған уйғырлардың этногенезине қатнасы бар теле қәўиминиң бир топары Арал-Каспий этирапына қонысласа баслайды. Бул сөз еткен уйғыр хәм теле қәўимлери де қарақалпақлардың келип шығыўына қатнақан. Буған мүйтенлердеги тели урыўының хәм жаўынғырлардың қурамындағы уйғыр урыўларының сақланыўы дәлил болады. Жетисуў жеринде жайласқан усындардың аты үйсин қоңырат елинде деген қатарлары менен Бердақтың шежиресинде гезлеседи. Солай етип қарақалпақлардың этникалық жақтан биригиўиниң екинши этапында түркий: хунн, гунн, теле, уйғыр, уйсун, усун, кангар, қаңлы қәўимлери менен бир қатарда Иран тилиниң шығыс шақапшасында сөйлеген асс хәм алан қәўимлери қатнақан. Екинши қатламда түрки тиллес қәўимлердиң қатарының көбейе баслағанын көермиз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Гулямов Я.Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. Ташкент, 1959.
2. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. М.-Л., 1950.
3. Камалов С.К. Қарақалпақлардың халық болып қәлиплесиўи хәм мәмлекетшилиги тарийхынан. Нөкис, 2001.
4. Мәмбетов.К Қарақалпақлар тарийхы.Нөкис. 1993.

ХІХ - ХХ АСР БОШЛАРИ ЎЗБЕК ХАЛҚИ НИКОҲ МАРОСИМЛАРИ ЛИБОС ВА ТАҚИНЧОҚЛАРИДАГИ ЎЗИГА ХОСЛИК

Камола Орзиева

Бухоро давлат университети магистранти

Телефон: +998(93)6852689

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-103

Аннотация: мақолада ўзбек халқининг ХІХ-ХХ аср бошларидаги миллий ҳамда никоҳ маросими кийим ва тақинчоқлари хусусида сўз юритилади. Никоҳ кийими ва тақинчоқларининг этник таҳлили изоҳланади. Воҳа ва водий келинларининг либос ва тақинчоқларидаги фарқлари ёритилади. Аёлларга хос зеб-зийнат буюмларининг улар кийган либослар билан мутаносиблиги, маъно касб этишидаги фарқлар, кийимлар ўлчамлари ҳақида қўшимча фактлар таҳлил этилади.

Калит сўзлар: либос, маҳаллий мато, тўй сарпоси, абрли газлама, пешкурта, кадпо, тиллақош, баргак, сочпопук, боғичи, аравак.

Либос халқнинг этник тарихи ва маданияти, миллий ўзига хослигини акс эттирувчи ва этник белгисини кўрсатувчи мезондир. Шу маънода либос халқнинг бой маданий мероси, шу билан бирга унинг анъаналари, яшаш тарзи ҳақида қимматли маълумот ҳам беради.

Этнограф О.А.Сухарева таъбири билан айтганда: Кийимнинг юзага келиши ва турларининг кўпайишида кишиларнинг яшаш тарзи, меҳнати ва иқлим шароитидан ташқари, уларнинг маданий ривожланиши, эстетик дидлари ўсиши ҳам асосий омиллардандир.

Кийим жамият моддий ва маънавий маданиятининг таркибий қисми ҳам. Бир томондан, у инсон меҳнати маҳсули сифатида моддий қийматга эга бўлса, иккинчи томондан у амалий - безак санъати намунаси ҳисобланади. Тарихий либослардаги амалий безаклар нафақат ўз эгасининг ижтимоий келиб чиқишини англаган, балки кишиларнинг эстетик дидини ҳам ифодалаган. У вақт ўтган сари такомиллашиб, турлари кўпайиб, шакллари мураккаблашиб борган.

ХІХ-ХХ асрлар бошида ўзбек миллий кийимлари мажмуи шаклланиб улгурган эди. Бу даврда Ўрта Осиёнинг бошқа минтақалари, шунингдек, Ўзбекистонда ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожланиши, савдо алоқаларининг тараққий этиб кенгайиши ва Россия империяси томонидан ўлканинг мустамлака қилиб олиниши натижасида минтақага фабрика газламаларининг кенг миқёсда кириб келиши ва ўз навбатида, янги иноэтник кийим бошлар нусхалари пайдо бўлишига сабаб бўлди.

ХІХ асрнинг 80 йилларигача никоҳ маросими кийимлари тўғри бичимли шаклни сақлаган. Кийим шакллариининг йўл-йўл, сидирға ва гули маҳаллий матолардан

тайёрланган, олди ва этаги, енг учи гулли жияк билан ҳошияланган кўринишлари кенг урф бўлган. Тўй либослари келин-куёвларнинг қайси ижтимоий табақага мансублигига қараб ҳозирлаб қўйилган. Бой оилаларда келиннинг никоҳ қўйлаги маҳаллий ишлаб чиқилган ёки Қўқон, Бухоро, Ўрта Осиёнинг бошқа шойи тўқув марказларидан келтирилган шойилардан тикилган. Баъзан маблағи етишмаган оилаларда эса чопон остидан кўринмайдиган қўйлак бўлаклари арзон мато масалан читдан қилинган, сарполар кўпроқ қўлда тўқилган ип газламалардан тайёрланган.

Тўй кийимлари албатта оқ рангда бўлиши керак, чунки бу ранг бахт-саодат тимсоли ҳисобланган. Шу сабабли ип газламадан махсус оппоқ либос тикилган, унинг бичими узун олиниб, этаклари тўпиққача тушиб турган, ёқалари замонавий услубда, енглари эса кенг ва бармоқларни ёпиб турадиган даражада узун бўлган. Бу каби оппоқ келин либоси ҳозиргача расм бўлиб келмоқда. Келин сарпоси 15-20 та чиройли қўйлақлардан ташкил топган бўлиб, ҳаммаси махсус бичилган. Эркакларнинг тўй сарпоси одмироқ ва хиллари камроқ бўлган: оқ қўйлак ва иштон, оқ салла, дўппи. Қўйлак устидан кийиш учун маҳаллий косиблар дастгоҳида тайёрланган газмолдан чарм қавима тўн, белбоғ-рўмол, кўн пойабзал, этик кабилар ҳам тўй кийимлари сирасига кирган.

Келинлар биринчи фарзанд кўргунича учлари юқорига қараган кўпгина учбурчак кўринишда "тишчалар" ёки плиссировка пар-пара билан безалган тик ёқали қўйлақларни кийишган. Бундай тик ёқа ўзбек ва тожик келинларининг қўйлақлари учун хос бўлган. XIX асрда Бухоро, Самарқанд, Шаҳрисабз, Марғилон шаҳарларида миллий ўзига хос оғир яримипак газламалар - беқасам, банорас ва адрас, аёллар кийими учун енгил ва юпқа ипак мато - шойи, абрли газламаларнинг турли хиллари ишлаб чиқарилган. Бухоронинг абрли газламаларида асосан учта ранг: тўқ-қизил, сариқ ва пушти ранглardan фойдаланилган. Бухоро ва Самарқанднинг миллий тўй либослари Ўзбекистоннинг бошқа минтақалари кийимларидан серҳашамлиги ва ноёб зардўзи кашталари билан ажралиб туради.

Мазкур вилоятлар келинлари либосида ёқа ўмизининг четлари зарбоб тасма "пешкурта" ва кашта билан безатилган. Ёқа ўмизи бу ерларда жуда узун қилинган. Қўйлақлар жуда кенг бўлган, унинг енглари эса ғоят кенг ва узун бўлиб, кафтни беркитиб турган. Енглари, баъзан, бошқа қимматбаҳо матодан қилинарди ёки кашта билан безатиларди. Сурхон воҳасида эса тўй сарпоси сифатида эркак кишилар белига белбоғ боғланган, келинлар кийган қўйлак "боғичи" қўйлак деб юритилган. Анъанага кўра, кизлар турмушга чиққанида никоҳ кунлари ва тўйдан сўнг учинчи куни қизлик қўйлақларини хотинлик қўйлақларига алмаштирган. Мазкур қўйлак келиннинг эндиликда хотинлар қаторига ўтганини билдирган.

Қадимий анъанага кўра, тўй куни келинлар бошига оқ ипакли матодан тикилган кадпо номли ката ёпинчиқ рўмол солинган. Рўмолнинг ҳажми бўйи икки метр, энига бир метр бўлган. Буни келинлар болалак бўлгунча ёпиниб юришган. Одатда келиннинг бош ва уст кийимлари заргарлик буюмлари билан безатиларди. Кийим кечакларнинг янгиланиши тақинчоқларнинг ёқолишига сабаб бўлган.

XIX аср охирларигача аёллар учун заргарлар ясаган зеб-зийнат буюмлари жуда хилма-хил бўлган. Масалан: келинни шарқона балдоқлар, бўйинга зеб бериб турган зебигардонлар беаган. Хусусан, уларнинг ечиб кийиладиган, танага маҳкамланадиган (билакузуклар, узуклар, зираклар), матога маҳкамланган ёхуд тушурилган (кашталар, босма расмлар, бўртма безакли) турлари пайдо бўлган. Тақиб ечиладиган безаклар шаклига инсон тана шакли ҳам таъсир этган. Айнан мана шу ҳолат сабаб бармоқ ва бўйинга тақиладиган безаклар айланасимон шаклни

олган. Бу тақинчоқлар аста-секин вақт ўтиши билан бир-бирини тўлдириб, XIX аср охири XX аср бошларида яхлит мажмуани вужудга келтирган.

Самарқандлик келинлар никоҳ куни бўйинларига тамоқча, қўлларига билакча тақишган. Қулоқ ёнидаги кумуш зулдак, қулоққа кумуш балдоқ ёки қўнғироқчали исирғалар тақишган. Пешоналарини тиллақош, кўксиларини зебигардон, қирқ кокил сочларини қўнғироқчали ипак пўпак беаган. Ёқаси гажак-гажак(тишли) қотирма кўйлак, ярақлаган калиш-маҳсилар келиннинг кўркига кўрк қўшган. Андижонлик келинлар тўй кечаси пешонага кумуш жавак, қулоққа саккиз шокилали кумуш сирга, бўйнига қизил маржон, бозма тумор тақиб, сочларига қўнғироқчали пўпак тақишган. Соч учига пилик солинган. Қотирма ёқали оппоқ кўйлак, сирма камзул кийганлар. Зоминлик келинлар кўкрагига баргак, пешонага жингила, чаккасига кумуш гажак, қулоққа қутос халқа тақишган. Келинлар қизил желак, лозимидаги чолма жияги билан ажралиб турган.

Бухоро воҳасида эса келинлар кекса аёл тиккан оқ кўйлак, каштали лозим, маҳси-ковуш, сарпар каллапўш (дўппи) кийиб, бошга оқ рўмол ташлайдилар. Кўксига хилма-хил мунчоқлар тақадилар. Барча безаклар бой табақаларда олтин, кумуш ва қимматбаҳо тошлардан, камбағал табақаларда эса мис, жез ёки тилла суви берилган металлардан ясалган. Айниқса, тиллақош, осмондўзи, тиллабаргак ва бошқа зеб-зийнатлар жуда қимматбаҳо бўлган.

Куёвнинг уйига узатилаётган пайтда келиннинг бошига паранжи ёки чопон кийдириб, юзини ҳарир рўмол билан ёпиб қўйилган. Мазкур одат Самарқанд ва Бухоро воҳасида кенг тарқалган.

Безак-ашёллар энг кўп тарқалган ҳудуд бу Фарғона водийсидир. Уларнинг ҳар бири бир неча шаклда махсус номга эга: бўйин ва кўкракка тақиладиганлари - пайконча, арпа жевак, зебигардон, нозигардон, танга жевак, тумор, бозванд, тилла туморча, бўйин тумор, кўкрак тумор, сочнинг икки томонига тақиб, икки елкага тушириб қўйиладиган заркокил, орқага тақиладиган танга чўлпи, пешонага тақиладиган тиллабаргак, тиллақош, жаға ва ҳар хил соч попук (пар сочпопук, найча сочпопук, панжара сочпопук, бекокил ва бешкокил, қуббали сочпопук), бурунга тақиладиган аравак ва латива.

Ёш келинларнинг анъанавий тақинчоқларидан бири тиллақошдир. Тиллақош кумушдан ясаиб, ёқуткуз, феруза ҳамда турли шишалар билан безатилган. У асосан пешонага тақилган, қош устига тушиб турган. Тиллақош Тошкент, Бухоро, Фарғона ҳамда Самарқанд аёлларининг ҳам севимли тақинчоқларидан бўлган, тиллақошсиз қизларни узатишмаган.

Миллий никоҳ кийимларида элат тарихига бориб тақаладиган анъаналар, ижтимоий муносабатлар, маърифий, дин ва эстетик шаклларнинг айрим унсурлари ифодаланади. Унда халқнинг диди, идеаллари, хўжалик юритишининг ўзига хос жиҳатлари ҳамда оилавий турмушнинг баъзи томонлари ҳам кўзга яққол ташланиб, у моддий маданиятнинг асосини ташкил этиши билан бирга, халқнинг ўтмиш тарихи, этнослараро алоқалари, кундалик турмуш тарзига таъсири ҳамда халқона урф-одатларда ўз ифодасини топган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Дониёров А, Бўриев О, Аширов А. Марказий Осиё халқлари этнографияси, этногенези ва этник тарихи.-Т.,2011.-Б.86.
2. Мардонова Г. Нур тўла уй.- Т.,1992.-Б 38-43.
3. Рахматуллаева Д, Ходжаева У, Атаханова Ф. Либос тарихи.-Т.,2015.-Б.6.

4. Содиқова Н. Ўзбек миллий кийимлари XIX-XX асрлар.-Т.,2006.- Б 9-10
5. Турсунов С, Пардаев Т, Махмадиёрова Н. Сурхандарё - этнографик макон.- Т.,2012.-Б.87,102.

АҲОЛИ ТУРАР-ЖОЙЛАРНИНГ ШАҲАР КЎРИНИШИГА ТАЪСИРИ

Рашидов Улуғбек Орифжон уғли

БухДУ магистранти.

Тел; +998945488747

ulugbek.rashidov.92@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-104

Аннотация. Бу тезисда муаллиф турар жой қурулиши тарихан чуқур илдизларга эга соҳалардан бири эканлигига тухталиб, турар жой қурулишининг шаҳарлар ривожланиши ва ташқи кўринишига таъсири ҳақида маълумот беради.

Калит сўзлар. Турар жой, ўтроқ аҳоли, ёғоч, гувала, гузар, ховли, ички ховли.

Ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятлардан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади.

Турар жой қурулиши тарихан чуқур илдизларга эга соҳалардан бири. Унинг ривожланиш даврлари инсониятнинг ривожланиш даврлари билан, қисқача айтганда архитектура инсоният билан бирга ривожланиш даврларини босиб ўтган.

Инсоният яралгандан буён изланишда интилишда бўлишганлар. Ҳар доим янгилик топиш, асосий мақсадлардан бири бўлган. Шу боисдан ҳам турар жой бинолари инсонлар сингари ривожланишда бўлган. Турар жой сифатида инсоният олдин табиий пана жойлардан фойдаланган. Ундан кейин турли табиий материаллардан чайлалар қуриб шуларда яшашган. Қурилиш материали сифатида ҳайвон терилари ёғоч материаллари тошлардан фойдаланишган. Кейинчалик эса инсонлар тупроқ, тошлар ҳамда дарахтлар уйғунлигида илк турар жой намуналарини яратиб шу уйларда истиқомат қилишган.

Юқорида келтириб ўтилганидек ёғоч, тупроқ уйғунлигига эришгач дастлаб оддий тўртбурчак турар жой бинолари қурилган. Унда инсонлар билан бир қаторда уларнинг уй ҳайвонлари ҳам яшашган. Ушбу турар жой биносининг элементлари; ташқи деворлар, кириб чиқиш учун эшик, уйнинг марказида олов ёниш учун ўчоғи ва унинг тепасида(ёпмасида), яъни томда туйник бўлган. Маълум вақт ўтганидан кейин инсонларнинг онги турмуш тарзи ривожланиши билан турар жойларда ҳам ўзгаришлар бўлган. Уларда дастлаб уйнинг ичкарасида қўшимча деворлар қуришган. Бу деворнинг вазифаси уйнинг ётадиган ва ўтирадиган ҳудудларни ажратишдан иборат бўлган. Йиллар ўтгач бу деворларнинг сони ҳам ошиб борган, эндиликда улар нафақат ухлаш ва яшаш балки оила аъзоларини ва уй ҳайвонларини бир бирларидан ажратиш, овқатланиш, яшаш, дам олиш ҳудудларига ажратган.

Асрлар давомида жамиятнинг юксалиши натижасида шаҳарлар ва давлатлар

вужудга кела бошлаши аҳолининг шаҳарларга тўпланиши турар жойларнинг ривожлашига ва аҳоли яшаш мавзеларининг қўриниш ва шаклига таъсир этди. Шаҳарлар ва қишлоқларнинг асосий ҳудудини турар жой массивлари ташкил этагани боис уларнинг ташкил топиши ва ривожланиши турар жой биноларининг сонини архитектуравий режалаштиришни ривожланиши билан шаҳар ва қишлоқларни ривожланиши кузатилади. Уларда ҳам олдин яшаш учун қулай бўлган ер майдони танлаб олинган ва шаҳар чегаралари белгилаб олиниб ташқи ҳимоя деворлари бунёд этилган. Қишлоқ турар жой бинолари шаҳарда қуриладиган турар жой бинолардан батамом ўзгача қиёфа кашф этиб бу бинолар нафақат режалаш ва қурилиш конструктив услублари билан балки композицион ва меъморий декоратив пардози билан ҳам қишлоқ турар жойларидан фарқ қилган. Шаҳарнинг бутун ҳудуди бўйлаб қалъа деворлари билан ўраб олинган. Девор билан қуршаб олишдан аввал пухта ва қатъий равишда қурилиш майдонларининг юзалари ҳисобга олинган. Шу сабабли шаҳар ҳудудига ҳар бир қарич ер майдони юқори нарҳли баҳога эга бўлган. Бу жиҳат Марказий Осиёдаги барча шаҳарларга хосдир.

Бу юқори нарх ва аниқ чегарага эга бўлган қурилиш майдончаси уй қурувчиларни ўз уйларини қуришда жуда жиддий ва етти ўлчаб бир кесиш қабилида пухта режали ёндашиш кераклигини тақозо этар эди. Уй қуришдан олдин талаб қилинадиган барча шарт-шароитларни ва қулайликларни ҳисобга олиб, пухта режа тузилгандан кейингина уй қуришга киришилган. Бу тузилган режалар ичидан энг мақбули бўлиб майдони кам яъни минимум юза эгаллайдиган режалар танлаб олинган ва шу танланган режа асосида турар-жойлар тикланган. Бу даврда кам юзали майдон эгаллаган турар-жой режалари энг иқтисодий тежамли ва мақсадга мувофиқ деб ҳисобланган ва тан олинган. Бундай режалаштиришнинг қабул қилиниши ва қурилишга қўлланилиши мавзеларнинг режалаштирилишига ҳам ўз таъсирини кўрсатган. Бошқа шаҳарларда масалан: Тошкент Фарғона ва хатто Хоразмда ҳам катта мавзеларга эга бўлинган. Бу мавзеларда кўчалар кўп сонли тупик (охири берк) ва ўтиш йўлакларга эга бўлган бўлса, Бухоро ўлкасидаги мавзеларда аксинча бундай кўча, тупик ва ўтиш йўлаклари мутлоқо учрамайди, бу ҳолат ҳам Бухорода ҳар бир қарич ер жуда юқори баҳоланганлигидан дарак беради.

Бухоро шаҳарларидаги мавзелар қурилиши шундай ташкил этиладигани, уларда турар-жой ҳовлисига фақат кўча томондан кирилади квартал ичида кўчалар, тупиклар жойлаштирилмайди. Шу сабабли кварталлар жуда узун тўғри тўртбурчак шаклида ёки бошқа тўғри чизикли шаклга эга бўлмаган формада фақат уйлар қурилиши билан ташкил топади. Турар-жойлар ўз майдонининг юзасига қараб кўчага нисбатан бўйлама ёки кўндаланг тарзда тикланади. Шунини таъкидлаш жоизки, ҳеч ерда Бухородагидек ориентация қонунларига жудаям пухталик билан риоя қилинмаган. Бундан фақатгина Хоразм ўлкаси мустаснодир. Турар жой участкаларининг (майдонларининг) аксарият қисми тўғри тўртбурчак шаклида бўлган, жуда кам ҳолларда квадрат шаклига яқин бўлган формада қурилган бўлиб ҳаттоки қишлоқ турар-жой қурилишида ҳам асосий ўз йўналиши сифатида жанубий шимолий томон танланган.

Мамлакатимиз тарихи нақадар бой бўлса унинг архитектураси ҳам шу қадар буюк ўтмишга эга эканлигини кўриб чиқдик. Ҳар бир нарсанинг яратилиш тарихи бўлганидек турар жой иншоатларнинг ҳам яратилиш ривожланиш равнақ топиш ва тугатилиш даврлари мавжуд. Турар жой биноларининг ривожланишига, уларнинг

қурилаётган худуддаги иқлим шароити инсонларнинг турмуш тарзи у ернинг анъаналарини ўзида мужассам қилган ҳолда йиллар мобайнида шаклланади ва ривожланади.

Ҳар бир халқ ўзининг тарихан шаклланиш жараёнида халқи билан биргаликда ўзининг атрофидаги барча нарсалар уйғунликда ривожланиш босқичларини босиб ўтади. Шу жараёнида бир қанча янгиликлар яратилади, ўзгартиришлар киритилади ва йиллар мобайнида синовлардан ўтиб жуда кам қисми авлодларга етиб боради. Бизнинг турар жойлар ҳам худди шундай жараёнлардан ўтиб бизгача етиб келган. Лекин бу ривожланишни тугади дегани эмас у ҳозирда ҳам давом этмоқда. Олдинлари бундай ривожланиш маълум худудда фақат ўша худуднинг аҳолисига иқлим шароитиган боғлиқ бўлган бўлса ҳозирда бутун дунё давлатлари таржибалари билан ҳам ўртоқлашишига, ўрганишга тўғри келмоқда. Шу ўринда сўзимиз охирида таниқли меъмор А.Буровнинг фикрини эслатиб ўтишни жоиз деб билдим: "Архитектура турар жойдан бошланади, шаҳар уйдан бошланади".

Фойданилган адабиётлар:

1. Бартолд В.В. "История культурный Туркстана" М.1951й.
 2. Пугаченкова Г. А., Ремпель Л. И. История искусств Узбекистана с древнейших времен до середины XIXв. М.,1965.
 3. Ремпель Л. И. Далекое и близкое. Бухарские записи. Ташкент,1982.
 4. Сухарева О. А. К истории городов Бухарского ханства. Историко-этнографические очерки. Ташкент,1958
 5. Сухарева О. А. Позднефеодальный город Бухара XIX- началаXX веков. Ташкент,1962
 6. Сухарева О. А. Бухара XIX- началаXX веков.М.,1966
- Интернет сайтлари:

БОБУРШОҲНИНГ ҲАЁТИДА МУҲИМ ЎРИН ТУТГАН АЁЛЛАР**Тураева Нафосат****Гулистон давлат университети талабаси****Телефон: +998973871805****dsangreal@mail.ru** http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-105

Аннотация. Ёшлар тарбияси жамиятда энг муҳим масала ҳисобланиб, бундай шарафли вазифа билан кўп ҳолларда оналар машғул бўлиб келганлар. Ўзбек аёлларига аждодларидан мерос бўлиб ўтган анъаналарни эътироф этган ҳолда, ушбу тадқиқотда Заҳриддин Муҳаммад Бобурни шоҳ ва шоир сифатида шаклланишида унинг атрофидаги аҳли аёллари ҳақида маълумот келтирилади.

Таянч тушунчалар: ўрта асрлар тарихи, аёлнинг исломий фарзлари, шоҳ ва шоир, аждод ва авлод, фарзанд тарбияси, анъана ва мерос.

Заҳриддин Муҳаммад Бобур яшаб ўтган давр ўрта асрлар тарихининг энг қизгин воқеалари билан боғлиқ. Ўрта асрлар тарихи исломий бошқарувига асосланган бўлиб, албатта жамиятда эркак киши билан бир қаторда ҳар бир аёл барча жабҳаларда илм олишда, меҳнат қилишда ва мерос олишда тенг ҳуқуқли саналган. Шу билан биргаликда фарзанд тарбиясида аёллар маъсулияти юқори бўлган. "Қуръони Карим" китобида "Нисо" сурасида "Солиҳа аёллар - итоаткор ва Аллоҳнинг ҳифзи - ҳимояси бўйича ғойиб (эр)ларининг муҳофазасини қилувчилардир" деган оят келтирилган[1]. Айнан шу оят нуқтаи назаридан "Бобурнома" келтирилган маълумотларга эътибор қаратишни лозим топдик.

Бу тадқиқотнинг муҳимлиги шундаки, унда бир инсоннинг камол топишида бир неча аёлларнинг таъсири кузатилади. Жумладан, буви ва онанинг фарзанд тарбиясига муҳаббати, опанинг инига садоқати, қизининг отага ишончи, набиранинг бобосига иқрорида бўлган муносабатларида кўринади. Бир оила муносабатлари тарихини ўрганиш умидли авлодларни тарбиялаш учун тарбиявий асос бўлиб хизмат қилади.

Заҳриддин Муҳаммад Бобур "Бобурнома" асарида ўз яқин қариндошлари ҳақида қимматли маълумотлар келтириб ўтган. Асар маълумотларида бувиси ҳақида шундай деб ёзган: "хотинлар орасида фикрлаш ва тадбирда улуғ онам Эсан Давлатбегимга етадигани кам эди, кўп оқила ва тадбирли эди. Муҳим ишлар кўпроқ уларнинг кенгаши билан бўларди"[2] деб келтириб ўтган. Бобурнинг ҳокимият бошқарувида бир қанча фитналар олди айнан Эсан Давлатбегимнинг хизматлари туфайли олди олинганлиги маълум бўлган[3]. Буви томонидан набиранинг буюк келажаги шу тариқа таъминланган.

Эсан Давлатбегим (Юнусхоннинг рафиқаси у Чигатой наслдан бўлган)нинг "иккинчи қизи менинг волидам Қутлуғ Нигорхоним эди" деб ёзади[4]. Онасидан ўзига фарзанд тарбияси учун маъсуллиқни мерос қилиб олган Қутлуғ Нигорхоним

ҳақида Бобуршоҳ "Аксар ҳарбий сафарлар ва саргардонликларда мен билан бирга эди" деб эслаб ёзган. Ҳар қандай шароитда ҳам онасининг фарзандини қўллаб-қувватлаши ҳукмдор фарзандни ўзга юртларда ҳам ҳукмронлигини давом эттиришига маънан ёрдам бериб турган.

Садоқат занжири Қутлуғ Нигорхонимдан қизи Хонзода бегимга ҳам ўтган бўлиб, бу дилбар опаси ҳақида Бобур ўз асарида "бир онадан туғилган, мендан беш ёш катта" бўлган деб келтириб ўтган[5]. Иниси Бобуршоҳнинг жонини омон сақлаш учун, Хонзода бегим ўзлигидан кечиб душмани Шайбонийхонга турмушга чиққанлиги ҳам инсоний фазилатининг садоқатини кўрсатади. Хонзода бегим дид фаросатли, ўткир заҳтли ва ақл заковат соҳибаси бўлган. Шайбонийхоннинг вафотидан кейин Хонзода бегим укаси Заҳриддин Муҳаммад Бобуршоҳ саройига Кобулга келган. Ўзининг ақл идроклиги ва тadbиркорлиги натижаси ўлароқ, сарой маликалари орасида юксак эътиборга эга бўлган. У Бобуршоҳ ва унинг тахт вориси Ҳумоюн шоҳ даврларида саройида маслаҳатчи вазифасини бажарганлигини кўрамыз[6].

Аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган "аёлларнинг эр (набира, ўғил, ука) олдидаги анъанавий мероси яна бир шахс Гулбадан бегим тимсолида ҳам кўзга ташланади. Гулбадан бегим Заҳриддин Муҳаммад Бобуршоҳнинг уч қизларидан бири бўлган[7], у 1523 йилда Кобулда туғилган. Гулбадан бегим ўз замонасининг оқида, донишманд аёлларидан бўлган. "Ҳумоюннома" асарининг муаллифи[8]. Бу асар "Бобурнома" асарининг давоми ҳисобланади. Шу ўринда айтиш лозимки, қиз фарзанд бўлиб, ота -она меросини давом этириб шажарасининг давомийлигини таъминлашга хизмат қилган.

"Бобурнома" асарида келтирилган номи юқорида зикр этилган аёлларнинг бари Бобуршоҳнинг яқин бўлган аҳли аёллари эди. Уларнинг тadbирли, ақл заковат ва илм эгаси бўлиши бир инсоннинг шахс сифатида етилиб, подшоҳ сифатида ҳукмронлигини давом эттиришида, опа сифатида жигарининг жонини омон сақлашда, қиз фарзанд сифатида тарихнавислик анъаналарини давом эттирилишида кўринади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, шоҳ ва шоирга яқин бўлган аёл қизлар замонасининг энг солиҳа аёллари бўлган. "Қуръони Карим" китобида: (аёллар ичида) солиҳалари- бу (Аллоҳга ва эрига) итоатли, ғойибга Аллоҳ сақлаганича ҳимоятли (яъни, эрларининг сирлари, мулклари ва обрўларини сақловчи) лари[9]дир деб таъкидланиб ўтилган. Бобурий хонимлар ҳаёти бизга ҳар жиҳатдан ўрناق бўлиши лозим. Анъанавий меросга амал қилиш эса, ёшлар орасидан кўплаб бобурзодаларни майдонга чиқиши таъминлайди.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Qur'oni Karim ma'nolari tarjiması. Tarjimon: Abdulaziz Mansur. www.ziyouz.com Niso surasi, 34-oyat. -B.54
2. Заҳриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. www.ziyouz.com кутубхонаси - Т.: О'qituvchi нашриёт матбаа ижодий уйи, 2008. -Б.43
3. Заҳриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. www.ziyouz.com кутубхонаси - Т.: О'qituvchi нашриёт матбаа ижодий уйи, 2008. -Б.43
4. Заҳриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. www.ziyouz.com кутубхонаси - Т.: О'qituvchi нашриёт матбаа ижодий уйи, 2008. -Б.34
5. Заҳриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. www.ziyouz.com кутубхонаси - Т.: О'qituvchi нашриёт матбаа ижодий уйи, 2008. -Б.33

6. Турғун Файзиев. Темурий маликалар. www.ziyouz.com кутубхонаси
- Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. -Б.14
7. Захриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. www.ziyouz.com кутубхонаси
- Т.: О'qituvchi нашриёт матбаа ижодий уйи, 2008. -Б.285
8. Турғун Файзиев. Темурий маликалар. www.ziyouz.com кутубхонаси
- Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. -Б.15
9. <http://muslim.uz/index.php/rus/rukn/ayollar-sahifasi/item/2440-ayollar-islom-nigohida> Жалолиддин Ҳамроқулов. Аёллар ислом нигоҳида. Тошкент Ислом институти

ХОРАЗМ ВОҲАСИДА КАТТА ПАТРИАРХАЛ ОИЛА ВА УНИНГ ТАДҚИҚИ ХУСУСИДА

Умаров Бахтишод Бахридин ўғли
БухДУ магистранти
+998997324262

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-106

Аннотация. Ушбу мақолада муаллиф Хоразм воҳасида катта патриархал оилалар, уларнинг пайдо бўлиши ва хўжаликнинг асосий бирлигига айланиши ҳақида маълумот беради.

Калит сўзлар: оила-никоҳ муносабатлари, патриархал оила, ўтроқ аҳоли, Н.А.Кисляков, "оила", "катта оила".

Ўрта Осиё халқлари оила-никоҳ муносабатлари масалалари этнография фанининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

XIX аср иккинчи ярми XX аср давомида минтақа этнографиясига оид маълумотларни тўплаган, илмий ва дала тадқиқотларини ташкил қилган кўплаб этнограф олимларни биламиз. Ўрта Осиё халқларини комплекс тарзда тадқиқ этиш учун археолог ва этнограф олим С.П.Толстов бошчилигида ташкил қилинган Хоразм археологик-этнографик экспедициясининг аҳамияти беқиёс. Мазкур экспедиция таркибида дастлабки илмий изланишларини олиб борган Т.А. Жданко, К.Л. Задыхина, И.Жабборов, Г.П.Снесарев каби тадқиқотчилар кейинчалик машҳур этнограф олимлар бўлиб етишдилар. Улар Хоразм воҳасида яшовчи халқлар -ўзбек, қорақалпоқ, туркманлар ва қозоқларнинг маданияти ва турмушига оид кўплаб фундаментал асарлар яратдилар. Ушбу асарлар нафақат Ўрта Осиё балки Хоразм воҳаси этнографиясини ўрганишда ҳам қимматли манбалардир.

Хоразм археологик-этнографик экспедицияси билан бир даврда 1957 йилдан Н.А.Кисляков раҳбарлигида Ўрта Осиё этнографик экспедицияси ўз фаолиятини олиб боради. Ушбу экспедиция маҳсули сифатида Н.А.Кисляковнинг 1969 йилда "Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана" асари чоп этилади. Асарда Хоразмда қадимдан даврдан то XX аср ўртпаларигача бўлган даврда оила-никоҳ муносабатлари масалалари илмий нуқтаи-назардан ёритилади.

Ўрта Осиё ўтроқ аҳолиси орасида катта патриархал оилалар қачон ташкил топган деган савол этнограф олимларнинг диққат марказида бўлган. С.П.Толстов милонинг бошларида Хоразмда катта патриархал оилалар жамоаси пайдо бўлганлигини қайд этган бўлса-да, Н.А.Кисляков, эҳтимол, бундай оилалар олдинроқ ҳам пайдо бўлгандир, бироқ ушбу масала бўйича бизнинг қўлимизда ҳеч қандай далил мавжуд эмас деган фикрни илгари суради.

Биринчи минг йиллик ўрталарида Ўрта Осиёда катта патриархал оилалар кенгайган давр ҳисобланса, қўшни Эроннинг иқтисодий илғор ҳудудларида

катта патриархал оилалар емирилиб, улар ўз ўрнини кичик оилаларга бўшатиб берганлигини, иқтисодий қолоқ ҳудудларда эса XX аср бошларига қадар катта патриархал оилалар сақланиб келаётганлигини Тожикистоннинг айрим тоғли вилоятларида амалга оширилган тадқиқотлар ва жанубий Хоразм воҳасидаги ўзбекларига оид материаллардан аниқланганлигини Н.А.Кисляков ўз асарида қайд этади .

Хоразм воҳасида Ўрта Осиёнинг бошқа ҳудудларига нисбатан ўтроқ ўзбеклар орасида йирик патриархал оилалар узоқ вақт сақланиб қолинган. Хоразм воҳасидаги йирик патриархал оилалар ва улар орасидаги муносабатларни ўрганган М.В.Сазонова Хива хонлари архивларини тадқиқ этиш давомида қуйидагиларни қайд этади: Хива хонлигида XIX аср ўрталарида асосий хўжалик бирлиги катта оила ҳисобланиб , оила бошлиғи, унинг укалари, ўғиллари ва набиралари бир хонадонда яшаганлар. Бундай оилалар XX аср бошларига қадар сақланиб қолган. Уларнинг таркиби 30 дан 45 нафаргача етиб, оила бошлиғи атрофида оила қурган ўғиллари ва қизлари, баъзида ака-ука ва опа-сингиллари ҳам тўпланганлиги тарихий манбалар орқали бизга маълум . Демак, Н.А.Кисляков фикрича, оилаларнинг бунчалик катта бўлиши хўжаликда аҳолининг асосан деҳқончилик билан шуғулланганлигидан дарак беради. Кичик оилаларга катта-катта ҳудудларда деҳқончилик оғирлик қилган.

Катта оилалар асосан аҳолининг икки хил ижтимоий гуруҳи таркибида сақланган: биринчиси, ўзига тўқ оилалар ва дин уламолари орасида бўлса, иккинчиси эса касодга учраш ва ерсиз қолиш арафасида турган аҳоли орасида. Оила аъзоларининг биргаликда яшаб, меҳнат қилганлари уларни бўлинишларига имкон бермаган. Хоразм воҳасида катта патриархал оилалар "оила" ёки "катта оила" атамалари билан юритилган.

Бундай катта оилаларнинг асосий машғулоти деҳқончилик бўлган. Оила бошида катта ёшли эмас, балки оила ичида энг юқори мавқега эга киши турган. Барча қишлоқ хўжалиги ишлари эркакларнинг зиммасида бўлиб, аёллар фақатгина ҳосилни йиғиштириб олишга ёрдам берганлар, қолган пайтларда эса уй хўжалиги билан банд бўлишган. Барча мулклар оила аъзолариники бўлиб, алоҳида бир кишига тегишли шахсий пул ёки бирор бир аҳоли мулки бўлмаган. Оила бошлиғи барча ишларни тақсимлаган ва назорат қилиб турган; унинг хотини эса аёллар меҳнатини тақсимлаб берган. Меҳнатни тақсимлашда катъий тартиб ўрнатилган. Оиланинг ҳар бир аъзоси маълум ёш даврида меҳнатнинг оғир ва енгиллигига қараб ўз ишларини бажарганлар. Оила аъзоларининг бирортасида ҳам алоҳида даромад манбаи бўлмаган, қалин пули ҳам қизнинг ота-онасига тегишли бўлмай бутун оиланинг даромади ҳисобланган .

Хива хонлигидаги ўзбеклари орасида сақлаб қолинган катта патриархат оила қолдиқларини ўрганган Г.П.Снесарев, худди шундай қариндош оилаларининг бирлашувидан -элатлар; уларнинг шаклланиши эса катта оилаларнинг парчаланиши туфайли юз берганини хабар беради .

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аширов А. Этнология. Т.: "YANGI NASHR", 2014
2. Толстов С.П. Древний Хорезм. М., 1948.
3. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков. - Л., 1959.
4. Кисляков Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана, Л.: Наука. 1969.

5. Сазонова М.В. К этнографии узбеков Южного Хорезма. ТХАЭЭ. т. I. М.1952.
6. Снесарев Г.П. О некоторых причинах сохранения религиозно-бытовых пережитков у узбеков Хорезма. СЭ, 1957.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ.

Хўжамбердиева Гулируҳсор Рустам қизи
Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети Термиз филиали
талабаси. gulixujamberdiyeva@gmail.com +998937621696

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-107

Аннотация: Ушбу мақолада таълим жараёнида янги ўқув-услубий технологиялардан фойдаланиш ва уларни дарс жараёнида қўллаш амалиёти ёритилган. Ҳамда педагогик маҳорат, замонавий педагог учун ҳос бўлган назариялар ҳам мавжуд. Ўқитиш методларида инновациялар ҳам қамраб олинган.

Калит сўзлар: Педагог, инновация, замонавий технологиялар, таълим тизими, актив метод, пассив метод, интерактив метод, дарс, инновацион педагогика.

Бугунги кунда юртимизда барча соҳалар сингари таълим тизими ҳам ривожлантирилмоқда. Ўзининг мустақил ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлини танлаб олган Ўзбекистон Республикаси таълим соҳасини ҳам собит қадамлик билан ислоҳ қилиб бормоқда. Айниқса, "Таълим тўғрисида"ги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" қабул қилинган, бу борадаги ишлар кенг кўламга эришди. Ушбу ҳужжатларнинг талаблари асосида билим ва касб-ҳунар эгаллашга бўлган эътибор кучайиб кетди. Шу туфайли таълим-тарбия тизимига янги илмий-услубий ёндашувлар кириб кела бошлади.

Бу ёндашувлар, ўз навбатида, ўқув жараёнининг турли ташкилий ва методик жамғармаларида муайян ижобий ўзгаришларни содир этади, албатта. Уларнинг катта кўпчилиги педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат билан узвий боғлиқ ўзгаришлардир.

Мустақил Ўзбекистоннинг келажаги бўлган авлодни тарбиялаш нозик, ниҳоятда катта диққат-эътиборни талаб қиладиган, ички зиддиятли жараён дир. Шундай экан, ўқитувчи ўқувчи ёки талабанинг шаклланиш жараёнини зўр ҳавас ва синчковлик билан кузатиши лозим. У педагогик жараённи бошқарар экан, педагогик билим ва маҳорат эгаси бўлиши лозим. Шундагина ўқитувчи педагогик ҳодисаларнинг моҳиятини ва диалектикасини, педагогик меҳнат методи, касб ва технологиясини ва профессионал педагогикани тушуниб этади. Педагогик билим ва маҳорат эгаси бўлган ўқитувчи, аввало, педагогика фанининг методологик асосларини, шахс ривожланишининг қонуниятлари ва омилларини, кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг моҳияти, мақсад ва вазифаларини билиши керак. Шу билан биргаликда бугуннинг замонавий ва маҳоратли педагог ҳодими юксак маҳорат эгасигина бўлиб қолмай ахборот технологиялари билан анчагина таниш бўлиши шарт. Бугун шиддатли ва жўшқин ўқувчи ёшларнинг барчасида турли хил гаджетлар ёки компьютер, ноутбуклар мавжуд. Бугун уларни оддий ўқув-услубий қўлланмалар ёки қоғоз шаклидаги методикалардан кўра технологик қўлланмаларни

дарс жараёнида қўллаш уларни кўпроқ дарсга жалб қилиш ҳамда мавзуни чуқурроқ қамраб олишга ёрдам бермоқда.

Инновацион технологиялар педагогик жараёнда ўқитувчи ва ўқувчи ёки талаба фаолиятига янгилик, ўзгартиришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда интерфаол методлардан фойдаланишни тақозо этади. Интерфаол усуллар таълим жараёнида қатнашаётган ҳар бир ўқувчининг фаоллигига, эркин ва мустақил фикр юритишга асосланади. Бу усуллардан фойдаланганда билим олиш ўқувчи учун қизиқарли машғулотга айланади. Интерфаол усуллар қўлланилганда ўқувчилар ўқитувчилар ёрдами ва ҳамкорлигида мустақил ишлаш кўникма ва малакаларига эга бўладилар. Ўқувчилар янги билимларни илмий изланиш, тадқиқотчилик, тажриба-синовлар ўтказиш асосида ўзлаштирадилар. Илм орқали билим олиш тамойилига амал қилинади. Таълим жараёни қатнашчилари кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда ишлашади. Ўқув топшириқлари алоҳида бир ўқувчига эмас, балки кичик гуруҳнинг барча аъзоларига берилади. Микрогуруҳларнинг ҳар бир аъзоси топшириқни бажаришда ўз ҳиссасини қўшишга ҳаракат қилади. Бу ҳолат ўқувчиларда жамоа туйғусини шакллантиради ва уларнинг ташаббускорлигини орттиради. Таълим жараёнини ташкил этишнинг асосий шакли дарсдир. Ҳозирги пайтда дарснинг хилма-хил ноанъанавий шакллари жорий этилмоқда. Бундай дарслар ўқувчининг ижодий қобилиятини ўстириш, ақлий салоҳиятини кучайтириш, илмий дунёқарашини кенгайтириш ва ҳар бир янгиликни тез ва тўла қабул қила олиш кўникма ва малакаларини таркиб топтиради. Дарс жараёнида инновацион технологияларни қўллаш ўқувчиларда илмий изланишга қизиқишни уйғотади, ижодкорлик ва бунёдкорлик қобилиятини ривожлантиради. Натижада эгалланган билим, кўникма ва малакалар амалий фаолиятда татбиқ этилади, ўзлаштириш сифати ошади. Бунинг учун ўқитувчи маҳоратли бўлиши ва мавзуларнинг мазмунига қараб дарсни тўғри режалаштириши, машғулот давомида барча ўқувчиларни фаол ва онгли ишлашларига эришмоғи лозим.

"Инновацион технология" тушунчаси таълим самарадорлигини оширувчи омиллардан фойдаланиш, турли педагогик жараёнларни лойиҳалаш ва амалда қўллаш орқали билим эгаллашни такомиллаштириш усулларини қамраб олади. "Олий таълим тизимида инновацион технологиялар" дейилганда турли педагогик янгиликларни яратиш, қабул қилиш, баҳолаш, ўзлаштириш ва амалда татбиқ этиш жараёнини бошқариш тушунилади. Олий таълим муассасаларда яратилган шароит ва имкониятлар энг сўнгги инновация намуналарини жорий этиш учун мослаштирилгани профессор - ўқитувчи ва талаба ёшларнинг ижодий фаоллигини кучайтириш учун хизмат қилмоқда. Ҳозирги давр таълим тараққиёти янги йўналиш - инновацион фаолиятни майдонга олиб чиқди. "Инновацион педагогика" термини ва унга хос бўлган тадқиқотлар XX асрнинг 60-йилларида Фарбий Европа ва АҚШда пайдо бўлган. Дастлаб инновацион фаолият Ф.Н. Гоноболдин, С.М. Годнин, В.И. Загвязинский, В.А. Кан-Калик, Н.В. Кузмина, В.А. Слатенин, А.И. Щербаков ишларида тадқиқ этилган. Бу тадқиқотларда инновацион фаолият амалиёти ва илғор педагогик тажрибаларни кенг ёйиш нуқтаи назаридан ёритилган.

Ахборот - юксак ривожланган технологиялар асри деб юритилаётган XXI асрга келиб, таълим жараёнига инновацияни кенг жорий қилиш масаласига эътибор янада кучайтирилди.

Ўзбекистонда мустақилликдан сўнг инновация бошқа соҳаларга қараганда биринчилардан бўлиб таълим тизимига кириб келди ва инновацияни таълим жараёнида қандай ўз аксини топганлигини қуйидагиларда кўришимиз мумкин:

1. Таълим тизимига инновациянинг кириб келишини "Таълим тўғрисидаги Қонун" ҳамда "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури"нинг қабул қилиниши мисолида кўришимиз мумкин. Бу таълим тизимини тубдан ислох қилишнинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилди. 2. Педагогик фанлар тизимига инновациянинг кириб келишини педагогика фанлари таркибига қуйидаги:

а) Гендр педагогикаси;

б) Эвристик педагогика; в) Мажбурий педагогика; г) Андрогогик педагогика каби фанларнинг кириб келиши билан белгиланди. 3. Ўқитиш тизимига инновациянинг кириб келишини таълим мазмунида, ўқитиш методларида, дарс шакли, ўқитиш турлари, ўқитиш воситаларида кўришимиз мумкин. - таълим мазмунига инновация анъанавий, ноанъанавий ва масофавий ўқитиш турларининг кириб келиши билан изоҳланади.

- ўқитиш методларига инновация актив, пассив ва интерактив методларининг кириб келиши мисолида кўрамиз. Актив методни қўллаш талабаларни дарс жараёнидаги фаоллигини оширишга хизмат қилса, пассив метод талабаларни бир томонлама тушунча берилиши билан изоҳланади.

Интерактив метод эса биргаликда фаол ҳаракат қилиши (ўқитувчи билан талаба, талаба билан талаба) тушунилади.

- дарс шаклига инновацияни кириб келишини стандарт, ностандарт ҳамда вертуал дарс шакллари мисолида кўришимиз мумкин. - ўқитиш турларидаги инновацияни муаммоли таълим, эвристик таълим, даражаланган таълим, интеграцияланган таълим, интерфаол таълим, информал таълим, расмий таълим, норасмий таълим турлари билан изоҳланади. - ўқитиш воситаларига инновацияни кириб келишини дарс жараёнида мультимедиа, электрон доскалар ва бошқа воситалар билан изоҳлаймиз. -ўқитиш методларидаги инновацияни қуйидагиларда кўришимиз мумкин; 1. Актив метод. Бу метод талабаларни дарс жараёнида фаоллашувига, маълум бир ҳолат ва воқеликга нисбатан фикрлашга-мулоҳаза юритишга ундайди. 2. Пассив метод. Бу метод дарс жараёнида талабаларда ўрганилаётган мавзу бўйича бир томонлама тушунча ҳосил бўлишига олиб келади. 3. Интерактив метод. Бу методни мақсади дарс жараёнида ўқитувчи ва талабаларни биргаликдаги фаол ҳатти-ҳаракатларига асосланади. Дарс шаклида инновация қўйидаги шаклда кўришимиз мумкин:

а) Стандарт дарс -дарс ичидаги структура ўзгармайди. б) Ностандарт дарс - дарс ичидаги структура ўзгаради. в) Вертуал дарс - яни масофадан ўқитиш. " Инновацион " иборасига бир қанча педагог олимлар ўзларининг турли ҳил фикрларини айтиб ўтишган.Жумладан, педагогика соҳасида илмий тадқиқотлар олиб борган А.И. Пригожин " инновация " деганда муайян ижтимоий бирликка - ташкилот, аҳоли, жамият, гуруҳга янги нисбатан турғун унсурларни киритиб боровчи мақсадга мувофиқ ўзгаришларни тушунади. ижтимоий тараққиётнинг бирдан - бир мақсади сифатида қарайди. Ўқитувчининг инновацион фаолияти тузилмаси. Ўқитувчининг инновацион фаолиятига яратувчилик жараёни ва ижодий фаолият натижаси сифатида қаралади. В.А.Сластенин ўқитувчининг инновацион фаолиятини тузишда унга акмеологик жиҳатдан ёндашади.

Акмеология (акме) - юнонча олий нуқта, ўткир, гуллаган, етук, энг яхши давр деган маъноларни билдиради. Б.Г. Ананьев, Н.В.Кузьмина, А.А.Деркач ва бошқалар касбий фаолиятнинг самарасини ошириш билан йўғрилган инсон ҳаётининг энг ижодий давлари, етуклик босқичлари тўғрисида фикр юритадилар. Улар етук инсонларнинг профессионализми, шахс ривожланишининг гуллаган

давридаги психик қонуниятлари, профессионализмга етишдаги баландликлардан ўта олиш масалалари билан шуғулланганлар З.В.А.Сластенин акмеологиянинг юксак профессионализмга, мутахассиснинг узоқ ижодий умр кўришига олиб келадиган субъектив ва объектив омилларини асослаб берди. Объектив омилларга олинган таълимнинг сифатини, субъектив омиллари эса инсоннинг истеъдоди ва қобилиятини, ишлаб чиқариш вазифаларини самарали ҳал қила олишидаги масъулияти, мутахассисларга ёндашувини киритади.

Юксак профессионализмга эришишнинг омиллари сифатида қуйида-гилар кўрсатилади:

- истеъдод нишонлари;
- уқувлилик;
- қобилият;
- истеъдод;
- оила тарбияси шароити;
- ўқув юрти;
- ўз хатти-ҳаракати.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки инновацион таълим бўлажак мутахассисни янгича шароитларда ишлашга тайёрловчи жараён бўлиб, у олдинги олган билимлари асосида таълимни такомиллаштиришга самарали янгича ёндашув қилишдан иборатдир. Инновацион таълимнинг асосий мақсади таълим беришда юқори самарадорликни ва ижобий сифат кўрсаткичларини эгаллашнинг методикасини яратиш. Бунда илғор педагогик ва ахборот технологиялари ва ҳоказолар асосий манбалар бўлиб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Омонов Ҳ.Т., Хўжаев Н.Х., Мадьярова С.А., Эшчонов Э.У. "ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ" Д А Р С Л И К (2012 йил 12 май куни тузатилган) Тошкент - 2012-йил 2. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х.А., Алқаров И., Усмонов Н.Ў. Исъянов Р.Г., Юзликаев Ф. " Педагогика назарияси (Дидактика) Тошкент - 2011-йил

ТАРИХ ВА БУГУН ТАРИХ САҲИФАЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ КЎРИНИШИ.

Аҳмадова Зебинисо Шавкатовна
БухДУ, тарих ва маданий меърос факултети
I-босқич магистранти
Навоий номидаги давлат ситипендияси совриндори
Телефон: +998905122324
Телеграм: +998906140647

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-108

Анотация: Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисиغا Мурожаатномасида ўзбек миллий кураши Осиё Олимпия Кенгаши Бош Ассамблеяси қарори билан Осиё ўйинлари рўйхатига киритилганлиги ва Миллатимиз тарихида спортнинг зикр этилган турига ғоятда эътибор билан қаралганлиги очиб берилган.

Калит сўзлар Шавкат Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси, Олий Мажлис, Ҳазрат Алишер Навоий, Султон Ҳусайн Бойқаро, Муҳаммад Куштигир, Паҳлавон Муҳаммад, Миллат, Олимпия, Миллий, Кураш, Осиё.

2017-йилнинг 22-декабрида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисиغا Мурожаатномасида ўзбек миллий кураши Осиё Олимпия Кенгаши Бош Ассамблеяси қарори билан Осиё ўйинлари рўйхатига киритилганлиги халқимизга маълум қилинди.

Муҳтарам Президентимизнинг маърузаларидан аён бўлишича, 2017- йилнинг сентябр ойида Туркменистонда бўлиб ўтган Осиё ўйинлари мусобақаси даврида шундай тарихий қарорга имзо чекилди. Мазкур қарор Ўзбекистоннинг энг янги тарихига яна бир ёрқин саҳифа бўлиб қўшилди. 2018-йилда Индонезияда ўтказилиши режалаштирилган 18-Осиё ўйинларида қитъамиз спорт юлдузлари бошқа спорт турлари қаторида ўзбек миллий кураши бўйича ҳам беллашадилар. "Эътибор беринглар. Жаҳон спорт майдонларида "ҳалол", "фирром", "чала", "ёнбош" сўзлари жаранглаб, ўзбек номини, Ўзбекистон номини дунёга тараннум этади", - дедилар ҳурматли Президентимиз.

Миллатимиз тарихида спортнинг зикр этилган турига ғоятда эътибор билан қаралган. Шундан бўлса керак, Ҳазрат Алишер Навоий темурийлар даври куштигирларининг пешвоси (XV аср, Султон Ҳусайн Бойқаро ҳукмронлик қилган йилларда) Паҳлавон Муҳаммад ҳақида махсус асар яратганлар. Асар "Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад" деб номланган. Алишер Навоий талқинича, "жаҳондаги паҳлавонларнинг паҳлавони" Муҳаммад билимдон, маданиятли, гўзал инсоний фазилятлар соҳиби бўлган. У астрономия, математика, кимё, фалсафа, адабиётшунослик, санъатшунослик, ҳуқуқшунослик фанларини мукамал билган.

Мумтоз шеърятнинг муаммо, рубоий жанрларида рангин асарлар яратган. Алишер Навоий бу мўтабар зот билан 40 йил давомида яқин дўст бўлганлар ва уни чуксиз ҳурмат қилганлар. Асарнинг дастлабки жумласидаёқ Муҳаммаднинг ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан мукамал инсон эканлигига эътибор тортилган: "...сурат ва маънида бешабиҳ ва беназир, яъни Паҳлавон, шамсул - миллат вад-дин Муҳаммад Куштигир" [1, 105].

Куштигир - яккама якка кураш тушувчи, полвон, паҳлавон маъноларига эга. Бу ҳунарда юксак мақомга эришган, элда танилган кишиларнинг исмига "Паҳлавон" (халқона - полвон) сўзи қўшиб улуғланган. Баъзан ота-она томонидан қўйилган исм тилга олинмай, "Паҳлавон" ёки "Полвон" деб аташ расми ҳам кузатилади. Муаллиф асарда ана шу халқона таомилга кенг амал қилган. Бутун асар давомида "Муҳаммад" номини тушириб қолдириб, қирқ йиллик дўсти ва мураббийсини "Паҳлавон" деб атаган. Муҳаммад куштигирлик ҳунарини ўз замонасининг шуҳратли паҳлавони - тоғаси Абусаиддан болалик йилларидан ўрганади. Кичик ёшиданоқ унда куштигирлик ҳунарида бошқаларда кузатилмаган фаройиб, одамларни фавқуллоҳда ҳайратга соладиган маҳорат сирлари намоеън бўла бошлайди. У оз фурсат ичида беллашувда тенгқурларининг барчасидан ғолиб келади.

Ҳаёт, тириклик неъматини барчага - кучлига ҳам, заифга ҳам; бойга ҳам, камбағалга ҳам; шоҳга ҳам, гадога ҳам амонатга берилган. Бу фоний дунёга забардаст ҳам, нотавон ҳам навбатма-навбат келиб, бирин-кетин "аслий Ватанга" кетаверади. Ҳеч қайси мавжудот ўлмасдан, ерда абадий яшаш имкониятига эга эмас. Фақат Аллоҳгина боқий: "Паҳлавон Бусаид ҳаёт вадиятин муқтазойи ожилга топшурубдур. Паҳлавон истиҳқоқ била паҳлавонлиқ сартакиясига ўлтурубтур ва тойифа сарҳалқалигин тавъ ва рағбат била қабул қилибдурлар" [1,105].

Адиб Паҳлавон Муҳаммаднинг Султон Ҳусайн Бойқаро давлати куштигирларининг бошлиғи, раҳбари мақомини эгаллаганлигини қайд қилар экан, яна бир муҳим масалага ўқувчи диққатини тортган. Кўчирилган иқтибос таркибидаги "истиҳқоқ" калимаси бунда етакчи муддао ифодаси йўлида хизмат қилади. Бўшаб қолган лавозимни банд этган янги пешво иродаси, қобилияти, истеъдоди жиҳатидан ўша мақомга лойиқми ёки лойиқ эмасми?! У ўша курсида ўтириш учун қандай маънавий ҳуқуққа эга?! Бунда кўпроқ инсоннинг шахсий истаги, ички интилиши, рағбати, майли инobatга олинадими?!

Китобхон эътиборини барча даврлар учун долзарб бир муаммога тортган адиб, навбатдаги жумлада бу каби давомдор саволларга батафсил жавоб беради: "Невчунки ул (Паҳлавон Муҳаммад), агарчи куч ва забардастликда замонининг мунфариди эркандур, аммо куштидонлиғ ва забардастлиғда ҳам андоқ экондур ва бу тойифадин бу ўтган тўрт-беш юз йил, балки минг йилда анингдек ҳеч ёд бермайдур ва нақл қилмайдур" (1,105). Адиб ўз асари қаҳрамонига нисбатан қалбида мавж урган меҳру муҳаббатни яширин сақлай олмаган. Шунинг учун ҳам жумланинг иккинчи ярмида адабий тимсол салоҳияти бир оз бўрттирилган тарзда ифодасини топган. Муаллифнинг бундай тасвир усули ҳеч қандай шубҳа уйғотмайди, аксинча ўқувчи дилига завқ бағишлайди. Иқтибосда мамлакат куштигирларининг сардори "сартакиясига ўлтур"ган Паҳлавоннинг мазкур вазифага муносиблиги теран далилланган.

Адиб талқинича, бошқарувчи ўзи етакчилик қилаётган соҳанинг амалиётидан пухта хабардор бўлиши баробарида шу соҳанинг назариясини ("куштидонлиғ")

ҳам эркин тасарруф эта билиши лозим. У ўз соҳасида қўл остидагиларнинг барчасидан устун, элда танилган ва тан олинган бўлиши даркор. Чунки, инсон ўз соҳасида ўз замонасининг энг кучли, энг билимдон мутахассиси бўлгандагина сарварлик ўрнида ўтирса арзийди. Алишер Навоий далиллаш санъатини давом эттиради: "Бовужуди улки, ўз фанидаки, кушти бўлғайким, шуҳратин ул исм биладур ва онча якфанликда ва мардум афканликда кичик ёшлиқ эркондурким, шогирди куштигир эркондур ва бу фанда не варзиш қилур эркондур" [1,105]. Асар қаҳрамонининг элда ўз исми билан эмас, эгаллаган касби номи (Паҳлавон) билан машҳур бўлиши унинг шу соҳада моҳирлиги, яккаю ягоналиги, донишмандлиги исботидир. Халқ ҳукми - ҳақ ҳукм. Халқ назарида ҳар қандай ҳаракат, фаолият, талаблар ҳам таомил тусини олавермайди.

Алишер Навоий фикрича, Паҳлавоннинг муваффақиятини таъминлаган омиллардан яна бири унинг болаликдан шу ҳунар билан шуғулланганлиги, кичик ёшдан шу соҳада кўникма ҳосил қилганлигидир.

Адабиёт

1. Навоий А. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик, 15-жилд. -Тошкент: "Фан", 1999. - 236 б.

КИНО САНЪАТИ ТАРАҚҚИЁТИ ТАРИХИДА ТЕАТР АКТЁРЛИК САНЪАТИНИНГ РОЛИ.

Аҳметжанова Моҳинур
ЎзДСМИ магистранти
Телефон: +998998104438
ahmetjanova18@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-109

Аннотация: Ушбу мақолада кино актёрлик санъатининг вужудга келиши ва ривожланишида театр актёрлик санъатининг ўрни ҳақида сўз боради. Театр ва кинога хос бўлган актёрлик санъатидаги тафовут ва муштарак жиҳатлар, уларнинг боғлиқликдаги ривож масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: театр, кино, спектакл, фильм, актёрлик санъати, сахна, экран.

Ҳозирги глобаллашув даврида ҳар бир соҳа каби актёрлик соҳаси олдиға ҳам улкан вазифалар қўйилмоқда. Актёрнинг серқирра, кенг дунёқарашли ва билим доираси катта бўлишлиғи талаб даражасига кўтарилган. Бундан ташқари бугунги кун актёридан театр ва кино соҳасида бирдек рол ижро эта олиш қобилияти ҳам талаб этилмоқда. Чунки бугун театр ва кинонинг жамиятда тутган ўрнини бири-биридан ажратиб, бирини биридан баланд кўриб бўлмайдиган даражаға етди. Қай бир актёр замон талабига жавоб берадиган ўз касбининг устасига айланмоқчи бўлса албатта икки соҳада ҳам ижод эта оладиган даражаға етиши керак. Профил доирасининг кенглиғи ҳар қандай соҳада ҳам муҳим аҳамиятға эға.

Театр актёри бевосита томошабин билан бирға ишлайди, унинг муносабатини ҳис этиб туради. Театр актёри бир образни бир нафасда ижро этиши шарт. Унинг ижросида ортға қайтиш, қайта ижро этиш имконсиз. Лекин бунинг яна бир яхши томони борки, бир спектакл йиллар давомида сахнада ижро этилиши мумкин. Унда хатоликларни тўғирлаш, ўзига маъқул бўлмаган сахналарни қайтадан ишлаш ва бошқача тарзда ижро этиш имкони бор. Доимий рол ижро этиш актёрни формада ушлайди ва профессионал ўсишиға муҳим омил бўлади.

Кино актёрида томошабин билан контакт йўқ. Унинг қаршисида ҳеч нарсаға муносабат билдирмайдиган, эмоционал муносабатға эға бўлмаган камера бор холос. Кинода актёрнинг тақдири айнан продюсер ва режиссёрға боғлиқ.

Кино санъатида актёр қанчалар истеъдодли бўлмасин, унинг ижроси муваффақиятли чиқишида оператор ва режиссёрнинг ўрни ниҳоятда катта. Чунки томошабин фильмни режиссёр ва оператор танлаган ракурсда кўради. Унинг ўзи хоҳлаган нуқтани кўриш имкони мавжуд эмас.

"Шу ўринда савол туғилади: театр ва кино актёрлиғи ўртасида тафовут борми? Бизнинг назаримизда принципиал жиҳатдан олиб қаралганда фарқ йўқ." Кейинги ўринларда эса олим мана шу бир қарашда йўқдек бўлиб кўринган фарқли

жиҳатларни шарҳлаб боради. Демакки, театр ва кино актёри ижросида фарқли жиҳатлар мавжуд.

Ушбу фарқли жиҳатлар фильм-спектакллардаги актёрлар ижросида кўринади. Илк фильм-спектакллардаги театр актёрлари ижроси кино муҳитига мос келмаслиги яққол кўзга ташланди. Фильм-спектаклларни суратга олиш орқали режиссёрлар икки санъат турини бир-бирдан яққолроқ ажрата бошладилар. Шу аснода кейинги фильм-спектаклларда аввалгиларига нисбатан олиб қаралганда асар ўзига хос жиҳатларини деярли тўла сақлаб қоларди. Яъни фильмга хос жиҳатларни алоҳида ажратиб олиб, театрга хос жиҳатларни қўллашда чегарани аниқлаштириб олишга муваффақ бўлган эди.

Шундай бўлсада, бу тажриба келгусида кино актёрлиги ривожига катта ҳисса қўшди. Кино актёри техникаси қандай бўлиши кераклигини аниқлаштириб олишга кўмак берди. Шу йўсинда театр ва кинонинг спецификасини яхши тушунадиган ва ўз ўрнида қўллай оладиган актёрлар шакллана бошлади.

Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда ҳар икки йўналишда эркин ижод қила оладиган маҳоратли ва тажрибали актёрларни етиштириб чиқаришга алоҳида эътибор қаратиш зарурияти юзага келади. Шундагина ўзбек кино санъати янада ривожланишига муҳим қадамлардан бири қўйилган бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳ. Акбаров. "Сехрли ёғду". Фафур Фулом. 1977
2. А. Мачерет. Актёр и кинодраматург. Москва. 1955.
3. И. Вайсфельд. Мастерство кино драматурга. Москва. 1961

ҲУҚУҚ

BOLA HUQUQLARI HIMOYASI XALQARO VA MILLIY TAJRIBA

Saidjonova Zulfizar
Buxoro Davlat Universiteti talabasi
Telefon: +998(93)9677272

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-110

Annotatsiya: Ushbu maqolada bola huquqlarining qay tarzda himoya qilinishi ham xalqaro miqyosda ham milliy qonunchilikda, qanday normativ-huquqiy hujjatlar dasturul-amal ekanligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Bola, huquq, modda, Konstitutsiya, Konvensiya, ota-ona, vasiy, qonunchilik, nikoh, xalqaro, milliy

Butun dunyoda inson huquqlari sohasining asosiy va muhim qismi bo'lgan bola huquqlari izchil va mukammal tarzda o'rganilib, ta'minlab kelinmoqda. 1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"da ham o'z ifodasini topgan. Mazkur huquqiy hujjatning 25-moddasi 2-qismida "onalik va bolalikga alohida vasiylik va yordam huquqi beriladi. Nikohda turib tug'ilgan va nikohsiz tug'ilgan barcha bolalar bir xil ijtimoiy muhofazadan bahramand bo'lishlari kerak", deya ta'kidlangan. Bundan tashqari 1989 yilda qabul qilingan "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyani ko'rishimiz mumkin. Ushbu huquqiy hujjat 54 ta moddadan iborat bo'lib, unda bolalarning har qanday sohaga oid huquq va manfaatlari o'z ifodasini topgan. Bularga qo'shimcha tarzda Birlashgan Millatlar Tashkilotining balog'atga yetmagan bolalarga nisbatan odil sudlov yuritishga doir minimal standart qoidalari (Pekin qoidalari), Birlashgan Millatlar tashkilotining balog'atga yetmagan bolalar o'rtasidajinoatchilikning oldini olishgaqaratilgan dasturiy prinsiplari (Ar-Riyod dasturiy prinsiplari), Birlashgan Millatlar Tahkilotining qamoqda saqlash bilan bog'liq bo'lmagan choralarga doir minimal standart qoidalari (Tokio qoidalari) va boshqa xalqaro huquqiy hujjatlarni ko'rishimiz mumkin. "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyaning 7-moddasida "bola tug'ilgan zahoti ro'yxatga olinadi va tug'ilgan daqiqadan boshlab ism bilan atalish va fuqarolikka ega bo'lish, shuningdek iloji boricha, o'z ota-onasini bilish va ularning g'amxo'rliklaridan bahramand bo'lish huquqlarini olishga haqli hisoblanadi." Mazkur modda butun dunyo xalqlariga taalluqli hisoblanadi va har bir bolaning shaxsiy huquqlariga kiradi.

Xuddi shunday xalqaro miqyosdagi bola huquqlari himoyasi bizning milliy qonunchiligimizda ham ancha murakkab va mukammal tuzulishga ega. O'zbekiston Respublikasida siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy sohalarda olib borilayotgan islohotlarning barchasida, eng avvalo, inson manfaatlari yotadi. Davlatimiz tomonidan qabul qilinayotgan qonunlarda oila, yoshlar, voyaga yetmaganlarning ijtimoiy-huquqiy jihatdan himoyalaniishi ta'minlab berilayapti. Shunday ekan, har bir xalqning kelajagi voyaga yetayotgan avlodga

bog'liq. Shuning uchun ham bola huquqlarini himoya qilish va ta'minlash davlatimiz tomonidan olib borilayotgan islohotlar ichida eng muhimi hisoblanadi. "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiya O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasida bolalar huquqlari va majburiyatlariga bo'lgan e'tibor eng avvalo, 1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya qabul qilinganidan so'ng huquqiy jihatdan tobora mustahkamlandi. "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyaning ratifikatsiya qilinishi ham bosh qomusimiz bo'lmish Konstitutsiya qabul qilingandan bir kundan so'ng amalga oshirilgan. Jumladan, Konstitutsiyaning 41-moddasida har kim bilim olish huquqiga ega ekanligi, bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanishi belgilab berilgan bo'lsa, 45- moddasida voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg'iz keksalarning huquqlari davlat himoyasidir, deb mustahkamlab qo'yilgan. 2008 yilda "Bola huquqlari to'g'risida"gi qonun O'zbekistonning huquqiy tarixida bola huquqlariga oid birinchi alohida qonun bo'ldi. Ushbu qonun o'z maqsadiga ko'ra, bolaning huquqiy ahvolini belgilashga doir munosabatlarni tartibga solish, bola huquq va erkinliklarini yuridik kafolatlashga qaratilgan. Aytish joizki, ushbu qonun moddalarining yarmidan ko'prog'i bola huquqlarining kafolatlarini belgilashga qaratilgan. Bu qonunda 18 yoshga to'lgunga qadar shaxslarning qonuniy vakillari ota-onalar, vasiylar, homiylar ekanligi ko'rsatilib, ularning huquqi buzilganda, avvalo, ana shu shaxslar javobgar ekanligi belgilangan. Keyingi huquqiy hujjatlar Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari bilan 2019 yil 11 fevralda qabul qilingan "Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori, 2019 yil 24 aprelda qabul qilingan "Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarorlarini aytib o'tishimiz mumkin. Qarorda endilikda:

- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) o'rinbosari - Bola huquqlari bo'yicha vakil lavozimini joriy etish;
- Bolalarning davlat organlariga bevosita qilgan murojaatlarini to'liq ko'rib chiqish kafolatlanadi va bola to'liq muomala layoqatiga ega emasligi vajlari bilan bu turdagi murojaatlarni ko'rmasdan qoldirishga yo'l qo'yilmaydi;
- O'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga aliment to'lash haqida ota-ona o'rtasida kelishuv bo'lmaganda yoki aliment ixtiyoriy ravishda to'lanmaganda va ota-onadan birortasi ham aliment undirish to'g'risida sudga murojaat qilmagan hollarda 14 yoshga to'lgan bola o'zining ta'minoti uchun ota yoki onadan yoxud ota-onasi bilan birga yashamayotgan bo'lsa, bir vaqtning o'zida ota-onaning har ikkalasidan qonunda belgilangan miqdorda aliment undirish to'g'risida da'vo qo'zg'atishga haqli.

Bolalarning huquqini himoya qilishda, ularning o'z hayot yo'llarini aniq belgilab olish ota-onaning, voyaga yetmaganing qonunini vakilining vazifasidir. Farzand tarbiyani avvalo oiladan oladi, uning huquqlari himoyasi ham o'z ostonasidan boshlanadi. Buyuk bobokalonimiz Abu Ali Ibn Sinoning "Tadbir al-manozil" nomli asarida oilada ota-onaning vazifasi, burchi, oila munosabatlari va farzand tarbiyasi ayniqsa, ota-ona o'z mehnatsevarligi bilan farzandlarini kasb-hunarga o'rgatish borasidagi muhim fikrlar bayon etiladi. Bizning yurtimizda faqatgina bolaning huquqiy va qonuniy himoyasi emas, balki, uning ma'naviy, ahloqiy rivoj topishi va shu sohalaridagi huquqlarini ham himoyasini amalga oshirgan va oshirib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. A.Saidov Bola huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari: xalqaro andozalar va milliy qonunchilik, -T.: O'zbekiston. 2010. b.56

2. "Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga oid qo'shimcha chora -tadbirlar to'g'risida"gi Prezident Qarori. 2019 yil 24 aprel
3. R.Raxmanov Sharq mutafakkirlarining farzand tarbiyasidagi qarashlari. / Huquqshunos. - 2019. № 1. - b.34
4. www.lex.uz

MAMLAKATIMIZDA HAMDA XALQARO MIQYOSDA BOLA HUQUQLARIGA BO'LGAN E'TIBOR

Ashurova Gulnoza

ADU, Ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi

(huquq ta'limi) mutaxassisligi 1-bosqich magistrant

Tel: +998 99 990 0015

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-111

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlatimiz kelajagini bunyodkorlari bo'lgan bolalar huquqlari, ularga bo'lgan e'tiborning xalqaro darajadagi miqyosi haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: huquq, burch, majburiyat, deklaratsiya, konvensiya

*'Farzandlarimiz bizdan ko'ra kushli, bilimli,
dono va albatta baxtli bo'lishlari shart'*

Har bir davr, har bir mamlakat va xalqlarda millat kelajagi bo'lgan yoshlar tarbiyasi doimo dolzarb sanalgan va ularni barkamol shaxs bo'lib shakllanishlari uchun barcha shart-sharoit hamda imkoniyatlar yaratilgan.

Bugungi kunda ham butun dunyoda bolalarni har tomonlama sog'lom voyaga yetishi, intellektual salohiyati yuqori darajada rivojlanishini ta'minlash maqsadida bir qancha qonun va qarorlar qabul qilingan. Bunga 1924-yilda Bola huquqlari Jeneva deklaratsiyasi, 1959-yil Bola huquqlari deklaratsiyasi, 1989-yil 20-noyabrda "Bola huquqlari to'g'risida" gi konvensiya va boshqa hujjatlar qabul qilinganini misol qilib keltirish mumkin.

Bola huquqlari deklaratsiyasiga muvofiq ravishda "Bola huquqlari to'g'risida" gi konvensiyada quyidagilar ko'rib chiqilgan:

- jahondagi barcha davlatlarda nihoyatda og'ir sharoitlarda yashayotgan bolalar borligi hamda ular alohida e'tiborga muhtoj ekanliklari e'tirof etiladi;

- bolaning himoya qilinishi va uyg'un ravishda rivojlanishi uchun har bir xalqning an'analari va madaniy qadriyatlari muhim ahamiyat kasb etishi hisobga olinadi;

- har bir mamlakatda, jumladan, rivojlanayotgan mamlakatlarda bolalarning turmush sharoitlarini yaxshilash uchun xalqaro hamkorlik qilishning muhimligiga e'tibor beriladi.

Masalan. Konvensiyaning birinchi moddasiga ko'ra, "18 yoshga to'lmagan har bir inson zoti, bolaga nisbatan qo'llanilayotgan qonun bo'yicha, agar u ertaroq balog'atga yetmagan bo'lsa, bola hisoblanadi"- deyilgan. Bunga ko'ra, balog'atga yetmagan har bir yosh bola hisoblanadi va bular uchun ko'zda tutilgan barcha huquqlarni hech qanday kamchiliklarsiz irqi, dini, tana rangi, jinsi, tili, siyosiy yoki boshqa e'tiqodlari, milliy-etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, bolaning sog'lig'i va tug'ilishi, uning onasi, qonuniy vasiysi yoki boshqa biron-bir holatlardan qat'i nazar, hurmat qilinishi va huquqlari ta'minlanishi kerak.

Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya 3 qism 54 moddadan iborat bo'lib, ushbu moddalar

quyidagi huquqlarda o'z ifodasini topgan:

- yashash huquqi;
- rivojlanish huquqi;
- himoyalash huquqi;
- Ishtirok etish huquqi.

Yuqorida ko'rsatilgan huquqlar bolaning talablarini qondirish, tibbiy xizmatdan foydalanish, qobiliyatini kengroq rivojlantirish, zo'ravonliklar va qiynoqlarga, majburiy mehnatga yo'l qo'ymaslik, o'z fikr-mulohazalarini aytishda erkin bo'lish huquqlarini belgilaydi.

YUNISEF ning O'zbekistondagi faoliyati bolalar va ularning oilalari hayotini yaxshilashga qaratilgan bo'lib quyidagi huquqlarni amalga oshirishga yordam beradi:

- Yuqori sifatli tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi, xususan, onalar salomatligi, bolalar o'limini qisqartirish;
- Yuqori sifatli ta'lim berish;
- Bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish va hordiq chiqarish huquqi;
- O'z fikr-mulohazalarini erkin ifoda etish huquqi;
- Jinsi, dini, irqidan qat'i nazar, hamma uchun teng imkoniyatga ega bo'lish huquqi.

YUNISEF ushbu maqsadlarga erishish yo'lida O'zbekiston Respublikasi hukumati, fuqarolik jamiyati instituti vakillari bilan bevosita hamkorlik qilmoqda. Mamlakatimiz 1992-yilda ushbu konvensiyani ratifikatsiya qilgan va O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida" gi qonuni, jabrdiyda guvohlr himoyasi, shuningdek, ota-onalar qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyaga topshirishning muqobil ko'rinishlari bo'yicha ko'plab aniq tadbirlar ushbu hamkorlikning muayyan natijalaridir.

"Aslida, har qanday jamiyat sog'lom va barkamol, Vataniga sadoqatli, iymon-e'tiqodli farzandlari bilan fahrlanadi, ularga suyanadi. Shunday fazilatlarga ega avlodni tarbiyalab voyaga yetkazgan xalq kelajakka komil ishonch bilan qaraydi."

Bolaning sho'x va shodon kulgusi-uning baxtiyorligi, ota-onasi, yaqinlari, o'z vatani bag'rida yayrab kamol topayotganini ifodalaydi. Farzandning to'rt muchasi sog' ekan, ota-ona ham baxtiyor, ular saodatmand ekan, oila tinch, muqaddas qo'rg'on xotirjamligi esa jamiyat yutug'idir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi T. Sharq 1999-y
2. G.Ermatova, M.Mirzayeva. Bola va zamon jurnali 2016-yil 3-son

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLARINING SHAXSIY HUQUQ VA ERKINLIK LARI

Dilshod Karimov Toshpo'latovich
Toshkent davlat yuridik universiteti Yurisprudensiya yo'nalishi talabasi
Telefon: +998946331097
dilshod-karimov97@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-112

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fuqarolarining shaxsiy huquq va erkinliklarini tartibga solishda ijtimoiy adolat, fuqarolarning umumiy tengligi, fuqaro va davlatning o'zaro javobgarligi g'oyasiga asoslanadi. Inson va fuqaroning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari uning dunyoga kelishi bilan oq yuzaga kelib (ba'zi hollarda fuqarolik darkor), ular davlat tomonidan himoya qilinadi hamda shaxsning huquqiy holatini belgilaydi. Shaxsiy huquq va erkinliklar inson erkinligining asosiy jabhalarini qamrab oladi, kishining jamiyatdagi turmushi, yashash va faoliyat ko'rsatish asoslarini ifodalaydi, uning shaxsiy hayotini, xususiy erkinliklarini turli xildagi aralashuvlardan himoya qiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari belgilab qo'yilgan.

Kalit so'zlar: Huquq va erkinliklar, erkinlik, huquq, burch, sha'n, qadr-qimmat

Inson jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida davlat qonunlarida mustahkamlangan o'z huquqi, erkinligi va burchlarini amalga oshirish bilan qatnashadi. Jamiyat va davlat insonning huquqi va erkinligi, uning sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida e'tirof etadi. O'zbekiston Respublikasining Asosiy Qonuni insonning asosiy huquqlari va erkinliklarini tartibga solishda ijtimoiy adolat, fuqarolarning umumiy tengligi, fuqaro va davlatning o'zaro javobgarligi g'oyasiga asoslanadi. U fuqarolarning huquq va erkinliklari daxlsizligini, insonni sud orqali himoyalani sh huquqini qayd etadi. Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklar har bir shaxs va O'zbekistonning har bir fuqarosi uchun taalluqlidir.

Huquq va erkinliklar - bu davlat tomonidan o'rnatilib, Konstitutsiyada qayd qilingan, har bir fuqaroga o'zining xatti-harakatini tanlash, unga berilgan imtiyoz-lardan shaxsiy hayotida va jamoat ishlarida qatnashishi uchun foydalanish imkoniyati.

"Huquq" tushunchasi nima? "Erkinlik" tushunchasi nima? Buni har birimiz bilishimiz kerak. "Erkinlik" tushunchasi shaxsning mustaqilligi, uning ichki dunyosiga tashqaridan ta'sir ko'rsatilishidan muhofaza etilishi (vijdon, dinga e'tiqod qilish, fikr yuritish erkinligi, badiiy, ilmiy, texnik va boshqa ijod turlarining erkinligi kabilar) bilan ma'lum darajada bog'liqdir. "Huquq" tushunchasi esa ko'p darajada davlat tomonidan ro'yobga chiqariladigan harakat, ko'rsatiladigan xizmat yoki shaxsning ma'lum ijtimoiy-siyosiy, xo'jalik tizimida ishtirok etishga haqli ekanligini bildiradi.

Shaxsiy huquq va erkinliklar. Shaxsiy huquq va erkinliklar inson erkinligining asosiy jabhalarini qamrab oladi, kishining jamiyatdagi turmushi, yashash va faoliyat ko'rsatish asoslarini ifodalaydi, uning shaxsiy hayotini, xususiy erkinliklarini turli xildagi aralashuvlardan himoya qiladi. Ushbu turga kiruvchi subyektiv huquq va erkinliklarning

muhim farqi shundaki, ular kishining individual hayotiy ehtiyojlarini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ularning o'zlari tomonidan mustaqil amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining shaxsiy huquq va erkinliklarga bag'ishlangan 7-bobi 8 moddadan iborat bo'lib, ularda quyidagi huquq va erkinliklar ifoda etiladi:

- yashash huquqi (24-modda);
- erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi (25-modda);
- aybsizlik prezumpsiyasi (26-modda);
- shaxsiy hayotga aralashishdan himoyalanih va turar joyi daxlsizligi huquqi (27-modda);
- bir joydan ikkinchi joyga ko'chish huquqi (28-modda);
- fikrlash,so'z va e'tiqod erkinligi huquqi (29-modda);
- fuqarolarning o'z huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar bilan tanishib chiqish huquqi (30-modda);
- vijdon erkinligi huquqi (31-modda).

Shaxsiy huquq va erkinliklar guruhining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ular o'z mohiyati bilan inson, ya'ni har bir shaxsning huquqlari hisoblanib, ularning qaysi davlatning fuqaroligiga mansub ekanligi bilan bog'liq bo'lmaydi;
- shaxsning mazkur huquqlari daxlsizdir va har bir shaxs ularga tug'ilishi bilanoq ega bo'ladi.

Shaxsiy huquq va erkinliklarimizni bilish bizning asosiy burchimiz hisoblanadi. Misol uchun, men talaba sifatida o'z huquq va erkinliklarimni bilaman.

Jamiyatning insonparvarligi, eng avvalo, uning shaxsiy huquq va erkinliklarini ta'minlab berishida namoyon bo'ladi.

Yashash huquqi. Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasida inson shaxsiy qadr-qimmatini (muqaddima) va har bir kishining yashash huquqi (3-modda) e'lon qilingan. O'zbekiston Konstitutsiyasining 24-moddasida yashash huquqi mustahkamlangan. Insonning tabiiy huquqi (yashash huquqi) va uni himoya qilish davlat hamda barcha jamoat tuzilmalari faol harakatlarining keng doirasini, har bir mavjud inson turmushining xavfsiz ijtimoiy va tabiiy muhitini, turmush sharoitini o'z ichiga oladi. Mazkur huquqning ana shu jihatarini sog'liqni saqlash, sog'lom turmush tarzi, munosib turmush sharoitlari bilan chambarchas bog'lanib ketadi. Har bir shaxs yashash huquqiga ega bo'lib, hech kim uni o'zboshimchalik bilan yashash huquqidan mahrum etishi mumkin emas.

Erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi. Inson sha'nini hurmat qilish taraqqiy etgan jamiyatning ajralmas belgisidir. Uni kamsitish uchun hech narsa asos bo'lish mumkin emas. Erkinlik va shaxsiy daxlsizliklar qonun bilan kafolatlanadi. Inson sha'ni va qadr-qimmatini hurmatsizlash insonning shaxs sifatida shakllanishi, uning ijodiy, intellektual qobiliyatlarini namoyon etish yo'lida to'siq bo'lib xizmat qiladi.

Konstitutsiya aybsizlik prezumpsiyasini mustahkamlash bilan kishining asossiz ravishda jinoiy javobgarlikka tortilmasligini kafolatlaydi, ayblanuvchining himoyasi uchun qulay sharoit yaratadi va sud haqiqatni aniqlashga da'vat etadi.

Shaxsiy hayotga aralashishdan himoyalanih va turar joyi daxlsizligi huquqi. Shaxsiy hayot davlat, fuqarolar tomonidan nazorat qilinmaydign alohida oilaviy, maishiy, xususiy, intim munosabatlarni ham bildiradi. Qonunda shaxsiy hayot deganda har bir shaxsning faqat o'ziga tegishli bo'lgan yozishma, telefon orqali suhbat, telegraf va boshqa xabarlar,

tibbiy, intim ma'lumotlarni oshkor etishi unga ma'naviy zarar yetkazishi mumkin bo'lgan boshqa axborotlar tushuniladi.

Fuqarolarning shaxsiy hayotiga asossiz aralashuv, yozishmalar, telefonda so'zlashuvlar va telegraf xabarlarini oshkor qilganlik uchun javobgarlikning turli shakllari ko'zda tutilgan. Faqat qonunda ko'zda tutilgan ma'lum hollarda, ya'ni jinoiy ishlar ko'rib chiqilayotgan taqdirdagina yozishmalar ushlanib qolinishi va ularni pochta-telegraf muassasalaridan olib qo'yilishi mumkin.

Turar joy daxlsizligi huquqi yuqorida ko'rib o'tilgan erkinlik, shaxsiy daxlsizlik, shaxsiy hayot daxlsizligi huquqlariga mazmunan yaqin. Turar joy deganda xona, hovli, dala-hovli, yer maydoni, mehmonxona, yotoqxona va h.k., ya'ni fuqaroning qonun asosida doimiy yoki vaqtincha turar joyi tushuniladi.

Bir joydan ikkinchi joyga ko'chish huquqi. Umume'tirof etilgan tamoyillar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida respublika hududida erkin harakat qilish, O'zbekiston Respublikasiga kirish va undan chiqib ketish kabi inson huquqlarining muhim tomonlari ham qayd qilingan. O'zbekiston fuqarosi respublika hududidan erkin chiqib ketish va erkin qaytib kelish huquqiga ega (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28-moddasi). Bu huquq faqat qonunda belgilangan hollardagina cheklanilishi mumkin.

Fikrlash,so'z va e'tiqod erkinligi huquqi. Fikr va so'z erkinligi huquqlari davlat chegaralaridan qat'i nazar og'zaki, yozma yoki matbuot orqali ifodalashning badiiy uslublari yoki o'z xohishi bo'yicha boshqa usullar bilan har qanday ma'lumotni olish va tarqatish huquqlarini o'z ichiga oladi. Bu huquq, avvalo, jamiyat uchun muhim ma'lumotlarni izlash, olish va tarqatishning hozir eng ko'p yoyilgan, oson usuli bo'lgan ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshiriladi.

Fuqarolarning o'z huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar bilan tanishib chiqish huquqi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 30-moddasi barcha davlat idoralari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslar ularning huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlashtirilgan ma'lumotlar bilan tanishib chiqish imkoniyatini yaratib berish lozimligini belgilaydi.

Vijdon erkinligi huquqi. Shaxsiy huquqlar tizimida vijdon erkinligi, diniy e'tiqod erkinligi muhim o'rin tutadi (31-modda). Diniy e'tiqodni qabul qilish yoki rad etish, istagan dinni yakka holda yoki boshqalar bilan birgalikda targ'ib qilish, diniy yoki boshqa e'tiqodlarni erkin tanlab olish, unga amal qilish va yoyish insonning shaxsiy huquqi hisoblanadi. Davlat tomonidan dinga bo'lgan munosabatni aniqlab olish masalalariga aralashilmaydi.

Burch - bu davlat tomonidan belgilanib, har bir fuqaro bajarilishi zarur bo'lgan, bajarmasligi esa javobgarlikka olib keladigan xatti-harakatlar va yashash tarzi qoiadalar. Sha'n - shaxsning ajralmas va boshqalarga o'tkazib bo'lmaydigan huquqi bo'lib, bu insonning obro'-e'tiboridir. Qadr-qimmat - bu shaxsning ichki o'zini-o'zi baholash mezonlari va jamiyatning unga bergan bahosi o'zaro bir-biriga bog'langan mezonlardir.

Shaxsiy huquq va erkinliklarini bilmaslik korrupsiya rivojlanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Inson huquqlari. O.A.Tadjibayeva, N.K.Ramazonova. "O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, Toshkent-2010
2. Islom Karimov. "O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari". -Toshkent, "O'zbekiston", 1995, 24-bet.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -Toshkent, "O'zbekiston", 2009.
4. Islom Karimov. O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li. -Toshkent, "O'zbekiston", 1992.

5. Inson huquqlari to'g'risida xalqaro bitim. -Toshkent, 1992.
6. "Hayot va qonun" jurnali, 1995, №1.
7. Inson huquqlari. O'quv qo'llanma. -Toshkent, "O'zbekiston", 1997.

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNING HUQUQIY ASOSI

Nodirbekov Furqatbek Umarjon o'g'li
Andijon davlat universiteti 3-kurs talabasi
Telefon: +998(99)6007223
nodirbekov1995@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-113

Annotatsiya: Korrupsiya va uni vujudga keltiruvchi sabablar, korrupsiyaga qarshi kurashuvchi xalqaro tashkilotlarning reytingidagi O'zbekistonning egallagan o'ri, korrupsiyani oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar va qabul qilinayotgan qonunlar, ularni ijro mexanizmi kabi masalalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Korrupsiya, "halollik vaksinasi", xufyona iqtisodiyot, davlat sektori, jamoatchilik nazorati.

*"Korrupsiya bilan O'zbekiston hech qachon oldinga qo'yilgan maqsadlarga erisha olmaydi."
Sh.M.Mirziyoyev*

Qadimgi yunon faylasufi Aristotel shunday degan edi: "Har qanday davlat tuzumida eng muhimi - bu qonunlar va tartib-qoidalar vositasida ishni shunday tashkil etish kerakki, mansabdor shaxslar qing'ir yo'l bilan boylik orttira olmasin". Hozirgi kunda dunyo miqyosida hal etilishi lozim bo'lgan eng birlamchi masalalardan biri korrupsiya muammosidir. Korrupsiya - jahondagi har qanday davlatda fuqarolarning tinchligi va xotirjamligi, demokratiya va huquq ustuvorligi asoslariga putur yetkazuvchi, inson huquqlari buzilishiga olib keluvchi, iqtisodiy bozor munosabatlariga to'sqinlik qiladigan o'ta xavfli illatlardan biridir. Ya'ni, jamiyatda qonun ustuvorligi ta'minlanmas ekan, davlatning iqtisodiy, siyosiy salohiyati zaiflashadi, fuqarolarning huquq va erkinliklari kamsitiladi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o'zining "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida korrupsiya va poraxo'rlik haqida to'xtalib, "Jinoyatchilik va korrupsiyaning avj olishi davlatning konstitutsiyaviy asoslarini yemiradi, fuqarolarning huquq va erkinliklari jiddiy tarzda buzilishiga olib keladi. "Qonunlar va farmonlarni qabul qilishdan maqsad ularni chetlab o'tishdir" degan mutlaqo yaramas qoida jamiyatning eng oddiy huquqiy tartibot va jamoat tartibini saqlab turish qobiliyatidan mahrum bo'lishiga olib boradi" deb ta'kidlaydi.

Korrupsiya va uni vujudga keltiruvchi sabablar o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud. Bundan xulosa shuki, birinchidan, korrupsiyani faqat uni vujudga keltiruvchi sabablar va shart-sharoitlarni yechish yo'li bilan kamaytirish hamda cheklash mumkin; ikkinchidan, bu muammolarni echishda korrupsiyaga qarshi barcha yo'nalishlarda qat'iy va murosasiz kurash olib borish samara beradi.

Korrupsiya o'zi nima? Korrupsiya bu - shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeyidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o'zga shaxslarning manfaatlarini ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni

qonunga xilof ravishda taqdim etishi. Korrupsiya faoliyati xufyona iqtisodiyotning asosiy turlaridan biridir.

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, korrupsiya har qanday davlat va jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy putur yetkazadi, davlatning konstitutsiyaviy asoslarini va qonun ustuvorligini zaiflashtiradi, pirovardida inson huquq va erkinliklarining poymol bo'lishiga olib keladi. Ushbu illatga qarshi kurashishni jahon talablari asosida tashkil etish maqsadida, 2008-yilda mamlakatimiz Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2003-yil 13-oktyabrdagi "Korrupsiyaga qarshi kurashish Konvensiyasi"ni ratifikatsiya qildi, shuningdek, "Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Korrupsiyaga qarshi kurashish konvensiyasi"ga O'zbekiston Respublikasi qo'shilishi to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Korrupsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan chora-tadbirlarning mantiqiy davomi sifatida 2017-yil 3-yanvar kuni "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni hamda 2019-yil 27-may kuni "O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni qabul qilindi va farmon asosida 2019-2020 yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat dasturi qabul qilindi.

Barchamizga ma'lumki, so'nggi paytlarda korrupsiya keng ildiz otib borayotgan salbiy illatlardan biridir. Korrupsiyaga qarshi nafaqat sud va huquqni muhofaza qilish organlari, balki har birimiz bir tan-u bir jon bo'lib kurashsakgina ijobiy natijalarga erishishimiz mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida ham, "Korrupsiyaga qarshi kurashishda aholining barcha qatlamlari, eng yaxshi mutaxassislar jalb qilinmas ekan, jamiyatimizning barcha a'zolari, ta'bir joiz bo'lsa, "halollik vaksinasi" bilan emlanmas ekan, o'z oldimizga qo'ygan yuksak marralarga erisha olmaymiz. Biz korrupsiyaning oqibatlarini bilan kurashishdan uning barvaqt oldini olishga o'tishimiz kerak." - deya bejiz ta'kidlamagan edi. Shu narsani alohida ta'kidlash kerakki, korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan institutsional mexanizmlarni isloh qilishda Yurtboshimiz tomonidan 2017 yil 7 fevralda e'lon qilingan "2017-2021 yillarda O'zbekistonni yanada rivojlantirishga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi" muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Korrupsiya muammolari bilan shug'ullanuvchi "Transparency International" tashkilotining ma'lumotlarga ko'ra, ayni damda dunyoda ko'plab jinoyatlarga sabab bo'layotgan nafs balosi, ya'ni korrupsiya va poraxo'rlik natijasida yiliga bir trillion dollardan ortiq mablag' o'zlashtirilgan ekan. Shu bois korrupsiya va poraxo'rlikni hech ikkilanmay "taraqqiyot kushandasi" deb atash mumkin. Tashkilot 2019-yilgi Korrupsiyani qabul qilish indeksini (Corruption Perception Index) e'lon qildi. Korrupsiyani qabul qilish indeksi davlat sektorida korrupsiya darajasi bo'yicha ekspertlar va tadbirkorlar baholari asosida 0 dan (korrupsiyani qabul qilishda eng yuqori ko'rsatkich) 100 ga qadar (eng past) shkala bo'yicha hisob-kitob qilinadi. O'zbekiston 100 ballik indeks bo'yicha 2018-yilga nisbatan 2 ball ko'proq natija qayd etdi - 25 ball. Biroq mamlakat reytingi 5 bandga ko'tarilib, 180 davlat va hududlar orasida 153-o'rinni egalladi. U Tojikiston bilan bir xil natijaga ega bo'ldi. Bu esa mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada mukammallashtirishni taqazzo etadi.

Bugungi kunda korrupsiyaga qarshi kurashish davlatning oldida turgan asosiy vazifalardan biri, korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yangi bosqichga olib chiqish maqsadida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 27-may kuni "O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi farmonni imzolandi. Hujjat korrupsiyaga qarshi kurashish tizimi samaradorligini oshirish, eng yuqori darajadagi qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, mamlakatning xalqaro

maydondagi ijobiy obro'-e'tiborini oshirishga qaratilgan.

Farmon bilan 2019-2020-yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat dasturi qabul qilindi va Senat raisi Tanzila Norboyeva boshchiligidagi Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasining yangilangan tarkibi tasdiqlandi.

2019-yil 1-sentyabridan boshlab ta'lim muassasalarida yoshlarga korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida huquqiy ta'lim berish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bundan tashqari, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlarida korrupsiyaga qarshi mavzular yanada kuchaytirildi. 2019-yil 1-avgustdan boshlab eksperiment tariqasida, jamoatchilik va yetakchi ekspertlarni, shu jumladan, xorijiy ekspertlarni jalb etgan holda dastlabki bosqichda kapital qurilish va oliy ta'lim sohasida "Korrupsiyasiz soha" loyihasi yo'lga qo'yildi.

Qo'shimcha ravishda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida jamoatchilik nazorati mexanizmlarini samarali qo'llashga yo'naltirilgan "Yo'l xaritasi" loyihasi ishlab chiqildi. Unda Oliy Majlis palatalari va siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning Oliy Majlis palatalari oldidagi hisobdorligi tartibini takomillashtirish, qarorlar qabul qilish jarayonida fuqarolar ishtirokining shaffof va samarali usullarini joriy etish ko'zda tutilgan.

Xulosa qilib aytganimizda, Korrupsiya - davlat amaldorlari yoki o'zga xizmatchilar pora evaziga og'dirilishi va shu asosda ular o'z xizmat vakolatlaridan shaxsiy yoki muayyan guruh manfaatlarida foydalanishi bilan tavsiflanuvchi ijtimoiy hodisa.

Korrupsiyaga qarshi kurash olib bormas ekanmiz, u tobora chuqur ildiz otib boraveradi. Birinchidan, korrupsiyani faqat uni vujudga keltiruvchi muammolar va shart-sharoitlarni echish yo'li bilan kamaytirish va cheklash mumkin, ikkinchidan esa, bu muammolarni echishga korrupsiyaga qarshi barcha yo'nalishlarda qat'iy kurash olib borishni taqazzo etadi va bu yo'lda har bir fuqaro fidoiylilik ko'rsatishi kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvar kuni Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi
2. I.A.Karimov. "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" 23-b.
3. Tulenov J. "Jamiyat falsafasi" - Oltinchi bo'lim. - T., 2001 yil, 31-40-betlar.
4. Transparency International Xalqaro korrupsiyaga qarshi kurash tashkilotining 2019 yilgi reyting ma'lumotlari <https://www.transparency.org/cpi2019>

AHOLINING HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISH-BUYUK KELAJGIMIZ POYDEVORI.

Sherzod Qo'ldoshev
Toshkent davlat yuridik universiteti bakalavri.
Telefon: +998946646572
sherzodbek6572gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-114

Annotatsiya: Mazkur maqolada huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy tarbiya, huquqiy savodxonlik, qonun ustuvorligi, va bu borada amalga oshirilgan izchil islohotlar tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Huquqiy tarbiya, aholi, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, Prezident Farmoni, huquqiy tarbiya, huquq ustuvorligi.

Mamlakatimizda aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini shakllantirish demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Huquqiy madaniyat huquqiy bilim hamda ma'naviy, axloqiy va boshqa omillar asosida shakllanib boradi. Shu o'rinda huquqiy madaniyat va huquqiy ong o'zi nima ekanligini anglab olishimiz kerak.

Huquqiy ong- bu ijtimoiy ongning shakllaridan biri bo'lib, kishilarda huquqqa, qonunchilikka, huquq-tartibotga va boshqa huquqiy hodisalarga nisbatan bo'lgan g'oyalar, tuyg'ular, tasavvurlar yig'indisidir.

Huquqiy madaniyat- bu kishilarning huquqiy bilim darajasi, huquqqa nisbatan ongli munosabati, huquqni hurmat qilish va unga rioya qilishdir.

Ayniqsa fuqarolik jamiyatining taraqqiyoti va bu boradagi islohotlarning samarasi ko'p jihatdan fuqarolarning huquqiy madaniyat darajasi bilan uzviy bog'liq. Shuning uchun ham mamlakatimizda aholini huquqiy bilim va huquqiy madaniyatini yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu borada 1997-yil 29- avgustda " Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi" qabul qilingan edi. Lekin ushbu dastur ijrosi to'liq bajarilmadi. O'z kutilgan samarasini bermadi afsuski.

Shuning uchun ham Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 9-yanvarda "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF- 5618 Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmon tom ma'nodagi tarixiy hujjat hisoblanadi. Farmon ilk marotaba aniq chora- tadbirlarni o'z ichiga olgan konsepsiya va yo'l xaritasi bilan birga qabul qilindi. Bu ilgarigi milliy dasturdan tubdan farq qiladi. Chunki qabul qilingan yangi farmonda birinchi navbatda huquqiy ongni rivojlantirish belgilandi, Chunki huquqiy ongni rivojlantirmasdan turib, huquqiy madaniyat haqida gapirish mumkin emas, Ushbu farmonda tizimli aniq vazifalar belgilandi.

Muhtaram Prezidentimiz tomonidan olib borilayotgan islohotlarning to'liq amalga oshishi tom ma'noda davlat xizmatchilari va aholining huquqiy madaniyatiga bog'liq. Huquqiy

madaniyat bu faqat o'z huquqini talab qilish emas, bu eng avvalo boshqalarning huquqini hurmat qilishdir. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat bir kunda shakllanib qoladigan jarayon emas. Bu uzoq yillar davomida bolalikdan shakllanadi. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat huquqiy nigilizmga aylanib qolmasligi kerak. Kundalik hayotda insonlarning firibgarlik tuzog'iga ilinib qolinishi, oddiy huquqiy vaziyatlarda o'z huquqlarini talab qila olmasligi, buning o'rniga ishini yengilgina bitirish uchun qaysidir tanishlarni ishga solishi, yoki mansabdor shaxslarga moddiy qimmatliklarni berishga intilishi, bularning barchasi huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yetishmasligidir. Och qornim-tinch qulog'im qabilida ish yurtish, o'z huquqlariga befarq va loqayd munosabatda bo'lish jamiyatni tanazzul tomon yetaklaydi. O'z huquqlarini, balki o'z burchlari va majburiyatlarini yaxshi anglagan inson hech qachon hech qayerda kam bo'lmaydi. Huquqiy madaniyat bu faqat huquqlarini bilish, balki o'z konstitutsiyaviy burchlarini ham vijdonan bajarishdir. Biz shu paytgacha huquqiy targ'ibot tadbirlarini ko'zbo'yamachilik, qog'ozbozlik shaklida o'tkazdik. Majburiy ravishda maktab, kollej, institut talabalarini yig'ib, quruqdan quruq ma'ruza qilib, oxirida rasm tushish bilan tamomlab, bayonnomani to'ldirish bilan o'zimizni aldab keldik. Shu tadbirning insonlarga qanchalik qiziq va foydali bo'lgani haqida jilla qursada o'ylamadik. Xuddiki paxta rejasini ado etayotganidek oldindan belgilab oldik, shu yil 100 ta tadbir o'tkazilishi kerak deb. Ammo uning sifatiga kelganida bosh qotirmadik. Son ketidan quvish bo'ldi, ming afsuski. Shuning uchun boshlangan islohotlarimiz o'z samarasini bermadi.

Huquqiy madaniyatsizlik korrupsiya degan jirkanch illatning ildiz otishiga zamin yaratadi. Chunki o'z huquqlarini, qonunlarni bilmagan inson ishni i qanday bo'lsada hal qilishga intiladi. Sizdan ugina bizdan bugina tamoyili asosida ish yuritadi. Bundan mansabdor shaxs manfaatdordir. U fuqaro o'z muammosining qonuniy, oson yechimi borligini bilmaydi. Natijada jamiyatda korrupsiya ildiz otadi. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat bu nafaqat qonunlarni bilish, balki ularga og'ishmay amal qilish hamdir. Oxirgi paytlarda biz qonunlarni mensimay qo'ydik. Qonundan ko'ra tanish-bilishlarning gaplariga quloq soladigan bo'ldik. Bunga asosiy sabab qabul qilinayotgan qonunlardan, ularning mazmun-mohiyatidan xabarsizligimizdir.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat bu huquqiy tarbiya bilan chambarchas bog'liq. Huquqiy tarbiya tizimli va kompleks tarzda yo'lga qo'yilsa, ko'p masalalar o'z yechimini topdadi.

Yana bir jihat jamiyatdagi huquqiy madaniyatning darajasini ko'rsatadigan yagona indikator yo'q. Biz buni aniq raqamlarda yoki o'z ko'zimiz bilan ko'rmaymiz. Uylar barpo etsak, ularning natijasini o'z ko'zimiz bilan ko'ramiz. Shuning uchun ham farmon bilan Adliya vazirligiga jamiyatdagi huquqiy madaniyat darajasini ko'rsatuvchi mezonlarni ishlab chiqish yuklatildi. Shuningdek yana bir muhim jihat Adliya vazirligi jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi organ etib belgilandi. Ilgari yagona muvofiqlashtiruvchi organ yo'q edi. Hamma idoralar o'z holicha ishlarni tashkil qilar edi. Ammo Yevropa davlatlarida bitta barometr bor. U ham bo'lsa aholi qonun ustuvorligi va odil sudlovga ishonadi. Ular uchun bu huquqiy madaniyat darajasini ko'rsatuvchi indikator. Masalan ushbu davlatlarda aholi biror muammoga duch keldimi, birinchi navbatda sudga murojaat qilishadi. Bizda esa Farmonda aytilganidek, o'z huquqlarini ta'minlash maqsadida sudlarga murojaat qilish hollari kam.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Chunki avariya oqibatlari haqida ma'ruza qilgandan ko'ra, uning oqibatlari aks etgan videroliklarni ko'rsatish yaxshi samara beradi. Shuningdek, bugungi kunlarda barcha chorrahalar va svetoforlarga kameralar

o'rnatilishi bilan huquqbuzarliklar soni keskin kamaydi. Insonlar hushyor totadigan bo'lib qoldi. Yo'llarga radarlar o'rnatilishi bilan qanchadan-qancha insonlar hayoti saqlab qolinmoqda. Bu choralar qo'ritish emas, balki qonunga hurmat ruhini shakllantirish uchundir. Kamera, radarlar yo'q paytlari ko'plab avariya sodir bo'lar, insonlar hayoti qurbon bo'lar, qancha assabbuzarliklar bo'lar edi.

Farmonda, shunidek jamiyatda fuqarolarning huquqiy savodxonligi darajasini oshirishga to'sqinlik qiluvchi bir qator muammo va kamchiliklar sanab o'tildi.

Xususan, huquqiy madaniyatni yuksaltirishda eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borilmayapti. Uzoq yillar davomida bu masala huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ayrim davlat organlarining ishi sifatida qaralib, bunda oila, mahalla va fuqarolik jamiyatining boshqa institutarining ishtiroki yetarlicha ta'minlamagan.

Yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizlik hissini uyg'otish ishiga kompleks tarzda yondashilmadi.

Aholining huquqiy bilimlarini oshirishga doir vazifalarning umumiy tusda belgilanligi va ularni amalga oshirishning aniq ta'sirchan mexanizmi mavjud emasligi jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi ishlarning samarasiz olib borilayotganini ko'rsatadi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy manfaatlar va jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalari aholi ongiga singdirish ishlarining yetarli olib borilmasligi ham qonun ustuvorligini ta'minlashga o'zining jiddiy salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Farmon bilan 88 banddan iborat aniq chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan Yo'l xaritasi ham tasdiqlandi. Jumladan Yo'l xaritasi bo'yicha quyidagi vazifalar belgilandi:

Bolalar uchun maxsus huquqiy portal yaratish. Ushbu portal Adliya vazirligi tomonidan Bolahuquqlari.uz portal ishga tushirildi.

Oilada bolalarga huquqiy tarbiya va odob-axloqning boshlang'ich qoidalarini o'rgatish bo'yicha ota-onalar uchun uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish va tarqatish;

Oila davraisida huquqiy savodxonlikni oshirishga mo'ljallangan, har bir elementlar huquqiy bilimlarni o'rgatishga qaratilgan va kundalik hayotdagi muhim masalalar yuzasidan huquqiy qo'llanma tayyorlash va bepul tarqatish.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Farmonda huquqiy tarbiyani oiladan, bolalikdan boshlash belgilandi. Bu nihoyatda to'g'ri yo'l. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, Farmon ijrosini ta'minlashda Adliya vazirligi jonbozlik ko'rsatayotir. Jumladan, ikki yildan beri respublika miqyosida keng xalq ommasida "Huquq bilimdonlari" tanlovi o'tkazilmoqda. Bu tanlov orqali yuz minglab insonlar zaruriy huquqiy bilimlarga ega bo'lmoqda. Bosh sovrin Spark avtomobili. Shuningdek, respublika bo'yicha barcha ta'lim muassasalari o'quvchilari, talabalari o'rtasida "Korrupsiya- taraqqiyot kushnadasini" umummilliy nsholar tanlovi o'tkazilmoqda. Bosh sovrin Iphone11 Pro smartfon. Bu esa yoshlarda korrupsiyaga qarshi murosasozlik munosabatini shakllantirmoqda.

Ushbu o'z vaqtida qabul qilingan tarixiy hujjat ya'ni Prezident farmoni samarasini bugun o'z hayotimizda ko'rmoqdamiz. Jumladan, hozirgi kunda butun dunyoni qamrab olgan koronavirus pandemiyasi sharoitida, yurtimizda e'lon qilingan karantin tadbirlariga xalqimiz yuksak uyushqoqlilik bilan amal qilmoqda. Bu esa Muhtaram Prezidentimiz tomonidan xalqimizga qilgan murojaatlarida alohida ta'kidlab, karantin tadbirlarini to'g'ri tushunib, unga to'liq amal qilayotganliklari uchun xalqimizga minnatdorlik bildirdi. Bu es aholimizning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasi ko'tarilganidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda., o'z vaqtida qabul qilingan tarixiy hujjat Prezident Farmoni o'zining yuksak ijobiy samarasini bermoqda. Buni har kim, har kun o'z kundalik hayotida o'z ko'zi bilan ko'rib, anglab yetmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining " Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni// Xalq so'zi. 2019-yil 10-yanvar.
2. Odilqoriyev. X.T. Davlat va huquq nazariyasi. -T., Adolat, 2018.
3. Saydullayev. SH.X. Davlat va huquq nazariyasi. T., TDYU. 2019.
4. Mualliflar jamoasi. Davlat va huquq nazariyasi. T., TDYU, 2019.

ДАВЛАТНИНГ ИЖТИМОЙ СОҲАНИ ТАРТИБГА СОЛИШ СИЁСАТИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УЧУН ТАКЛИФЛАР

Туробова Мунира
Тошкент давлат юридик университети талабаси
Ibonuxon@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-115

Аннотация. Давлат ва ҳуқуқ назариясидан маълумки, ҳар бир мамлакат ўз ташкилида ички ва ташқи функцияларни доимий амалга оширади. Шулардан бири ички функцияларнинг ажралмас қисми саналадиган ижтимоий соҳани ҳуқуқий тартибга солиш масаласидир. Қуйида ижтимоий соҳани тартибга ва уни янада ривожлантириш борасидаги таклифларга қисқача тўхталган.

Калит сўзлар: давлат функцияси, маъмурий бошқарув, ижтимоий соҳа, Ҳаракатлар стратегияси, оммавий бошқарув.

Ҳар қандай давлат ва ҳукумат мавжуд экан, халқаро ҳамжамиятнинг тенг ҳуқуқли субъекти ва ажралмас бир қисми сифатида энг аввало ўз аҳолисининг фаровонлигини таъминлаш йўлида фаолият юритиши лозим. Аҳоли фаровонлиги масаласи эса, ижтимоий соҳа (фуқаролар ҳаёти, соғлиғи, жисмоний ва руҳий ҳолати, маънавий ва маърифий олами, маданияти ва ижоди) га тааллуқли бўлган масалалардир. Шунинг учун ижтимоий соҳа мамлакат тараққиёти даражасини баҳолашнинг бир кўрсаткичи деб баҳоланади. Масалан, халқаро экспертлар томонидан "энг бахтли мамлакат", "энг озода шаҳар", "энг узоқ умр кўровчи аҳоли" каби рейтингларнинг эълон қилиниши бежизга эмас.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг тўртинчи йўналиши ҳам бежиз ижтимоий соҳага ажратилмаган. Хусусан унда, ижтимоий соҳани ривожлантиришга йўналтирилган аҳоли бандлиги ва реал даромадларини изчил ошириб бориш, ижтимоий ҳимояси ва соғлиғини сақлаш тизимини такомиллаштириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, арзон уй-жойлар барпо этиш, йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмаларни ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш бўйича мақсадли дастурларни амалга ошириш, таълим, маданият, илм-фан, адабиёт, санъат ва спорт соҳаларини ривожлантириш, ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш каби устувор вазифаларнинг барчаси бугунги кунда жамиятимиз, халқимиз барпо этишга интиладиган ва даҳлдорлик ҳиссида фаолият юритиши керак бўлган, тегишли оммавий бошқарув органларининг кундалик шуғулланадиган вазифалари бўлмоғига алоҳида урғу берилади [1].

Шу ўринда, юқорида белгиланган марраларга қандай қилиб эришиш мумкин, деган савол туғилади. Бизнинг мамлакатимизда ҳам ижтимоий соҳа энг катта

этибор қаратилган соҳадир. Мисол учун Республикаимизнинг миллий бюджети "ижтимоий йўналтирилган бюджет" деб аталиши ва 2020-йил бу соҳа ривожига маблағларнинг 50% данк кўпроқ қисми ажратиладигани ёрқин далил. Бироқ кўзланган мақсадга фақатгина давлат бюджетидан катта миқдорда пул ажратиш ҳам тўлақонли ечим эмас, бизнингча. Қуйида шу саволга ечим сифатида баъзи таклифларимизни бериб ўтамиз.

Ушбу вазифани бажаришда, маъмурий ҳуқуқнинг бошқа принциплари каби, қонунийлик, очиқлик ва шаффофлик, умумий манфаатнинг устунлиги, тенглик, мутаносиблик, давлат бошқарувининг самарадорлиги, шунингдек, манфаатдор шахс фикрларини инобатга олиш жуда муҳим [2].

Юридик фанлари номзоди, С.А.Муратевнинг фикрича, ушбу марраларга босқичма-босқич олиб борувчи восита бу - қонун. Ушбу соҳадаги қонунлар, унинг мазмуни ва узоқ муддатга мўлжалланганлиги унинг нормалари билан белгиланиши керак. Яъни, ҳар бир соҳани ривожлантиришга қаратилган узоқ муддатли қонунлар мавжудлиги келажак учун белгиланган аниқ мақсад - пойдеворнинг борлигини аниқлатади.

Шунингдек, аҳолининг ижтимоий манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган маблағлар манзилли бўлиши муҳим. Мисол учун, Республиканинг баъзи ҳудудлари, хусусан, Оролбўйида истиқомат қилаётган аҳоли ҳозирда вужудга келадиган ноқулай экологик шароитдан азият чекмоқда. Уларнинг ижтимоий ҳимоясига бундай хавф мавжуд бўлмаган ҳудудлардан кўра кўпроқ моддий ва маънавий таъминот яратиш адолат принципининг амалга ошишини таъминлайди.

Бу режаларнинг истиқболли амалга оширилишини таъминлайдиган яна бир омил - кўпчиликнинг манфаатлари озчиликникидан устун туришида ўз аксини топади. нисбатан озчиликни ташкил этадиган давлат хизматчилари халқнинг манфаатларини ўз шахсий манфаатларидан устун қўймоғи, яъни, "давлат органлари - халқ учун" деган тамойил бекам-у кўст ишлаши лозим.

Ҳар томонлама ижтимоий ривожланишнинг самарали омиллардан бири оммавий ахборот воситаларини ушбу соҳага кенг жалб қилишда ётади. Аҳолининг ижтимоий ҳимоясига қаратилган дастурлар, янги қабул қилинаётган қонунлар, ташкиллаштириладиган тадбирлар оммага қанчалик кўп етказилса, фуқаролар шу юртга тегишлилик ҳиссини янада чуқурроқ англайди ва эртанги кундан кўнгли тўқ ҳолда ўз фаолиятини давом эттиради.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, давлатнинг ижтимоий ҳимоя масаласи бир томонлама ва фақатгина катта миқдордаги маблағ орқали ҳал этиладиган сиёсат эмас. Буни ҳам давлат органлари хизматчилари, шунингдек, фуқаролар ҳам бирдек ҳис қилсагина кўзланган натижага эришиш муқаррар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони: "Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида" №4947 / 07.02.2017.
2. С.А.Муратаев, Б.Т.Мусаев, Д.Р.Артиков. Маъмурий ҳуқуқ ва процесс. - Тошкент: Тошкент давлат юридик университети, 2019. - 418 б.

ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИ ҲУҚУҚИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ: ЮТУҚЛАР ВА ЙЎҚОТИШЛАР

Рахимов Акрам

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси магистранти

Телефон: +998998378865

akram.raximov1994@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-116

Аннотация: Мазкур мақолада виждон эркинлиги тушунчаси ва ушбу ҳуқуқнинг ривожланиш тарихи таҳлил этилган. Шунингдек, Ўзбекистонда диний ташкилотлар ҳамда давлат ўртасидаги тартибга солинган муносабатлар юзасидан фикр ва мулоҳазалар баён этилган.

Таянч сўзлар: виждон эринлиги, виждон эркинлиги тарихи, ибодат бинолари, диний маросим, диний тарғибот, дахрийлик тарғиботи, диний либос, диний адабиётлар.

Виждон эркинлиги шахс эркинлигининг ажралмас қисми [1] бўлиб, шахс эркинлигини таъминлашда ушбу соҳани ҳам ривожлантириш барча жамиятларда асосий рол ўйнаб келган ва кляятганлиги билан аҳамиятлидир.

Виждон эркинлигини таъминлаш минтақамиз тарихидан ривожланиб келаётган ижтимоий ҳодиса ҳисобланади. Ушбу ҳодиса ҳукмронликни сақлаб қолишни динга боғлашни мақсад қилган араблар босқинидан кейин ҳам давом этганлиги ҳайратланарли ҳисобланади. Чунки мусулмон давлатлари давлат ишларини исломий қоидалар асосида олиб борган бўлишларига қарамасдан насроний черковлари, шаҳарларда эса насроний мактаблар, яҳудий маҳаллалари (энг йириги Самарақанд шаҳрида) сақланиб қолишига қаршилик билдирилмаган.

Бунга асос сифатида Қуръони Карим Бақара сурасининг 256-оятида "Динга зўрлаб киритиш йўқдир. Зеро ҳақ йўл залолатдан ажраб бўлди", - деб таъкидланганлигини келтиришимиз мумкин [2].

Исломдан Қуръондан сўнг иккинчи манба бўлиб ҳисобланадиган қуйидаги: "Ҳар ким ўз зиммига (ўзга дин вакили назарда тутилган) озор бериб, азият қилса, мен унинг душмани бўлгумдир.

Ҳар ким бир зиммини сўкса, қиёмат куни олов қамчи билан саваланади" [3], - ҳадисда ҳам диний бағрикенгликка чорланадикки, бу каби манбалардан англашимиз мумкинки, минтақага виждон эркинлиги Совет даврида кириб келмаган, унинг илдизлари қадим тарихга бориб тақалади. Туркистон ўлкаси Россия империяси томонидан босиб олингандан сўнг ўрнатилган ҳокимият маҳаллий аҳоли ўртасида катта нуфузга эга бўлган диний лавозим эгалари, шайх, эшон каби диний раҳнамоларнинг ишларини хусусий деб эълон қилиб, уларнинг ишига аралашмади. Аммо бу каби тузулмаларнинг қон томири ҳисобланган вақф

мулкларини давлат тасарруфига олиниши билан дин раҳнамоларининг, масжид, мадрасаларнинг моддий таъминоти қийин вазиятда қолиб, уларнинг ривожига тўсқинлик қилинди. Бу билан ўлка мусулмонларининг виждон эркинлигига оид қарашлари поймол этилган.

Россия эмпиратори Николай II томонидан 17.04.1905 йилда қабул қилинган "Диний толерантлик қоидаларини қабул қилиш ҳақида"ги қарорига кўра қуйидаги ўзгартиришлар белгиланган, жумладан:

1. Ҳокимият қарорига асосан ёпилган барча ибодат бинолари қайтадан очиш;
2. Диний ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган ибодатларни куч билан тўхтатиш ҳокимиятнинг административ буйруғи билан амалга ошириш бекор қилиш каби[4].

Ушбу имкониятлар Биринчи рус инқилобининг ижобий ўзгаришларидан бири ҳисобланадики, бу билан чекланган баъзи диний фаолиятлар қайтадан йўлга қўйилиши ҳамда бу каби диний фаолиятни тўхтатилишидан зарар кўраётган фуқароларнинг поймол этилган ҳуқуқлари тикланганлигини кўришимиз мумкин. Аммо бу узоққа чўзилмади, яъни Иккинчи рус инқилобидан сўнг динга қарши янги куч билан курашилганлигига тарих гувоҳ.

XIX асрга келиб, виждон эркинлиги ҳақидаги қарашлар қуйидаги бир қатор гоялар жамланмасидан иборат эди. Жумладан:

1. Давлатнинг ҳар хил диннинг мавжуд бўлишига ижозат бериши;
2. Қонунчиликнинг умумий талаблари қоидасидан чекланмаган ҳолда ошкора равишда диний уюшма ташкил этиш мумкинлиги;
3. Фуқароларнинг исталган динга эътиқод қилиш, диний уюшмага кириш, монесиз чиқиш, бошқасига ўтиш ҳуқуқини жорий этиш;
4. Ҳуч кимни диний жамоага, расм-русумга қатнашишга зўрламаслик;
5. Фуқароларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини, иззат-нафсларини диний уюшмаларнинг тажовузларидан ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгаллиги;
6. Фуқароларнинг диний эътиқодидан қатъий назар барча фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлардан фойдаланишлари[5] кабилар.

Аммо СССР Конституциясининг 52-моддасида қуйидагича: "СССР гражданларининг виждон эркинлиги, яъни ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик, диний маросимларни бажариш ёки атеистик пропаганда олиб бориш ҳуқуқи гарантияланади. Диний эътиқодлар туфайли адоват ва нафрат кўзгатиш тақиқланади.

СССРда диний муассасалар давлатдан, мактаб диний муассасалардан ажратилган" [6], - норма мавжуд бўлиб, ушбу нормадан келиб чиқиб шуни таъкидлашимиз мумкинки, социалистик тизимда динга эътиқод қилишни тарғиб қилиш мумкин эмас, лекин ҳеч қандай динга эътиқод қилмасликни тарғиб этиш ҳуқуқ сифатида берилган. Бу орқали тизимнинг туб моҳияти динга қарши бўлганлигини тушунишимиз мумкин.

Ҳозирги кунга қадар "виждон эркинлиги" атамасига ҳуқуқий таъриф берилмаганлиги ушбу атамага Конституция ва соҳани тартибга солувчи бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг умумий мазмунидан келиб чиққан ҳолда назарий тарғифлар берилишига олиб келади.

Жумладан, М.Г.Кринченко виждон эркинлиги ҳуқуқи ҳар қандай динга эътиқод қилиш, ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик, диний ибодатларни бажариш ҳуқуқи, даҳрийлик тарғиботи олиб бориш ҳуқуқ, барча динларнинг қонун олдида тенглиги, динга эътиқод қилиш ёки қилмаслигидан қатъий назар шахсга нисбатан

маъмурий мажбурлашнинг йўқлигини, диний эътиқодга боғлиқ ҳолда адоват ва нафрат уйғотишни таъқиқланишини, давлатнинг диний ташкилотларнинг ички ишларига аралашмаслигини, давлат халқ таълими тизимининг диний ташкилотлардан ажратилганлиги асосида дунёвий характерда эканлиги кабиларни ўзида қамраб олган ҳуқуқ тизими сифатида қарайди [7].

В.А.Куроедов эса, М.Г.Кириченко таъкидлаган дастлабки тўртта ҳуқуқ билан бирга яна қуйидагиларни, яъни: диндан жамият, давлат ва фуқаролар манфаатига зид ҳолда фойдаланилишига йўл қўйилмаслиги, давлатнинг диний ташкилот ички ишига аралашмаслигини қўшиб ўтади[8].

Миллий олимларимизан С.Абдулҳолиқов эса виждон эркинлиги қуйидаги элементларни қабраб олиш керак деб ҳисоблайди. Жумладан, истаган диний тасаввур ва қарашларга эътиқод қилиш ҳуқуқи, эътиқод қилган диний тасаввур ва қарашлари асосида диний ташвиқот олиб бориш ҳуқуқи, бир диний тасаввур ва қарашлардан иккинчи диний тасаввур ва қарашларга ўтиш ва шу асосда эътиқод қилиш ҳуқуқи, ва шу ўзгарган диний эътиқод асосида ташвиқот олиб бориш ҳуқуқи, ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи, жумладан, унга бефарқ қараш ҳуқуқи, ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик, жумладан, даҳрийлик билимларига эътиқод қилиш ҳуқуқи, даҳрийлик билимлари асосида ташвиқот олиб бориш ҳуқуқи, даҳрийлик қарашларига бефарқ бўлиш ҳуқуқи, барча динлар ва даҳрийлик қарашларнинг қонун олдида тенглиги ҳуқуқи каби[9]. Бу элементлар нисбатан тўлиқ бўлишига қарамасдан бир қатор белгилар билан тўлдирилиши ҳолатни янада яхшилайти.

Юқорида таъкидланганидек, "виждон эркинлиги" атамасига ягона тушунча бериш мумкин эмас, аммо унинг элементларини ягона тизимга жамлаш орқали ташқи устқиртмасини шакллантириш мумкин. Бу билан Конституцияда белгиланган ҳуқуқларга қайсилар киради, қайсилари эса йўқлигини билиб олиш ва натижада фуқароларда, диний ташкилотларда, давлат органларида ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларида шунга кўра иш кўриш имконияти вужудга келган бўлади.

Бизнингча, шахс қуйидаги ҳуқуқлар жамланмасидан исталган бирини ва /ёки бир нечтасини бир вақтда эркин амалга ошираолса, унда виждон эркинлиги ҳуқуқи мавжуд ва у рўёбга чиққан деб ҳисоблашимиз мумкин. Жумладан:

1. Бирор бир динга эътиқод қилиш;
2. Ҳеч бир динга эътиқод қилмаслик;
3. Бирор бир динга кириш тўғрисида эркин тарғиб қила олиш;
4. Ҳеч қандай динга кирмасликни эркин тарғиб қилиш;
5. Ёлғиз ёки жамоа билан биргаликда маълум бир диний ибодатларни амалга ошириш ёки бирор бир динга тегишли бўлган ибодат ва анъаналарни бажаришдан бош тортиш;
6. Исталган жамоа билан биргаликда эркин диний бирлашмаларни тузиш, давлат томонидан ушбу бирлашмалар фаолияти учун етарлича имконият яратиш ёки қаршилик қилмасликни талаб қилиш;
7. Амалдаги тартибга асосан ташкил этилган диний ташкилотнинг ички ишларини давлат ва бошқа шахсларнинг аралашувисиз тузилма низомига асосан ташкиллаштириш;
8. Ўзи эътиқод қиладиган дин ҳақида маълумотлар мавжуд бўлган аудио, ведио, чоп этилган шаклдаги исталган материалларни давлат чегараларидан олиб ўтиш ва ўзи билан олиб юриш;
9. Диний қиодаларга асосланган ҳолда кийиниш ёки бундай кийинишдан

бош тортиш;

10. Давлатдан барча динлар ва дахрийлик қарашларнинг қонун олдида тенглиги тамойилига амал қилинишини талаб қилиш ҳуқуқи каби.

Юқоридагилар билан бир вақтнинг ўзида шахснинг жамият олдида маълум бир мужбуриятлари ҳам мавжуд бўлиб, бу эркинлик тамойилларидан келиб чиқади. Жумладан, ҳар бир шахс ўзга шахсларнинг динга бўлган муносабатини ҳурмат қилиши, динга бўлган қарашига кўра муносабатда бўлмаслиги, ўзга шахсларнинг диний қарашларини ва ҳаракатларини таҳқирловчи ҳолатларни келтириб чиқармаслиги, ўзи эътиқод қилмайдиган диннинг муқаддас жойларига зарар етказиши мумкин бўлган ҳаракатларни содир этмаслиги, диний адоватни тарғиб қилмаслиги, диний тотувликка зарба берувчи ҳаракатлардан тийилиши, давлат томонидан белгиланган адолатли қонунларга бўйсунуши лозим.

1992 йилги маълумотларга кўра, Ўзбекистонда беш минг яқин масжид ва бошқа ибодат бинолари мавжуд. Шунингдек, 30 дан зиёд проваслов ибодатхоналари мавжуд бўлиб, 13 та мусулмон бўлмаган мазҳаблар фаолият кўрсатаётган эди [10]. 1992 йилда мамлакатимизда беш мингта масжид мавжуд бўлган бўлса, 2017 йилга келиб уларнинг сони 2043 тани ташкил этди [11]. Биргина 2019 йилда 10 та янги масжид очилиб, уларнинг жами сони 2066 тага етди [12]. 27 йил давомида мамлакатдаги ибодат бинолари сони икки баробардан ортиқроқ миқдорга камайиш тенденциядан кўришимиз мумкинки, давлатнинг мажбурлов кучи билан ёки бошқа объектив сабаб туфайли янги диний ташкилотлар рўйхатдан ўтказилмаган, амалда фаолият юритиб келаётганлари эса ёпилган. Бу ҳолатга бир қатор объектив ва субъектив ҳолатлар сабаб бўлган. Шу ўринда, XX асрнинг 90-йиллари охирида ҳамда XXI бошида давлатни куч билан эгаллашни тарғиб қилувчи кучлар Ислом динидан фойдаланиши натижасида давлат органлари томонидан конституциявий тузумни сақлаб қолиш мақсадида кўрилган чоралар оқибатида бутун мамлакат ҳудудидаги масжидларни оммавий равишда ёпиш ҳамда уларни очиш имкониятини камайтириш орқали кураш ташкил этилганлиги бутун республика ҳудудида фуқароларнинг виждон эркинлиги, жамоавий равишда эътиқод қилиш эркинлиги ҳуқуқлари поймол этилганлигини кўрсатаётганлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Бундан ташқари, ноқонуний фаолият юритган, терроризм ва экстримизмни тарғиб қилган масжидлар мутлақо ёпилиб, улар 20 йиллаб қайтадан фаолияти йўлга қўйилмаётганлиги ҳолатлари учраётганлиги ҳам мамлакатимизда бу соҳада амалга оширилиши лозим бўлган бир қатор ишлар мавжуд эканлигини кўрсатади.

Виждон эркинлиги ҳуқуқи давлат томонидан кафолатланиши фақатгина қонунлар қабул қилиш билан чекланиб қолмаслиги лозим. Қонун қабул қилиниши жараённинг бошланиши ҳисобланади. Қонунларни ижро этиши лозим бўлган ваколатли давлат органлари томонидан ушбу нормаларга амал қилинишини назорат қилиш прокуратура органларининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Фуқароларнинг виждон эркинлигини таъминлашга қаратилган ҳуқуқларини бузилишини олдини олиш ва ушбу ҳуқуқларни амалга оширишга кўмаклашиш, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларнинг жавобгарлик масаласини кўриб чиқиш ҳам прокуратура органларининг бирламчи вазифаларидан ҳисобланади. Бу соҳада ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан бир қатор ишлар амалга оширилаётган бўлишга қарамадан соҳада амалга оширилши лозим бўлган бир қатор вазифалар мавжуд.

Виждон эркинлигини таъминлаш бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали амалга оширилиб, ушбу қонун ҳужжатларида виждон эркинлиги ҳуқуқи доираси

белгилаб берилган.

Аввало, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига тўхталсак, унинг 31-моддасидаги қуйидагича: "Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди"[13], - норма белгиланган.

Ушбу ҳуқуқлар Конституцияда акс эттирилган бўлишига қарамасдан, "фуқаролар хавфсизлиги" баҳонасида динга эркин муаомилада бўлишни чеклашга қаратилган бир қатор қонунлар, жумладан, Жиноят ҳамда Маъмурий жавобгарлик каби бир қатор кодексларга виждон эркинлиги ҳуқуқининг элементлари ҳисобланган баъзи ҳаракатлар ёки ҳаракатсизлик туфайли жавобгарлик белгилаб қўйилганлиги натижасида фуқароларнинг бир қатор ҳуқуқлар поймол бўлиб келаётганлигини кўришимиз мумкин.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги Қонунининг 14-моддасидаги қуйидагича: "Ўзбекистон Республикаси фуқароларнинг (диний ташкилотларнинг хизматидагилар бундан мустасно) жамоат жойларида ибодат либосларида юришларига йўл қўйилмайди"[14], - нормага кўра, фуқаролар жамоат жойларида ибодат либослари билан юришларига йўл қўйилмаслиги белгиланган бўлиб, ушбу нормани бузган шахсларга нисбатан Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги 621-І-сон Қонунига мувофиқ киритилган Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодексининг (бундан сўнг матнда - МЖТК) 1841-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг (диний ташкилотларнинг хизматидагилар бундан мустасно) жамоат жойларида ибодат либосларида юришлари маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳолати ҳисобланиб, ҳуқуқбузарлик содир этилган шахсни энг кам иш ҳақининг беш бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қamoққа олиш[15] каби маъмурий жазолардан бири билан жазоланиши белгиланган. Ваҳоланки, бундай тартиб чет эл фуқаролари ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахслар учун тадбиқ этилмаслиги, фақатгина Ўзбекистон фуқаролари учун жорий этилганлиги Конституцияга ҳамда 01.05.1998 йилда қабул қилинган "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги Қонунининг 3-моддаси 5-қисмида ўз аксини топган қуйидагича: "Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар Ўзбекистон Республикаси фуқаролари билан тенг равишда виждон эркинлиги ва диний эътиқод эркинлиги ҳуқуқидан фойдаланадилар ҳамда виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун қонунда белгиланган тарзда жавобгар бўладилар"[16], - норма талабларига зид қонун ҳисобланади. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 18-моддаси, 3-бандига кўра, дин ёки эътиқодга сиғиниш эркига фақат қонун билан белгиланган ва жамоат хавфсизлигини, тартибини, саломатлиги ва ахлоқни сақлаш учун, шунингдек, бошқа шахсларнинг асосий ҳуқуқлари ва эркини муҳофаза этиш учун зарар бўлган чекловлар билангина дахл қилиш мумкинлиги[17] баён этилган бир вақтда, Ўзбекистон ушбу Пактни ратификация қилган бўлишга қарамасдан, юқорида таъкидланган мустасно ҳолатларга кирмайдиган ҳолат юзасидан ибодат либосларини жамоат жойида кийиб юришни чекловчи қонун қабул қилиниб, ҳозирги кунга қадар фуқароларнинг Конституцияда белгилаб қўйилган ҳуқуқлари амалга ошишида тўсиқ сифатида қолаётганлиги Ўзбекистоннинг ташқи имиджи ҳамда инвестицион жозибадорлигига таъсир

этмасдан қолмаслиги билан аҳамиятли деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, бирор бир эълон қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатда қандай тоифадаги либослар ибодат либослари эканлиги белгилаб берилмаганлиги туфайли кодексда белгиланган маъмурий ҳуқуқбузарликка оид ишларни қонуний, адолатли, ягона амалиёт шакллантирган ҳолда кўриш имконини бермасдан, субъектив ёндашув туфайли айрим мансабдор шахслар томонидан ўз ваколатларида назарда тутилмаган вазифаларни амалга оширишлари каби бир қатор жиддий камчиликларга йўл қўйилаётганлиги ҳолатлари ҳам учраб турибди.

Юқорида таъкидланган ҳолатларни бартарф этишнинг икки йўли мавжуд: биринчидан, Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 1841-моддасининг маъмурий ҳуқуқбузарлик сафидан жиқариш орқали ушбу ҳаракатга нисбатан маъмурий жазони бекор қилиш, иккинчидан эса, ибодат либосларига айнан қандай тоифадаги либослар киришини (аёллар ва эркаклар учун алоҳида-алоҳида) аниқ қилиб норматив-ҳуқуқий ҳужжатда (камида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорида ёки ундан юқори юридик кучга эга бўлганида) белгилаб қўйиш лозим бўлади. Юқорида таъкидланган ечимлардан бирига эришиш орқали ҳозирги ҳолатдан чиқиш мумкин.

Бундан ташқари, бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм) ва бошқа миссионерлик фаолияти учун биринчи маротаба МЖТКнинг 240-моддаси 2-қисми билан, такроран содир этилиши ЖКнинг 2162-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят сифатида баҳоланадиган бир вақтнинг ўзида, бирор бир динга эътиқод қилмаслик(атиезм)ни тарғиб қилиш учун на маъмурий, на жинойий жавобгарлик белгиланган. Бу билан виждон эркинлигини таъминлашга қаратилган ижимоий муносабатларнинг тенглиги, қонуннинг барчага баробарлиги каби умумэтироф этилган принципларга зид равишда бир хил ҳаракатнинг биринчисига жавобгарлик белгиланиб, иккинчиси учун бундай жавобгарликнинг белгиланмаганлиги давлат дин ишига аралашмаслиги принципини ҳам бузиб, ўзини маълум бир томонга олган деган хулосага келишга шарт-шароит яратилган дейиш мумкин. Ушбу ҳолат натижасида бозор иқтисодиётига асосланган демократик давлат тузими ҳисобланадиган Ўзбекистон социалистик тизим асосларидан бири бўлган динга қарши курашни амалда расман сақлаб келмоқда деган хулосаларга келиш эҳтимолийлиги мавжуд.

Юқоридаги каби бир қатор камчиликларга йўл қўйилган, Конституцияга зид нормалар қабул қилиш орқали фуқароларнинг ҳуқуқлари чекланишига сабаб бўлинган бўлса-да, соҳа йиллар давомида ривожланиб келмоқда, жумладан, амалдаги қонунчиликка кўра, ҳужжатларда шахснинг диний мансублигини кўрсатишга йўл қўйилмайди. Бу билан шахсларнинг динга муносабатига кўра тоифаларга ажратилмаслиги таъминланади. Аммо 14.06.1991 йилда қабул қилинган "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги Қонуннинг 4-моддасига кўра, агарда фуқаролар расмий ҳужжатларда ўзларининг динга муносабатини кўрсатишни исташса, бундай ҳолларда кўрсатилишига йўл қўйилиши белгиланган бўлиб [18], янги таҳрирда қабул қилинган Қонун (01.05.1998 йилда қабул қилинган)да бу норма чиқариб ташланиб, мустасно ҳолатларга мавжуд эмаслиги белгиланди ва натижада фуқаролар тенглиги амалда ўз тасдиғини топди.

Бундан ташқари, 14.01.1991 йилда қабул қилинган Қонуннинг 20-моддасига кўра, ҳарбий қисмларнинг қўмондонлиги ҳарбий хизматчилар бўш вақтларида ибодатда ва диний расм-русумларни бажаришда иштирок этишларига

тўсқинлик қилмаслиги белгиланган бўлса[19], янги таҳрирдаги Қонун билан бу ҳуқуқ ҳам тугатилди. Қонунда акс этмаганлиги туфайли ҳарбий хизматчилар томонидан ўз ҳуқуқларини эркин амалга оширишлари учун имконият мавжуд эмас. Юқоридаги ҳолатлар билан бирга яна шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, эски таҳрирдаги Қонуннинг 16-моддасига кўра, диний ташкилотларнинг молиявий ва мулкый хайр-эҳсонларига солиқ солинмаслиги[20] белгиланган бўлишига қарамадан, янги таҳрирдаги Қонун билан ушбу норма бекор қилинганлиги ва натижада диний ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган молиявий ҳамда мулкый хайр-эҳсонлар ҳам солиқ солинадиган объектларга айланганлигини кўришимиз мумкин.

Юқорида таъкидланган нормалар, фикрлар ва таҳлилларга таянган ҳолда хулоса сифатида шуларни таъкидлашимиз мумкинки, виждон эркинлиги ҳуқуқига ягона таъриф берилмаган ва бериш имконсиз, чунки бу ҳуқуқ доимий ривожланишда, аммо ушбу ҳуқуқнинг элементларини норатив-ҳуқуқий ҳужжатларда аниқ баён этилиши фуқароларнинг ҳуқуқларини таъминлашда катта аҳамиятга эга. Шунингдек, мамлакатимиз ҳудудида виждон эркинлигини таъминлашга қаратилган ишлар минглаб йиллар давомида амалга ошириб келинган ва ҳозирда ҳам давом этиб келмоқда. Имкониятлар билан бирга чекловлар ҳам ўрнатилганлиги фуқароларнинг ҳуқуқларини амалда рўёбга чиқаришга хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. А.Рахмонов "Ўзбекистонда демократик, ҳуқуқий давлат тузумини вужудга келтириш жараёнида граждандар виждон эркинлигининг таъминланиши" мавзусидаги ф.ф.н илмий даражасини олиш учун диссертация - Тошкент 1996 17-бет;
2. Куръони Карим. Алавуддин Мансур таржимаси. -Т.: Чўлпон. 1992. 32-бет / / Абдулҳодиқов С. "Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқининг методологик муаммолари" Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Т.: 2002. 27-бет;
3. Қурбоний Зайнин Обидин "Ислом ва инсон ҳуқуқлари" (форча). -Техрон: 1367 (1989 йил). 260-бет // Абдулҳодиқов С. "Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқининг методологик муаммолари" Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Т.: 2002. 27-бет;
4. Daniel H. Shubin "A history of Russian Christianity" volume IV The Orthodox Church 1894 to 1990 Tsar Nicholas II ro Garbachev's edict on the Freedom of Conscience. New York. 2006. Page 9;
5. Ключков В.В. "Закон и религия". -М.: Юрид. Лит. 1982. 10-бет. // Абдулҳодиқов С. "Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқининг методологик муаммолари" Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Т.: 2002. 30-бет;
6. Конституция СССР. -М.: Юрид. Лит. 1987. 18-бет;
7. Кринченко М.Г. Свобода совести в СССР. -М.: Юрид.лит. 1985. 11-12-с // Абдулҳодиқов С. "Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқининг методологик муаммолари" Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Т.: 2002. 240-бет;
8. Куроедов М.А. Религия и церковь в советском обществе. -М.: Политиздат. 1981. 7-бет // Абдулҳодиқов С. "Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон

эркинлиги ҳуқуқининг методологик муаммолари" Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Т.: 2002. 240-бет;

9. Абдулҳодиқов С. "Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқининг методологик муаммолари" Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Т.: 2002. 241-бет;

10. Уватов У. Свобода совести - душа свободы и демократии. // Деловая жизнь. Экономика-политика-человек. № 13, -М.: 1992. 45 с // Абдулҳодиқов С. "Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқининг методологик муаммолари" Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Т.: 2002. 216-бет;

11. Ўзбекистондаги масжидлар сони яна биттага кўпайди. <https://kun.uz/news/2017/11/23/uzbekistondagi-masjidlar-soni-ana-bittaga-kupajdi>;

12. 2019 йилда Ўзбекистонда нечта масжид очилди. <http://muslim.uz/index.php/yangiliklar-2016/uzbekistan/item/18250>;

13. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддаси. Манбаа: <https://lex.uz/docs/20596> ;

14. Ўзбекистон Республикасининг "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги Қонунининг 14-моддаси / манба: (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 99-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон, 513-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон);

15. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси 1841-моддаси Манба: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 й., 3-сон;

16. Ўзбекистон Республикасининг "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги 01.05.1998 йилда қабул қилинган Қонуннинг 8-моддаси 2-қисми. Манба: (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 99-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон, 513-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон);

17. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактнинг 18-моддаси, 3-банди;

18. "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг 14.06.1991 йилда қабул қилинган 289-ХII-сонли Қонунининг 4-моддаси (ўз кучини йўқотган). Манба: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1991 й., 8-сон, 186-модда; 11-сон, 273-модда; 1993 й., 9-сон, 334-модда;

19. "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг 14.06.1991 йилда қабул қилинган 289-ХII-сонли Қонунининг 20-моддаси (ўз кучини йўқотган). Манба: Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1991 й., 8-сон, 186-модда; 11-сон, 273-модда; 1993 й., 9-сон, 334-модда;

20. Ўша жойда.

УЙ ҚАМОҒИ ЭҲТИЁТ ЧОРАСИ ИЖРОСИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Тошкент Давлат юридик университети "Жиноят қонунчилигини қўллаш назарияси ва амалиёти" йўналиши магистранти Бойдедаев Бобурбек Бекмирза ўғли. Тел: (90)1380001
Bobur_8006@mail.ru
Илмий раҳбар Ю.ф.н. Профессор: А.У.Тухташева

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-117

Аннотация: Ушбу мақолада эҳтиёт чораси сифатида уй қамоғининг мазмуни, уни қўллаш шартлари ва тартиби, уй қамоғи эҳтиёт чорасини бошқа эҳтиёт чоралардан фарқловчи ва ўхшаш томонлари, миллий қонунчилигимиз билан МДҲга кирувчи айрим давлатларнинг уй қамоғини қўллаш ва уни ижросини тартибга солувчи нормалар таққосланган, миллий ва халқаро даражадаги олимларнинг ушбу эҳтиёт чораси билан боғлиқ қорашлари таққосланган, миллий ва чет эл қонунчилигини ўрганган ҳолда таклифлар ва мулоҳазалар ёритилган.

Калит сўзлар: Эҳтиёт чораси бу - гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи суриштирув, дастлабки тергов ва суддан бўйин товлаши, бундан кейин жиноий фаолиятини олдини олиш, иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга ҳалал берадиган уринишларига йўл қўймастик, ҳукми ижро этилишини таъминлаш мақсадида қўлланиладиган процессуал эҳтиёт чораси ҳисобланади

Гумон қилинувчи жиноят содир этгани тўғрисида маълумотлар бор бўлса-да, бу маълумотлар уни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун етарли бўлмаган шахсдир.

Айбланувчи жиноят-протцессуал кодексида белгиланган тартибда айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида қарор чиқарилган шахсдир.

Уй қамоғи гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчини жамиятдан тўлиқ ёхуд қисман ажратиб қўйилиб, ўзи мулкдор, ижарага олувчи сифатида ёки бошқа қонуний асосларда яшаб турган турар жойда тақиқлар (чекловлар) юклатилган протцессуал эҳтиёт чораси ҳисбланади.

Суд-ҳуқу соҳасидаги ислоҳотларнинг муҳим ёналишларидан бири бу - инсоннинг конституциявий ҳуқу ва эркинликлари, аввало, ассосиз жиноий таъқиб ваф шахсий даҳлсизлик ҳуқуқлари муҳофаза этилишини таъминлаш ҳисобланади. Маълумки, одил судлов вазифаларинг муваффиқиятли амалга оширилиши нафақат мазкур органлар томонидан ҳуқуқ нормаларига тўлиқ риоя этилишига, балки уларп томонидан чиқарилган ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарорларнинг бажарилишига боғлиқдир. Судларнинг асосий этибори суд ҳужжатларининг ижросини таъминлаш, фуқоролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш муҳим аҳамият касб қилишга қаратилмоқда1.

Шуни инобатга олган ҳолда, мамлакатимизда суд ҳужжатларини ижросини таминлашнинг ҳуқуқий изчиллик билан такомиллаштирилиб бормоқда. Бу ҳол қонунчилигимизда ўрнатилаётган нормаларнинг ўзида унинг ижро учун масъул бўлган субъектларнинг айнан кўрсатилишида ҳам намоён бўлмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси 2421-моддаси 11-қисмига асосан, уй қамоғини ижро этиш гумон қилинувчининг, айбланувчининг ёки судланувчининг яшаш жойидаги ички ишлар органи зиммасига юклатилиши ҳақидаги қоида акс этирилган бўлиб, унга асосан уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасининг тўлиқ ижросини, шу жумладан шахснинг ўрнатилган тақиқларга (чекловларга) риоя этилишини таъминлаш, ушбу эҳтиёт чорасини ўташ жойидаги ҳудудий ички ишлар органлари зиммасига юклатилади.

Бундан ташқари, уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ҳақидаги суд ажримини ижро этиш масалаларини аниқ ва бир хилда ижросини таъминлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва судлар томонидан уй қамоғи эҳтиёт чорасини қўллашнинг ягона амалиётини шакллантириш, келгусида юзага келиши мумкин бўлган муаммоларни бартараф этиш мақсадида, 2014 йил декабр ойида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан қўшма кўрсатма қабул қилинди. Эндиликда, жиноят-процессуал эҳтиёт ораси сифатида уй қамоғини ижро этилиши билан боғлиқ масалалар бўйича суд, прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, ички ишлар органлари, соғлиқни сақлаш муассасаларива бошқа мутасадди идоралар амалдаги Жиноят, Жиноят-процессуал, Жиноят-ижроия кодекслари ҳамда мазкур қўшма кўрсатма талабларига қатий риоя қиладилар. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан уй қамоғи ижросини таъминлаш борасида қабул қилинган юқоридаги каби ҳужжатлар бошқа давлатларда, жумладан, Қозоғистон республикаси қонунчилигида ҳам мавжуд. Кўпгина давлатлар Жиноят-процессуал қонунчилигида уй қамоғи эҳтиёт чорасини ижросини, яъни гумон иқилинувчи, айбланувчи ёхуд судланувчининг ўзига нисбатан ўрнатилган тақиқларга риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш фақат ички ишлар органлари зиммасига юклатилади. Жумладан, МДХ давлатлари орасида Россиядан ташқари аксарият давлатларда шундай тартиб ўрнатилган. Россия Федерацияси ЖПКда уй қамоғини қўллаш тўғрисидаги суд қарорида уни назорати қайси орган ёки мансабдорга юклатилиши белгиланиши зарур дейилган, лекин назорат органи қайси эканлиги аниқ кўрсатилмаган. Бу ҳолатда С.В.Александрович Россия Федерациясидаги камчилик сифатида этироф этади².

Давлатларнинг процессуал қонунчилигида уй қамоғини ижросини назорат қилувчи субъектларни белгилаш борасидаги фарқ бўлгани сингари процессуалист олимлар ўртасида ҳам бу борада турлича қарашлар мавжуд.

Мисол учун, О.И.Цоколованинг фикрича, уй қамоғига қамоқга олиш эҳтиёт чораси суд томонидан белгилангандан сўнг, ушбу эҳтиёт чорасининг чекловлари мавжудлиги сабабли, назоратни участка нозирлари, маъсул деб тайинланган терговчи суруштурувчилар олиб бориши лозим деб ҳисоблайди³. Шу каби бир ыатор олимлар фикрига кшра, шу турдаги назоратни олиб боришни ички ишлар органларига, айнан участка нозирларига ва ички ишларнинг тезкор ходимлари зиммасига юклашни маъсадга муофиқ деб, ҳисоблайдилар.

Л.К.Туранов бу борада, шу турдаги назоратни участка нозирлари томонидан олиб боришни нотўғри деб ҳисоблайдилар. Чунки унинг фикрига кўра "Уй қамоғи - бу ижро тизими билан боғлиқ ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг муҳим

ва масулятли ҳудуди хиссобланади. қонунда кўрсатилган маълум шахслар билан мулоқот қилиш, хат-хабар алмашиш, алоқа воситаси ёрдамида суҳбат олиб боришни тақиқловчи чекловлар бекордан бекорга мавжуд эмас. Шунинг учун ҳам, Адлия вазирлигини суд органлари тизимида, шу турдаги назорат ва ижросини амалга оширувчи функцияларга эга бўлган махсус бўлимни ташкил этиш лозим деб, ҳисоблайди"4.

Ю.Г.Овчинников эса шундай "Ҳали бери бу борада мустақил ҳаракат қилувчи хизматларни ташкил этиш масаласи кўтариш эрта, яъни биринчи навбатдаги арзон турдаги назоратни олиб бориш методларини қўллаш ва кейинчалик замонавий электрон технологияларни қўллаган ҳолда кузатувни олиб боришга ўтиш зарур. Келажакда эса, юқорида кўрсатиб ўтилган алоҳида хизматларни ташкил этиш масаласи актуал бўлиши мумкин"5 .

Шу боисдан бўлса керак, Россия федерацияси ЖПКнинг уй қамоғига талуқли нормаларда 107- модда 1-бандида белгиланган чекловлардан яққол кўриниб турувчи қуйидаги мажбуриятлар уй қамоғида сақланаётган шахс зиммасига юклатилади:

- 1) терговчи руҳсатисиз қишлоқ (стансия) ҳудудидан четга чиқиш;
- 2) дастлабки тергов органлари ва суд чақирувига биноан ҳозир бўлиш;
- 3) турар жойни ўзгартирмаслик;
- 4) ўқув юртларга қатнаш учун терговчи маълумот бериш;
- 5) жамоат жойларида 22 00 дан 6 00 гача бўлмаслик;
- 6) турар жойни тарк этмаслик (мактабга, ўқув юртларига қатнаш, ҳамда тергов тадбирларида иштирок этиш бундан мустасно);
- 7) жамоат жойларида спиртли ичимликлар ичиш ёки ичган ҳолда чиқиш;
- 8) дам олиш ва байрам кунлари жамоат жойларига чиқмасликаб;

И.Л.Турнов ва Л.К.Турновларнинг фикрига кўра, "жиноий иш юритувида бўлган органнинг, айбланувчи ва гумон қилинувчи томонидан уй қамоғига қамоқга олиш чораси қўлланилганда ушбу чора ижросини назорат қилиш функциялари терговчиларда қолиши лозим, ҳамда улар томонидан ушбу чора қўлланилган шахсларга чекловлар ва ҳуқуқларни тушунтириш лозим, ҳамда улар билан профилактик ишлар олиб бориш лозим"7. Юқоридаги хорижий давлатлар тажрибаси ва олимлар фикридан тегишли хулоса чиқаргани ҳолда, бизнинг фикримизча республикамизда уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасининг ижросини таминлашда ички ишлар идоралари зиммасига юклатилиши мақсадга мувофиқдир. Чунки, биринчидан, ижросини назорат қилувчи субъектнинг ЖПКда аниқ белгиланиши уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўлланиши самарадорлигини оширади ва жиноят-процессуал эҳтиёт чорасидан қўзланган мақсадга тўлиқ эришишни кафолатласа, иккинчидан, бу борада алоҳида ижро субъектларини ташкил этиш давлат бюджетидан катта маблағ ажратишни талаб этади.

Республикамизда уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини ижросини таминлашда ички ишлар идоралари ходимларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари, юқоридаги кўрсадма, ҳамда "Уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасининг ижросини таъминлаш тўғрисида"ги Ички ишлар вазирлигининг 2014 йил 11 ноябрдаги 162-сонли буйруғи билан тасдиқланган Йўриқнома билан белгиланган. Ички ишлар идоралари ходимлари, хусусан учатка нозирлари юқоридаги норматив ҳужжатларга асосан уй қамоғида бўлган шахснинг белгиланган чекловларга риоя этилишини назорат қиладилар.

Ўзбекистон Республикаси ЖПК 2421-моддасининг 5-қисмида белгиланган

тақиқлар(чекловлар) қатий бўлиб, улардан ташқари қўшимча тақиқларни (чекловларни) қўллаш ваколати қонунда назарда тутилмаган шу боис участка нозирлари ўз вазифаларини амалга оширишда эҳтиёт чораси сифатида уй қамоғи қўлланилган шахсларга яна бошқа чекловлар белгилашга ҳақли эмас. 2421-моддаси 13-қисми гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи суруштирув органига ёки дастлабки тергов органига, шунингдек судга назорат қилувчи органнинг транспорт воситасида олиб борилади. Бундан ташқари, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг уй-жойидан чиқиши бўйича ўрнатилган тақиқ(чеклов)ларга риоя этилши устидан назорат амалга ошириляётганда ички ишлар органлари унинг яшаш жойида бўлишини сутканинг исталган вақтида текширишга ҳақли. Текшириш кундузги вақт билан бир марта ва тунги вақт билан бир марта ўтказилади.

Зурур ҳолларда уй қамоғи эҳтиёт чораси қўлланилган шахсга нисбатан электрон кузатиш воситалари қўлланиши мумкин. Уй қамоғини ижросини таъминлашда техника воситаларининг имкониятларидан фойдаланиш энг самарали воситалардан биридир. Кўпгина ривожланган мамлакатлар тажрибасидабу ўз тасдиғини топган ҳамда hozirda қўллашамалиёти ривожлантириб орилмоқда. Ҳусусан Украина ЖПКнинг 181-моддасига муофиқ уй қамоғининг ижроси ички ишлар органларига юклатилиб, қамоқдаги шахснинг уйини назорат тартибида ўрганиш, бундан ташқари, электрон қурилмалардан фойдаланиш ваколатлари берилган. Украина ички ишлар вазирлиги томонидан ўрнатилган тартибга биноан, электрон қурилмалар шахсий трекер ёки браслет (қўл ва оёқ) шаклида таёрланади. Маҳаллий ҳудуддаги ички ишлар органлари биносида ўрнатилган ва сутка давомида узлуксиз ишлаб турган серверга уй қамоғида турган шахснинг борлиги, вақти ва жойида тўхтовсиз сигнал бериб туради. Ушбу қурилма орқали назоратни амалга ошираётган ИИБ ходимлари келаётган сигналлар билан бирга овозли алоқа ҳам ўрнатишлари мумкин. Масалан, айбланувчи ўзининг ер майдончасига бориб ишламоқчи бўлса, у 100 метрдан 500 метргача, алоқа ўрнатувчини кўчириб олиб бориши мумкин бўлган ретрансляторни ўзи билан олиб бориб ишлаши мумкин. Шунингдек, айбланувчига нисбатан иш жойига бориши мумкин деб рухсат берилган бўлса, у ўзи билан назоратни амалга оширувчи қурилмани бирга олиб бориши мумкин ва глабал тармоқга уланиши шарт8.

Украина республикасининг уй қамоғини қўллаш бўйича ёриқнома талабларига асосан электрон қурилмалар айбланувчи шахсга ўрнатилади. Шахс электрон қурилмани мустақил равишда олишини олинган тақдирда, ўз вақтида назорат қилувчи органга сигнал бориши тaminланган. Лекин бу қурилмаларни таъқиб юрган шахсларнинг хаётига хавф солмаслиги, уларга нисбатан ноқулайлик туғдирмаслиги ҳамда баданига шакаст етказмаслиги лозим. Уй қамоғида бўлган шахсларнинг ўрнатилдган тақиқларга риоя қилиниши устидан назоратни амалга ошириш учун АҚШда электрон назорат (қўл ва оёқ тасмалари), назорат маркази компуторларга уланган электрон сигнализацияларкенг тарқалган. Электрон назоратдан ташқари, полиция офицерлари уй қамоғига олинган шахслар устидан қутилмаган кўнғироқ , ташриф ёки патрул ёрдамида назорат олиб боришга ҳақлидирлар. Электрон назорат воситалари қанчалик фойдалик бўлишига қарамай уларнинг самараси кўпроқ соз ҳолларда бўлишига боғлиқ. Шу боисдан айрим давлатларда уларни соз ҳолда сақлаш мажбурияти бевосита жинойт-процессуал қонунчиликда белгиланган. Жумладан. Озарбайжон Республикаси ЖПКда ҳам, Беларуссия Республикаси ЖПК9 дагидек, Электрон назорат воситаларидан

фойдаланиш ва улар фаолиятини тامينлаш мажбурияти кўрсатилган. Россия Федерациясида эса, назорат этиш қўнғироқларига жавоб бериш ёки шунга ўхшаш назоратни бошқа воситаларга жавоб бериш, кўрсатилган вақтларда назорат органларига қўнғироқ қилиш¹⁰ мажбурияти белгиланган. Россия Федерацияси процессуал қонунчилигига муофиқ гумон қилинувчи ёки айбланувчининг тез тиббий ёрдам, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, фавқулотда вазиятларда авария-қутқарув хизмати, шунингдек, назорат қилувчи органлар, суруштирувчи, терговчилар билан мулоқот қилиш учун теллофон алоқасидан фойдаланиш ҳуқуқи чекланиши мумкин эмас. Лекин ҳар бир шундай қўнғироқ ҳақида гумон қилинувчи ёки айбланувчи назорат органига ҳабардор қилиши шарт.

Юқордагилардан ҳулоса чиқарган ҳолда, шуни айтиш лозимки, "Бугунги кунда сиёсий, иқтисодий, давлат иқтисодий муносабатларнинг бутун тизимини модернизация қилиш, фуқоролик жамиятини шакллантириш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича олдимизда турган кенг кўламли вазифалар суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштириш масаласини кун тартибига қўяётганимизни биз ўзимизга албатта яхши тасаввур этамиз"¹¹.

Шундан келиб чиқиб уй қамоғи эҳтиёт чорасининг назорат қилишни такомиллаштириш ёналиши бўйича қуйидагиларни келтирмоқчиман. Биринчидан, жойлардаги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари томонидан фуқароларга уй қамоғининг мазмун моҳиятини тушунтириш, айниқса унинг жиноят-процессуал мақсадларини кўзлаб шаҳсга нисбатан қўлланиладиган мажбурлов чораларини кенгайтириш мақсадида эмас, инсонпарварлик мақсади тамоиллари асосида, қамоққа олишлари асос бўлиб туради, унинг аҳволини тушунган ҳолда оиласи бағрида қолишига тегишли ҳулосалар чиқаришига имкон бериш мақсадида жорий этилганлиги турли ҳуқуқий тарғибот учрашувлари орқали мунтазам тушунтириш олиб бориш лозим. Иккинчидан, уй қамоғи ижросини назорат қилиш борасида самарали воситалар жумласига камералар, электрон воситалар, кузатув камералардан фойдаланиш, уларни давлат ҳиссобоидан ўрнатиш. Уларни соз ҳолда ишлаши юзасидан процессуал қонунчиликда шаҳсга аниқ мажбуриятлар юклаш зарур. Учунчидан, уй қамоғини назорат қилишда миллий давлатчилик тузилмаларидан хусусан маҳалла фуқоролари йиғинлари хизматларидан фойдаланиш, бу борада улар билан ҳуқуни муҳофаза қилувчи органлар ҳамкорлигини йўлга қўйиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов.И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни яда чуқурлаштириш ва фуқоролик жамиятини ривожлантириш концепсияси. 2010 й 12 ноябрь
2. Ўзбекистон Республикасининг "Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида"ги Қонунини 2001 йил 29 август, 258-П-сон
3. Александрович С.В. Россия Федерацияси жиноя процессида эҳтиёт чораси сифатида уй қамоғи.2009 йил, Б 46.
4. Коментарий к уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. В.И.Радченко.2006 й.б-240
5. Быков В.М. Лисков Д.А. Домашний арест как новая мера пресечения по УПК РФ.2004 й. Б-13.
6. Овчинников Ю.Г. Особенности избрания и применения меры пресечения в вида домашнего ареста.2004 й. Б-28.

7. Овчинников Ю.Г. Первые шаги домашнего ареста как меры пресечения. 2005 й. Б-42.
8. И.Л.Турнов ва Л.К.Турнов мери пресечения в уголовном процессе. СПб 2003 й. Б-159.
9. Тўлаганова Г.З.Уй камогини эҳтиёт ва жазо чоралари сифатида кўллаш бўйича хориж тажрибаси, ТДЮУ, Тошкент-2015Й., 11-бет.
10. Қаранг. Уголовно- процессуальный кодекс Республики Беларусь.
11. Тўлаганова Г.З.Уй камогини эҳтиёт ва жазо чоралари сифатида кўллаш бўйича хориж тажрибаси, ТДЮУ, Тошкент-2015Й., 16-бет.

LEGAL REGULATION OF THE USE OF ELECTRONIC DOCUMENTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Boymuratov Khasan Azamat ogli
Master in the Customs Institute
of the State Customs Committee
E-mail: hasanboymuratov@gmail.com
+99894 334 11 22

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-118

Annotation: This article discusses how to use electronic documents and electronic evidence in criminal proceedings. Conclusions and suggestions for using evidence electronically are also provided.

Keywords: Criminal procedure, electronic data, electronic evidence, evidence, law, information, technology.

The role and importance of modern information and communication technologies in the fight against crime and the conduct of investigations and inquiries into pretrial investigations into the crime are invaluable. One of the most important legal reforms being implemented by the state is the improvement of criminal procedure legislation taking into account the trends of the world community's rapid development, reliable protection of citizens' rights and freedoms, public and state interests, peace and security.

President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev 2020 In his address to the Parliament on January 24, he said: "Our goal is to make Uzbekistan a developed country, which we can achieve only through intensive reforms, education and innovation.

As the wise men of the East say, "The greatest riches are intelligence and knowledge, the greatest legacy is good education, and the greatest poverty is ignorance!"

We need digital knowledge and modern information technology to make progress. This will allow us to follow the shortest path of advancement. After all, information technologies are being penetrated in all areas of the world today.

Despite the fact that our country rose by 8 positions in the International Information and Communication Technology Index in 2019, we are still far behind. Most ministries and agencies, businesses are far from digital technologies.

Of course, we know very well that the formation of a digital economy requires the necessary infrastructure, a lot of resources and labor resources. However, no matter how hard it may be, when do we not begin today? It will be too late tomorrow. Therefore, an active transition to the digital economy is the future, It will be one of our top priorities for 5 years.

Digital technology not only improves the quality of products and services, but also reduces costs. At the same time, they are an effective tool in eradicating the corruption scandal, which is the most troubling thing that bothers me. We all need to understand this.

Public and public administration, as well as in the social sphere, can be widely implemented in digital technologies, increasing efficiency and, in a word, dramatically improving people's lives[1].

It is well-known that wide use of modern information and resources in electronic form through the wide introduction of modern information and communication technologies in every area of society is established.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 14, 2018 "On measures to radically improve the criminal and criminal procedure legislation".

The resolution approved the Concept of Improvement of Criminal and Criminal Procedure Legislation in order to ensure full implementation of the principle of "priority of the law - punishment is inevitable".

Of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan

Article 81 shall be considered as evidence in a criminal case, any fact which may be established by the inquiry officer, investigator or court to determine whether a socially dangerous act occurred, the innocence of the person who committed the act, and other circumstances relevant for the proper resolution of the case and this information is determined by the testimony of a witness, victim, suspect, accused, defendant, expert opinion, physical evidence, audio recordings, video recordings, film and photographs, records of investigative and judicial acts and other documents.[2].

However, the criminal procedure law does not contain procedural rules for the recognition of "electronic data" as evidence.

It is well known that evidence is important at the stage of evidence consisting of collecting, verifying and evaluating evidence to determine the facts relevant to a legal, reasonable and equitable resolution of a criminal case. [3].

In accordance with criminal procedure law, one of the most important stages of criminal proceedings is the stage of pre-trial investigation, which is conducted prior to the initiation of a criminal case, and the importance of the criminal case carried out by the investigator and prosecutor in strict compliance with criminal procedural legislation. collecting, verifying, recording and evaluating factual data available.

Interrogation of the suspect, accused, defendant, witness, victim, expert, one of the preliminary investigative actions; confrontation; presentation for identification; verification of testimony at the crime scene; withdrawal; search; browse; to testify; exhumation of a corpse; conduct experiments; sampling for expert research; appointment of examination and inspection; to accept provided objects and documents; evidence from investigative actions, such as hearing conversations over phones and other communication devices.

Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan on mandatory compliance by the bodies of preliminary investigation with the norms of criminal procedure law in each criminal proceeding the requirements set out in Article 11, It is also important to adhere strictly to the collection, verification and evaluation of evidence, and any deviation from a clear and consistent enforcement of the law will result in the admission of irrelevant evidence, whatever the reason.

2012 Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan December 13, "On Some Issues of Application of Criminal Legislation on Physical Evidence" Paragraph 2 of the Decision No.17 identifies material facts or signs that may serve as a basis for determining the facts of a criminal case and that the subject is a weapon, the subject of a criminal act, as a physical evidence. It is established that the property, money and other valuables obtained through criminal proceeds after the commission of a criminal act are recognized. [4].

Paragraph 9 of this Decision states that "information storage devices" (telephone sets, memory cards), which will be destroyed after copying the information not prohibited by law, shall be destroyed upon transfer to such owner or their representative.

The availability of electronic data storage facilities (computers, telephones, memory cards, and other electronic and electronic means) that are relevant to the case in scientific sources can be stated as physical evidence and "electronic data" as "electronic (digital) evidence";

According to information and technology approaches, "electronic data" means the understanding of electronic applications on computers, telephones, memory cards and other electronic devices, electronic mails and documents, audio and video files, Internet and social networks, and other electronic applications. [5].

It has also been shown that electronic evidence can be understood only as an object that exists in the electronic region and has the content of information [6].

Electronic documents are allowed in criminal proceedings, as is often the case with other documents, because they are outside the scope of the criminal procedure through investigations and other procedural actions during the normal course of business. Other participants in the case have the right to collect and present evidence. Electronic documents can be used from the initiation of a criminal case to appealing court decisions and used as evidence at all stages of criminal proceedings. [7].

As for the "electronic data" and their classification and the role of this type of information in the criminal justice system, the information technology literature is as follows.

In particular, it is possible to state that although national legislation and theory have provided guidelines concerning the concept and definition of electronic document, the theory or rules regarding the concept of "electronic information" have not been provided.

However, in the foreign literature, the concept of "electronic data" is as follows: electronic data is an image of the present state of the computer, in which it is written, created, and presented in a formally and specifically formulated artificial language. However, the concept of "electronic data" is more accurate than the concept of "information (information)", all of which are abstract models of information exchange. [8].

Currently, according to industry legislation, the concept of "electronic information" is used in close proximity to the notions of "electronic document", "electronic digital signature", "electronic message", "electronic data carrier".

It is important to understand "electronic data" as computer, mobile phone, memory cards and other electronic software, electronic mail and documents, audio and video files, internet and social networks, and other electronic applications, as information and technology approaches. accordingly.

However, the criminal procedure law does not contain procedural rules for the recognition of "electronic data" as evidence.

As for the "electronic evidence", referring to industry-specific sources, the software may be automated, stored and stored on electronic or technical devices or other types of electronic data, depending on the nature of the software, as a set of digital signs or signals. important electronic data can be considered as electronic evidence [9].

In conclusion, summarizing the above, we can state the following:

- to define the procedural legal definition of the concept of "electronic evidence" in criminal procedural legislation as a type of evidence;
- development of procedural rules that determine the procedure for collecting,

verifying and integrating "electronic evidence" in the criminal phase of the criminal procedure;

- it is advisable to introduce an "electronic record" that is compiled by an electronic digital signature on investigative actions carried out by an investigating officer, investigator, prosecutor and judge collecting "electronic evidence" in the criminal case prior to the investigation.

List of references:

1. Statement by the President of the Republic of Uzbekistan Sh.Mirziyoev to the Oliy Majlis on January 24, 2020
2. Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan // National Database of Legislation. www.lex.uz
3. AA Khujanazarov. The article "General principles of using electronic data in criminal-procedural proof". Journal of Legal Studies. <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2019-7-3>
4. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated August 24, 2018 "On Some Issues of Application of Criminal Procedure Law on the Admissibility of Evidence" // National Database of Legislation. www.lex.uz
5. AA Khujanazarov. Article "Use of electronic data in preliminary investigation" Journal of Legal Studies. <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2019-8-10>
6. Kukarnikova T.E. Electronic documentation in criminal procedure and forensic science: autoref. Voronezh: Voronezh. Stat. un-t, 2003, p 67-70.
7. Polyakova TA, Tuskaya O. V., Filatova L. V. "Problems of introduction of electronic document management in the legal process and creation of legal conditions for the use of electronic documents as evidence" // Problems of legal information: scientific and practical. journal 2007. No. 1. page 58.
8. Kuznetsov P.U. General information Flower. -M.: Search. "Prospect", 2014 г. - S.20. (Kuznetsov PU Fundamentals of Information Law. Textbook. -M.: Publishing House. Prospect, 2014 - p.20)
9. Kukarnikova T.E. Electronic documentation in criminal procedure and criminalistics.

ЖИНОЯТ ҚОНУНИ НОРМАЛАРИНИ ЯРАТИШДА ҚОНУНИЙЛИК ПРИНЦИПИ

Курбанбаев Алшамыс
Қорақалпоқ давлат университети талабаси
+99893 488 06 97

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-119

Аннотация. Ушбу тезисда қонунийлик принципининг жиноят-ҳуқуқий тармоғида қонун йўли билан белгиланиши масалалари сўз этилади.

Калит сўзлар. қонунийлик принципи, жиноят кодекси, жиноят-ҳуқуқий норма, ҳуқуқ ижодкорлиги.

Жиноят қонунчилигининг ривожланиши жиноят ҳуқуқи назарияси ва қонунни қўлловчи олдига "ижобий ҳуқуқ"да юз берган ўзгаришлар билан боғлиқ масалаларни қўйиш билан бир вақтда, бир қарашда шак-шубҳасиз қоидалар мавжуд бўлиб туюлган соҳаларда ҳам муаммоларни юзага келтирмоқда.

Ҳозирги ижтимоий шароитларда қонунийлик принципи жиноят ҳуқуқи учун ҳам, жиноят-ҳуқуқий норма ижодкорлиги учун ҳам катта аҳамият касб этади. Авваламбор қонунийлик, жиноят ҳуқуқининг бошқа принциплари билан бир қаторда, ЎЗР ЖК Умумий ва Махсус қисми нормаларини муайянлаштириш ва конкретлаштиришни ҳамда уларнинг барқарорлигини таъминлаш имкониятини беради. В.Н.Кудрявцев ва С.Г.Келина фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, инсонпарварлик, қонунийлик, ҳар кимнинг жамият олдида жавобгарлиги принципларига ижтимоий адолатнинг ажралмас элементлари сифатида қарайдилар [1]. Д.В.Кияйкин фикрига кўра, айнан жиноят-ҳуқуқий принциплар ҳукм - уни ифодалаш - амалга ошириш - ҳуқуқий фаолият натижасининг ўзаро нисбати масалалари бўйича ўзига хос боғловчи бўгин, императив воситачи бўлиб хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан Т.Гоббснинг қуйидаги фикри ҳам диққатга сазовор: давлатда яхши иш ва нуқсонларни ўлчаш учун умумий мезон мавжуд - бу ҳар бир давлатнинг қонунларидир [2]. Бунда "ҳуқуқни давлат яратади ва у ҳуқуқ билан боғлиқ бўлиши лозим" [3], деган фикр аниқлик киритишни талаб этади: бизнинг назаримизда, давлат ҳуқуқни муайян кўринишда мустаҳкамлайди, холос. Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, принциплар ҳам қонун чиқарувчи томонидан яратилиши мумкин эмас, улар мазкур субъектлар томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда у ёки бу даражада ифодаланади.

Ҳозирги вақтгача нашр этилган юридик адабиётларда ҳуқуқ ижодкорлиги масалалари бўйича кўп сонли ахборот жамланган. Масалан, ҳуқуқ ижодкорлиги "давлат функцияларини амалга оширишнинг ҳуқуқий нормаларни белгилаш, ўзгартириш ёки бекор қилишдан иборат шакли" ёки "ҳуқуқий нормаларни яратиш, ўзгартириш ва бекор қилиш борасидаги давлат фаолиятининг жамиятнинг объектив ижтимоий эҳтиёжлари ва манфаатларини билишга асосланган алоҳида шакли" [4] сифатида тавсифланади. Бугунги кунда ҳуқуқ ижодкорлиги ҳуқуқий нормани

яратиш жараёнини тўлиқ, яъни ҳуқуқий тартибга солишга эҳтиёж аниқланиши муносабати билан ҳуқуқий норма ғояси пайдо бўлган пайдан бошлаб уни қабул қилиш ва амалга киритишга қадар қамраб олади [5], деган нуқтаи назар ҳам анча кенг тарқалган.

Бунда ҳуқуқ ижодкорлиги фаолияти муайян принципларга асосланади. Ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятининг принципларига қуйидагилар киритилади: демократизм; ҳуқуқ ижодкорлигининг ошкоралиги; профессионализм; қонунийлик; илмийлик; қонунни қўллаш амалиёти билан боғлиқлик [6]. Бунда қонунийлик асосий принциплардан бири ҳисобланади. Мазкур принцип замирида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш, қабул қилиш ва эълон қилиш борасидаги ҳуқуқ ижодкорлиги иши тўлалигича қонун, энг аввало ЎЗР Конституцияси доирасида амалга оширилиши лозим, деган қоида ётади. Бунда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни муҳокама қилиш тартиб-таомилларига ва уларни эълон қилиш тартибига қатъий риоя этиш талаб қилинади. Ҳуқуқ ижодкорлигининг қонунийлиги юридик техника қоидаларига қатъий риоя этишни, энг аввало ҳуқуқий ҳужжатлар субординациясини таъминлашни ҳам назарда тутати. Бундан ташқари, ҳуқуқий ҳужжатлар мазмуни "ғайриҳуқуқий" бўлиши мумкин эмас, у ҳуқуқий давлат идеалларига, демократизм ва инсонпарварлик ғояларига, халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этган қоидаларига мувофиқ келиши лозим [7].

Қонунийлик принципи мазмунининг ЎЗР ЖКда таклиф қилинган махсус таърифи жиноят қонунининг бошқа нормалари қонуний амалга оширилишига қўмаклашиш билан бир вақтда, ҳуқуқ ижодкорлигига таъсир кўрсатиши лозим. Бизнинг назаримизда, қонун чиқарувчи қонунийлик принципининг мазмунини таърифлаши лозим эмас, у фақат мазкур принципни қонун доирасида қайд этиши, бунда жиноят ҳуқуқи вазифаларини тўлақонли амалга ошириш учун зарур бўлган талабларни акс эттириши, принцип тўғри амалга оширилишини таъминлаши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. - М., 1988. - 17-б.
2. Гоббс Т. Левиафан. Мир философии: Книга для чтения. Ч. 2. Человек. Общество. Культура. - М., 1991. - 175-б
3. Кудрявцев В.Н. О правоприменении и законности // Гос-во и право. 1994. №3. - 37-б.
4. Пиголкин А.С. Процессуальные формы правотворчества / Под ред. Недбайло П.Е., Горшнева В.М. - М., 1976. - 56-б.
5. Ковачев Д.А. Механизм правотворчества в соц. государстве. - М., 1977. - 17-б.
6. Лукич Р. Методология права. - М., 1981. - 215-б.; Поленина С.В. Законотворчество в Российской Федерации. - М., 1996. - 81-б.
7. Юридическая энциклопедия / Под ред. Тихомирова М.Ю. - М., 2000. - 347-б.

ОДАМ САВДОСИ - АСР БАЛОСИ!

Мамиралиев Атабек
Давлат божхона қўмиасининг
Божхона институти курсанти
Телефон: +998 99 008 7921
mamiraliyev94@bk.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-120

Аннотация: Мақолада бугунги кунда одам савдоси ва унинг жамият ҳаётидаги хавфи, глобал муаммо сифатида баҳоланаётганлиги, мамлакатимизда одам савдосига қарши кураш борасида қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, уларнинг ижроси ва одам савдосига қарши кураш соҳасида амалга оширилаётган тадбирлар ҳақида баён қилинган.

Калит сўзлар: одам савдосига қарши курашиш, реабилитация, эксплуатация, трансмиллий, трансплантация,

Мамлакатимиз истиқлолга эришганидан сўнг, фуқароларимизнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларига ҳамда давлат томонидан уларнинг муҳофаза қилиниши соҳасида жумладан, фуқароларнинг сиёсий, фуқаролик, меҳнат ва ижтимоий муносабатлардаги ҳуқуқларини таъминлаш борасида жуда катта ислоҳотлар амалга оширилди. Шу боис юртимизнинг илк мустақиллик йилларидан сўнг Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий-демократик давлат сифатида жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўринни эгаллади. Юртимизда амалга оширилаётган сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий ислоҳотларга қарамасдан, бугунги кунда жамиятимизда "одам савдоси" каби мудҳиш жиноят содир этиш ҳоллари учраб турибди. Бундай оғриқли муаммо нафақат мамлакатимизда балки жаҳондаги глобал муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Масалан, БМТ ва бошқа халқаро ташкилотларнинг маълумотига кўра, жаҳонда ҳар йили тахминан 3 миллиондан ортиқ киши одам савдосининг қурбонига айланмоқда. Йилига 600 мингдан 800 минггача аёллар ва болалар турли алдов йўллари билан чет элларга олиб кетилиб, эксплуатация қилиш мақсадида сотиб юборилмоқда, шунингдек жинсий гуруҳлар учун одам савдоси жуда катта даромад келтирадиган манба бўлиб, у гиёҳвандлик моддалари ва қурол савдосидан кейин учинчи ўринни эгалламоқда.

Одам савдосига қарши кураш борасида Ўзбекистон 60 дан ортиқ халқаро ҳужжатга қўшилиб, хорижий давлатлар билан уюшган жиноятчилик, шу жумладан одам савдосига қарши курашга қаратилган 29 та шартнома ва келишувларни имзолади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси халқаро даражада давлатларнинг одам савдосига қарши кураш бўйича аниқ мажбуриятларни белгилаб берувчи БМТнинг 1950 йилда қабул қилинган "Одам савдосига ва учинчи шахслар томонидан танфурушликдан фойдаланилишига қарши кураш тўғрисидаги"ги

Конвенцияга қўшилди ҳамда БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенциясини тўлдирувчи "Одам савдосининг, айниқса аёллар ва болалар савдосини олдини олиш ҳамда унга чек қўйиш ва унинг учун жазолаш ҳақида"ги протоколни ратификация қилди. Шу билан бирга мамлакатимизда 2008 йил 17 апрелдаги "Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида"ги қонуни, 2008 йил 16 сентябрдаги "Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида" ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодексига ўзгартиш ва қўшимча киритиш ҳақида" ги қонун, 2019 йил 30 июлдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ги ПФ-5775 сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Одам савдоси жабрдийдаларига ёрдам бериш бўйича республика реабилитация марказини ташкил этиш тўғрисида"ги 240-сонли Қарори ва бошқа бир қатор ҳужжатлар қабул қилинди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ги Фармонига асосан одам савдосига қарши курашиш бўйича Республика идоралараро комиссияси Одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш миллий комиссияси этиб қайта ташкил қилинди. Ушбу комиссия фаолиятида одам савдосига қарши курашишга қаратилган тадбирлар, жумладан, одам савдоси жабрдийдаларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий реабилитацияси ва ҳимоясини таъминлаш ишлари олиб борилмоқда. Мазкур тадбирларда жабрланганларни ижтимоий реабилитация қилиш, уларни нормал турмуш тарзига қайтариш мақсадида қуйидагилар ишлар амалга оширилаяпти, хусусан, жабрланган фуқароларга юридик ёрдам кўрсатиш, психологик, тиббий ва касбий реабилитация қилиш, уларнинг ишга жойлаштириш, бандлигини таъминлаш, вақтинчалик турар жой бериш ва ҳоказо. Жабрланганларни ижтимоий реабилитация қилиш Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети маблағлари ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан амалга оширилади. Масалан, Ҳукумат томонидан Тошкент шаҳрида жойлашган одам савдосидан жабрланган эркаклар, аёллар ва болаларни реабилитация қилиш маркази фаолияти учун тахминан 666 миллион сўм (80 140 АҚШ доллари) миқдорда маблағ ажратилди, бу эса 2017 йилдаги 540 миллион сўм (тахминан 64 980 АҚШ доллари) маблағга нисбатан кўпроқни ташкил этади. Ҳукумат бу марказ орқали 2016 йилда 460 жабрланувчига ёрдам кўрсатган бўлса, 2018 йилда фақат 195 нафар жабрланувчига ёрдам берган.

Бугунги кунда мазкур комиссия томонидан жойларда комиссия ташкил қилинганидан буён, одам савдоси яъни, жинсий эксплуатация, меҳнат эксплуатацияси, трансплантация ва чақалоқ савдосининг олдини олиш борасида тарғибот тадбирлари ўтказилмоқда. Тарғибот тадбирлари асосан давра суҳбатлари, конференция, семинарлар, оммавий ахборот воситаларида чиқишлар қилиш орқали ташкил қилиниб, аҳоли орасида кенг тушунтириш ишлари олиб борилмоқда. Шу билан бирга бугунги кунда одам савдосининг келиб чиқишида асосий омиллардан бири бўлган миграция масалаларида ҳам бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 12 ноябрдаги "Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет эллардаги меҳнат фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари

тўғрисида"ги Қарори билан тасдиқланган "Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет эллардаги меҳнат фаолияти тартиби тўғрисида"ги Низомга асосан фуқаролар Ташқи меҳнат миграцияси масалалари агентлиги ва Фуқароларни чет элларда ишга жойлаштириш бўйича минтақавий бюроларнинг кўмагида ҳорижий мамлакатларда қонуний иш ўрнига эга бўлмоқдалар. Уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлар тўлиқ муҳофазага олинмоқда.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки Буюк маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлонийнинг "тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир" деган чуқур маъноли сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб аҳамият касб этиб келмоқда. Одам савдоси бугунги асрнинг глобал муаммосига айланган бир даврда унга қарши курашни аввало оила ва таълим-тарбиядан бошлаш керак. Чунки ҳар бир ўсиб келаётган ёш авлоднинг жамиятда ўз ўрнини топиши, етук мутахассис ва касбли бўлишида оила ва таълим-тарбиянинг ўрни муҳим. Шу билан бирга маҳалла, мактаб, олий ўқув юртлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, ички ишлар, прокуратура ва бошқа масъул ташкилотлар фаолиятида ўзаро ҳамкорлик ишлари тизимли равишда олиб борилса, одам савдоси каби иллатни жамиятимизда йўқолишига эришамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. 1950 йилда қабул қилинган "Одам савдосига ва учинчи шахслар томонидан танфурушлиқдан фойдаланилишига қарши кураш тўғрисидаги"ги Конвенция.
2. 2008 йил 17 апрелдаги "Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонуни.
3. Муҳтарам Биринчи Президентимиз И.А.Каримов "Юксак маънавият - енгилмас куч" асарлари.
4. gk-uzbekistan.de/uz/2017/08/03/
5. uza.uz/oz/society/

КИЧИК БИЗНЕС ТАДБИРКОРЛАРИГА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИ ҚўЛЛАШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ТИЗИМИДАН Фойдаланиш Афзалликлари

Туропов Сардоржон Изатулла ўғли
Тошкент давлат юридик университети
Ҳуқуқ ва бизнес факультети
магистратура босқичи талабаси
Телефон: (90) 7881202
E-mail: s.turovov_96_96@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-121

Аннотация: Кичик бизнес тадбиркорлари ривожланиши учун амалга ошириладиган ислохотлардан солиқ имтиёзларини кенгайтириш ҳақида сўз юритилади. Шунингдек, тадбиркорлик субъектларининг ташаббусларини қўллаб-қувватлашнинг фаол сиёсати амалга оширилиши, уларга янги имкониятлар берилиши назарда тутилади. Халқаро амалиётда кичик бизнес субъектларини солиққа тортишнинг афзалликлари ва улардан фойдаланишнинг ўзига ҳос томонлари ҳақида таништириб ўтилади.

Калит сўзлар: кичик бизнес, чет эл солиқ қонунчилиги, хўжалик субъектлари, солиқ имтиёзлари, хорижий тажриба.

Ҳозир вақтда давлат ривожланиши учун асосан тадбиркорликни ривожлантиришга алоҳида урғу берилмоқда. Шу сабабли уларга кўплаб шароитлар яратиб борилмоқда. Аммо, асосий яни хўжалик субъектлари учун муҳим ҳисобланадиган солиқ тизими имтиёзларига кўпроқ эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз. Шу сабабли ҳам, президентимиз Шавкат Мирзиёев солиқ борасида жорий йилда янги имтиёзлар тўғрисидаги фармонни имзолаганидан кейин қишлоқ жойларда якка тартибдаги тадбиркорлар беш йил давомида солиқлардан озод этилди. Ўзбек фермерлари томонидан иссиқхоналар ташкил етиш, уруғ, кўчат, чорва ва парранда сотиб олиш, қишлоқ хўжалиги техникаси ва воситалари, суғориш қурилмалари хусусий шўба ва деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқаришни ривожлантирилди.

Бундан ташқари, президентимиз ташаббуси билан Ўзбекистондаги барча якка тартибдаги тадбиркорлар иш билан банд бўлган ҳар бир ходим учун тўланадиган қатъий белгиланган солиқни тўлашдан озод этилди. Оилавий тадбиркорлик субъектларига ҳам имтиёзлар берилмоқда. Энди улар билан меҳнат шартномаси тузиш билан юридик шахс ташкил этмаган ҳолда учтагача доимий ходимни ишга олиш ва оилавий бизнес иштирокчилари сифатида иш ёшига етган барча яқин қариндошларини жалб этиш ҳуқуқига эга бўлиши мумкин.

Шунинг билан бирга, эндиликда солиқ соҳасидаги имтиёзларда хориж

тажрибасини ҳам амалга ошириш лозим. Ривожланган кичик бизнесга эга мамлакатларда тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлашнинг фаол сиёсати амалга оширилиб, тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмлари яратилган ва ўз ўрнида самарали бормоқда. Чет эл тажрибасини билиш хатоларни такрорламаслик учун эмас, балки асрлар давомида орттирилган тажрибадан фойдаланиш бу ватанимизда тараққий этиб бораётган бозор ўзгаришлари жараёнини тезлаштириш учун зарурдир. Ривожланган мамлакатларнинг солиқ қонунчилиги кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солишнинг махсус субъектлари сифатида таснифлайди. Кичик бизнесни солиққа тортишнинг ўзига хос хусусиятлари унинг ижтимоий аҳамияти ва оммавий характерини белгилаб беради. Шу билан бирга, иқтисодий ривожланиш мақсадлари белгилаб берилиши ҳам давлат иқтисодиётини кўтаришга ёрдам беради.

Кичик бизнес субъектларини солиққа тортишда муҳим нуқта бу миқдорий ва сифат мезонлари ҳисобланади. Ходимлар сони, айланмаси, активлар ва фойда миқдорий мезонлари бор. Барча мамлакатларда миқдорий мезон корхонада банд бўлган ходимлар сони ҳисобланади. Бошқа параметрлар одатда турли мамлакатларда ва ўзаро фарқланади. Масалан, корхоналарни ривожланган мамлакатларда кичик деб таснифлаш мезонларини кўриб чиқсак Европада, корхоналар кичик деб таснифланган имконини берувчи параметрлари бор: иш ходимлари сони, айланмаси камида 40 миллион евро, ёки активлар қиймати камида 27 миллион евро, шунингдек, кичик корхоналар иқтисодий мустақилдирлар.

Швецияда корхонани кичик тадбиркорлик сифатида баҳолашнинг асосий параметри 200 кишидан кам бўлган ходимлар сони билан ҳисобланади. Бундан ташқари, кичик бизнес субъектлари: ўсиш босқичи, географик ва саноатга мансублиги, мулкдорлар ва менежерларнинг хусусиятлари, корхонага хос муаммолар турлари бўйича ҳам таснифланади. Францияда асосий мезонлар компаниядаги ходимлар сони, фонд капиталининг ҳажми ва йиллик товар айланмаси ҳажмига боғлиқ. Ақшда кичик бизнес субъектлари: фаолият турига кўра ходимлар сони 100, 500, 750, 1000 ва 1500 кишигача. Бундай параметрлар кичик тадбиркорларга солиқ тўлашда катта имтиёзлар бериб боради ва ўз навбатида тадбиркорларни ривожлантиришга олиб келади.

Кўпчилик мамлакатларнинг солиқ қонунчилигида "кичик бизнес" ни белгилашда сифат хусусиятлари билан тўлдириладиган миқдорий кўрсаткичлардан фойдаланади. Айрим давлатлар корхоналарни кичик субъектлар сифатида таснифлаш мезонларидан ташқари, ушбу категорияга имтиёзли деб мурожаат қиладилар. Халқаро амалиётда кичик бизнес субъектларини солиққа тортишнинг икки асосий усули мавжуд: 1) даромад солиғи учун солиқ имтиёзлари, баъзан ҚҚС учун; 2) махсус солиқ режимларини қўллаш орқали ҳам амалга оширилади. Ривожланган мамлакатларда бевосита ва билвосита даромад солиғи бўйича имтиёзлар кўп қўлланилади.

Кичик бизнесни солиққа тортишнинг хорижий тажрибаси таҳлили шуни кўрсатдики, ривожланган мамлакатларда кичик бизнес давлатнинг алоҳида субъекти ҳисобланади. Шу сабабли, эндиликда хўжалик субъектлари бўлмиш тадбиркорларга солиқ қонунчилигини енгилаштирган ҳолда уларга имтиёзлар тақдим этиш лозим. Бу билан юртимиз нафақат иқтисодий жихатдан ривожланиб боради балки, чет эл инвестицияси учун ҳам қулай шароит яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Sh.M. Mirzyoyev " Tax conception, 20.12.2018
2. Ш.М. Мирзиёев " Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси " 07.02.2017
3. Н.Р. Кузиева, У. Хакимов, Ф. Сахатов " Ўзбекистон иқтисодиётини тартибга солишда солиқ имтиёзлари таъсирининг таҳлили" №3. 03.06.2018
4. Леликова Н.А., Конвисарова Е.В. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА // Успехи современного естествознания. - 2014. - № 12-2

ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТНИ БАРТАРАФ ЭТИШ БОРАСИДАГИ ДАВЛАТ СИЁСАТИ

Сарбон Сардорovich Уралов
Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси
Академияси магистратура
тингловчиси

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-122

Аннотация: мақолада яширин иқтисодиётнинг вужудга келиш сабаблари, унинг ҳуқуқий оқибатлари ҳамда уни бартараф этишнинг долзарб муаммолари ёритилган

Калит сўзлар: хуфёна иқтисодиёт; норасмий иқтисодиёт; яширин иқтисодиёт концепцияси, иқтисодий жиноятлар, криптовалюталар.

"Коррупцияга қарши курашиш" дейилганда, том маънода ҳуқуқий жиҳатдан олиб бориладиган чора-тадбирларни назарда тутамиз. Лекин коррупцияга қарши курашишда нафақат ҳуқуқий жиҳатдан, балки иқтисодий жиҳатдан ҳам ёндашиш лозим. Ушбу мақолада коррупцияга қарши курашишда ҳам ҳуқуқий, ҳам иқтисодий жабҳаларни уйғунлаштирган ҳолда яширин иқтисодиётни бартараф этиш чораларини кўриб чиқамиз.

Хуфёна ва норасмий иқтисодиёт - иқтисодиётнинг ҳуқуқий ва реал секторлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, унинг ажралмас қисми ҳисобланади. Ўз фаолиятида давлатнинг хўжалик юритувчи субъекти сифатида иқтисодий муносабатларга киришмаган ҳолда, давлат хизматларидан, унинг моддий ва ижтимоий омилларидан, меҳнат ва бошқа ресурсларидан фойдаланади. Бу эса давлат иқтисодиётини тақчиликка, бюджет параметрларини бузилишига сабаб бўлади.

Яширин иқтисодиёт - анъанавий статистик усуллар билан қайд қилиб бўлмайдиган иқтисодий фаолият. Хусусан, бошқа бир фикрга кўра, яширин иқтисодиёт - бу расмий статистика томонидан ҳисобга олинмайдиган ва жамият томонидан назорат қилинмайдиган моддий товарларни ишлаб чиқариш, истеъмол қилиш, алмашиш ва тарқатишни англатади. Учинчи нуқтаи назар шундан иборатки, "яширин иқтисодиёт" бу одамда турли иллатларни кўзгатадиган эҳтиёжларни шакллантириш ёки қондиришга қаратилган турли хил фаолиятдир[1].

Юқоридаги таърифларнинг ҳар бири ўз-ўзидан тўғри. Яширин иқтисодиётнинг ижтимоий-иқтисодий оқибатларини ҳисобга оладиган бўлсак, улар ижобийдан кўра салбий эканлигини кўришимиз мумкин. Бироқ, расмий статистикада акс эттирилмаган ёки умуман ҳужжатлаштирилмаган кўплаб иқтисодий фаолият турлари мавжуд. Ушбу ҳодисалар бошқача номланади: "ер ости иқтисодиёти", "норасмий иқтисодиёт", "иккинчи иқтисодиёт", "яширин иқтисодиёт" ва ҳоказо. Ушбу номларнинг "яширин иқтисодиёт" деб номланган тури рус адабиётларида кенг қабул қилинганлиги туафайли омма орасида ҳам

шундай ном билан "машхур" бўлиб қолмоқда[2].

Юридик адабиётларда яширин иқтисодиёт субъектларининг учта гуруҳи шартли равишда ажратилган:

"Оқ ёқали" яширин иқтисодиёт - иқтисодчиларнинг иш жойларида яширин ва таъқиқланган иқтисодий фаолият билан шугулланишлари тушунилади[3]. бу қонун томонидан таъқиқланган бўлишига қарамай, қонундаги "оқ доғлар", ҳуқуқий негизизм ҳамда иқтисодий манёврларнинг турличалиги туфайли юзага келмоқда. Бундан мақсад яратилган миллий даромадларни яширин равишда қайта тақсимлашдан иборатдир. Асосан бундай ишларни юқори мартабали ходимлар ("оқ бўйли ишчилар") "ҳурматли одамлар" олиб боришади, шунинг учун бундай яширин иқтисодиёти "оқ ёқалилар" деб ҳам аталади. Масалан, "Оқ ёқалилар" жинояти, савдо-сотиққа зарар етказиш (рақобатни чеклаш назарда тутилмоқда), сугурга ва валюта қоидаларини бузиш, мансабдор шахслар томонидан порахўрлик, солиқ хизматларидан даромадни яшириш, пулни ўғирлаш, почта операцияларида фирибгарлик ва почта алоқаларини бузиш, каби жиноятларни киритишимиз мумкин.

"Кулранг иқтисодиёт" (норасмий иқтисодиёт деб ҳам аталади) яширин иқтисодиёт қонун томонидан рухсат берилган, аммо рўйхатдан ўтмаган иқтисодий фаолият (асосан кичик бизнес вакиллари орасида шаклланади) оддий товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва сотишда намоён бўлади. Бу яширин иқтисодиётнинг энг кенг тарқалган соҳаси бўлади. "Оқ" иқтисодиёт билан узвий боғлиқ бўлган ва унга паразитизацияланган "иккинчи" иқтисодиётдан фарқли ўлароқ, "кулранг" кўпроқ автоном ишлайди. Яъни бундай фаолият тури тор доира вакиллари орасида шаклланади, даромадлар тор доирада тақсимланади, товарлар реализацияси ҳам тор даражада вакиллари орқали амалга оширилади. Шу сабабли бундай сектор давлат ижтимоий-иқтисодий муносабатлари билан алоқага киришмайди.

"Қора иқтисодиёт" (уюшган жиноий иқтисодиёт) - бу таъқиқланган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ бўлган иқтисодий фаолиятдир. Гиёҳванд моддалар контрабандаси ва рекет каби жамиятни йўқ қиладиган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқаришни мисол қилишимиз мумкин[4].

Ер юзидаги яширин иқтисодий айланма 90-йилларнинг сўнгида 8 трлн. долларга ёки жаҳон ялпи маҳсулотининг 27,5% га тенг бўлган[5]. Бироқ яширин иқтисодиёт миқёси турли мамлакатларда турлича ҳисобда фарқланади. Яширин иқтисодиёт энг ривожланган мамлакатларга Лотин Америкаси ва Африка мамлакатлари киради. Масалан, 1998 йил Миср ва Нигерияда ялпи ички маҳсулотнинг 70% га тенг бўлди. Яширин иқтисодиёт ҳиссаси энг кам бўлган мамлакат Осиёда Япония (1-2%), Фарбий Европада Швейцария ҳисобланади. МДҲ мамлакатларида Яширин иқтисодиёт даражаси ўртача ҳисобда. Дунёнинг ривожланган мамлакатларида, масалан, Италияда Яширин иқтисодиётнинг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси тегишлича 11,4% ни ташкил этди (1998 йил маълумотлари)[6].

АССА тадқиқотларига кўра, 2018 йилда норасмий иқтисодиёт ҳажми Россияда ЯИМнинг 39 фоизи, Озарбайжонда - 67 фоиз, Украинада -45,9 фоиз, Туркияда - 25,7 фоизни ташкил етади. Яширин сектор ҳажми Япония (10 фоиз) ва Хитойда (10,1 фоиз) нисбатан паст кўрсаткичларга ега[7].

Жаҳон банкининг маълумотларига кўра, яширин иқтисодиётнинг ўртача

дунё даражаси ялпи ички маҳсулотнинг 17,2 фоизини ташкил қилади, аммо бу кўрсаткич турли мамлакатларда фарқ қилади. Масалан, 2019 йилги энг паст кўрсаткич Швейцарияда: 8,6%, Хитойда - 12,9%, Россияда - 43,6%, энг юқори кўрсаткич - Боливияда - 66,4% эканлигини кўришимиз мумкин[8].

Келажакда иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган хавф ва таҳдидларни таҳлил қилган ҳолда, қўйидаги феноменларга диққат қаратишимиз даркор бўлади[9].

Биринчидан, жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ишлаб чиқариш омиллари, шу жумладан инсон капиталининг тўпланиши ва ривожланиши рақобатни юзага келтиради. Лекин яширин иқтисодиётнинг мавжудлиги бундай рақобатларни бозор иқтисодиёти шароитига кириши учун тўсиқ бўлиб хизмат қилади.

Иккинчидан, Ўзбекистонда тез ўсиб бораётган меҳнат ресурслари шароитида бандликни таъминлаш муаммоси янги ишлаб чиқариш тармоқларини ташкил қилиш учун қулай шарт-шароитларни яратишни талаб қилади. Шу билан бирга, асосий тармоқларнинг технологик базасининг орқада қолиши, хомашё экспорти, яширин иқтисодиётнинг юқори ҳажми, паст меҳнат унумдорлиги, юқори энергия ва ресурс зичлиги билан тавсифланган мамлакат иқтисодиётининг мавжуд таркибий деформацияси билан белгиланади.

Учинчидан, бозор иқтисодиёти фаолиятини таъминлашнинг самарали воситаларини жадал жорий этиш, жумладан хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва ер муносабатларини тартибга солишнинг самарали механизмларини жорий этиш, давлат органларининг самарадорлигини ошириш, коррупцияга барҳам бериш ва молия бозорининг ривожланишини таъминлаш.

Тўртинчидан, мамлакат иқтисодиёти инклюзивликнинг паст даражаси билан тавсифланади, бу инсон капиталининг паст сифати, ишлаб чиқарилган даромадларни тақсимлашдаги тенгсизлик, ижтимоий ҳимоя ва илмий-техник салоҳиятнинг пастлиги, табиий ресурсларнинг тақсимланиши ва камайиши билан тавсифланади.

Бешинчидан, саноатнинг кўпайиши, табиий хом ашёнинг янги конларини ўзлаштириш, ноқулай тенденциянинг намоён бўлишида ўз аксини топмоқда ва Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Яширин иқтисодиётининг ижтимоий-иқтисодий салбий оқибатлари қўйидагилардан иборат[10]:

- солиқлар, жарималар, йиғимлар тўламаслиги сабабли барча даражадаги бюджетлар даромад базаси пасаяди;

- жиноятчиликнинг ўсиши, давлат хизматлари тизимида, бошқарув органларида коррупция авж олади;

- инвестицияларни ривожлантириш муҳити соғлом бўлмай қолади (яширин иқтисодий фаолият субъектлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун капитал киритмайдилар);

- иқтисодиёт таркибидаги номуносибликларни яратади (яширин иқтисодиёт асосан ишлаб чиқариш соҳасида эмас, хизмат кўрсатиш соҳасида ва савдо-воситачилик соҳасида ривожланмоқда);

- нақд пулларни маълум бир тоифадаги шахслар қўлида тўпланиши инфляцияга салбий таъсир кўрсатмоқда;

- ижтимоий-иқтисодий бошқарув соҳасидаги инқироз (иқтисодиётнинг яширин секторига давлатнинг таъсири жуда чекланганлиги билан изоҳланади,

унга таъсир кўрсатиш чораларининг аксарияти самарасиз);

- озиқ-овқат саноатини яширин ишлаб чиқарилиши кўпинча белгиланган меъёрларни бузади.

Идоралар фаолиятининг молиявий натижаларини очиб берадиган, ички ҳамда ташқи аудит соҳасини текшириш йўли билан назорат самарадорлигини таъминлайдиган, шу жумладан ички назорат ва ички аудит хизмати ходимларининг ҳуқуқий мақоми ва ваколатини белгилайдиган, давлат бошқаруви тизими ривожланиши, прогнозлаш ва стратегик режалаштиришга оид хуфийна иқтисодиёт ва коррупцияга қарши чораларни ошкор этишни таъминлайдиган механизмларни жорий этишни назарда тутадиган "Давлат ички назорати ва ички аудити тўғрисида"ги ва "Давлат молиявий назорати тўғрисида"ги қонунни ишлаб чиқиш лозим бўлади.

Коррупцияга қарши курашиш соҳасида хуфийна ва норасмий иқтисодиётни баргараф этишда давлат сиёсатининг устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

- давлат хизматчиларини танлов асосида саралаб олиш, лавозимга тайинлаш ва юқори лавозимларга кўтаришнинг шаффоф тартибига асосланган давлат хизмати тизимини шакллантириш;

- давлат хизматчилари даромадларини декларация қилиш тизимини босқичма-босқич жорий;

- давлат органлари ва ташкилотларининг ҳисобдорлиги ва фаолиятининг шаффофлигини ошириш;

- фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари фаолиятининг чинакам эркинлигини таъминлаш;

- пул эмиссиясини қисиш орқали нақд бўлмаган пул айланиш механизмни йўлга қўйиш ва уни рағбатлантириш;

- идоравий коррупцияга қарши курашишнинг самарали дастурларини амалга ошириш, уларнинг ҳисобдорлиги ва фаолиятининг очиқлиги механизмларини жорий этиш, одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилиши ва манфаатлар тўқнашувининг олди олиншини таъминлаш бўйича амалий чора-тадбирларни бажариш орқали тегишли соҳада коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга имкон яратаётган сабаблар ва шарт-шароитларни йўқотиш давлат органлари ва ташкилотлари раҳбарларининг биринчи даражадаги муҳим вазифаси бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1) Буров В. Ю. Экономическая безопасность субъектов малого предпринимательства в условиях теневых экономических отношений // Безопасность бизнеса. 2012г.

2) Директива Европейских Сообществ (СЕС) от 10 июня 1991 г. о предотвращении использования финансовой системы для отмывания денег (91/308/ЕЕС)

3) Ашубеков Т. Борьба с правонарушениями в сфере экономики // Законность. - 2000. - № 9.

4) Кофи А. Аннан. "Обновление Организации Объединенных Наций: программа для реформы". М., 1997

5) Голубовский В.Ю., Кикоть В.Я., Калачев Б.Ф., Моднов И.С. Организованные преступные группировки в российском наркобизнесе на рубеже XXI века (концептуальное исследование и предложения): Учебное пособие. -

СПб.: Издательство "Лань", ВНИИ МВД РФ, 2000.

6) http://www.baltic-course.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/doc.

7) www.oecd.org/corruption/acn/istanbulactionplan.

8) www.accaglobal.com

9) www.theworldbank.org

10) Проблемы борьбы с новыми видами экономических преступлений в США
// Материалы "Regional Dialogue, G.Wedde" 2020 года.

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ: ИСЛОҲОТЛАР ТАҲЛИЛИ, МАВЖУД МУАММОЛАР ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ.

Беҳруз Шамсутдинов

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси магистри

Телефон: +998 (97) 2828000

b.s.shamsutdinov@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-123

АННОТАЦИЯ. Мақолада юртимизда сўнги йилларда коррупцияга қарши курашиш соҳасида амалга оширилган ислоҳотлар ҳамда мавжуд муаммолар таҳлил қилиниб, амалдаги қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан қисқача таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: коррупция, коррупциявий жиноятлар, коррупцияга қарши кураш, пора сўраш, ноқонуний бойиш, номоддий наф, криминализация.

Бугунги кунда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш бутун дунёда долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Зеро, давлат раҳбари Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, "коррупциянинг олдини олмасак, ҳақиқий ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини яратиш бўлмайдими, умуман, жамиятнинг бирорта тармоғи ривожланмайди"[1].

Коррупциявий жиноятлар нафақат миллий, балки халқаро даражадаги хавф ҳисобланади. Миллий доирадаги хавф сифатида, коррупция давлатнинг ривожланишига тўсқинлик қилиб, халқнинг давлат органларига нисбатан ишончини сусайтирса, халқаро даражадаги хавф сифатида давлатлар ва миллатлар ўртасида низоларнинг авж олиши, сиёсий беқарорлик, халқаро нормалар ва умумэтироф этилган принципларнинг қўпол равишда бузилишига сабаб бўлади.

Шу ўринда этироф этиш жоизки, сўнги йилларда юртимизда коррупцияга қарши курашишга қаратилган ислоҳотларни амалга ошириш янада жадал тус олди. Энг аввало, 2008 йил 7 июлдаги Қонун билан Ўзбекистон Республикаси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига[2], 2010 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти Коррупцияга қарши курашиш тармоғининг Истамбул ҳаракат дастури аъзосига айланди.

Коррупцияга қарши курашнинг янги босқичи Ўзбекистон Республикаси Президенти вазифасини бажарувчи Ш.Мирзиёев ташаббусига кўра 2016 йил 14 октябрда "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги ҚЛ-164-сонли Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳаси киритилганлиги билан бошлаб берилди. Зеро, мазкур ҳужжат коррупцияга қарши курашнинг давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида этироф этилганлигини англатар эди.

Мазкур лойиҳага асосан, 2017 йилнинг 3 январиди "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги ЎРҚ-419-сонли Қонун қабул қилинди[3]. Бу билан, БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси 5-моддасида кўрсатилган талаблар бажарилди. Шундай қилиб, коррупцияга қарши курашиш фаолиятининг барча

тегишли халқаро стандартларни ўз ичига олган, замон талабларига жавоб берувчи, хорижий аналогларидан қолишмайдиган даражадаги қонуний асоси яратилди.

Қонуннинг самарали ижросини таъминлаш, жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни ўз вақтида ва сифатли амалга ошириш мақсадида коррупцияга қарши курашиш бўйича Давлат дастури ҳамда Коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссиясининг таркиби тасдиқланиб, унинг асосий вазифалари белгилаб берилди[4].

Юқоридаги ислоҳотлар натижасида, мамлакатимиз "Transparency International" коррупцияга қарши ташкилотининг Коррупцияни қабул қилиш индекси (Corruption Perception Index)да 2015-2019 йилларда 19 балдан 25 балга яъни, 6 балл юқорилаб 180 мамлакат ичида 153-ўринга кўтарилиб олди[5].

Аммо, мазкур натижа етарли даражада бўлмасдан, коррупцияга қарши курашишдан кўзланган натижага эришиш ва бу борада Ўзбекистоннинг халқаро рейтинглардаги ўрнини янада яхшилашга бир қатор муаммоларнинг мавжудлиги тўсиқ бўлмоқда. Шундай муаммоларнинг бир нечтасига қуйида тўхталамиз.

"Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонуннинг қабул қилиниши билан "коррупция" тушунчасига расмий таъриф берилди. Зеро, Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ, "коррупция - шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш"дир.

Мазкур таъриф халқаро стандартларни инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилган бўлиб, "коррупция" атамасининг мазмунини очиқ берувчи энг муҳим элементларни тўлиқ қамраб олган. Аммо, амалдаги жиноят қонунчилигимизда мавжуд бўлган коррупциявий жиноятларга оид моддаларнинг диспозициялари ушбу таъриф ва умуман олганда бугунги кун антикаррупцион сиёсати талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 210-моддаси пора олишга мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда пора бераётган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига моддий қимматликлар олиши ёхуд мулкый манфаатдор бўлиши, дея тариф беради[6].

Бунда, қонун чиқарувчи пора олиш жиноятининг нафақат пора бераётган шахс, балки ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб содир этилиши мумкинлигини эътиборга олмаган.

Шунингдек, Кодексда пора предмети сифатида фақатгина моддий қимматликлар ва мулкый манфаат эътироф этилган. Ваҳоланки, юқорида коррупция тушунчасига берилган таърифдан кўриб турганимиздек, мазкур жиноят номоддий наф олиш мақсадида ҳам содир этилиши мумкин. Шу каби муаммоларни ЖКнинг 1929-19210, 211, 213-214-моддалари диспозицияларида ҳам кўришимиз мумин.

Бундан ташқари, БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясида коррупциявий жиноятлар сифатида мавқени суиистеъмол қилиш ҳамда ноқонуний бойиш ҳам кўрсатилган бўлиб[7], амалдаги миллий жиноят қонунчилигимиз мазкур жиноятлар учун жавобгарликни назарда тутмайди.

Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг Ўзбекистон Республикаси учун тавсияларида юқоридагилардан ташқари пора сўраш, таклиф қилиш, порани олиш ҳақидаги таклифни қабул қилиш ёки пора беришга розилик билдириш

каби ҳаракатлар ҳам ЖКнинг 210-211-моддалари диспозицияси билан қамраб олиниб, тамом бўлган мустақил жиноят сифатида эътироф этилиши ҳамда улар учун жиноий жавобгарлик белгиланиши лозимлиги тавсия этилган[8].

Шунингдек, коррупцияга қарши курашишга оид халқаро стандартлар юридик шахслар ҳам коррупциявий жиноятларнинг субъекти бўла олиши ҳақидаги нормалар миллий қонунчиликда мустақамланиши лозимлигини назарда тутди. Мазкур масалада хорижий давлатлар тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, 70 дан ортиқ мамлакатларда юридик шахслар учун жиноий жавобгарлик белгиланганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин[9].

Коррупцияга қарши курашишга оид қонунчиликни такомиллаштиришнинг яна бир йўналиши бу - дефиницион тузилмаларни такомиллаштириш яъни, алоҳида тушунча ва категорияларни модернизация қилишдан иборатдир.

Амалдаги жиноят қонунчилигимиз "коррупциявий жиноятлар" тушунчасига таъриф бермагани ҳолда коррупциявий жиноятларга айнан қайси жиноятлар кириши масаласига ҳам аниқлик киритмаган бўлиб, фикримизча, Кодексда мазкур турдаги жиноятларнинг аниқ рўйхати кўрсатилиши лозим.

Коррупцияга қарши курашиш комплекс характерга эга фаолият бўлганлиги сабабли, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, жиноят қонунчилигини такомиллаштиришнинг ўзигина етарли бўлмасдан, бир қатор ташкилий чоратadbирларни кўришни тақозо этади. Жумладан, коррупциявий ҳолатлар юзасидан хабар қилган шахсларнинг ҳимояси масаласи алоҳида назоратга олиниши лозим.

Бундан ташқари, ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ва тергов қилишни сифат жиҳатидан яхшилашнинг ягона йўли - бу мазкур масалада масъул бўлган махсус органни шакллантиришдир. Жаҳон тажрибаси аксарият ривожланган давлатларда коррупцияга қарши курашиш бўйича махсус органларнинг мавжудлигини кўрсатади. Жумладан, Сингапурда Коррупциявий ишларни тергов қилиш бюроси, Жанубий Кореяда Коррупцияга қарши курашиш ва фуқаролар ҳуқуқлари Кенгаши, Ҳиндистонда Марказий огоҳлик қўмитаси, Австрияда Иқтисодий жиноятлар ва коррупция масалалари бўйича махсус прокуратура, Францияда Коррупцияга қарши курашиш агентлиги. Шу каби органларни Финландия, Латвия, Литва, Украина, Руминия, Хорватия каби давлатлар тажрибаси орқали ҳам кўришимиз мумкин.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, коррупцияга қарши курашиш соҳасида муайян натижаларга эришилган бўлса-да, истиқболда бир қатор вазифаларни амалга ошириш лозим. Коррупцияга қарши халқаро стандартлар миллий қонунчиликка имплементация қилиниши, шу жумладан, амалдаги жиноят қонунчилиги билан қамраб олинмаган коррупциявий қилмишлар криминализация қилиниши, коррупциявий қилмишларнинг аниқ доираси белгиланиши, шунингдек, махсус органни тузиш ва хабар берувчи шахсларнинг ҳимоясига оид ташкилий чоралар кўрилиши керак. Бунда, мамлакат ичидаги ижтимоий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари, мазкур турдаги жиноятлар бўйича миллий суд-тергов органлари амалиёти, иқтисодий ривожланган давлатларнинг ижобий тажрибаси ҳамда халқаро ташкилотларнинг тавсиялари инобатга олиниши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 25.01.2020 йилдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // [Электрон манба]. <https://uza.uz/oz/>

politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 7 июлдаги "Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига (Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь) Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида"ги Қонуни // [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/docs/1369505>.

3. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги ЎРҚ-419-сонли Қонуни // [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/docs/3088008>.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида" ПҚ-2752-сонли қарори // [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/docs/3105125>

5. <https://www.transparency.org/cpi2019?/news/feature/cpi-2019>

6. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/docs/111453>

7. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml

8. Антикоррупционные реформы в Узбекистане (4-й раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией) // [Электронный ресурс]. URL: https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Uzbekistan-4th-Round_Monitoring-Report-2019-RUS.pdf

9. Федоров А.В. Ответственность юридических лиц за коррупционные преступления // Журнал российского права. 2015. № 1. С. 55-63

ПРИНЦИП СОРАЗМЕРНОСТИ В МУСУЛЬМАНСКОМ ПРАВЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Шукуров Жавохир
Студент 4 курса Университета
Мировой Экономики и Дипломатии
Телефон: +998935515986
javohirbanda@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-124

Аннотация: В тезисе рассмотрены основные исследования аналога одного из принципов административного права - принципа соразмерности в мусульманском праве. Также в данной работе мы попытались раскрыть сущность аналога принципа соразмерности и его применения в мусульманском праве.

Ключевые слова: принцип соразмерности, германское право, мусульманское право, фикх иститаъа, васатья, легкость, посильность, совершении деяния.

Принцип соразмерности приобрел и приобретает один из важнейших видов принципа в государственном управлении и в вынесения законов. Исходя из этого, мы должны сказать, что принцип соразмерность является одним из важных и особенных принципов право. Актуальность принципа соразмерности заключается в ее применении и порядке применения. На сегодняшний день в мире нет аналога германского принципа соразмерности, исключение - мусульманское право. В мусульманском праве принци соразмерности звучит, как фикх "иститаъа" и "васатья". Мы в нашей работе исследуем данные понятия и попытаемся дать определенные решения для совершенствования административного права. Итак, чтобы ответить на вопрос что такое принцип соразмерность, нам следует понять сущность принципов административного права. Принципы административного права - это концептуальные требования к административному и конституционному праву как к целостному механизму правового регулирования, обеспечивающие реализацию на практике справедливой меры публичной власти, установленной конституционным правом. Исходя из выше приведенного, одним из видов принципов административного права является принцип соразмерности. В германском праве он имеет свою определенную специфику. Почему именно в германском. Потому что административное право получило свое развитие именно в германском праве. "Самый общий смысл данного принципа - это требование эквивалентности социального обмена, взаимность и сопоставимость предоставлений и получений, деяний и воздаяний, а также оптимальное сочетание интересов участников правоотношения" . Или же мнению Флориана Бэкера "Соразмерность - это юридическое понятие. Все правовые акты могут быть проверены на их соразмерность, когда они мешают индивидуальным правам. С пропорциональности это также конституционный вопрос, Федеральный конституционный суд может даже проверить парламентские уставы соответственно"

. Научная проблема нашей работы состоит в порядке правомерного применения принципа соразмерности в государственном управлении.

Исходя из выше сказанного, мы можем перейти к самой сущности принципа соразмерности в германском праве. В германском праве есть особый подход в применении принципа соразмерности. Это - своеобразный тест на соразмерность. Тест подразделяется на 4 этапа: обоснованность, пригодность, наименьшее необходимое обременение, соразмерность средств цели. "Всякое административное решение и действие должно соответствовать принципу соразмерности. Это основа судебного контроля. Не буква, но Дух публичного права" .

Как было упомянуто выше, аналога принципа соразмерности в других правовых системах и норм нет. Но здесь есть одно исключение это мусульманское право. В мусульманском праве есть аналог принципа соразмерности. Как нам известно, главными источниками в мусульманском праве считаются Коран, Сунна (хадисы), Ижма и Кыяс. Исходя из этого, наше определение мусульманского принципа соразмерности будет опираться именно на этих источниках. Теперь подробно рассмотрим принцип соразмерности в мусульманском праве. Принцип соразмерности в мусульманском праве рассматривается в фикхе "иститаъа". "Слово "иститаъа" выражает такие значение, как "сила", "мочь", "способность", "возможность", "посильность". Иститаъа - это такая способность, возможность, для которой сопутствие деяния обязательно. Это способность подобно наделению человека силой и возможностью достичь какого-либо результата (осуществить что-либо) и она проявляется посредством деяния, то есть при выполнении определенного действия. Все эти значения встречаются в Священном Куръане: "И на тех, которые затрудняются в нем фидйа (выкуп), - кормление мискина (нищего)". (сура "Баккара", аят 184)". В данном контексте, нам следует понимать, что в принципе иститаъа (соразмерность) определен то, что за любым ограничением частных прав и свобод всегда должна стоять веская причина, оправдывающая такое вмешательство публичной власти в частную жизнь с точки зрения общего блага. В этом смысле, применения данного принципа в правовых актах определяет точную сущность правовой обоснованности решений государственных органов. Продолжая исследования по фикху иститаъа, мы должны сказать, что данный фикх иститаъа (принцип соразмерность) имеет два вида. "Иститаъа первого вида - это иститаъа (посильность), которая существует до совершения какого-либо действия. Она состоит из достаточности здоровья, возможностей, приволья, причин (факторов) и средств. Это означает, что если наличествует такая иститаъа, то выполнение шариатских положений для человека обязательно" . Здесь мы видим один из видов теста принципа соразмерности по германскому праву. Это обоснованность принятия решения - он согласно фикху иститаъа должна быть посильной человеку, в нашем случае, гражданину. При принятии любых мер, ограничивающих частную волю, государство должно задаваться вопросом: действительно ли общее благо требует государственного вмешательства в данный вопрос? Есть ли разумные основания для задействования механизма публичной власти? Вот на какие вопросы отвечает принцип соразмерности и в германском и в мусульманском праве. Что касается второго вида фикха иститаъа, то это "иститаъа, проявляющаяся при совершении деяния. Она состоит из возможности выполнения своей задачи совершением дела" . Из этого понимается, что у людей, если не было, и нет способности, состоятельности совершить действие и если у них нет и не было возможности, способности

увидеть и услышать, хотя имели и имеют условия и средства для этого, то решения со стороны руководства должна основываться именно на данном принципе. В принципе соразмерности одним из важных моментов является пригодность, т.е. должна отвечать следующим вопросам: Действительно ли данная мера обеспечивает реализацию цели? Непригодными должны считаться меры, которые не могут обеспечить желаемого результата в силу фактических или юридических причин. Тогда как в принципе соразмерности в мусульманском варианте есть принцип постоянства - который определяет его пригодность для общества. "Благодаря своей постоянной части - основополагающим правилам и целям, шариат надежно защищен от искажения и влияния негативных изменений". В германском варианте принципа соразмерности существует также - понятие обоснованность и соразмерность средства преследуемой цели. Обоснованность означает, что из всех возможных и пригодных мер государство должно выбрать ту, которая в наименьшей степени ограничивает частные права и свободы. Всегда нужно отдавать предпочтение более мягкой мере, необходимой и достаточной для достижения результата. В мусульманском варианте принципа соразмерности (фикх васат) есть свои определенно схожие, но и различные моменты применения данного вида принципа. В фикхе васат есть следующие виды источников, на которых опирается принцип васат. Это "1. Масалихул мурсала" - решения, которые могут применяться по вопросам, которые не имеют точного определения в первоисточниках, но представляют общественный интерес, особенно на фоне резких социальных перемен; 2. Урф, "адат" (обычай); 3. "Шаръу манн каблана - шаръун лана" - это решения, отсутствующие в мусульманском праве, но имеющиеся в законах предшествующих нормах; 4. "Истихсан" - справедливое предпочтение, ведущее к нахождению правильного решения; 5. "Истисхаб" - правило доказательство на основе правового допущения продолжения существования тех же условий". Из этого становится понятно, что принцип васат, иститаъа имеют схожие моменты с принципом соразмерности в германском праве, также они могут дополнить принцип соразмерности своими источниками.

Из всего выше приведенного мы можем сделать вывод, что существует аналог германского принципа соразмерности в мусульманском праве. Принцип соразмерности определяет основные моменты в регулировании правовых отношений и интересов в обществе. Исходя из этого мы можем сказать, что полезность использования принципа соразмерности мусульманского права заключаются в следующих вопросах:

1. Трудность привлекает легкость.
2. Необходимость делает нейтральным запрещенное.
3. Из двух зол выбирается меньшее.
4. Состояние принуждения освобождает от греха.
5. Для устранения общего вреда допускается вред в частном.
6. Предотвращение вреда предпочтительнее получения выгоды".

Использование принципа соразмерности упразднит многие проблемы связанные с не правомерными решениями государственных органов и учреждений. "Идея соразмерности, или справедливой меры общего блага, приводит нас к концепции гражданского общества и гармоничного его взаимодействия с государством".

Список использованной литературы.

1. Бажанов А.А. Вестник Университета имени О.Е.Кутафина (МГЮА)., 2018.

C.160

2. Florian Becker The Development of German Administrative Law., 2017. С. 467
3. Цай И.М. Административное право., Консаудинтинформ-Нашр, 2012. С. 34
4. Шейх Мухаммад Садык Мухаммад Юсуф. Открытое послание., Н?lol-Nashr, 2015. С. 46
5. Шейх Мухаммад Садык Мухаммад Юсуф. Васатя - путь жизни., Н?lol-Nashr, 2014. С. 82

ПСИХОЛОГОЯ ВА СОЦИОЛОГИЯ

O'SPIRIN PSIXOLOGIYASI VA UNING ZARARLI ODATLARGA MOYILLIGI MUAMMOSI HAQIDA

Mafruza Kunnazarova
Nukus davlat pedagogika
instituti magistranti
tel.: +998 (97) 353 00 81
mafruza0881@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-125

Annotatsiya: Maqolada o'spirin psixologiyasi va uning yomon, zararli odatlarga moyilligi muammosi tadqiq qilinadi, uning dolzarbligi ta'qidlanadi. Yomon, zararli odatlar tushunchasiga izoh beriladi. O'spirin psixologiyasi xususiyatlari tahlil qilinadi. Shu maqsad bilan o'tkazilgan kichik ilmiy tadqiqot haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: o'spirin yoshi, yomon va zararli odatlar, moyillik, psixologik xususiyatlar, ilmiy tadqiqot.

Bugungi kunda jamiyatimizdagi yoshlarning yomon, zararli odatlarga moyilligi masalasi katta o'tkir va achchiq muammo bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, o'spirinlik (ilk yoshlik) davridagi, ya'ni o'rta maktabning katta sinf o'quvchilarida ushbu odatlar juda keng tarqalgan. Mutaxassislarning fikricha, bu xolatning kelib chiqishi qator omillarga bog'liqdir, shu jumladan, ijtimoiy va iqtisodiy. Lekin, yoshlar har bir mamlakatning kelajagi bo'lgani sabab bu muammoni har tomonlama chuqur o'rganish va tahlil qilish, fikrimizcha, nihoyat dolzarb va zarur hisoblanadi.

Tadqiqotchilarni xulosalari bo'yicha, yoshlar o'rtasidagi uchraydigan katta ko'lamdagi yomon odatlarni tarqalishi asosan tarbiya sohasidagi ko'p yillar davomida yig'ilib qolgan va echilmagan muammolar bilan bog'liqdir.

Yomon va zararli odatlar deganda biz quyidagilarni tushunamiz:

- shaxslararo muloqot jarayonida iflos so'zlar va iboralarni qo'llanish, ya'ni so'kinib gapirish;
- chekish, shuningdek, inson organizmiga chekish singari zararli hisoblanadigan moddalarni foydalanish (misol uchun, nosni);
- spirtli ichimliklarni i'stemol qilish, ichish (pivo, alkogol);
- qumor o'yinlarga berilish, jumladan, kompyuter o'yinlarga ham va b.

Shu bois, biz yoshlar o'rtasida ayirim yomon, zararli odatlarni qay darajada tarqalishini aniq bilish uchun qichik ilmiy tadqiqot o'tkazishga qaror qildiq. Buning uchun tadqiqotimizni bosqichlarini, tajriba bazasini, predmet va ob'ektini aniqladik, maqsad - vazifalarimizni belgiladik hamda zarur ilmiy-tadqiqot metodlarimizni tanladik (kuzatish,

so'roq, anketa, suhbat, test va b.). O'tkazilgan tadqiqotimizni natijalarini yaxshi tushunish uchun, biz avvalombor ushbu yosh davrining psixologik xarakteristikasiga murojaat qilishni maqul topdiq.

Ma'lumki, o'spirinlik yoshi asosan bolaning 16-18 yoshidagi bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu yoshdagi bolalar maktabning X-X1 sinflariga to'g'ri keladi. Bu davrda bola jismoniy baquvvat, mustaqil mehnat qila oladigan, oliygohda o'qish uchun o'zini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi, ma'naviy jihatdan etuklikka erishadi. Bularning barchasi o'spiringa fuqaro sifatida ijtimoiy jihatdan voyaga etish, hayotda o'z o'rnini topishi va etuk shaxs sifatida ma'naviy o'sishi uchun shart-sharoitlarni yaratadi.

Mavjud shart-sharoitlar asosida bolaning aqliy va ahloqiy jihatdan o'sishiga o'ziga xos sifatlar va fazilatlar namoyon bo'ladi. O'spirinlar ijtimoiy hayotdagi dolzarb vazifalarni hal qilishda faol ishtirok eta boshlaydilar. Ijtimoiy hayotda faol qatnashishi, ta'lim xarakterining o'zgarishi yosh yigit va qizlarni ilmiy dunyoqarash, barqaror e'tiqodning shakllanishiga, yuksak insoniy tuyg'ularning vujudga kelishiga, bilimni o'zlashtirishga, unga ijodiy yondoshishga olib keladi. Shu davrning ohiriga kelib, o'spirin maktabni bitirib, keyin mustaqil hayotga qadam qo'ya boshlaydi va turli xil hunar kasb egasi bo'lishga, oliygohda o'qishga etarli darajada ma'naviy va g'oyaviy etuklikka erishadi.

Ma'lumki, yosh psixologiyasida o'spirinlik davri "kamolot bo'sag'asi" deb ta'riflanadi. Bu kamolot bosqichi fiziologik, psixologik va ijtimoiy chegaralarni o'z ichiga oladi. Psixologiya fani o'spirinlik yosh davri muammosini kompleks o'rganishni da'vat etadi. Bu juda qiyin masala, chunki psixofiziologik taraqqiyot sur'ati bilan uning bosqichlari ijtimoiy etilish muddati bilan hamma vaqt ham to'g'ri kelavermaydi. O'spirinlik yoshida shaxsning rivojlanishi alohida kasb etadi. Turmush va faoliyatning yangi sharoitlari, o'spirinlarning maktabda tutgan mavqei, jiddiy ijtimoiy faoliyat sohasida tajribasini orttirilishi bolaga mutloq yangi va nihoyatda katta talablarni qo'yadi. Bola shaxsi shu talablar asosida tarkib topadi.

O'spirinlik yoshida psixik rivojlanishni harakatga keltiruvchi ko'ch kechagina o'smir bo'lgan IX sinf o'quvchisiga jamiyat, maktab jamoasi va o'quv faoliyati tomonidan qo'yiladigan talablar uning shaxsiga, ijodiy imkoniyatlariga, mustaqil tafakkur qilishga nisbatan quyiladigan talablar darajasini keskin oshishi bilan, u erishgan psixik rivojlanish darajasi o'rtasida qarama-qarshilik mavjud bo'ladi. O'spirindagi bu holatlar axloqiy, aqliy va ijodiy kuchlarini intensiv taraqqiy etish yo'li bilan hal etiladi. O'zining jismoniy ko'chini, jozibadorligini, sog'lomligi va mukammalligini his etish yosh yigit va kizda o'ziga ishonch, dadillik, tetiklik va hushchakchaqlik singari sifatarning tarkib topishi uchun ta'sir ko'rsatadi.

O'spirin yoshidagi o'quvchining o'smirdan farqi shundaki, u o'zidagi oddiy, sezilarli ravishda namoyon bo'ladigan shaxsiy sifatlarinigina emas, balki shaxsning ko'p qirrali munosabatlarini ta'riflovchi ancha murakkab sifatlarini ham anglashga qodir bo'ladi. Shu bois, o'spirinda o'zini anglash asosida o'z-o'zini tarbiyalash ehtiyoji o'sadi, uning shaxsi o'zidagi ayrim kamchiliklarga barham berishga, yoki ba'zi bir ijobiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. O'spirinda shaxsning ma'naviy qiyofasi, xarakter hislatlari, dunyoviy qarashlari ancha shakllanadi. Bola shaxsining rivojlanishiga uning maktabda, oilada, ijtimoiy munosabatlar tizimida tutayotgan mavqeining o'zgarishi xal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Bunday o'zgarishlarga o'spirin qattig'roq, aqilliroq bo'lib qoladi. O'spirinda o'zini psixik hayotiga, o'z shaxsiy sifatlariga, o'z qobiliyatlariga chuqur qiziqish uyg'onadi, shuning uchun ham bu xatti-harakatlarga nazar tashlash, o'z his-tuyg'ularini va kechinmalarini bilib olish ehtiyoji paydo bo'ladi.

Фойдаланилган абабиётлар рўйхати:

1. Абрамова Г.С. "Возрастная психология">//Учеб. пособие для студ. вузов// М., 1999
2. Кулагина И.Ю. "Возрастная психология">//Учеб. пособие для студ. вузов// М., 2006
3. Шаповаленко И.В. "Психология развития и возрастная психология", М., 2005

GLOBALLASHUV DAVRIDA SHAXS TARBIYASI

Odinaxon Ibrohimova

Farg'ona Davlat Universiteti talabasi

Telefon:+998(91)1210363

Zilolaxon Tillaxo'jayeva

Marg'ilon shahar 1-DIUM o'qituvchisi

Telefon:+998(90)6325078

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-126

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi murakkab axborot almashinuvi avj olgan davrda oilaviy munosabatlar, milliy mentalitet masalasi, oilada shaxs tarbiyasi kabi masalalar hamda ularga globallashuv jarayonining ta'siri ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Oila, mentalitet, shaxs, globallashuv, tarbiya, axloq, oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya.

Jamiyat hayotining barcha jabhalarida shaxs tarbiyasi o'rni beqiyosdir. Shu o'rinda shaxs tarbiyasida oilaning ahamiyatini ta'kidlamaslik mumkin emas. Tarbiya jarayonlarining asosan oilada amalga oshirilishini e'tiborga oladigan bo'lsak, shaxs takomilidagi ijobiy jihatlardan biriga bugungi kundagi aksariyat axloqiy buzilishlarning sabablarini ham oila muhitidan izlashga o'zimizni haqli deb hisoblaymiz.

Sotsiologik tadqiqotlar natijalarini ko'rsatishicha, oilalarda quyidagi muammoviy holatlar yuzaga kelishi mumkin.

1) oilada bolalarga muntazam salbiy ta'sir ko'rsatish muhitining mavjudligi (ota-onalar yoki ulardan birining ichkilikboz ekanligi, fahsh yo'lidagi ota-onalar yoki katta yoshli oila a'zolarining xudbin, noijtimoiy xulq-atvorlari);

2) ota-onalar orasidagi chuqur ziddiyatlarga olib keluvchi kelishmovchiliklar;

3) ota-onalarning bolalarga nisbatan to'g'ri ta'sir o'tkazish vositalarini tanlay bilmasliklari oqibatidagi bolalar va ota-onalararo ziddiyatlar;

4) oiladagi an'anaviy turg'un tarkibiy tuzilmaning buzilishi, ya'ni ota-onalardan birining, aksariyat holda otaniig oilasidan ketib qolishi.

Ushbu holatlarni chuqurroq ko'rib chiqadigan bo'lsak, salbiy axloqqa ega yoshlarning 35%i yuqoridagi 1-guruh kabi oilalarning farzandlaridir. Bu oilalardagi murakkab oilaviy munosabatlar boshqa sotsial institutlarga nisbatan bo'lgan salbiy munosabatlar bilan to'ldiriladi, ushbu oilalarning ko'pgina moddiy intilishlari ijtimoiy talab va me'yorlarga mos kelmaydi. Ichkilikbozlik, urish-so'kishlar, otaning xotiniga va bolalariga zolimlarcha munosabati - bularning barchasi bolalar va ota-onalar orasidagi sog'lom ruhiy munosabatlarning buzilishiga olib keladi, tarbiya jarayonlari asosan tahdid va jismoniy jazolashlardan iborat bo'ladi, Ushbu oilalarning bolalari o'ta qiziqqon, jizzaki va janjalkashligi bilan ajralib turishadi. Surbetlik, aldanchilik, qo'rqqoqlik, qo'pollik, zolimlik ularga xos xususiyatlardir.

2-guruhga kiruvchi oilalarda (ota-onalar o'rtasida) madaniyat, dunyoqarash, qiziqish

va his-tuyg'ularning bir-biriga mos kelmasligi natijasida ota-onalar o'rtasida doimiy ziddiyatli holatlar mavjud bo'ladi. Asosiy e'tibor o'zaro ziddiyatlarga qaratilganligi sababli, farzand tarbiyasi bilan astoydil shug'ullanish amalga oshirilmaydi, bolalar bahsli tomonlar qo'lidagi qurolga aylanadi. Ziddiyatli holatlarda ustun kelish uchun ota-onalar bolalarga tilyog'lamalik, xushomad qilishadi, ularni sotib olishga harakat qilishadi. O'smirlar bundan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga harakat qilishadi. 18% tushunmasdan sodir etilgan jinoyatlarning ishtirokchilari ushbu oilalarning farzandlaridir.

Yuqoridagi oilalar tarbiyaviy muhiti nosog'lom bo'lgan oilalardir. Yana shunday oilalar ham borki (3-guruh oilalari), chetdan qaraganda sog'lom muhit mavjud bo'lib ko'rinishi mumkin. Biroq, ko'pincha ushbu oilalarning farzandlari ham noto'g'ri tarbiyalangan bo'lishadi. Buning asosiy sabablari ota-onalarda pedagogik madaniyatning yetishmasligi, ta'lim darajasining pastligi va bolalar tarbiyasiga yetarlicha vaqt ajratilmasligidir. Bola tarbiyalash madaniyatining yetishmasligi tufayli, ba'zi ota-onalar farzandlariga bir yoqlama tarbiya berishadi.

Oilalarda yuz berishi mumkin bo'lgan "muammoviy holatlardan yana biri (4-guruh oilalari) oilada ota yoki onaning yo'qligidir. O'tkazilgan maxsus o'rganishlarning ko'rsatishicha qonunbuzar o'smirlarning 40%i oila tarkibi tugal bo'lmagan, ya'ni otasi yoki onasi yo'q oilalarda tarbiyalanishgan. Ushbu oilalarning farzandlari boshqa tengdoshlariga nisbatan kamroq nazorat ostida bo'ladilar, moddiy muammolarga ham ko'proq duchor bo'ladilar. Bulardan kelib chiqib, oilaviy tarbiyada ota-onaning har birining o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlash lozim.

Ziddiyatli oilalar ajratib yuborilganda esa, bolaning salbiy xulqli bo'lib tarbiyalanish ehtimoli 50%ga kamayadi, Ayollarning o'z joniga qasd qilishi holatining oldi olinadi. Ushbu oilalar jamoatchilikning keng e'tiborini doimo o'ziga tortib turishi tufayli, bolalar ham kuchli nazorat ostida bo'ladilar, Ushbu muammo bilan bog'liq, bo'lgan, e'tiborni jalb etuvchi yana bir holat mavjuddir. O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksining 5-bob 27-moddasiga o'zgartirishlar kiritish, ya'ni bolalar ehtiyoji uchun lozim bo'ladigan buyumlar qatoriga yashab turilgan uy-joyini ham kiritish kerak. Chunki, ko'pincha oilalar rasman ajralishganlaridan keyin ham, bitta uyda yashayverishadi. Bu esa, avvalo bola tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, qolaversa, bizning milliy urf-odatlarimizga ham mos kelmaydigan holatdir. Shu bois, ajralishgandan keyin, oilalarning bitta xonadonda birga yashamasliklarini qonuniy asosda ta'minlash lozimdir. "Jahon xo'jalik aloqalariga qo'shilishning asosiy sharti sifatida umum qabul qilingan norma va qoidalarga ko'proq yaqinlashishga intilgan xolda, Respublikaning o'z huquqiy asoslarini ishlab chiqishda uning ijtimoiy-iqtisodiy va milliy o'ziga xos xususiyatlari iloji boricha to'la hisobga olinishi kerak".

Xulosa qilib, yana bir bor shuni takidlash lozimki, oilaviy tarbiya jarayonlari bugungi kunning muhim muammosidir. Ushbu jarayonlarga butun jamoatchilik, olimlar, pedagoglar, mahalladoshlar va jamiyatimizning boshqa a'zolarini keng jalb etish, bu jarayonlarni ilmiy o'rganib chiqqan holda, kuchli nazorat ostiga olish, kelajakda milliy barqarorligimizga tahdid soluvchi omillardan biri-yoshlar orasida ijtimoiy buzilishlarning kamayishiga olib kelgan bo'lur edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk keljagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: "O'zbekiston". 2017.

2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston". 2017

3. Tursunov M. Demokratiya va oilaviy tarbiya.//Jamiyat va boshqaruv 2/2010
4. To'raeva A. Oilaviy muhitga ta'sir ko'rsatuvchi omillar.//Jamiyat va boshqaruv.1/2011

GLOBALLASHUV DAVRIDA OILA MUHITI

Oyguloy To'lqinjonova
Farg'ona Davlat Universiteti talabasi
Telefon:+998(90)5823559
Nargizaxon Ahmedova
Qo'shtepa tumani 15-maktab o'qituvchisi
Telefon:+998(90)7848662

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-127

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi murakkab axborot almashinuvi avj olgan davrda oilaviy munosabatlar, milliy mentalitet masalasi, oilada shaxs tarbiyasi kabi masalalar hamda ularga globallashuv jarayonining ta'siri ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Oila, mentalitet, shaxs, globallashuv, tarbiya, axloq, oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya.

Jamiyat hayotining barcha jabhalarida oilaning o'rni beqiyosdir. Shu o'rinda oilaning tarbiyaviy ahamiyatini ta'kidlamaslik mumkin emas. Tarbiya jarayonlarining asosan oilada amalga oshirilishini e'tiborga oladigan bo'lsak, shaxs takomilidagi ijobiy jihatlari bilan birga bugungi kundagi aksariyat axloqiy buzilishlarning sabablarini ham oila muhitidan izlashga o'zimizni haqli deb hisoblaymiz. Ma'lumki, keyingi vaqtlarda yoshlar orasida ijtimoiy-axloqiy buzilishlar (ichkilikbozlik, giyohvandlik, fohishabozlik va shu kabilar) ko'zga tashlanmoqda. Toshkentdagi 16 fevral voqealari esa, yoshlarimizning terrorizm va diniy ekstremizm kabi oqimlar ta'siriga kirib qolayotganligini ko'rsatmoqda. Ushbu ijtimoiy buzilishlarning yuz berish jarayonlarini chuqurroq o'rganib chiqadigan bo'lsak, hozirgi zamon G'arb sotsiologiyasida tarbiya jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi ikkita asosiy sababga urg'u berilganligini ko'rishimiz mumkin, bular: italiyalik Ch.Lombrozo va E. Ferri, fransiyalik G.Tard, amerikalik E. Xutzi asos solgan maktablar vakillari o'z asarlarida bayon etgan biologik yoki tug'ma omillar hamda E. Dyurkgeym, R.Merton va boshqa sotsiologlarning asarlarida ko'rsatib berilgan ijtimoiy omillar. Psixoanalitika maktabining yetuk vakillaridan biri E.Fromm ham o'zining "Inson qalbi" asarida ijtimoiy buzilishlarning oldini olishda ijtimoiy omillarning o'rnini ko'rsatib berar ekan, bunda ayniqsa oilaviy tarbiyaga katta ahamiyat beradi.

Biologik yoki tug'ma omillarga shaxs genetikasi, mijozi va boshqa tabiiy xususiyatlari kiradi. Shuningdek ijtimoiy buzilishlar yuz berishiga ijtimoiy omillar ham katta ta'sir ko'rsadi. Ushbu omillarga shaxs xususiyatlari va muammoli holat kiradi. Shaxs xususiyatlarini oilaviy tarbiya belgilaydi, chunki aynan oilada insonning xarakteri, ma'naviy va madaniy qadriyatlarga bo'lgan munosabati shakllanadi.

Oilaviy tarbiya mazmuniga asosan quyidagi omillar kuchli ta'sir ko'rsatadi:

- 1) oiladagi salbiy moddiy sharoit;
- 2) oiladagi salbiy ijtimoiy muhit;
- 3) ota-onalarning bola tarbiyasiga ruhiy-pedagogik tayyor emasligi,

Ushbu salbiy jarayonlar o'zaro aloqador bo'lganligi sababli shaxs xususiyatlarining

shakllanishiga turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bulardan kelib chiqib oilaviy tarbiya jarayonlarini bir necha turga ajratish mumkin: Murakkab tarbiyaviy holat. Yuqoridagi oilaviy tarbiyaga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarning

uchchalasi ham mavjud bo'lgan holat. O'rtacha murakkablikdagi tarbiyaviy Oilaviy muhitga yuqoridagi omilning birgalikda, biroq kamroq ta'sir ko'rsatishi.

Nisbatan qulay tarbiyaviy holat Salbiy omil mustasno bo'lgan barqaror tinch va forovon oilaviy muhit.

Shaxs xususiyatlarining shakllanishida oiladagi ijtimoiy-ruhiy muhit va ota-onalarning ruhiy pedagogik darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Sotsiologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, yomon xulq-atvorli va axloqsiz o'smirlarning ko'pchiligi murakkab tarbiyaviy holatda-oilalarda tarbiyalanganlar. Aqlli va odobli bolalar esa, asosan ijobiy tarbiyaviy holatdagi oilalarda tarbiyalangan.

Ota-onalarning ma'lumoti, oilaning moddiy sharoitlari-oilaviy tarbiya natijalariga deyar ta'sir etmaydi. Shaxs xususiyatlari-shakllanishida asosan, oiladagi ruhiy-emotsional muhit, ijtimoiy institut sifatidagi oilaning axloqan to'g'ri yo'naltirilganligi va ota-onalarning umumiy va ruhiy-pedagogik madaniyati, shuningdek ularning bola tarbiyasiga turlicha qarashlari, madaniyat darajalari, odatlari, e'tiqodlari bir-birlariga mos kelish-kelmasligi ham muhim ahamiyat kasb

etadi. Bu esa o'z navbatida, yoshlarning shaxsi, shu bilan birga mehnat, oilaviy va fuqarolik holatlarga tayyorgarliklarini shakllantiradi. Keyingi vaqtda yoshlarimizning turli oqimlarga tushunmasdan, adashib kirib qolayotganligi, ularni e'tiqodi bo'shligi, shuningdek diniy, milliy qadriyatlarimizni chuqur bilmaslik ko'rsatmoqda. Bu xususiyatlar esa shakllantirilishi lozim.

Ta'kidlangan ikkinchi omil muammoviy holatdir. Holat qanchalik qiyin bo'lsa, ijtimoiy me'yordan chekinish ehtimoli shunchalik kuchli bo'ladi: holatning ob'ektiv mazmuni bilan sub'ektiv ahamiyati orasidagi qarama-qarshilik mavjud bo'lganda, shaxs asosan ob'ktiv mazmunga ko'ra emas, balki sub'ektiv ahamiyatga ko'ra harakat qiladi. O'tish davrining qiyinchiliklari ko'plab muammoli holatlarni keltirib chiqarmoqdaki, yoshlarimiz ushbu holatlarga tayyor emasliklari sababli turli ko'chalarga kirib ketishmokka. Bu esa oilalardagi muammoli holatlarni chuqur o'rganish va tadqiq etishni talab etmoqda.

Sotsiologik tadqiqotlar natijalariniig ko'rsatishicha, oilalarda quyidagi muammoviy holatlar yuzaga kelishi mumkin.

1) oilada bolalarga muntazam salbiy ta'sir ko'rsatish muhitining mavjudligi (ota-onalar yoki ulardan birining ichkilikboz ekanligi, fahsh yo'lidagi ota-onalar yoki katta yoshli oila a'zolarining xudbin, noijtimoiy xulq-atvorlari);

2) ota-onalar orasidagi chuqur ziddiyatlarga olib keluvchi kelishmovchiliklar;

3) ota-onalarning bolalarga nisbatan to'g'ri ta'sir o'tkazish vositalarini tanlay bilmasliklari oqibatidagi bolalar va ota-onalararo ziddiyatlar;

4) oiladagi an'anaviy turg'un tarkibiy tuzilmaning buzilishi, ya'ni ota-onalardan birining, akskariyat holda otaniig oilasidan ketib qolishi.

Xulosa qilib, yana bir bor shuni takidlash lozimki, oilaviy tarbiya jarayonlari bugungi kunning muhim muammosidir. Ushbu jarayonlarga butun jamoatchilik, olimlar, pedagoglar, mahalladoshlar va jamiyatimizning boshqa a'zolarini keng jalb etish, bu jarayonlarni ilmiy o'rganib chiqqan holda, kuchli nazorat ostiga olish, kelajakda milliy barqarorligimizga tahdid soluvchi omillardan biri-yoshlar orasida ijtimoiy buzilishlarning kamayishiga olib kelgan bo'lur edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk keljagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.

- Т.: "O'zbekiston". 2017.

2. Tursunov M. Demokratiya va oilaviy tarbiya.//Jamiyat va boshqaruv 2/2010.

3. To'raeva A. Oilaviy muhitga ta'sir ko'rsatuvchi omillar.//Jamiyat va boshqaruv 1/2011

AGGRESSION AND ITS CORRECTION

Zarnigor Ergashova -
the student of pedagogy-psychological direction,
Makhliyo Yuldasheva -
instructor, lecturer of psychology department
Ferghana state university
Tel: +998945556747

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-128

Annotation. The article is describe the types of aggression; causes and features of aggressiveness in teenagers. The directions of corrective work to reduce the destructive aggressiveness in teenagers are presented .

Keywords: aggressive behavior, correction, teenager, affirmative aggression, destructive aggression.

Currently, serious concern for parents, teachers and psychologists is teenager's aggressiveness. In modern psychology, the problem of personality aggressiveness is considered as abipolar phenomenon. On the one hand, aggressiveness, as a quality of personality, is an integral dynamic characteristic of human activity and adaptability. On the other hand , its excessive manifestation has negative consequences. In this regard, a number of researchers on the problem of personality aggressiveness suggest distinguishing between affirmative and destructive aggressiveness. Affirmative aggressiveness is understood as an active attitude to the world, interest in everything that happens, the establishment of productive interpersonal relationships and the ability to maintain them, despite possible contradictions. In contrast, the characteristic features of destructive aggressiveness are hostility, the depreciation of other people, vindictiveness, revenge, sadism, destructive tendencies, and mental violence. The manifestation of destructive forms of aggressiveness in behavior inevitably leads to conflict.

During the consideration of this problem, it is necessary to give attention to the fact that the concepts of "aggression", "aggressiveness" are not unambiguous in their meaning. "Aggression - any intentional actions that are aimed at causing harm to another person, group of people or animal". Aggression is a stable personality trait, which is manifested in the readiness of the subject to aggressive behavior. Describing adolescents as aggressive, the terms "hostility" and "cruelty" are often used. Hostility is understood as an attitude, readiness in a certain way to perceive and evaluate events .

Aggressiveness of teenagers manifests itself in different forms:

1. The expression of negative feelings in the idea of screams, threats, the use of negative epithets in language, profanity, ridicule, insults, curses, etc. - this is verbal aggression. Verbal aggressive reactions are divided into three types: rejection - a reaction such as "go away", "get out", etc .; hostile remarks - "your presence annoys me", "I can

not stand you", etc .; criticism - aimed at belonging to the individual items of clothing, work performed, etc.

2. Physical aggression is the use of physical force against another person in fights, the destruction of other people's property, etc.

3. Indirect aggression is directed at another person in a roundabout way, this is malicious slander, gossip, rumors that undermine the reputation of the person at whom the aggression is directed.

4. Irritation manifests itself at the slightest excitement in such features as hot temper, rudeness, harshness.

5. Negativism is expressed in the opposition manner of behavior, manifests itself in forms from passive resistance to an active struggle against established customs and laws, i.e. a teenager does the opposite, for example, organizes a kind of strike, does not obey the rules, specifically violates the established prohibitions.

In addition to distinguishing between types of aggression, American psychologists A. Bass and A. Darki identified two types of hostility (resentment and suspicion). Resentment - envy and hatred of others, due to the feeling of bitterness of anger in the whole world for real or imaginary suffering. Suspicion - distrust and caution towards people, based on the belief that others intend to do harm. Teenagers is characterized by profound both physiological and psychological changes, and is characterized by a particular tendency for adolescents to a variety of behavioral disorders, including destructive aggressiveness. Psychological difficulties arising at an older age originate in disorders that occur during teenagers and in earlier age periods.

During corrective work with aggressive teenagers, in order to influence the emotional, cognitive and behavioral spheres of the personality, it is necessary to carry out correction in the following directions: 1) response to anger and traumatic situation in general; 2) training in acceptable forms of expression of negative emotions; 3) the development of empathy ; 4) the development of positive self-esteem; 5) the expansion of the spectrum of behavioral reactions in a problem situation, the removal of destructive components in behavior.

Literature:

1. Bandura, A. (1973). Aggression: A social learning analysis. New York: Prentice-Hall.
2. Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66(3), 710-722.
3. Mukhina V.S. Age psychology: developmental phenomenology, childhood, adolescence. M.: 1999.
4. Nemov R.S. Psychology. The 3 books. Book 2. M.: 1995.
5. Yuldasheva M.B. Psychological characteristics of interpersonal relationships in adolescence. *Theory and practice of modern science*. No. 1 (43), January 2019. Page 535-538

НОТИҚЛИК САНЪАТИ: КЕЧА ВА БУГУН

Пардабоев Рустам
Ўзбекистон давлат хореография
академияси " Санъатшунослик "
йўналиши 2-босқич талабаси
Телефон: +99897 325 30 98
pardaboyevrustam40@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-129

Аннотация: Мақолада нотиқлик санъатининг тарихи ва ёшлар ҳаётида тутган ўрни ҳамда уларнинг маънавиятига таъсири ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: нотиқлик, риторика, цивилизация, маънавият, тараққиёт, тафаккур, ёшлар тарбияси.

Жаҳон тамаддуни- цивилизациясида ХХ аср юксак даражадаги илмий техникавий тараққиёт, ижтимоий-сиёсий ва маданий -маънавий ўзгаришларга бой аср сифатида муҳрланиб қолди. Айниқса, асрнинг ўн йиллиги ўзбек халқининг ҳар бир фарзанди юрагидан алоҳида эҳтиром билан жой эгаллаган. Чунки мана шу даврда биринчи Президентимиз И.А.Каримов раҳномалигида Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини эълон қилди. Мамлакатимиз миллий мустақилликка эришгандан сўнг, халқимизнинг асрий қадриятлари қайта тикланиб, жаҳон бадиий маданияти ва тафаккури тарихида ката ўрин тутган ўзбек халқининг маънавияти, маданияти ва санъати қайта жонланди. Иқтисодий -ижтимоий, маънавий -маърифий ва маданий юксалиш йўлида ҳар томонлама мукамал ўйланган ислоҳатлар амалга оширилди.

Бу ислоҳатлар ичида ҳар томонлама етук, баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказиш, яъни инсон камолоти ва унинг маънавий ва маърифий тарбияси алоҳида ўрин тутди. Санъат ҳам инсонларни гўзлликка чорловчи, эзгу анъаналарни бирлаштирувчи маънавий воситадир. "Бугун ,ватанимиз, юртимиз ХХI асрга қадам қўйиб ,ўзининг буюк келажаги сари интилаётган, буй йўлда барча ҳаракатларимиз иймон эътиқод туйғуси билан йўғрилиб, кучайиб бораётган бир пайтда, ўз тарихий илдизимизни, шу жумладан Санъатимизни чуқур англаш, ундан сабоқ олиш ҳақида гапиришимиз ҳар жиҳатдан ўринли бўлади, деб ўйлайман ", деб таъкидлаган биринчи президенти И.А.Каримов.

Ҳозирги кунда тезкор замонда мустақил Ўзбекистонда ёшларида янгича дунёқарашнинг шаклланишида нотиқлик санъатидан билим олишлари муҳим. Чунки янгича дунёқараш руҳида тарбияланаётган ҳар бир талаба, янгича дунёқарашга интилаётган ходимми бошлиқми , умуман олганда шахс тўғри ва саводли ёзиш, ўқиш билан бирга моҳирона гапириш, нутқий маданият ва нотиқлик санъати сирларидан воқиф бўлишлари бугунги ва эртанги куннинг талаби эканлигини ҳар тарафлама ҳис этмоғимиз шарт. Нотиқлик санъати "Риторика" номи билан қадимий тарихга эга.

Шу ўринда нотиқлик ўзи нима? - деган савол туғилиши шубҳасиз. Нотиқлик бу -сўз санъати ҳисобланиб, сўз санъати бўлганда ҳам оҳангдан гўёки, сўзларга либос кийдириб жилолатадиган сўз санъатидир. Мадомики, "сўз" кудратини чуқур англаган, "Сўз" неъматининг Аллоҳ томонидан фақатгина инсонга инъом этганлигини ҳис этган буюк аллолмаларгина қадрлаган ва эъзозлашга ундаганлар. Шу маънода нотиқлик санъати бошқа санъат турлари орасида алоҳида мавқега эгадир. Қадимда моҳир нотиқларгина лашкарбошлик ва давлат арбоблари лавозимларига сайлаб тайинланганликлари бунга мисол бўла олади. Тарих бизга ҳамиша сабоқ берган, сабоқ бермоқда ва бундан буён ҳам сабоқ беришда давом этади. Бизлар бугунги кунда Нотиқлик санъати сабоқларини тарихдан ўрганибмиз, эмас, шунчаки ҳаракат қилибмиз деган жавоб муқобил, менимча. Айни даврда кўпгина идора раҳбарлари нутқидаги камчиликлар, муаллим, устоз нутқидаги чайналишлар, телевидение кўрсатувларидаги, ҳаттоки айрим журналистлар нутқидаги ғализликлар - бизнинг маънавиятимизга ярашмайди. Чунки биз мустақилликнинг барча чашмаларидан баҳраманд бўлиб турган эканмиз, нотиқлик санъатида оқсоқланишимиз ва хатоликларга йўл қўймаслигимиз зарур.

Бу камчиликларни йўқотиш учун нима қилишимиз керак? Аввало, мактабларимизда нутқни, унинг граматиқасини чуқур ўрганишимиз ва ўргатишимиз, фикримиз ва тафаккуримизнинг асоси нотиқлик санъати сирларини босқичма -босқич синф дарсликларига киритиш лозим. Агар ҳозирган бу ишни йўлга қўйсак, беш йил, узоғи билан ўнйилдан кейинг авлод вакиллари бемалол нутқ меъёрларига амал қилиб, ижодий тафаккур, гўзал ва чиройли нутқ сўзлаши турган гап. Улардан кейинг авлод вакилларига эса нега асрлардирки, ўзбек тили бизга ота - боболардан мерос бўлиб келаётган бўлса, нотиқлик санъати ҳам шулар сафига киришига ишонаман.

Сўзлаётган нутқимизни маромига етказиб ўз она тилимизда ифодалашимиз учун ёшликда ўрган билим ва сабоқларимиз ёрдамчи вазифасини ўтайди. Ҳозирги айрим ўқувчи ва талаба ёшларимиз нутқида учрайдиган нуқсон, фикрлашдаги оқсоқлик, фикрларини баён этишда қолипдан чиқолмаслик, тафаккуридаги тўмтоқлик, ориқча кириш сўзларни канақа, ҳалиги, нима эди, нима десам экан? Ишлатиш каби қусурларнинг келиб чиқиши теран нотиқлик малакаларининг заифлиги билан боғлиқ.

Тарихда Аристотел, Демосфен, Цицерон, Абу Хомид Ғаззолий, боболаримиздан эса Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур қабила нотиқлик бобида ўз ўрнига эга бўлган зотлар ўтишган. Нотиқлик санъати чиройли сайқал билан тузилиши лозим бўлган сўз асаридир. Жозибали, теран сўз ва гапларнинг жонли нуқт орқали ифодаланиши нотиқлик санъатининг бир белгиси, демакдир. Ҳар бир нутқ эгасининг нутқини кузатиш ва текшириш, ундаги ютуқ ва нуқсонларни аниқлаш, ҳар бир ижодкор ёхуд ёзувчининг асарларидаги бадиий нотиқлик маҳоратини кузатиш, уларнинг оғзаки ва оммобоп нутқидаги нотиққа хос ютуқларни кўра билишимиз - бизнинг келажакда ўзимизнинг фикрларимиз ва дунёқарашларимизни оғзаки нутқ билан барчага етказа оладиган шахс бўлиб, етишишимизга зинопоя вазифасини ўтайди. Зеро, интилганга толе - ёр!

Фойдаланилган адабиётлар.

1.И.А.Каримов "Миллий театримиз - ифтоҳоримиз". Тошкент шаҳрида академик драма театри янги биносини очилиш маросимда сўзлаган нутқларидан.

2 .Адиба Носирова. Саҳна нутқи . Тошкент 2013. 9-б

3. Илҳом Қаххаров. Нотиқлик санъати. Тошкент 2015. 4-б
4. Н. Бекмирзаев. Нотиқлик санъати асослари. Тошкент 2008. 26-б

ГЛОБАЛЛАШУВ ВА МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ МАСАЛАСИ

Курбанов Э. Сирдарё в. Янгиер шаҳар
8-умумтаълим мактаби ўқитувчиси,
ЖДПИ 1-курс магистранти
Телефон: +998979041916
elyor.kurbanov.88@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-130

Аннотация: Ушбу мақолада республикамизда давлат тараққиётида муҳим ўрин тутган жамият қатлами ёшлар ҳақида, уларга берилаётган давлат сиёсати, давлат дастурлари ҳақида маълумотлар келтирилган. Ватанимиз улкан бойликка, меҳнат ресурсига, шунингдек жўғрофий жойлашуви нуқтаи назаридан узоқ ватқлар давомида босқинчилар эътиборига ва ҳаракатига сабаб бўлган. Шу сабабли бу ерда турли цивилизациялар тўқнашуви оқибатида анъаналаримизга, қадриятларимизга, қолаверса ёўсиб келаётган ёшлар маънавиятига салбий таъсир этиб келган.

Калит сўзлар: "Цивилизациялар тўқнашуви", катта тиллар оиласи, Давлат тили, глобаллашув жараёни, Интернет, ахборот хуружлари, Ёшларга оид давлат сиёсати.

Ҳеч қачон ҳеч қайси халқ, элат бошқа халқлардан узилиб қолган, ёки ўз ҳолича яшаган эмас. Чунки ҳар қандай тараққиёт замирида халқларнинг интеграциялашуви натижаси ётади. Асрлар давомида аждодларимиз Миср, Бобил, Юнонистон, Рим, Эрон каби давлатлар билан узоқ алоқада бўлишган. Бу алоқалар натижасида ўзаро маданиятлар алмашинуви ва цивилизациялар "тўқнашуви" содир бўлиб турган. Бунинг ўзига хос салбий ва ижобий томонлари содир бўлган ва ҳозиргача ўз таъсирини ўтказиб келмоқда. Айрим ҳолларда маданиятнинг йўқ бўлиб кетиши, шунинг замирида кичик тилларнинг катта тиллар оилалари таркибига сингиб кетиш жараёни юз берган. Мана шундай "таркибий қўшилиш ҳолатидан" бизни тилимизни йўқ бўлиб кетиши эҳтимолидан давлатимиз асосчиси, биринчи Президентимиз И.Каримов томонидан биргина оқилона қарори натижасида "Ўзбек тилига - давлат тили" мақомини берилиши энг буюк жасорат ҳисобланади.

Мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб "Таълим тўғрисида"ги қонуннинг ишлаб чиқилиши ўтмиш тарихимизни қайтадан ёритиб беришга имкон яратди. Давлат бюджети ҳисобидан таълим соҳасига ажратилаётган маблағларнинг туб мақсади - етук, салоҳиятли, иқтидорли ёшларни тарбиялашдир. Зеро, мамлакатимизнинг биринчи раҳбари таъкидлаганларидек "Ватанимизнинг келажаги, халқимизнинг эртанги кунни, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори авваламбор фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улғайиб, қандай инсон

бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир. Биз бундай ўткир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак".

Биз тез суратлар билан ўзгариб, сония сайин янгилашиб бораётган ахборот ва глобаллашув жараёнида яшаймиз. Глобаллашув бу ҳаёт жараёнларининг ниҳоят даражада тезлашувидир. Марказий Осиё, жумладан она диёримиз мустақил Ўзбекистон географик жиҳатдан иқлим ва табиати қулай бўлганлиги учун одамзотнинг қадимий маданият ўчоқларидан бири бўлган. Бу эса диёримизда маданият бугунги кун дунёсидан анча олдин, бир неча минг йиллар аввал шаклланганлигидан далолат беради. Шу сабабли ҳам жаҳон фотхларини қизиқишларини ҳар доим бизни юртимизга қаратилган (масалан, А.Македонский, Чингизхон, русий забон хукмдорлар). Бугунги глобаллашув жараёнида ҳам Шарқ ва Ғарб халқларининг ўзаро савдо-иқтисодий, маданий алоқалари, ахборот алмашинуви натижасида XXI асрда ҳам цивилизациялари тўқнашуви содир бўлмоқда. Бунга сабаб қилиб, биринчидан миграцион жараёнларнинг тезлик билан содир бўлиши, яъни, ишсизликнинг ортиши натижасида кўплаб Африка халқлари бошқа қитъаларга кўчиб ўтиши, у ердаги мавжуд аҳоли менталитетига, тарбиявий муҳитига салбий таъсир ўтказиши, иккинчидан кенг суратда Яқин Шарқ давлатлари, Туркия (асосан Германия) фуқароларининг Европага кўчиб боришлари, мусулмон урф-одатларини ички қонунларга бўйсунмаган ҳолда (кўчаларда Қурбонликни ўтказиши) амалга оширишлари, Европа аҳолисининг катта қисми Христиан дини вакиллари бшдишига қарамасдан Исломга мажбуран даъват қилиши хунук оқибатларни келтириб чиқармоқда.

"Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унутган миллатнинг миллатнинг келажаги йўқ" деб хурматли мустақиллигимиз асосчиси И.А.Каримов бу гапни бежиз таъкидлаб ўтмаганлар. Зеро, бутун "Туркистон жадидларининг отаси" М.Бехбудий таъкидлаганларидек "қабиласининг исмини ва етти отасининг отини билмайдиганлар - қул-манқуқ"дирлар. Бундан хулоса шуки ҳар қандай маданият ютуқларини ўзлаштиришдан олдин уни миллий менталитетимизга мослаштирган ҳолда ўзлигимизни унутмасдан қабул қилишимиз даркор. Бугунги кунда "омма маданияти" деб номланган ёвуз куч ўз домига асосан ёшларни, эндигина фикрлаш қобилияти шаклланаётган шахсларни аёвсиз тортмоқда. Жамият тузумини ўзгартиришга ҳаракат қилишга уринаётган кучлар пайдо бўлган. Манна шу жараёнларга алданиб қолмаслиги учун ҳукуматимиз томонидан чора-тадбирлар ишлаб чиқмоқда.

Бугун ёшлар онгига нафақат китоб, газета ва журналлар орқали, балки радио, телевидения, Интернет каби воситалар орқали ҳам турли таъсирлар ўтказиш мумкин. Турли ахборот хуружлари болалар онгини заҳарламоқда. Бу фожиаларни олдини олиш, ёшларимизнинг маънавий оламида бўшлиқ вужудга келмаслиги учун уларнинг қалби ва онгида соғлом турмуш тарзи, миллий ва умумбашарий қадриятларга хурмат-эҳтиром туйғусини болалик пайтидан бошлаб шакллантиришга ката эътибор қаратиш кераклиги ҳар доим давлатимизнинг асосий устувор вазифаларига киради.

Хулоса тарзида шуни айтиш мумкинки, глобаллашув жараёнида маънавий таҳдидларни олдини олиш бугунги кунда энг муҳим вазифаларимиздан бири экан, уни амалга оширишда жамиятимизнинг барча соҳаларида фуқароларимизнинг, ёшларимизнинг маънавиятини юксалтиришга қаратилган ҳамкорлик асосидаги чора-тадбирларни кучайтириш, олимларимиз томонидан "маънавий таҳдид"ларни келтириб чиқаришга қаратилган илмий-назарий ва амалий

ишлар кўламини янада ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. И.А.Каримов. Баркамол авлод орзуси.Т.:Ўқитувчи.1998.
2. И.А.Каримов.Истиқлол ва маънавият. - Т.:Ўзбекистон, 1994.
3. <https://www.lex.uz/mobileact/3255680>
4. Ш.М.Мирзиёев. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз.-Тошкент, Ўзбекистон, 2017

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАНИКИ

Янгибоева Дилдора Раҳмон қизи

Студент, Международная исламская академия Узбекистана. Ташкент

Telefon: +998909415451

Jahonnur9797@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-131

Аннотация: Рассматриваются такие проявления паники, как возрастание интенсивности эмоциональных состояний, приводящее к перевозбуждению психики; переживание опасности и беспомощности, а также не критичное восприятие людьми слухов. Также рассмотрены вопросы поведения человека в условиях чрезвычайных ситуаций и влияние индивидуальной паники на окружающих (толпу). Выделены факторы возникновения массовой паники и механизмы ее развития.

Ключевые слова: паника, стресс, страх, терапия, поведения человека.

Паника - одна из форм поведения толпы. Большинство определений паники связано с проявлением массового страха перед реальной или воображаемой угрозой, состоянием периодического испуга, ужаса, нарастающих в процессе взаимного заражения ими. Это состояние сопровождающееся резким ослаблением волевого самоконтроля, когда эволюционно примитивные потребности, прямо или косвенно связанные с физическим самосохранением, подавляют потребности, связанные с личностной самооценкой. Приведенное определение охватывает все формы коллективной и индивидуальной паники. Панику можно классифицировать по масштабам, глубине охвата, длительности и деструктивным последствиям [1].

Паника - это бесконтрольный страх. Она психологически характеризуется состоянием массового страха перед реальной или воображаемой опасностью, нарастающего в процессе взаимного "заражения" людей и блокирующего способность рациональной оценки обстановки, мобилизацию волевых ресурсов и организацию совместного противостояния возникшей обстановке [2].

Страх, как отмечают многие психологи, является отпечатком современного мира, в котором живет человечество. Человек находится в состоянии постоянной тревоги, страх подстерегает его повсюду. Человек, поддающийся сильному воздействию страха, нередко теряет контроль над собой, не принимает мер самозащиты, плохо ориентируется в обстановке и может подвергнуться панике, если страх переходит в стресс. Когда человек начинает чего-то бояться, то именно это с ним, как правило, и происходит. Страх до определенного времени и предела может считаться физиологически нормальным и даже полезным явлением, ибо способствует экстренной мобилизации физического и психического напряжения, что необходимо для самосохранения. Он выступает в роли защитного механизма, спасающего нас от преждевременной смерти. "Бесстрашных" психически нормальных людей не бывает. Если человек не реагирует на опасность, то это

значит, что он страдает психическим нездоровьем. Следовательно, страх - нормальная защитная реакция на ненормальные, чрезвычайные обстоятельства. Все дело во времени, которое требуется для преодоления чувства страха, сопровождающегося растерянностью и неорганизованностью поведения. У человека, подготовленного к действиям в чрезвычайной ситуации, это происходит значительно быстрее, чем у неподготовленного, у которого сохраняется длительное бездействие, суетливость, стимулирующие развитие психических расстройств. Если человек контролирует свой страх, значит, он осознает опасность и пытается избежать ее. В этом случае всегда найдется выход из сложной ситуации [4].

Под паническим расстройством понимаются внезапные и повторяющиеся приступы паники - эпизоды сильного страха и дискомфорта, которые достигают пика в течение нескольких минут - когда человек испытывает физические симптомы, такие как боль в груди, сердцебиение, одышка, головокружение или абдоминальный дистресс. Симптомы могут показаться похожими на симптомы сердечного приступа или других опасных для жизни заболеваний. Паническое расстройство часто диагностируется после того, как медицинские анализы или посещения кабинета неотложной помощи исключают другие серьезные заболевания.

Причины панического расстройства не до конца изучены, но некоторые элементы связаны с этим расстройством. Те, кто особенно чувствителен к тревоге, невротизму и негативным эмоциям, могут подвергаться повышенному риску. Физические и сексуальные посягательства в детстве являются фактором риска, так же как и раздельное беспокойство в детстве, хотя и менее последовательно. Потеря или стрессогенный фактор может предшествовать первому приступу паники, как, например, смерть близкого человека или вредный опыт употребления наркотиков. Считается, что определенную роль играет также генетика [5].

Исследователи проводили исследования как на животных, так и на людях, чтобы точно определить конкретные участки мозга, которые вовлечены в тревогу и страх. Так как страх эволюционировал для того, чтобы справиться с опасностью, он вызывает немедленную защитную реакцию без сознательного мышления. Считается, что этот ответ на страх координируется миндалиной - структурой, находящейся глубоко внутри мозга. Несмотря на относительно небольшой размер, миндалина довольно сложна, и недавние исследования показывают, что тревожные расстройства могут быть связаны с аномальной активностью внутри нее.

Паническое расстройство эффективно лечится лекарствами и терапией. Надлежащее лечение специалистом может помочь уменьшить или предотвратить приступы паники, уменьшив симптомы или страхи, связанные с приступами. Могут произойти рецидивы, но их можно эффективно лечить. Когнитивно-поведенческая терапия (КПП) учит пациентов видеть связь между их мыслями, убеждениями и действиями. Изменяя искаженные модели мышления, которые поддерживают тревогу и подвергая человека тревожным симптомам или ситуациям в постепенной манере, КПП может помочь создать мастерство над тревожными и паническими симптомами. Терапия может помочь людям с паническими расстройствами:

- Понимать их искаженное представление о жизненных стрессах, например, о поведении других людей или жизненных событиях.
- Научиться уменьшать чувство беспомощности, распознавая и заменяя панические мысли.

- Научиться управлять стрессом и технике релаксации, чтобы помочь при возникновении симптомов.

- Практиковать систематическую десенсибилизацию и терапию воздействия, в которой их просят расслабиться, а затем представить себе вещи, которые вызывают тревогу, работая от наименее страшных до наиболее страшных. Постепенное воздействие на реальную ситуацию также с успехом используется для того, чтобы помочь людям преодолеть свои страхи.

Литературы

1. Молярко В.А. Особенности проявления паники в условиях экологического бедствия // Психологический журнал. - 1992. - Т. 13. - №2. - С. 66-73.

2. Марищук В.Л., Евдокимов В.И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. СПб., 2001. 259 с.

3. Назаретян А.П. Психология стихийного массового поведения. М., 2001. 112 с.

4. Гаврилец, И.Г. Психофизиология человека в экстремальных ситуациях [Текст] / И.Г. Гаврилец.- Киев, 2006.

5. Бехтерев, В.М. Роль внушения в общественной жизни [Текст] / В.М. Бехтерев // В кн.: Бехтерев В.М. Гипноз. Внушение. Телепатия.- М., 1994.

ИҚТИСОДИЁТ

SUN'IY INTELEKTNING IQTISODIYOTDAGI O'RNI.

Rustamov Dostonbek Jamshid o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
Iqtisodiyot fakulteti talabasi Toshkent, O'zbekiston
E-mail address: dostonbekr2000@mail.ru
Phone number: +998990104538

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-132

Annotatsiya: Ushbu maqola sun'iy intellekt va avtomatlashtirish hamda undan foydalanish orqali iqtisodiyotda kutiladigan bir qancha samaradorlikka qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, raqamlashtirish, raqamli yordamchilar, raqamli turmush tarzi.

Эта статья фокусируется на ряде ожидаемой эффективности в экономике за счет использования искусственного интеллекта и автоматизации

Искусственный интеллект, автоматизация, оцифровка, цифровые помощники, цифровой стиль жизни.

Tobora jadallashib borayotgan kundalik hayot tarzimizga sun'iy intellekt va avtomatlashtirish degan tushunchalar kirib kelmoqda. Biz uchun yangi bosqich bo'lgan raqamli inqilob keng imkoniyatlar yaratib, aholi turmush sifatini oshirishga, investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yaxshilashga yordam bermoqda. Sun'iy intellektning global iqtisodiy faoliyatga qo'shadigan hissasi katta imkoniyatlarni vujudga keltiradi. U ishlab chiqarish jarayonida bir qator takrorlanuvchi ishlarni bajarishda katta yordam berib, qayta yo'naltirishga imkon beradigan aniq jarayonlarni optimallashtiradi.

Bu o'z navbatida ish unumdorligini yaxshilaydi hamda samaradorlik va aniqlik potensialini oshiradi. Inson tomonidan qilinishi mumkin bolgan xatolardan voz kechiladi. Chunki sun'iy intellekt orqali boshqariladiga robotlar, agarda ular to'g'ri programmalashtirilgan bo'lsa, inson qilishi mumkin xatolarni qilmaydi. Ko'pincha inson oldida emotsional va praktika jihatdan tavnakkal qilish kabi qiyin vazifalar turadi. Va bunday vaziyatda robotexnologiya yetarli darajada foyda beradi, ya'ni ularda hech qanday qo'rquv va tavakkal bo'lmaydi.

Bundan tashqari doimiy takrorlanuvchi vazifalar (dokumentlarni sortirovka qilish, mail jonatish, va hk..) raqamli yordamchilar

tomonidan bajarilishi ish samaradorligini oshirilishi, vaqtning tejalishi va xaridor va foydalanuvchilarga axborotni tez va xavfsiz yetkazib berishga sabab bo'lishi bilan bir qancha qulayliklarni yaratadi. Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish iqtisodiyotda judayam

optimistik munosabatni vujudga keltiradi .

CEO tomonidan o'tqazilgan tadqiqotlarga ko'ra sun'iy intellekt va avtomatlashtirishdan foydalanish orqali keying 5 yillikda mahsulot unumdorligi 90% ga , yangi ish o'rinlarining yaratilishi 69%ga, va innovatsiyaning ko'rsatkichlari 84% ga ijobiy tarzda o'sib borishi mumkin. Bundan tashqari ayrim prognozlariga qaraganda, yangi texnologiyalarni qo'llash 375 mln gacha bo'lgan ishchilar ya'ni jahon ishchi kuchining 14%i o'z ishini o'zgartirishga sabab bo'ladi.

Chunki sun'iy intellekt va avtomatlashtirish tufayli ko'plab mavjud kasb turlari urfdan qoladi(obsolete) yoki ularning ko'rinishi o'zgaradi. Masalan, iqtisodchilarga, hisobchilarga talab kamayadi . Bu esa bora-bora biznes olamida yangi kasb vujudga kelishiga sabab bo'ladi va yangi ish orinlari paydo boladi. . Yana bir qancha kasb egalari o'z ishlarini yo'qotishlari mumkin, 1917 yilda ishlab chiqarilgan dronlar tufayli, uchuvchilar va operatorlar ham o'z ishlarini yo'qotadi. Asosan bunday vaziyatlarda o'z ishining mutaxasisi hisoblangan programistlarga va axborot komunikatsiyalari bilan ishlay oladigan xodimlarga talab oshadi hamda mutaxasislar yuqori darajada oylik maoshga ega bo'ladilar. Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish tufayli ish maydonida raqamli ko'nikmalarning ahamiyati o'sib bormoqda.

Asosan xodimlar axborot texnologiyalari, Ipad lar va zamonaviy gadjetlardan foydalanadilar. Ushbu imkoniyatlardan foydalanish bir qanchaga imkoniyatlarga yo'l ochadi. Masalan birgina ishlab chiqarish korxonasini olsak, avvallari barcha ma'lumotlar qog'ozda bo'lgan va ularni tekshirtirib, imzo chektirish uchun vaqt sarflangan va ishlab chiqarishni vaqtincha to'xtatib turishga tog'ri kelgan. Shu bilan birgalikda yana bir qulaylik jihati shundaki xodimlar o'zlariga qulay vaqtda masofaviy ishlashlari mumkin. Barcha ishlarni zamonaviy texnologiyalar yordamida bajarilishi asta sekinlik bilan insonlarning kundalik hayot tarziga aylanib boradi. Shuningdek xodimlar jamiyatning tez sur'atlarda o'zgarishiga o'z hissalarini qo'shishadi.

Sun'iy intellekt and avtomatlashtirish natijasida 2030ga kelib Yevropa mamlakatlarida YaIM 26%ga yoki \$22 trillion oshishiga olib keladi. Ishchi kuchini avtomatlashtirish orqali esa 2030yilga kelib global YaIM 11%yoki\$ 9 trillion foyda olinishi mumkin.

"2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" Prezident Farmoni imzolandi. Ushbu farmonga binoan, bir qancha ishlar olib borilmoqda .

Jumladan, Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish sohasida:

- Joriy yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati faoliyatida "Elektron parlament" tizimi joriy etildi

- Oliy Majlis Qonunchilik palatasida yil yakuniga ko'ra qabul qilingan har bir qonun xalq tomonidan qanday baholangani va uning samaradorlik darajasi online tarzda monitoring qilinadi;

- 2020 yil 1 iyuldan Qonunchilik palatasi majlislarida davlat organlari va xo'jalik boshqaruvi organlari rahbarlarining qator masalalar yuzasidan axborotlarini muntazam ravishda eshitish tartibi tatbiq qilinadi;

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi murojaatnomasi

The Economist Corporate Network 2018

Weforum.org

OUTSOURCING SERVICE IN CONSTRUCTION

Shuhrat Nurillayev

Student of Tashkent Institute of Architecture and Civil Engineering

Phone:+99890 966-17-23

e-mail:SHUHRATNURILLAYEV@GMAIL.COM.

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-133

Annotation. The article is mainly about the benefits of organizing outsourcing services in the construction industry. Moreover, analysis some data about what can be obtained by using this service during the construction process.

Keywords. Outsourcing, service, construction, developer,outsourcer, economic potential.

In today's world, the demand for enhancing community services is ever increasing. The ultimate goal of the reforms in our country is primarily to develop production and services, education and construction, as a result, to further expand the economic potential and improve the living conditions of the population. Modern construction facilities play an essential role in solving these issues. Moreover, it is also important to emphasize the role of outsourcing in such facilities and attracting foreign investors. Nowadays, the outsourcing services have been developing in a globe and the attention to this area is growing simultaneously in our country. Therefore, the government to fulfill and to increase the effectiveness of outsourcing services is carrying out a significant number of deals.

Outsourcing is an agreement in which one company hires another country to be responsible for a planned or existing activity that is or could be done internally, and sometimes involves transferring employees and assets from one firm to another. Although the notion of outsourcing emerged during the World War II, it was introduced to the science in 1981. Computer companies were the first to use the outsourcing service to pay for their employees. In the mid 1980-s outsourcing service started to be used by other companies which were specialized in accounting and bookkeeping.

Outsourcing involves both external and internal contracts, and sometimes includes offshoring (transferring a function of business to the specific country) business operations. Outsourcing services include salaries, accounting, telemarketing, data recording, social media marketing, and customer support. Outsourcing usually performs additional or non-technical functions.

Outsourcing is widely used in foreign economic practice and acts as both a micro and macroeconomic factor. Outsourcing is the practice of transferring assets and management functions to other organizations that are not key to the developer's structure. This service helps to solve a number of problems efficiently. The tasks solved by outsourcing related to the preparation of necessary launches and permissions will be monitored and discussed in details during the construction process. Outsourcing services are used to perform the

basic functions of the company without distraction. As a result, outsourcing not only provides additional income, but also increases its competitiveness. The outsourcing service facilitates review and analysis of the construction process.

Outsourcing is often divided into two main types of services: back office and front office. Back office services include internal business processes such as accounting and purchasing. On the other hand, front office also includes marketing and technical assistance. An outsourcing service ensures that these services work together and not individually.

In construction, outsourcing can be divided into three categories, depending on the supplier's location. Construction optimization can be achieved by combining three categories:

Offshore- a construction company located outside of the host country. For example, the Uzbek company may use an offshore provider in China

Nearshore- the outsourcing of construction processes to companies in a nearby country. The location of Supplier Company is close to the contractor. For instance, Mexican (CPO) is closest to the US.

Onshore- construction suppliers work in the same country as the contractor, even though the main office situated in another city or state. For example, the company in Seattle (Washington) can use the onshore outsourcing services, which are available in other states as Alabama.

Stages of outsourcing services in construction

Stage 1. Evaluate the cost-effectiveness of a construction company. Assessing and analyzing the cost-effectiveness of the construction process is a very important task. This is because situations that are not taken into account in every forecast will affect the real situation and lead to a decrease in financial benefits.

Stage 2. Evaluate the effectiveness of the fixed assets used by the construction company in the construction process. This analysis is mainly important to be prepared for unexpected situations that may occur during the outsourcing process and to be able to respond appropriately to it. For example, the failure of a particular technique may affect the process, in which case an alternative to that technique or the availability of a substitute will ensure the continuity of the process.

Stage 3. Assess the potential of the outsourcing company. The evaluation of outsourcers is based on the following criteria: 1) financial security of the organization; 2) security of investment and transfer funds; 3) the level of capital adequacy of the organization; 4) investment attractiveness of the organization; 5) formation of fixed and working capital of the organization; 6) liquidity of the balance sheet; 7) solvency of the organization; 8) return on assets, services.

Stage 4. The choice of cooperation based on the criterion of dependence or independence of strategic decision making in the interaction process. The construction organization should proceed from the results of the following analysis: 1) it is necessary to consider the conditions and level of market development; 2) it is necessary to analyze the need to change the structure of the property. A factor indicating the need to change the structure of the property is unsatisfactory indicators of extensiveness and intensity of use of machinery and equipment.

Stage 5. Define the type of cooperation. There are two types of construction outsourcing: 1) The direct influence of the developer on the process and the independence of the outsourcer. 2) The type of service belonging to the outsourcer is the responsibility of the outsourcer, there is no external influence, a contract is concluded and an independent

service is provided under this contract.

Stage 6. Establishment of an outsourcing service by a construction company. After reviewing all the information about the outsourcing company, once the construction company has determined for which industry the outsourcing service will be established, an economic and strategic assessment of the use of outsourcing will be made, and finally organizational issues will be considered and the contract will be signed.

The cost of an outsourcer's services depends on the type, size, and complexity of the work performed on a long-term contract. In absolute terms, the cost of outsourcing processes by an outsourcer is higher than that of a full-time employee, but in reality, significant savings are achieved with the help of an outsourcer service. When concluding a contract with an outsourcer, the customer chooses one of the types of payment: payment for the result, payment for the hours specified in the contract, or payment for the time worked in practice.

Table №1

The comparative table of prices for some services in the Russian Federation

Services	Full-time employee's salary (per month)	Cost of outsourcing service (per hour)
Accounting	950-1020\$	68\$
Lawyer service	680-810\$	68\$
IT service	1080-1490\$	60\$
Transport and logistics	540-675\$	5\$

The table№1 illustrates the difference in paying between outsourcer and full-time employee. If the company doesn't need a full-time specialist in the work process, outsourcing service is the best key to solve this problem.

To conclude, outsourcing services provide opportunities to manage construction processes quickly and effectively. Moreover, just as having the option to give these undertakings to somebody increasingly experienced, happening progressively budgetary advantages is certain. Outsiders who have been on the market for a long time use innovative technologies that allow them to solve tasks quickly. Such innovative technologies, in turn, save from 10% to 50% on salaries, workplace equipment and other necessary costs associated with the organization of staff work. The tasks assigned to outsourcers are high quality, operational and low cost, as developers are free from taxes such as salaries, office equipment, logistics, rent, communication and internet due to the fact that outsourcers are not in their state. This allows you to improve financial results by 20-30% by optimizing costs Due to the rapid development of the Republic of Uzbekistan, a lot of construction work is currently underway. Realizing how important an outsourcing service is during the construction process, using this service is very effective. Outsourcing services will undoubtedly help to reduce both the product and the construction process, as well as labor costs. If the outsourcing service becomes more widespread in Uzbekistan, the demand for this service will increase, which will certainly lead to an increase in local outsourcers and, consequently, the demand for additional staff. An increase in the demand for labor will lead to a reduction in

unemployment, which will certainly have a positive effect on the macro economy. There is no doubt that the popularization of outsourcing services to the construction industry, which is currently the most criticized by the government, will be very beneficial. The popularity of outsourcing can also be a good factor in attracting foreign investors. Ensuring the competitiveness and transparency of the outsourcing market in our country can help reduce the demand for foreign construction companies and prevent currency outflows. The popularity of outsourcing services can further enhance our modern buildings and national architecture, and thus ensure the further development of our developing country.

List of used literature.

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 of February 7, 2017 "On the strategy of further development of the Republic of Uzbekistan" /
2. B.Y. Khodiyev, Sh.Sh.Shodmonov. "Economic Theory". Textbook- Tashkent-2017. 708-712 b.
3. R.J. Barro, Jong-Wha Lee. "Costs and benefits of economic integration in Asia".

ДАВЛАТИМИЗ ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАДБИРКОРЛАРГА ЯНГИ СОЛИҚ СИЁСАТИ БЎЙИЧА БЕРИЛАЁТГАН ҚУЛАЙЛИКЛАР

Гайбуллаева Гулбаҳор Маҳмудовна
Фарғона давлат университети магистранти.
Телефон: +998906324951
ДСҚ ҳузуридаги МОМ Фарғона филиали
бош мутахассиси Эшимбоева Дилдорара Давлятовна.

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-134

Анотация: Бугунги кунда солиқ тизимига киритилган ўзгаришларда тадбиркорларга солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш тизимини бирмунча соддалаштирилди. Солиқ ҳисоботининг шакли қисқартирилиши ҳисоблаш жараёнини осонлаштирди. Тадбиркорлик фаолиятини кенг ривожлантириш мақсадида солиқ текширувлари оптималлаштирилди.

Калит сўзлар: тадбиркорлик, солиқ турлаари, маҳаллий йиғимлар, чегаравий ставкалар, солиқ бўйича имтиёзлар.

Юртимиздаги солиқ тизимини ислоҳ қилиш борасида кўплаб чора-тадбирлар амалга оширилди. Аммо бугунги шиддатли давр ҳар қандай соҳага янгича ёндашувни, эски иш услубидан воз кечган ҳолда, самарали механизмни татбиқ этишни кун тартибига олиб чиқди. Шу мақсадда тубдан ўзгартирилган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 2020 йил 1 январдан бошлаб амалга киритилди. Асосий ўзгаришлар солиқлар сони 9 тагача камайтирилди, улар: қўшилган қиймат солиғи, аксиз солиғи, фойда солиғи, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, мол-мулк, ер ва ижтимоий солиқ. Шунингдек, махсус йиғимлар: айланмадан олинадиган солиқ, маҳсулот тақсимотига оид битимлар иштирокчиларига солиқ солишнинг алоҳида тартиби, махсус иқтисодий зоналар иштирокчиларига ва айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга солиқ солишнинг алоҳида тартиби жорий этилди.

Акциз солиғи, ер солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкалари, мулкни ижарага берувчи жисмоний шахслар учун ижара тўловининг энг кам ставкалари, яқка тартибдаги тадбиркорлар учун жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг қатъий белгиланган миқдори, маҳаллий йиғимларнинг чегаравий ставкалари, автотранспорт воситаларини сотиб олинганда ва (ёки) вақтинчалик олиб кирилганда ички ишлар органларида уларни рўйхатдан ўтказганлик учун автотранспорт воситалари эгалари (фойдаланувчилари) томонидан тўланадиган йиғимлар ва хорижий давлатлар автотранспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириши ва ҳудуддан транзит ўтиши учун йиғимлар 2019 йил 9 декабрдаги "Ўзбекистон Республикасининг

2020 йилдаги Давлат бюджети тўғрисида"ги ЎРҚ-589-сонли Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан тасдиқланган ставкаларда ундирилмоқда.

Ягона ижтимоий тўлов ўрнига ижтимоий солиқ, ягона солиқ тўлови ўрнига - айланмадан солиқ, қатъий белгиланган солиқ ўрнига - жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи жорий этилди.

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзлар, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари билан тақдим этилган имтиёзлар ва ставкалар, уларнинг амал қилиш муддати тугагунга қадар амал қилади. Ўзбекистон Республикаси янги таҳрирдаги Солиқ кодексида 2020 йил 1 январдан бошлаб имтиёзлар фақат Солиқ кодекси билан тақдим этилиши белгиланди. Бунда, айрим солиқлар бўйича солиқ имтиёзлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари билан фақат белгиланган солиқ ставкасини камайтириш, лекин кўпи билан 50 фоизга камайтириш тарзида ва кўпи билан уч йил муддатга берилиши мумкинлиги белгилаб қўйилди.

Солиқ маъмуриятчилиги масалаларида ҳам ўзгаришлар киритилди. Солиқ органларининг солиқ тўловчининг солиқ қарзини ундиришни унинг дебиторидан олинадиган суммага қаратиш ҳуқуқи бекор қилинди. Солиқ органларининг ортиқча тўланган ёки ортиқча ундирилган солиқларни ўз вақтида қайтариш учун жавобгарлиги кучайтирилди. Ортиқча ундирилган солиқ ва молиявий санкциялар суммаларини, ушбу суммаларни ундириш (тўлаш) даврида амалда бўлган Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасидан келиб чиққан ҳолда ҳисобланган фоизларни ҳисобга олган ҳолда қайтарилади. Шу билан бирга, солиқ суммасини қайтаришда ҳар бир кечиктирилган кун учун солиқ органи томонидан солиқ тўловчига фоиз тўлаш назарда тутилган.

Янги Солиқ кодекси солиқ текширувларининг қуйидаги турларини назарда тутди:

- Камерал солиқ текшируви;
- Сайёр солиқ текшируви;
- Солиқ аудити.

Қисқаси, мамлакатимиз солиқ тизимининг шаклу шамоийли ва мазмуни тубдан ўзгарди. Энди солиқ органлари ҳам солиқ тўловчилар ҳам давлат бюджети даромадлари йиғилувчанлиги олдида бирдек масъулдирлар. Солиқ органлари фақат солиқ йиғувчи эмас, балки солиқ тўловчига яқин кўмакчи сифатида ҳам фаолият олиб боради. Бу тамойил қўлланилишининг асосий мақсади - янги тизимни халқимиз ҳамда тадбиркорларга янада яқинлаштиришдан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

Ўзбекистон Республикасининг қонуни № ЎРҚ-599. 30.12.2019.

Vuxgalter.uz интернет сайти.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАҲОН БОЗОРИГА ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВ ЖАРАЁНИДА БУТУНЖАҲОН САВДО ТАШКИЛОТИГА ҚЎШИЛИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА МУАММОЛАРИ

Давлат Божхона Кўмитаси Божхона Институтини
2 курс 418-гуруҳ курсанти
Бахромова Асолат
Телефон: +998946807555
asolatbakhramovna@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-135

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасининг Жаҳон бозорига интеграциялашувида Бутун Жаҳон Савдо Ташкилотига аъзо бўлишининг аҳамияти, келтириб чиқарилиши мумкин бўлган ижобий ва салбий оқибатлари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар : БЖСТ, савдо алоқалари, дискриминациясиз савдо, жаҳон бозори, интеграциялашув, хавфсизлик чоралари

Ўзбекистон Республикаси ўз иқтисодиётини оёққа қўйиб олганининг илк йиллариданоқ жаҳон бозорига интеграция жараёнларини бошлаб юборди, яъни 1994 йилнинг июл ойида Бутун Жаҳон Савдо Ташкилоти (кейинги ўринларда БЖСТ)га қўшилиш истагини билдириб Женевадаги Секретариатга мурожаат қилган. Чунки жадал ривожланиб бораётган дунё бозорининг халқаро системасига интеграциялашуви учун кўпчилик давлатларнинг ўзаро савдо муносабатларини назорат қилувчи ва тартибга солувчи БЖСТга аъзолик катта аҳамият касб этади. Мазкур мурожаат натижасида Ўзбекистон ушбу ташкилот кузатувчиси мақомини қўлга киритди.

Бутун жаҳон савдо ташкилоти мамлакатлар ўртасидаги ўзаро савдо алоқалари олиб бориладиган ва бу борадаги низоларни ҳал этиш имкониятини берувчи глобал майдон ҳисобланади. Бугунги кунда дунёнинг 164 та давлати унга аъзо. БМТ мамлакатлар ўртасидаги сиёсий муносабатларни, БЖСТ эса улар ўртасидаги савдо муносабатларини тартибга солади.

БЖСТ жаҳон савдоси қоидаларини ишлаб чиқиш йўли билан давлатлар савдо сиёсатига таъсир кўрсатиш, савдо муносабатларини эркинлаштирадиган ва қатъий тартиб-қоидага соладиган музокаралар учун йиғилишлар ўтказиш, давлатлараро савдода юзага келадиган низоларни ҳал қилиш ва бошқа вазифаларни бажарувчи ката аҳамият ва нуфузга эга ташкилот ҳисобланади. Ўзбекистоннинг БЖСТга ва халқаро савдо тизимига интеграциялашуви барқарор ва олдиндан режалаштириш имконини берадиган савдо тизимида ўзининг савдо стратегиясини ташкил этиш, бундан ташқари БЖСТга аъзо давлатларининг Ўзбекистон бозорида ишлаб чиқарилган товарларга дискриминациясиз муносабатини ва уларнинг тенг ҳуқуқлилигини кафолатлаб беради. Ушбу шароит эса Жаҳон бозорига янги қадам қўяётган Ўзбекистон учун ўзининг барча салоҳиятини рўёбга чиқариш имкониятини беради.

БЖСТ келишувларида акс эттирилган мажбуриятларга жавоб бериш мақсадида Ўзбекистон ўзининг ташқи савдо масалаларига тааллуқли ташқи савдо сиёсати, божхона сиёсати ҳамда қонун ва норматив ҳужжатларига тегишли ўзгартиришларни киритишига тўғри келади. Яъни интеграциялашув бирданига эмас, балки босқичма-босқич республика иқтисодиёти ҳамда сиёсатини БЖСТ талабларига мослаштириб, аъзо мамлакатлардан келтирилаётган товарларга энг кўп қулайлик бериш, дискриминациясиз савдо очиқ ва даромадли савдо муҳитини яратиш каби йўналишли тарзда амалга оширилади.

БЖСТга киришга самарали тайёрланиш мақсадида, муассасалараро комиссия тузилган. 2002 йил 17 июлда Женева шаҳридаги БЖСТнинг штаб квартирасида Ўзбекистоннинг БЖСТга кириши бўйича ишчи гуруҳнинг биринчи мажлиси бўлиб ўтган ва Ўзбекистоннинг БЖСТга кириши бўйича ишчи гуруҳга раис этиб Малайзиянинг БЖСТдаги элчиси жаноб Суперманиам тайинланган. Ишчи гуруҳнинг мажлислари давомида республика иқтисодий ривожланишининг ҳолати юзасидан видео ҳамда мултимедиа презентациялари намойиш этилди, ва натижада 14 давлат вакиллари Ўзбекистоннинг БЖСТга киришини қўллаб-қувватлаш ҳақида ариза билан чиқишди. Бу эса жаҳон савдо ташкилоти аъзолари Ўзбекистон иқтисодий ривожланиши прогнозларига катта ишонч билдирганидандир.

2003 йил 11 декабрда "Муҳофаза чоралари, антидемпинг ва компенсация божлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинди ва бу БЖСТга киришнинг яна бир талабларидан бирининг амалга оширилиши сифатида бир қадам бўлди.

Ўзбекистон Республикаси делегацияси мунтазам равишда БЖСТнинг конференцияларида иштирок этиб келади ва бу ташрифлар давомида бошқа мамлакатлар делегациялари ва БЖСТ котибияти билан турли масалалар юзасидан икки томонлама учрашувлар ўтказилади.

Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш ҳам бу борада муҳим аҳамият касб этиб, ишлаб чиқаришни ривожлантиришда, экспортни ўстириш ва кенгайтиришда, бозор ислоҳотларини давом эттириш барқарорлигини таъминлашда ёрдам бериши мумкин. Техник тартибга солиш, божхона маъмуриятчилиги, хизмат соҳасидаги қонунчилик бўйича институционал ислоҳотлар ишлаб чиқариш, илмий-техник ривожланишнинг дунё миқёсидаги жараёнига интеграциялашув имкониятини тезлаштиради ва осонлаштиради. БЖСТга аъзо бўлиш алоҳида корхоналарга берилган ҳаммага бир хил бўлмаган имтиёз ва тартибларни бекор қилишни англатади. Хусусий сектор ҳаққоний қоидалар бўйича ривожланади. Бундан ташқари, Ўзбекистоннинг ташкилотга аъзо бўлиши протекционистик тўсиқлар натижасидаги юқори нархларнинг тушишига ҳамда мавжуд ресурслардан унумли фойдаланишда, мамлакатда рақобат муҳитининг кучайишида, коррупциянинг пасайишида ҳамда импорт контрабанда товарларининг қонуний йўл билан мамлакатга кириб келишида аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 7-февралдаги ПФ-4947-сонли фармонида белгиланган 2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегиясининг учунчи устувор ёъналиши доирасида мамлакатимизда чет ва миллий валютани тартибга солиш, ташқи савдо ва у билан боғлиқ операциялар, божхона ва солиқ тизими қонунчилигини либераллаштириш борасида такомиллаштириш ишлари ва зарур бўлса тубдан ислоҳотлар амалга ошириб келинмоқда, бу ўз ўрнида ўзбекистоннинг БЖСТга кириши тақозо этадиган

шарт-шароитларни яратиб беради. 2018 йилнинг 13 март куни ўзбекистон Республикасининг БЖСТга киришини янгилаш ва ўзбекистон Республикаси Ташқи савдо вазирлигига БМТнинг ривожланиш дастури кўмагида техник ёрдам кўрсатишга жалб қилиш масаласида Осиё тараққиёт банки(ОТБ), Жаҳон банки, Халқаро ривожланиш бўйича АҚШ агентлиги (УСАИД), ўзбекистондаги Европа Иттифоқи делегацияси, Халқаро ҳамкорлик бўйича Германия жамияти (ГИЗ) ва бошқа халқаро ташкилотлар иштирокида ишчи гуруҳ йиғилиши ташкиллаштирилди. Бундан ташқари, ўзбекистоннинг БЖСТга кириш жараёни доимий мониторинг таҳлиллари орқали кузатиб борилишини тизимли ташкиллаштириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси томонидан "Йўл харитаси" тасдиқланди, ушбу йўл харитасига 34 та тадбир киритилган бўлиб, улар ташкилотга киришни янгилаш борасида ҳужжатларни тайёрлаш ва мамлакат қонунчилигини мувофиқлаштиришга қаратилган.

Ўзбекистон Республикасига Ташкилотга қўшилиш учун тайёр бўлишга бир неча йиллар керак бўлиши мумкин, бироқ буларнинг барчаси иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан тўлиқ фойдали қарор қабул қилиш учун зарур ҳолатлардир. Ўзбекистон ушбу давр давомида максимал равишда ташкилотга аъзо бўлишнинг натижаларини баҳолаш ва анализ қилиш учун сарфламоқда яъни, ташкилотга аъзо бўлиш орқали эришиладиган ижобий ютуқлар ва содир бўлиши мумкин бўлган муаммолар ҳамда уларни олдини олиш учун хавфсизлик чораларини кўриш масалаларини ўрганади. Ўзбекистоннинг БЖСТга кириши натижасидада рўй берадиган негатив иқтисодий таъсирлардан қочиш мақсадида, жараённи иқтисоднинг алоҳида секторларининг тайёргарлигини ҳар томонлама баҳолаш, маҳаллий товар ишлаб чиқарувчиларнинг ҳар хил гуруҳлари ва иқтисодни тартибга солишнинг ҳукумат механизмлари асносида амалга ошириш кўзда тутилган. Маҳаллий корхоналарнинг техник ва технологик потенциалини янгилаш, ишлаб чиқаришда илмий-техник ишланмаларни жорий қилишда давлат кўмагини активлаштириш, ишлаб чиқаришга янги ва инновацион технологияларни жорий этиш ва шу кабилар орқали уларнинг нафақат ички балки жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш бўйича қатор тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган.

Ўзбекистоннинг ушбу ташкилотга аъзо бўлиши қатор ижобий натижаларга сабаб бўлади. Энг аввало, минимал даражадаги тариф ва нотариф тўсиқларга дуч келган ҳолда ҳаққоний ва дискриминациясиз чет эл бозорларига кенгроқ чиқишга имкон яратилади. Бунда биз ўзимизда ишлаб чиқарилган миллий рақобатбардош маҳсулотимиз орқали мамлакатнинг экспорт салоҳиятини оширишга эришамиз.

Иккинчидан, ноқонуний йўллар билан сотилаётган ва харид қилинаётган товарлардан ҳимояланамиз. Бу орқали эркин рақобатга тўсқинлик қилувчи яширин бозор тизимига барҳам берилади.

Учинчидан, кўп томонлама савдо системасига кириш ва қатнашиш, ҳамда ушбу жараёнда юзага келиши мумкин бўлган баҳсларни самарали келишиб олишнинг энг муқобил ташкилий усулидир.

Тўртинчидан, янги тармоқлардаги хусусий секторлар ривожланадиб масалан фермер-деҳқонлар нима экишни эркин танлайдиб янги маҳсулот ва хизмат турлари шаклланади.

Аммо Ўзбекистон иқтисодиётининг БЖСТга кириш жараёнига тайёр эканлигини таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги хулосага келамиз. Биринчидан, бу давлат бюджетига импорт божлари тушумининг улуши кескин камайиб кетади,

бу эса катта кўрсаткичнинг йўқотилишидир. Чунки БЖСТга қўшилиш аъзо мамлакатлар ўртасида импорт божларини 13% дан 8-9% га тушишини талаб қилади. Лекин Ўзбекистон иқтисодиётининг ўтиш даврида эканлиғни ҳисобга олсак, импорт божларининг туширилиши салбий оқибатларга олиб келади, шунинг учун иқтисодиётни ҳимоялаш учун чора-тадбирлар ишлаб чиқиш лозим.

Иккинчидан, мамлакат йирик тармоқларининг бу жараёнга тайёр эмаслигини ҳам ҳисобга олиш керак. Йирик тармоқлар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ички бозор нархлари ташқи бозор нархларидан юқори эканлиги йирик тармоқлар рақобатбардошлигининг тушиб кетишига олиб келиши мумкин.

Учинчидан, мамлакат иқтисодиётининг ташқи нархларнинг тебранишига мослашмаганлиги ва бундан ҳимояланмаганлиги, ва бунинг оқибатида мамлакат тўлов балансининг пасайиб кетиши.

Сўнги ва шу ўринда муҳим салбий оқибатлардан бири, чет эл товарларининг миллий товарларимизнинг бозордаги ўрнини эгаллаб олиши, миллий ишлаб чиқариш кўрсаткичларининг тушиб кетиши ва баъзи бир секторларнинг барқарорлигини издан чиқиши юзага келади.

Барчасидан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикасининг Бутун Жаҳон Савдо Ташкилотига кириши учун юксак иқтисодий билим ва малакага эга мутахассисларни танлаб олиш ва улар ўз фаолияти давомида иқтисодий кўрсаткичлар юзасидан таҳлиллар олиб бориши, масъул вазирликлар ва муассасаларни самарали жалб этиш ва самарали чора-тадбирларни ишлаб чиқиши лозим. Бундан ташқари келиб чиқиши мумкин бўлган иқтисодий муаммоларни олдини олишда музокараларда сохалар бўйича божхона тарифларнинг даражасини, субсидиянинг ЯИМга нисбатан ҳажмини оптимал танлаш муҳим аҳамият касб этади. Чуқур таҳлиллар ва босқичма - босқич тайёрлов орқалигина иқтисодиётимиз кутилган натижаларга эришиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАТСИЯЛАШУВ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАҲОН САВДО ТАШКИЛОТИГА АЪЗО БЎЛИШИ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ; Вохидова М.Х. - Тошкент давлат шарқшунослик институти ўқитувчиси, ПхД; "Халқаро молия ва ҳисоб" илмий электрон журнали. № 6, декабрь, 2018 йил

<https://www.gazeta.uz/ru/2018/01/22/wto/>

<https://daryo.uz/2018/02/09/uzbekiston-jahon-savdo-tashkilotiga-kirishi-kerakmi>

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ МАКРОИТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ТАДБИРКОРЛИК ВА АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Қаххорали Ҳомидов,
Фарғона давлат университети талабаси,
Телефон: +998913964298
homidovqahhoral@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-136

Аннотация. Ушбу мақолада коронавирус пандемияси туфайли ўз навбатида энг йирик иқтисодиётга эга бўлган дунё мамлакатларида ишлаб чиқариш ва истеъмол ҳажмларининг кескин қисқариши, глобал ишлаб чиқариш занжирлари ва халқаро савдо алоқаларининг издан чиқиши, дунё молия бозорларида хомашё товарлари нархининг пасайиши ва конъюнктуранинг ёмонлашувини келтириб чиқариши тўғрисида баён қилинган.

Калит сўзлар: коронавирус инфекцияси, пандемия, ижтимоий ҳимоя, солиқлар, корхоналар, макроиқтисодий барқарорлик, қўллаб-қувватлаш.

Бугунги кунда бутун дунё бўйича коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашишда, шу жумладан, барча мамлакатлар аҳолисининг ҳаракатланишига чекловлар киритиш ва корхоналар фаолиятини тўхтатиш орқали ушбу пандемияни мамлакат иқтисодиётига салбий таъсирини камайтиришга катта аҳамият қаратилмоқда. Ушбу пандемия эса ўз навбатида энг йирик иқтисодиётга эга бўлган дунё мамлакатларида ишлаб чиқариш ва истеъмол ҳажмларининг кескин қисқариши, глобал ишлаб чиқариш занжирлари ва халқаро савдо алоқаларининг издан чиқиши, дунё молия бозорларида хомашё товарлари нархининг пасайиши ва конъюнктуранинг ёмонлашувини келтириб чиқарди.

Глобал иқтисодиёт тизимининг бир қисми бўлган Ўзбекистон иқтисодиётига ҳам мазкур омиллар таъсир қилмаслиги аниқ, бу эса ушбу ҳолатнинг салбий таъсирларини камайтириш ёки юмшатиш бўйича самарали олдини олувчи чора-тадбирларни ишлаб чиқишни талаб қилади. Ушбу чора-тадбирларни кўриш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан "Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида"[1] ва "Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги[2] фармони қабул қилинди.

Бунда, пандемияни тарқалишига қарши курашиш даврида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш ва иқтисодиёт барча тармоқлари фаолият кўрсатишининг барқарорлигини ушлаб туриш, шунингдек, айрим хўжалик

юритувчи субъектларни қўллаб-қувватлаш, хусусан, кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги ҳузуридаги Тадбиркорликни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси томонидан биринчи навбатда ижтимоий аҳамиятга эга истеъмол товарларини ишлаб чиқариш, сотиб олиш ва сотиш учун берилган кредитлар бўйича фоиз харажатларини қоплашга кафилик ҳамда компенсация тақдим этишни кенгайтириш, фармацевтика, туризм, транспорт, ва тўқимачилик саноати каби республика иқтисодиётининг жадал ривожланаётган тармоқ соҳаларини қўллаб-қувватлаш ва уларнинг барқарорлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш белгиланди.

Ҳозирги пандемия пайтида ишсизлар, ёрдам ва кўмакка муҳтож аҳоли сони ортиши табиий. Турли мамлакатлар касалликка қарши курашиш баробарида иш жойларини сақлаб қолиш ва иқтисодиётни кескин таназзулга учрамаслиги учун бор имкониятларни ишга солмоқда.

Бутун дунёда бўлгани каби, бу мураккаб жараён Ўзбекистонни ҳам четлаб ўтаётгани йўқ. Албатта, халқимизни таъминлаш учун ҳам, иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш учун ҳам мамлакатимизнинг заҳиралари ва имкониятлари етарли.

Шу боис Президент халқнинг тарихий ва маънавий қадриятларини, меҳр-саховат, оқибат ва ҳиммат каби юксак фазилатларини инобатга олган ҳолда, "Саховат ва кўмак" умумхалқ ҳаракатини йўлга қўйиш ташаббусини илгари сурди. Имкониятидан келиб чиқиб, қайсидир тадбиркор бир ойда мисол учун, 10 та, бошқа бири еса 20 та оилага кўмаклашиши, энг муҳими муҳтож оилалар аъзоларини ишга жалб қилиши мумкин. Давлат томонидан ўз навбатида бундай тадбиркорларга солиқ, лизинг, кредит тўловлари, зарур ресурслар билан таъминлаш бўйича турли имтиёз ва преференциялар берилади. Яъни, бу аҳолига давлат томонидан тадбиркорлик субъектлари орқали кўрсатиладиган саховат ва кўмак бўлади. Бу жараёнда йирик корхоналар, уларнинг жойлардаги таркибий бўлинмалари, фермерлар ва кластер хўжаликлари ҳам ихтиёрий қатнашиши муҳим эканлиги таъкидланди.

Малумки, ушбу пандемия туфайли Республикамизга ташриф буюрувчи туристларнинг бир қисмидан айрилиши мумкин. Пандемия туфали бутун дунё ҳукумати маҳаллий туроператорлар ва турагентларга хорижга йўлланма сотишни тақиқланди. Шунингдек, Ўзбекистон Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ҳам маҳаллий туроператорларга йўлланма сотишни тўхтатиш мақулланди. Натижада эса, Республикамизга ташриф буюрувчи туристларнинг камайиши меҳмонхоналар, ресторанлар, кафелар, гидлар, авиакомпаниялар, ички йўналишлардаги транспорт компаниялари, хунармандларнинг даромадларига салбий таъсир қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев коронавирус пандемияси келтириб чиқарган инқирозга қарши курашиш шароитида тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш мақсадида қабул қилган "Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги фармони билан тадбиркорлар учун қуйидаги янги имтиёз ва имкониятларни белгилаб берди.

1. Туристлик ва меҳмонхона фаолияти билан шуғулланувчи тадбиркорлар шу йил сўнгига қадар ер ва мол-мулк солиқларини тўлашдан озод этилди. Уларга ижтимоий солиқ ставкаси ҳозирги 12 фоиздан 1 фоизга туширилади. Ушбу имтиёздан соҳада хизмат кўрсатаётган мингдан ортиқ субъектлар фойдаланиш имкониятига эга бўлади.

2. Карантин даври мобайнида ўз фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлган якка

тартибдаги тадбиркорларга даромад солиғи ва ижтимоий солиқни ҳисоблаш тўхтатилади. Ушбу имтиёз қарийб 150 минг яқка тартибдаги тадбиркорга катта кўмак бўлади.

3. Тушуми ўтган ойдагига нисбатан 50 фоизга камайган кичик бизнес субъектларига айланмадан олинадиган солиқ, ер солиғи, мулк солиғи, ижтимоий солиқ ва сув солиғини тўлаш муддати шу йил 1 октябрга қадар кечиктирилади. Тадбиркорлар бу имтиёзлардан солиқ идорасини уйдан туриб хабардор қилиши мумкин.

4. Жорий йил 1 апрелдан бошлаб юридик шахсларнинг табиий газ ва электр энергияси учун олдиндан тўлов мажбурияти амалдаги 100 фоиздан 30 фоизга туширилди.

5. Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан ёрдам бериш кўлами янада кенгайтирилди.

Ҳозирги кунда тадбиркор олган кредит ставкаси 24 фоизгача бўлганда унинг 8 фоизини жамғарма қоплаб берар эди. Энди кредит ставкаси 28 фоизгача бўлганда ҳам унинг 12 фоизини давлат қоплайди. Бунинг учун тадбиркорларнинг 3 триллион сўмлик кредитлари фоизини қоплашга жамғармадан қўшимча 400 миллиард сўм йўналтирилади. Жамғарма бир тадбиркорнинг фақатгина битта лойиҳасига кафиллик бериши бўйича чеклов ҳам энди бекор қилинди.

Интизомли ва ишончли тадбиркорларга кредитнинг 75 фоизига жамғарма кафиллик беради (бугунги кунда 50 фоиз). Кафиллик суммасининг юқори чегараси ҳам 8 миллиард сўмдан 10 миллиард сўмга оширилди.

6. Қийин аҳволдаги корхоналар, яқка тартибдаги тадбиркорлар ва аҳолининг 12 триллион сўмлик кредит мажбурияти муддати узайтирилди.

7. Шу йил якунига қадар ун, ўсимлик ёғи, гўшт ва сут маҳсулотлари, шакар, гигиена воситалари каби асосий истеъмол товарларини импорт қилишда божхона божи ва аксиз солиғи ундирилмайди.

Шунингдек, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашни кенгайтириш, шу жумладан, Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши орқали кам таъминланган оилаларни қўллаб-қувватлаш бўйича чораларни кучайтириш ва нафақа олувчилар сонини ошириш, Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ҳузуридаги Жамоат ишлари жамғармасига жамоат ишларини кенгайтириш, "Ишга марҳамат" мономарказларини ва касбга тайёрлаш марказларини ташкил қилиш, хусусан, меҳнат мигрантларини касбга ва тилга ўргатишни ташкиллаштириш орқали уларни қўллаб-қувватлаш каби вазифаларни амалга ошириш орқали давлатимиз томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муҳим аҳамият касб этади.

Республикамиз аҳолисини ижтимоий ҳимоялаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги 14 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақа, бола икки ёшга тўлгунга қадар бола парвариши бўйича нафақа ва моддий ёрдам олувчилар сонини 2020-йил 1-апрелдан бошлаб 10 фоизга ошириш, Соғлиқни сақлаш вазирлиги билан биргаликда тиббиёт, санитария-эпидемиологик ва бошқа ходимлар коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашиш тадбирларига жалб қилинадиган даврда уларнинг ойлик лавозим маошига 6 фоиз миқдорида ҳар кунлик қўшимча тўловлар жорий қилиш, Давлат бюджетидан молиялаштирилдиган ва ўз фаолиятини тўхтатган мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим муассасалари, спорт ва маданият муассасалари ходимларинингиш ҳақларини ўз вақтида тўлаб берилишини

таъминлаш, Соғлиқни сақлаш вазирлиги билан биргаликда бир ҳафта муддатда аҳолига вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик тўғрисидаги ҳужжатларни тақдим этишнинг содалаштирилган тизимини ташкил этиш чоралари ишлаб чиқилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, бу эпидимиалогик инқирозли вазият яқин истиқболда дунё иқтисодиёти ривожига, жумладан Марказий Осиё давлатларига, Ўзбекистонга ҳам салбий таъсирини кўрсатади. Бу маҳаллий корхоналарнинг эпидемия тарқалган барча мамлакатлар билан хўжалик алоқалари узилиши ва ишлаб чиқариш тўхтаб қолиши билан боғлиқ. Шу сабабли, Марказий Осиё давлатлари глобал ривожланишнинг муқобил вариантларини излаш ва ҳудуд ичидаги имкониятларга кўпроқ эътибор қаратиб, шунингдек, ташқи иқтисодий алоқаларни диверсификация қилиш йўллариини излаш билан шуғулланса мақсадга мувофиқ бўлади. Бошқа томондан таҳлил қиладиган бўлсак, Республикамиз ташқи иқтисодий алоқалари учун энг катта камчилик бўлган денгизга чиқувчи йўлга эга бўлмаган Ўзбекистон учун муқобил имкониятлар кўп эмас. Бундай шароитда ҳудудий ва Евроосиё савдо имкониятларини қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. [1] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чоратadbирлар тўғрисида"ги 2020 йил 19 мартдаги фармони

2. [2] Ўзбекистон Республикаси ПрезидентИ Шавкат Мирзиёевнинг "Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тadbиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора- тadbирлари тўғрисида"ги 2020 йил 3 апрелдаги фармони

COVID-19 PANDEMIYASINING O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIGA SALBIY TA'SIRI VA UNI KAMAYTIRISHNING USTUVOR YO'LLARI

Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti talabasi

Madina Hotamqulova

Telefon:+998(99) 596 14 14

khotamkulova18madina@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-137

Annotatsiya: Bugungi kunda global muammoga aylanib ulgurgan ushbu pandemiya jahonning har bir mamlakati iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi hech kimga sir emas. Tadqiqotlarga asoslanib mamlakatimiz iqtisodiyotining asosiy bo'g'inlarida ro'y berishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlar tahlil qilindi hamda unga qarshi kurashishning samarali yo'llari haqida takliflar berildi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, sanoat, YIM, inqiroz

Yurtimiz hududida davom etayotgan pandemiya sharoitida milliy iqtisodiyotni qaror toptirish va uni rivojlantirish bugungi kunning bosh masalalaridan biridir. Hozirgi vaqtda ushbu pandemiyaga qarshi kurashish hamda uning iqtisodiyotga bo'lgan salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha hukumatimiz tomonidan king ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Jumladan, mamlakatimiz rahbari Sh. M. Mirziyoyevning qabul qilgan farmoyishlari bunga yaqqol dalil bo'loladi. Ta'kidlash lozimki, pandemiyaning iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar sirasiga Moliya vazirligi huzurida 10 trillion so'm miqdordagi inqirozga qarshi kurashish jamg'armasi tashkil etilganligini kiritish mumkin. Ushbu inqirozga qarshi kurashish jamg'armasi xarajatlari tarkibiga tadbirkorlikni qo'llab quvvatlash iqtisodiyot holatini bir muncha yaxshilashga yordam beradi. Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi sohalariga yaratilayotgan bir qancha yengilliklar Respublika iqtisodiyotini barqaror ushlab turishga zamin bo'la oladi.

Iqtisodiy tahlillarga asoslanib shuni aytish mumkinki, O'zbekiston iqtisodiyotining o'sish sur'ati ushbu pandemiya sharoitida 1.6 foizni tashkil qilish kutilmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatda xizmatlar bozori eksportida turizm va transport sohasining ulushi 90 foizni tashkil etadi. Bundan jumladan, turizm 50,8foiz va transport xizmatlari 38,8 foizga teng. Yurtimiz iqtisodchi olimlarining ta'kidlashicha, ushbu yuqori ko'rsatkichlarga tayangan holda aytish mumkinki, pandemiya tufayli xizmatlar bozorida ham sezilarli pasayish kuzatilishi mumkin. Ammo, shuni ham aytish mumkinki, agar Respublikada holat yaxshilansa, III chorakdan boshlab taxmin qilingandan balandroq iqtisodiy o'sishga erishish mumkinligi kutilmoqda.

Hozirgi kunda hukumatimiz tomonidan ushbu iqtisodiy pasayish va beqarorlikni oldini olish uchun zarur chora-tadbirlar ko'rilmogda. Yuqorida ta'kidlanganidek, agrar sohada ham bir qancha yengilliklar yaratilmogda. Jumladan, qishloq xo'jaligida ishlatiladigan

yerlarni sug'orish uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun hajmlar bo'yicha soliq stavkalari 2029-yilda belgilangan stavkalarining 50 foizigacha kamaytirilishi bunga misol bo'ladi.

Taklif o'rnida shuni keltirish mumkunki, qishloq xo'jaligi hamda xizmat ko'rsatish sohalariga investitsiyalarning kiritilishi hamda ushbu sohada innovatsion texnologiyalarning joriy qilinishi, qishloq xo'jaligi sanoatida unumdor va serhosil urug' navlarining yetishtirilishi va ularning keng qo'llanilishi YIM da ularning hissasini oshirishga hamda milliy iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.<https://president.uz>
- 2.[https:// lex.uz](https://lex.uz)
- 3.<https://stat.uz>

XORAZM VILOYATINI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA "HAZORASP" ERKIN IQTISODIY ZONASINING O'RNI

Shaxzod IBRAGIMOV,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti talabasi
Tel: +99893-332-97-10

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-138

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyatining O'zbekiston iqtisodiyotidagi o'rni o'rganilgan. Hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda "Hazorasp" erkin iqtisodiy zonasining ahamiyati tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm viloyati, sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmatlar sohasi, investitsiya dasturi, investitsiya loyihasi, "Hazorasp" EIZ.

Xorazm viloyati - mamlakatimiz iqtisodiyotida o'z o'rni va salohiyatiga ega bo'lgan viloyatlardan biri. Hudud, asosan, qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan. Yiliga 280-290 ming tonna paxta xomashyosi yetishtiriladi, bu respublika paxtasining 7%i demakdir. Aynan ana shu omil viloyatda paxta xomashyosini chuqur qayta ishlab, qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish, kelgusida ularni eksport qilish imkoniyati yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida Xorazm viloyatining salmog'i quyidagicha :

- Hududi - 1,3%;
- Aholi soni - 5,5%;
- Yalpi ichki mahsulot - 3,2%;
- Sanoat mahsuloti - 2,7%;
- Qishloq xo'jalik mahsuloti - 5,4%;
- Donli ekinlar maydoni - 4,2%;
- Paxta ekin maydoni - 7,4%

Xorazm viloyati xo'jaligi, asosan, agrosanoat majmuasidan iborat.

Sanoatining asosiy tarmoqlari: elektroenergetika, mashinasozlik, qurilish materiallari, yengil, oziq-ovqat.

Qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlari: paxtachilik, polizchilik, sholichilik, go'sht-sut chorvachiligi, pillachilik.

Keyingi yillarda viloyatda sanoat tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Hozirgi kunda 27 ta yirik sanoat korxonasi faoliyat ko'rsatmoqda, shuning 13 tasi yengil sanoat korxonalaridir. "UzAuto Motors" AJning Xorazm filiali, "UzXMG" ekskavator zavodi, "O'zteks Shovot", "Xorazm maishiy texnika" korxonalari, "Xorazm shakar" qo'shma korxonalarida ichki va tashqi bozorda xaridorgir mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda. Yuqori texnologiyali yangi ishlab chiqarishlarni yo'lgan qo'yish, sanoat kooperatsiyasini chuqurlashtirish, import o'rni bosuvchi va eksportga yo'naltirilgan 166 ta loyihaning hayotga tadbiiq etilishi natijasida sanoatning yalpi hududiy mahsulot tarkibidagi ulushi 13% dan 15,3% ga o'sdi .

XORAZM VILOYATIDA AMALGA OSHIRILGAN LOYIHALAR TAHLILI (2019-yil)

T/r	Iqtisodiyot sohalari	Loyihalar soni	Loyihalar qiymati, mlrd so'm
1	Sanoat	203	859
2	Qishloq xo'jaligi	254	783,4
3	Xizmatlar sohasi	305	455,5

Ma'lumki, iqtisodiyotning rivojlanishi ko'p jihatdan chet el investitsiyalariga bog'liq. Investitsiya - bu iqtisodiyotning yuragi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi bir davlat faol investitsiya siyosatini yuritayotgan bo'lsa, o'z iqtisodiyotida barqaror o'sishga erishgan hisoblanadi. O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etishda erkin iqtisodiy zonalar muhim ahamiyatga ega.

"Erkin iqtisodiy zona - mintaqani jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mamlakat va chet el kapitalini, istiqbolli texnologiya va boshqaruv tajribasini jalb etish maqsadida tuziladigan, aniq belgilangan ma'muriy chegaralari va alohida huquqiy tartiboti bo'lgan maxsus ajratilgan hududdir". Bugungi kunda mamlakatimizda 21 ta erkin iqtisodiy zona, 123 ta kichik sanoat zonasi faoliyat olib bormoqda.

Mintaqalarning sanoat salohiyatini oshirishda, mamlakat iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarini kengroq jalb etishda, hududlarni kompleks rivojlantirishda erkin iqtisodiy zonalar muhim ahamiyatga ega. Xorazm viloyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda ham "Hazorasp" EIZning ham o'z o'rnini bor. Erkin iqtisodiy zona Prezidentimizning 2017-yil 12-yanvardagi "Urgut", "G'ijduvon", "Qo'qon", "Hazorasp" erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish to'g'risida" Farmoniga binoan tashkil etilgan.

Ushbu erkin iqtisodiy zonani tashkil etishdan asosiy maqsad - tashqi bozorda talab katta bo'lgan, yuqori qo'shilgan qiymatli raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlaydigan mineral-xomashyo va qishloq xo'jaligi resurslarini chuqur qayta ishlash bo'yicha zamonaviy ishlab chiqarishlarni tashkil etishga xorijiy mahalliy investitsiyalarni jalb etish uchun qulay sharoitlar yaratish, shuningdek, Xorazm viloyatining ishlab chiqarish va resurs salohiyatidan kompleks va samarali foydalanish, shu asosda yangi ish o'rinlarini tashkil etish va aholi farovonligini oshirishdan iborat.

"Hazorasp" erkin iqtisodiy zonasi Hazorasp, Tuproqqal'a, Bog'ot, Urganch va Xiva tumanlarida joylashgan bo'lib, umumiy maydoni 414 gektarga yetdi. O'tgan davr mobaynida EIZda 15 ta investitsiya loyihasi muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Hozirgi kunda umumiy qiymati 306,3 mln AQSH dollariga teng yana 19 ta loyiha bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

"Hazorasp" EIZdagi istiqbolli loyihalardan biri - "Develop Textile" MCHJdir. To'qimachilik sanotiga tegishli bo'lgan ushbu loyihani amalga oshirish uchun 13,14 mln dollarlik sarmoya kiritilgan, uning 4,16 mln dollari to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya, 8,98 mln dollari tijorat bankining kredit mablag'idir. Germaniya, Turkiya, Xitoydan olib kelingan zamonaviy dastgohlar asosida ishlab chiqarish jarayoni amalga oshirilmoqda. Bu yerda 4 ming t bo'yalgan tayyor choksisiz trikotaj mato, 14 ming dona turli xil tikuvchilik mahsulotlari ishlab chiqarilmoqda.

Hozirgi kunda EIZ korxonalarida sendvich panellar, yuvish vositalari, avtomobil radiatorlari, temirdan qurilish materiallari, tayyor trikotaj mahsulotlari, bir martalik sterilangan tibbiyot qo'lqoplari, poyabzallar ishlab chiqarilmoqda.

Istiqbolli loyihalarga to'xtaladigan bo'lsak, 2020-yilning birinchi yarim yillik yakuniga qadar 19,5 mln dollarga teng 5 ta loyiha ishga tushiriladi, yana 500 dan ortiq kishi doimiy ish o'rniga ega bo'ladi. Shuningdek, 801,5 mln dollarlik 9 ta istiqbolli loyihani amalga oshirish bo'yicha ishlar boshlab yuborilgan, yaratiladigan ish o'rnini esa 1500 ga yaqin.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkin, Xorazm viloyatida amalga oshirilayotgan islohotlar hududda sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini kengayitish, aholi bandligini ta'minlash, mavjud salohiyatdan yanada samarali foydalanish imkonini bermoqda. Albatta, bu borada "Hazorasp" EIZning ham o'z o'rnini va ahamiyati mavjud. Aynan "Hazorasp" EIZ viloyatda zamonaviy ishlab chiqarish tarmoqlarini tashkil etish, tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, pirovardida xalqimizning farovon hayotini ta'minlashi, shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni. 25.04.1996
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Urgut", "G'ijduvon", "Qo'qon", "Hazorasp" erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish to'g'risida" Farmoni. 12.01.2017
3. Musayev P., Musayev J. O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Darslik. -T.: Sharq, 2019.

Internet saytlari:

- www.mfa.uz - O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining rasmiy sayti
- www.mift.uz - O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligining rasmiy sayti
- www.xorazm.uz - Xorazm viloyati hokimligining rasmiy sayti ma'lumotlari

THE CONCEPT OF DEVELOPING TOURISM INFRASTRUCTURE IN SAMARKAND REGION

Lutfullaeva Nargiza

Master student in "Silk Road" International University of Tourism

Phone number: +998979166226

E-mail address: lutfullayevanargiza7@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-139

Abstract. The article is aimed at understanding the importance of tourism infrastructure along with state programs for long-term development of tourism sector in countries. Developing infrastructure of regions is the key of combining all prospects in tourism. Suggested concepts improve the development of infrastructure and evaluate the process effectively. What's more, in this paper Samarkand region's tourism infrastructure is analyzed according to the given concepts.

Keywords: concept, state strategy, infrastructure of region, inbound and local outbound.

INTRODUCTION

In fact we are standing at a crossroads and infrastructure is often worn out that's why purposeful and reasonable state vision of the long-term tourism development strategy determines the success of a country in the world market of tourist services [Petrova M., et al/2018]. It is fact that a lot of countries have officially created program documents that clearly outline the main goals and objectives of the state policy in the field of tourism [table1] and they highlight the resource potential, recreational infrastructure and preferred consumer markets, but if the implementations are not carried out in accordance with any targeted concepts, the development will not result in as the expectations.

Table 1. The analysis of state programs

No	Country	Document name	Year
1	Australia	The National Long-Term Tourism Strategy	2009-2020
		The 2020 Tourism Industry Potential	2010-2020
2	Bulgaria	The strategy of sustainable tourism development in Bulgaria	2014-2030
3	Greece	Greek Tourism Strategic Plan	2014-2021
4	Georgia	The regional development	2010-2017

		strategy	
		Georgian Tourism Development Strategy 2025	2015-2025
5	Israel	Tourism Investment in Israel (the official brochure of the Ministry of Tourism)	Permanent
6	Turkey	Tourism strategy	2007-2023

Source: Data from WTTC.

Like these countries given in the table 1, Uzbekistan also have officially approved state documents for the development of tourism and tourism infrastructure in different years:

Table 1. The analysis of state programs

Country	Document name	Year
Uzbekistan	Creating firm law basement to develop Tourism, carrying out reformation to modernize tourism infrastructure and the country's brand;	2019-2020
	Increasing the share of Tourism sector in the country's economy.	2021-2025

Source: Data from state official uzbektourism

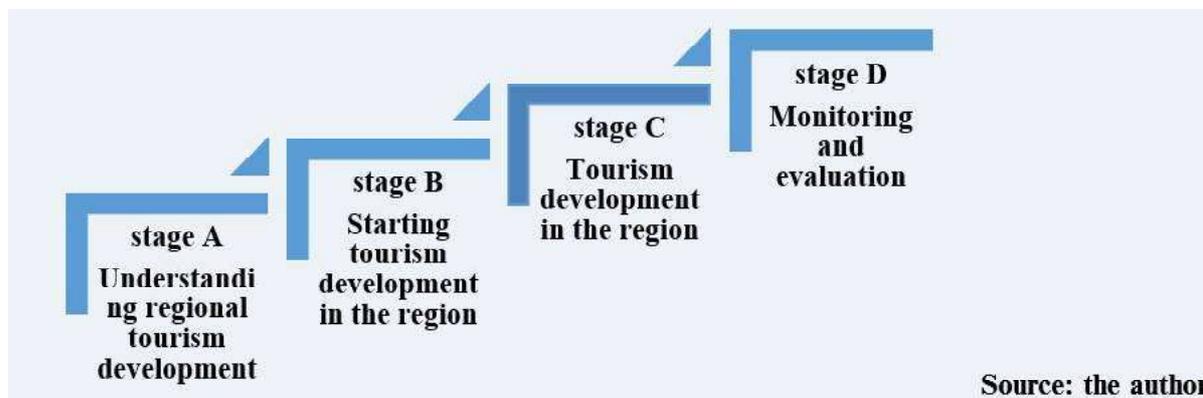
According to these documents and reformations in Uzbekistan it is aimed to increase the number of tourists by 7 million and the income from tourism sector by 2 billion dollars a year. So the maintenance of local tourism infrastructure is becoming an increasingly important prerequisite for the country's competitiveness, especially as mass tourism is now replaced by individual travels. The infrastructure should be based on high-quality and innovative tourism products that will have a positive impact on the occupancy of accommodation capacities and will increase guest's level of daily spending.

In order to develop Tourism many countries create their state strategies and to carry out them it demands years. Moreover, the state strategies should be based on any exact concepts. It is known that tourism potential of Samarkand is very high and variety tourism types can be developed here. However, the potential itself is not enough for the development and nowadays highly-motivated youth, professional tourism experts, and local/international investments are essential in order to develop tourism infrastructure and service [Crouch, G., et al. 2000]

Taking into all aforementioned above in it is given a suggested concept to develop tourism infrastructure of Samarkand region. The concepts of developing tourism

infrastructure of Samarkand can be divided into four stages and these concepts are called Inbound and Local outbound concepts. Both of these concepts have the same stages but their targeted objects are different. For example, inbound concept covers only international tourists and attracting them more and more, but local outbound deals with developing local tourism infrastructure. Here is below general structure of the concepts:

In every stage there are several special tasks that should be implemented

Stage A:

Legal basis and strategic documents for tourism - in this stage it is required to write specific laws and other inscriptions relating to Tourism. Stage A is extremely important, because all development is based on this stage

Stage B:

Analyses of the resources in the region - In order to develop tourism in the region it should be known which the tourist resources are, where they are located and should be assess their value and know whether and when there is access to them. Moreover, creating the relevant infrastructure in order to have access to the sights as well as to provide accommodation, catering and other services that visitors need.

Analyses of the human resources in the region - When tourism is a vital economical sector for the region, it is important to have the skilled and experienced tourism staff, expert in their field [Christine M., 2017]. This is one of the most important factors for the successful development of tourism in an area.

Analyses of which types of tourism can be developed in the region - it is based on the infrastructure of the region and its location. Also transportation, forms of tourism and creation of thematic routes are important to develop types of tourism.

Stage C:

Tourism product development - In this stage types of product and which tourism market the region have and the goal for development of new tourism products - whether this is for profit, dominating on the market, creation of employment or alternative income or other goals, development of brand new tourism product, development of an existing product and other factors are discussed. According to these factors the potential tourism product of the region is developed.

Establishment of tourist destinations - It is known fact that Samarkand is rich in tourist objects and they are located in different part of the region. That's why establishing new and comfortable destinations is very important and a tourist destination is a geographical areas like cities, regions or villages that a particular guest chooses for its leisure objective. Therefore with a destination there is considerable complexity and many other elements/stakeholders play a role-context. So in this stage after understanding and knowing

tourism product of the region, new tourism destinations are established.

Providing grants at the local and international levels for investments in tourism infrastructure - in this stage it is demanded new investments in order to compete globally because tourism companies and organizations need money to establish new tourism destinations and develop infrastructure of the region. All in all, the investment is responsible for implementing and doing all plans in the region. As an example, in Samarkand region brand new tourism destination called "Samarkand city" is being built with the cooperation of foreign investors.

Stage D:

The last stage is the key to know how the projects are going on. So in this stage a monitoring system will be put in place to measure the progress of each project and evaluation will be an ongoing part of the process, to analyze efficiency and make improvements, furthermore through evaluation mistakes and failures are identified in the region.

Conclusion

The research results reveal that if a country plans to implement strategies of tourism development based on exact concepts at the state or regional level, there will be effective and proper development in the infrastructure of the region. Through analyzing suggested two concepts in the paper, it can be concluded that concepts relating to the development of tourism infrastructure play an important role.

References:

1. Christine Mutiso & James M. Kilika (2017), Using Human Resource Management Practices to Predict Quality Service Delivery: Case of Public Secondary Schools in Kenya
- 2, Crouch, G., Ritchie, J.R.B. (2000), "The Competitive Destination: A Sustainability Perspective", Tourism Management, Vol. 21, No. 1, p. 2.
- 3, Petrova M., Dekhtyar N., Klok O. and Loseva O. (2018). Regional tourism infrastructure development in the state strategies. Problems and Perspectives in Management, 16(4), 259-274
- 4, Regional Tourism Development Tool Kit [2012] - with the assistance of the European Union.
- 5, World Travel and Tourism Council: the official site (n.d.). Retrieved from www.wttc.org
- 6, www.lex.uz
- 7, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2018 йил, 28 декабрь.
- 8, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги "Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги фармони.

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH UCHUN ASOSIY BOSQICH- BIZNES REJA

Maxmudov Dostonbek Soyibjon o'g'li
Andijon mashinasozlik inisituti Avtomobilsozlik fakulteti talabasi
+998914880303
xarakternemes@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-140

Annotatsiya: ushbu maqola kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun asosiy bosqich bo'lgan biznes reja haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari, maqolada biznes reja nima va uning maqsadi, ahamiyati nimalardan iborat ekanligi borasidagi qarashlar mavjud.

Kalit so'zlar: biznes, biznes reja, korxonalar, xodimlar, daromad.

Avvalo, kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish haqida so'z borar ekan, biznes reja haqida gapirib o'tmaslikning iloji yo'q. Chunki, biznes reja- bu yangi ish boshlash uchun poydevor vazifasini bajaradi. Birinchidan, biznes reja nima degan savol paydo bo'ladi.

Biznes reja- aniq tanlangan tadbirkorlik ishining barcha bosqichlari tavsiflangan va tahmiman hisob- kitob qilingan loyiha bo'lib, unda aniq tanlangan tadbirkorlik ishining hamma tomonlari o'z aksini topadi. Korxonalar faoliyatini muvaffaqiyatli boshlash uchun ham, uni davom ettirish uchun ham biznes- reja muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki unda muhim istiqbolli ishlar rejalashtirilgan bo'ladi.

Biznes- rejada korxonalar yoki firmaning joyini, manzilini, ishlovchilar sonini, uning miqdoriy ko'rsatkichlari batafsil yoritilishi lozim. Ishlab chiqariladigan yoki bajariladigan xizmatlar yoki narsalar, iste'molchi va ta'minotchilari, korxonalar yoki firmaning qisqacha tarixi, agar u yangi ochilayotgan bo'lsa yozilmaydi, uning kelajakdagi istiqbolli harakatlari batafsil keltirilishi kerak.

Bundan tashqari, korxonalar yoki firma boshlig'i o'zining ma'lumotini, tajribalarini ham biznes- rejada aks ettirishi lozim. Biznes -rejada loyiha bo'yicha ishlab chiqariladigan tovar (xizmat) larning tavsifi hamda xaridorgirligi va raqobatdoshligini ta'minlaydigan omillar, bozor hajmini baholash asosida sotish bozorini, tadbirkor bozorining qaysi segmentda ish yuritishini, savdo hajmini, tovar (xizmat) larning narx prognozlarini, marketing xizmatining asosiy unsurlarini va asosiysi uni qanday yo'l bilan sotish mumkin ekanligini, sotishni rag'batlantirishni, reklamalar orqali sotuvni yo'lga qo'yish kerakligi haqida xam yozilishi kerak.

Biznes- rejaning maqsadi bu- kredit olish uchun asos bo'lib xizmat qilishidadir.

Uning ahamiyati ham shundan iboratki, unda kelajakda istiqbolli yutuqlarga oldindan reja qo'yiladi. Bundan tashqari, undagi vositalarni qanday, qay yo'sinda olish, jami qancha miqdorda pul bo'lishi kerakligi, harajatlarning qoplanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagilarning barchasini umumlashtirgan holda ularni o'n bir yordamchi shakl holida ifodalashimiz mumkin:

- Mablag' olish uchun berilgan arizaning maqsadi va uning asoslanishi;
- Shaxsiy moliyaviy deklaratsiya;
- Korxonaning batafsil ta'rifi;
- Bozorning tahlili;
- Raqobatchilar;
- Korxonaning joylashtirilishi;
- Korxonaning ishchilari;
- Boshqaruv;
- Tashkil etilayotgan yoki kengaytirilayotgan korxonaga uchun moliyaviy ma'lumot;
- Harakatdagi korxonani sotib olish uchun moliyaviy ma'lumot;
- Rahbar uchun qisqacha xulosa.[1]

Hozirgi kunda chet el malakali tadbirkorlariga nazar solsak, ular biznes-rejani rasmiylashtirish shakliga ham katta e'tibor qaratmoqda. Chunki, tartiblangan va sifatli har qanday predmet, xatosiz, toza yozilgan hujjat har bir insonda ishonch va hurmat uyg'otadi.

Biznes- rejani ishlab chiqishda undagi har bir bo'lim ta'rifi qisqa, lo'nda va tushunarli bo'lishi kerak. Chunki, biznes- rejani qabul qiluvchida undagi narsalar bank xodimining o'qish yoki o'qimasligini, unga diqqat e'tiborini qaratishini o'zida mujassamlashtiradi.

Xulosa qismi qisqa bo'lishi, unda aytilgan ma'lumotlar ishonarli bo'lishi kerak. Chunki, xulosa qismi ham ahamiyatga ega bo'lgan qism hisoblaniladi.

Xulosa qismida quyidagi ma'lumotlar bo'lishi lozim:

- Korxonaning nomi, uning yuridik manzili;
- Aloqa qilish uchun shaxs, uning telefon raqami;
- Kerakli mablag';
- Mablag'ning maqsadi;
- Mavjuda aktivlar;
- Mahsulot va bozor(mahsulotning qisqacha ta'rifi, uning real sotish imkoniyatlari);
- Boshqaruv (asosiy mulk egasi va uning yordamchilarining ta'rifi);
- Moliyaviy rejalar;
- Sotish va daromad hajmining o'sish imkoniyatlari ko'rsatiladi.[1]

Biznes- rejada har bir korxonaga yoki firmaning aniq maqsadlari aniq- ravshan yoritilishi lozim. Chunki, puxta tuzilmagan loyiha uzoqqa bormay muvaffiqiyatsizlikka uchrashi mumkin. Unda yoritilgan maqsad va vazifalar to'liq yozilgan bo'lishi bank xodimining e'tiborini tortadi.

Kichik biznes yoki tadbirkorlikning asosiy maqsadi bu foyda olishdir. Uning yutuq va kamchiliklarini puxta o'ylash lozim. Uning samaradorligi va uning foyda olishini hisob-kitob qilish lozim.

Bundan tashqari, har bir korxonaga yoki firma ishlab chiqarayotgan xarajatlarini hisobga olishi muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish jarayonidagi sarf qilinga barcha narsa mahsulot narxiga qo'shib hisoblanganda va sotilganda, u barcha xarajatlarini qoplashi lozim.

Bozor iqtisodiyoti davrida, korxonaga yoki firmalarning faoliyatlarini yuritish borasida mablag' bilan ta'minlash muhim muammo hisoblanadi. Chunki, sarflangan xarajatlar, oldindan ketgan mablag'lar qoplanishi zarur. Aks holda ushbu biznes- reja tez orada sinadi. Shuning uchun, ham biznes- reja tuzilayotgan paytda ushbu xodisalarga e'tiborli bo'lish darkor. Chunki, bu ish foyda yoki zarar olib keladi. Buni qanday ta'minlash esa har bir boshqaruvchining o'ziga bog'liqdir.

Xulosa qilib aytganda, biznes- reja kichik biznes yoki tadbirkorlikni boshlash uchun

asosiya vazifani bajarib beradi. Uni to'g'ri va asosli qilib yaratish har bir boshqaruvchining kelajakdagi istiqbollariga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1, Belyaev V. I. Marketing: osnovi teorii I praktiki: uchebnik/ V. I. Belyaev. - 4 e izd., pererab. I. dop. - M.: KNORUS, 2010. - 680s.

2, Berezen I. S. Markdtingoviy analiz. Rinok. Firma. Tovar. Prodvijeniye. - M.: Vershina, 2008. - 480s.

THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY OF THE UNITED STATES

Otabek Narimonov
 Student, Tashkent State University of Economics
 Phone number: +998(94)4091643
 otabeknarimonov1999@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-141

Abstract: Studying the digital economy of the United States, the undeniable leader of new markets, is a major research challenge. This work is devoted to identifying key factors and trends in the development of the digital economy in a given country.

Keywords: digital economy, USA, Internet platforms, information and communication technologies

The United States and the world as a whole are now undergoing very important economic and social transformations, and technology occupies a crucial place in them. In our changing world, economic growth and competitiveness are closely linked to the digital economy. Moreover, this technological revolution is truly impressive. The United States is one of the most active participants in the global innovation process; the most effective achievements of science and technology are actively used in almost all areas of its socio-economic development.

The digital economy has a stunning effect on the development of the United States and its economic opportunities. Consider this as an example of facts.

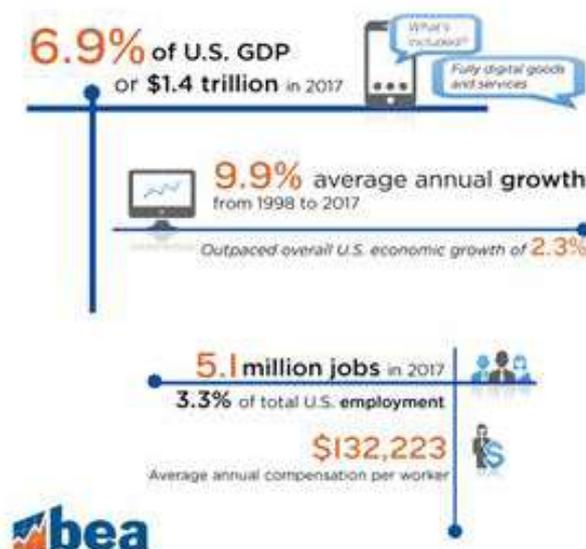

Figure 1. Share of the digital economy in US GDP, %

The US Bureau of Economic Analysis (BEA) estimated that the digital economy accounted for 6.9% of US GDP, or \$ 1.4 trillion, in 2017, putting it in seventh place overall. This definition includes digital infrastructure, e-commerce transactions and digital media. As can be seen from Figure 1. In the United States 5.1 million people, or 3.3% of the total number of employees, work in the field of ICT. Employees working in the U.S. digital economy earned an average of \$ 132,223 in compensation in 2017.

The second driving force behind the digital economy is platform proliferation. Over the past decade, many digital platforms have appeared in the world that use data-driven business models and transform existing industries.

The importance of these platforms is evidenced by the fact that seven of the eight largest companies in the world in terms of market capitalization use platform business models. The United States accounts for 72% of the total market capitalization of platforms worth more than \$ 1 billion. Some US global digital platforms have gained very strong market positions in certain segments. For example, about 90% of the market for search engines for the Internet belongs to Google. Facebook accounts for two-thirds of the global social media market, and its platform is the most popular among social networks in more than 90% of countries. Almost 40% of global online retail sales are carried out through the Amazon network, and its subsidiary Amazon Web Services accounts for approximately the same share of the global cloud infrastructure services market.

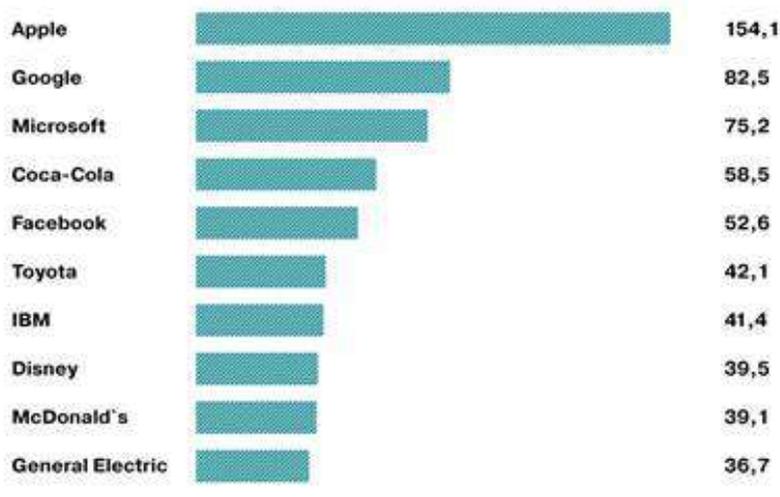

Figure 2. Top 10 most expensive brands

The top 10 ranking of the most expensive Forbes brands includes five American companies from the technology industry. The leaders are Apple, Google, Microsoft, the fifth and Facebook and IBM occupy seventh places, respectively. The value of the Apple brand is \$ 154.1 billion, Google - \$ 82.5 billion, Microsoft - \$ 75.2 billion. In compiling the rating, Forbes takes into account the profits of companies over the past three years and the coefficient of the brand's influence on profits in various industries.

E-commerce is also one of the components of the digital economy. It covers goods and services sold and bought online. UNCTAD estimates that the global value of e-commerce in 2017 reached \$ 29 trillion, equivalent to 36 percent of GDP. In the United States, this amounts to 8,883 billion US dollars or 46% of GDP.

Table 1. The 10 largest countries in e-commerce, 2017

Rank	Country	Total e-commerce sales	As a share of GDP	B2B	Share of total e-commerce	B2C	Annual average expenditure per online shopper (\$)
		(\$ billion)	(per cent)	(\$ billion)	(per cent)	(\$ billion)	
1	United States	8 883	46	8 129	90	753	3 851
2	Japan	2 975	61	2 828	95	147	3 248
3	China	1 931	16	869	49	1 062	2 574
4	Germany	1 503	41	1 414	92	88	1 668
5	Rep. of Korea	1 290	84	1 220	95	69	2 983
6	United Kingdom	755	29	548	74	206	4 658
7	France	734	28	642	87	92	2 577
8	Canada	512	31	452	90	60	3 130
9	India	400	15	369	91	31	1 130
10	Italy	333	17	310	93	23	1 493
	Total of above	19 315	36	16 782	87	2 533	2 904
	World	29 367		25 516		3 851	

The digital economy is a powerful catalyst for innovation, growth and social well-being, and its development is a requirement of the modern era. Deepening and expanding digitalization will increase the competitiveness of the economy, create the conditions for a gradual transition to the level of an innovative economy, and improve the quality and standard of living of the population.

REFERENCES:

1. Web-site: <https://www.bea.gov/data/special-topics/digital-economy>
2. Web-site: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_en.pdf

MEHMONXONALAR FAOLIYATIDA RESTORAN XIZMATINING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

Qilichova Orzigul Zafar qizi

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

O'raqova Mohinur

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-142

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi kundagi dolzarb mavzulardan biri bo'lgan mehmonxona faoliyatida restoranlarning tutgan o'rni, ularning mehmonxona va mamlakat daromadidagi asosiy roli, shuningdek, restoranlarning paydo bo'lish tarixi va turizmdagi ahamiyati yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: mehmonxona, turizm, turist, restoran, kafe, bar, restoran xizmati, sayohat, taverna, bozor iqtisodiyoti.

Mehmonxonalar faoliyatida servis va xizmat ko'rsatish darajasini har jihatdan rivojlantirish, mamlakatimizda erkin fuqarolik jamiyati va farovon hayot barpo etishning eng muhim omillaridan biridir. Hozirgi kunda respublikamizda turizmni rivojlantirish bo'yicha katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Turistlar uchun mavjud turistik obyektlarni tomosha qilishlari uchun xizmat ko'rsatish darajalari ham tobora yaxshilanib bormoqda. Oldingi yillarga qaraganda mamlakatimizga tashrif buyuruvchilar soni ham keskin oshmoqda. Bu esa turizm sohasida yuksalishni taqozo etdi. Chunki, turistlarning asosiy ehtiyojlarini qondiruvchi mehmonxonalarni sifat jihatdan yaxshilash kerakligini davr talabi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Bugungi kunga kelib respublikamizdagi mavjud mehmonxonalarining aksariyati qayta ta'mirdan chiqarilib, zamonaviy boshqaruv tizimlari joriy qilindi. Shu o'rinda zamon talablariga to'liq javob beradigan 3-4-5 yulduzli mehmonxonalar xorijiy va mahalliy turistlarga sifatli xizmat ko'rsatib kelmoqda. Bu esa davlat budjetiga valyuta tushumini oshirmoqda va shu bilan birga aholining ish bilan bandligini ta'minlashga imkon yaratmoqda.

Ma'lumki, so'nggi bir necha yillar davomida mamlakatimizda turizm sohasining asosi bo'lgan mehmonxonalar industriyasi jadal rivoj topmoqda. Shuningdek, yuqori darajada xizmat ko'rsatuvchi mehmonxonalar soni qanchalik ko'p bo'lsa, aholining ish bilan bandligi va o'z navbatida sayyohlikning ham yanada rivojlanishiga imkon yaratadi. Tarixdan ma'lumki, mehmonxonalarining ilk ko'rinishi bo'lmish tavernalar faqatgina tunash uchun xizmat qilgan. Keyinchalik savdo-sotiqning jadal rivojlanishi natijasida mijozlarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, ular uchun ovqatlantirish xizmatlari ham tashkil etildi.

Bugungi kunga kelib, turizm industriyasini ovqatlantirish xizmatlarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ovqatlanish har qanday insonning tabiiy ehtiyojidir. Shuningdek, turizmdagi oddiy va zaruriy ehtiyojdan tashqari, yana ko'ngil ochish va mahalliy madaniyatning, xususan, gastronomiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida ham qaraladi. Milliy taomlar

xalq madaniyatining muhim qismi bo'lib, o'zida aniq ajralib turuvchi xususiyatlarni mujassamlashtiradi, bilish jarayonining elementi va huzur-halovat olishning vositasidir. Bugungi kunda, bir necha o'n yillar oldin bo'lgani kabi, mehmonxonalaridagi restoranlar uslub va imidjning bir qismi bo'lib, xalqaro sifat standartlariga muvofiqligining ko'rsatkichidir. Buni ko'rish uchun faqatgina mehmonxona restoranlari menyusiga qarashning o'zi kifoya.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra: mehmonxona toifasi qanchalik baland bo'lsa, restoranning ahamiyati ham shunchalik yuqori bo'ladi, bundan kelib chiqadigan bo'lsak, restoran faoliyatini yiritishda malakali kadrlarning mavjud bo'lishi davr talabidir. Ya'ni restoran oshxonasiga professionallar mas'uldirlar. Ko'pchilik mehmonxonalarda ta'minot bazasi yaxshi shakllangan, interyer va ekstriyer ham o'z me'yorida bo'lishiga qaramay, mehmonxona restoranlari binolari professional restavratorga ijaraga beriladi va ijaraga olish shartnomasida mehmonxona mijozlarining ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan shartlar mavjud. Shu sababli mehmonxonalar restoranlari bugungi kunda restoran biznesidagi ahamiyatini yo'qotmagan va hanuzgacha barcha mehmonlar uchun turli imkoniyatlarni ochadigan nufuzli joy bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, katta yoki kichkina mehmonxona uchun restoran muhim element hisoblanadi. Ya'ni, mijozning mehmonxonadagi restoranga tashrif buyurishi shaharni qidirib yurishdan ko'ra osonroq. Ilgari mehmonxona daromadining ko'p qismi restoranlarga to'g'ri keladi deb ishonilgan. Fikrimizcha, mehmonxonadan tashqaridagi restoran uchun oldinga borish va bozor iqtisodiyotida o'z o'rnini egallash osonroq. Shuningdek, mehmonxonadagi restoran faqat o'z mijozlariga xizmat ko'rsatadi deya ishoniladi. Aslida mehmonxonadagi restoran barcha iste'molchilar uchun doimo ochiq.

Yuqoridagilardan kelib chiqadigan bo'lsak, mehmonxona faoliyatida restoranlar mehmonxona uchun qo'shimcha daromad manbai hisoblanadi. Agarda har bir mehmonxona binosida restoranlar mavjud bo'lsa, bu har tomonlama foyda demakdir. Chunki mehmonxonaga tashrif buyirgan har bitta mijoz ovqatlantirish xizmatiga ehtiyoj sezadi. Mehmonxona toifasi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, mijozlar uchun ertalabki nonushta berilishi odatiy hol. Bugungi kunda mamlakatimizdagi aksariyat mehmonxonalar faqat ertalabki nonushta bilan cheklanmoqda. Sababi mehmonxonalarda restoran xizmatlarining mavjud emasligidir. Xorijiy turistlar esa kunning qolgan qismidagi ovqatlanish ehtiyojlarini boshqa joylardagi restoranlardan qondirishyapti. Shu sababli ham ayni paytda mehmonxonalar faoliyatida ancha oqsash sezilmoqda. Ya'ni, har bir mijoz mehmonxonaga faqatgina tunash vositasi sifatida qaramoqda va bu o'z navbatida mehmonxona fondiga turistlardan tushadigan tushumning asosiy qismini tashkil etmoqda. Bu esa mehmonxona sohasida yetarlicha tajriba, ko'nikma yo'qligidan dalolat bermoqda. Xorijiy turist mamlakatga keldimi, undan katta imkoniyatda foydalanish kerak. Ularning turgan-bitgani daromad. Ularning qancha ko'p vaqtini o'g'irlasak, biz uchun foyda shuncha ko'p bo'ladi. Biz ushbu maqolada faqatgina mehmonxonalarda restoranlar faoliyatini ko'rib chiqdik. Turizm sohasida mamlakatimizga xorijiy valyuta tushumini oshiradigan, mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantiradigan turizm manbalari yetarlicha.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1 Tuxliyev I.S. Turizm asoslari. O'quv qo'llanma-Samarqand. SamISI, 2010
- 2 <https://arzi-tver.ru>
- 3 <https://uzbektourism.uz>

THE CONCEPT OF ETHNOGRAPHIC TOURISM

**Kilichova Orzigul Zafar kizi - Student;
Faculty of tourism, Samarkand institute of
economics and service, Samarkand, Republic of Uzbekistan)**

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-143

ANNOTATION: In this article Historical and cultural sites on the territory of Uzbekistan, ethnographic sites not yet well known, scholars and literature reviews on ethnographic tourism and their relation to ethnographic tourism.

KEYWORDS: Ethnography groups, ethnogenesis, ethnographic tourism, tourism, historical sites, ethnic groups.

As it is known, the most popular type of tourism in Uzbekistan is pilgrimage. Majority of the tourists come to our country on the purpose of executing pilgrimage tourism. Natural resources are the national wealth of a country and are state property. But some of them are molecular objects in the world culture and are included in the UNESCO World Heritage List. The list includes four cities and thirty historical monuments of Uzbekistan. There are more than seventy historical monuments and beautiful natural and climatic monuments in Uzbekistan. Today, however, only one-third of these tourism resources operate in tourism.[1]

This means that Uzbekistan has not been able to maximize its tourism resources. As it was mentioned, the majority of tourists arriving in our country are for the purpose of pilgrimage and are limited visits to such cities as Samarkand, Bukhara, Khiva and Shakhrisabz. This process leads to the fact that tourists have little time in our country and the constant movement of the same routes becomes a tedious one.

Historically, Central Asia is a region that is both politically and economically important. Uzbekistan is one of the oldest centers of human civilization. The territory of Uzbekistan is located at the crossroads of the Great Silk Road. In the past, the area was inhabited by Saks, Massagets, and Bactrians. Bactria, Khorezm and Davan are among the first countries to be located in this region. There are historical sites and sites in the country that can reflect the process of historical and cultural development of nations or ethnic groups. Most of these areas have not been explored as tourist studies. Uzbekistan has witnessed ancient historical processes of cultural development, and is now home to many nations and nationalities. Ancient sites are common in our country, but most of the population is unaware of such sites. One of these places is the Neolithic settlement, near the Kaltaminor Canal, near the ancient river delta of the Amu Darya. The life of the Kaltaminorians is an archeological culture dating back to the fifth and third millennium BC. One of the most important locations of Kaltaminor culture is the adjacent four. There is a very large residential semi-basement hut with an area of three hundred square meters. Household goods were also stuck in the hut, with around one hundred and twenty people living there. In addition, more than 20 kilns were found, and animal

bones and fruit grains as well. Such places, ethnic sites, and monuments increase the ethnographic potential of the territory of Uzbekistan. However, the attraction of tourists to such areas in our country is low. [2]

There are many tourists all over the world who want to visit and get to know the places where their ancestors lived or where great historical figures lived. How do ethnographic structures differ from historical or visiting tourism?

Ethnographic tourism is most popular in the field of tourism in the textbook "Theory and Practice of Tourism", "Traditions, lifestyle, national cuisine, clothes, household items, cultural and historical monuments of different peoples, nations and regions are emerging as types of services". [1]

This definition explains the effort to study the lifestyles of different peoples and nations. However, ethnographic tourism cannot be described by the aforementioned, it is simply a tool for ethnographic tourism. Wikipedia, in an open encyclopedia, "Ethnographic tourism is one of the areas of tourism that has ethnic, linguistic, and cultural components, Ethnic Tourism in Domestic Tourism, Historic Homeland or Visiting Birthplace of Relatives". [3] Ethnographic tourism is a tour of the city to explore the local ethnography of local people, to travel abroad to visit their ancestors.

Wikipedia, in an open encyclopedia, "This is one of the areas of cultural tourism. World practice shows that this type of tourism can meet a number of spiritual needs of a person, and these settlements can be called demonstrations" [4]. It is stated that tourism satisfies a number of spiritual needs of a person. It is shown that the points where traditional culture is preserved can be called demonstrations.

"Ethnographic tourism is based on the interest of tourists to the genuine life of peoples, to familiarize themselves with folk traditions, rites, creativity and culture. In the modern unified world, a person strives for self-identification, searches and studies his ethnic roots in order to feel special, with a deep history and his own cultural traditions" [5] This definition emphasizes that ethnographic tourism arises as a result of people's interest and desire for self-awareness.

Based on the above mentioned definitions, we may conclude that:

"Ethnographic tourism is a tour of tourists to learn about the stages of formation, the formation, ethnogenesis, and the distinctive features of ethnic groups."

In today's advanced technology, every nation strives to spread its culture of national identity. As a result of the development of ethnographic tourism, we will be able to spread our national culture around the world, promote employment in remote areas, and increase our economic skills of the individuals.

List of references:

[1] M R Boltaboev, I S Tukhliyev, B S Safarov S A Abdukhamidov. Tourism: Theory and Practice-T.: Fan vatexnologiya, 2018 pp. 400-pages [Uzbek]

[2] K. Usmanov, M. Sodiqov, N. Oblomurodov. History of Uzbekistan - T.2002 [Uzbek]

[3] [https://ru.wikipedia.org/wiki/\(09.10.2019\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/(09.10.2019))

4 [https://ru.wikipedia.org/wiki/\(10.10.2019\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/(10.10.2019))

[5] "Этнографический туризм" [https://svastour.ru/articles/puteshestviya/vidy-turov/etnograficheskiy-turizm.html\(14.11.2019\)](https://svastour.ru/articles/puteshestviya/vidy-turov/etnograficheskiy-turizm.html(14.11.2019))

O'ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA ETNOGRAFIYANING AHAMIYATI

Qilichova Orzigul Zafar qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-144

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada turizmning iqtisodiy tahlili, etnografiyaning turizmdagi ahamiyati yoritilgan. Etnografiya va etnografik turizm atamalariga ta'riflar keltirilgan va tahlil qilingan. Etnografiyani ma'lum ijtimoiy bo'limlarga bo'lib o'rganish va uni turizmda qo'llash taklif etilgan.

KALIT SO'ZLAR: Iqtisodiyot, turizm, etnografiya, etnografik turizm, madaniyat sohalari, xalqog'zaki ijodi.

O'zbekistonda 2018-yil turizm sohasida juda ko'p yangiliklar kuzatildi: turizmni rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi farmon va qarorlar, xalqaro va mahalliy tadbirlar, yangi ta'lim muassasalari faoliyatining yo'lga qo'yilishi, sayyohlar oqimining oshishi, yangi turistik mahsulotlar, yangicha yo'nalishlarni rivojlantirish, infratuzilmani takomillashtirishga oid sa'y-harakatlar, xorijiy investorlarni jalb qilish va h.k. Shuningdek, turizm xizmatlari eksportining belgilangan prognozlariga muvofiq yil yakunida 1,3 mlrd \$ga yetib, o'tgan yilgi eksport hajmidan (1 mlrd \$) 30%dan ortiqni tashkil etadi.[2] "The Statesman"ning yozishicha, O'zbekiston bo'ylab sayohat sayyohga o'zining ma'naviy dunyosini boyitish imkonini beradi.[3] Demak yurtimizga turistlarni xalqimizning boy ma'naviyati va shonli tarixi yuqori darajada jalb qilmoqda.

Taniqli etnograf S.A.Tokarev etnografiya atamasiga quyidagicha ta'rif bergan: "Xaliqning kelib chiqishini anglash-bu ularning tarixiy vorisligini, uning nomini va joyini topish, ajdodlari qayerda yashaganligini yoki qadimiy ma'daniyatdan qolgan evolyutsiyasini hozirgi hududda ko'zatishtirish yoki izlash emas; bu ularning qaysi tilda gaplashganligi yoki til tarixini aniqlash va nihoyat bu xalq qaysi irq elementlaridan vujudga kelganligini aniqlashdangina ham iborat emas. Balki, bularning barchasi xalqning kelib chiqishini o'rganishda, juda jiddiy va kerajkli bo'lsada, lekin masalani butunlay yechib bo'lmaydi va masalani yechishda hali butunlay yetarli emas. Shunday ekan, avvalo xalqning kelib chiqishini tushunish uchun, shu xildagi ma'daniyatning rivojlanishini va genezini topish kerak" 4 . Ushbu ta'rifda xalqning kelib chiqishini anglashni eng avvalo shu xildagi ma'daniyatning rivojlanishini hamda genizini topish bilan anglangan. Demak, yuqorida keltirilgan bilimlarga asoslanib etnografiya xalqlarning hamda etnik guruhlarining madaniy rivojlanishidagi tafovutlarni o'rganish va tushuntirish, madaniyatning gullab-yashnashi va pasayish sabablarini va shakllanish mexanizmlari hamda xususiyatlarini , xalqlar o'rtasidagi irqiy tafovutlarning sabablarini aniqlash, etnik xususiyatlar va ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarni o'rnatish bilan shug'illanuvchi fan deb tushunamiz. Quyida esa etnografik turizm atamasi haqida mulohaza yuritamiz. "Turli xalqlar, elatlar va hududlarning urf-odatlarini, turmush tarzi, milliy taomlari, kiyim-kechaklari, ro'zg'or buyumlari,

madaniy-tarixiy obidalari turizm sohasida eng ommalashgan xizmat ko'rsatish turlari sifatida namoyon bo'lib kelmoqda"[5]. Ushbu ta'rifda turli xalqlar va elatlarning turmush tarzini o'rganishga bo'lgan harakat tushuntirilgan. Yuqorida sanalgan ta'riflarga suyangan holda o'z xulosamizni keltiramiz: "Etnografik turizm-sayyohlarning ma'lum bir etnik guruhlar ma'daniyatining rivojlanishi, shakllanish bosqichlarini, etnogenezini, etnik guruhlarining aynan o'ziga xos jihatlari o'rganish va ular bilan tanishish maqsadida sayohat qilishidir"

Etnografik turizmni rivojlantirishda qanday madaniy va ijtimoiy sohalar muhim sanaladi?

Ma'um bir mamlakatga etnografik tuzim maqsadida turistlar tashrif buyirar ekan, ular etnik guruhlar madaniyatining rivojlanishi, shakllanish bosqichlari, etnogenizi va guruhlarining o'ziga xos jihatlari bilan tanishtirilib boriladi, bunda bevosita xalqning turmush hayotida ajralmas qismi sanaladigan milliy taomlar, liboslar, raqs, og'zaki ijod na'munalari, marosim va an'analar, o'yinlar, me'morchilik kabi madaniyat sohalariga alohida - alohida to'xtalib o'tish zaruriy holatga aylanadi. Milliy liboslar - millatning milliy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi, qadimgi davlarda yaratilgan va hozirgi kunlarda foydalaniladigan, madaniyati va tarixi bilan uzviy bog'liq bo'lgan kiyimlar. Milliy taomlar - Bu aholining turmush tarzi, tabiat bilan munosabati va diniy dunyoqarashlarini o'zida aks ettiradi. Milliy raqs - o'zida musiqa san'atini, liboslar jilvasini va ijtimoiy holatlarni aks ettirib, etnografiyani o'rganishda muhim asoslardan biri hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodi - xalqning turmush tarzi, ijtimoiy va maishiy hayoti, mehnat faoliyati, tabiat va jamiyatga qarashlari, e'tiqodi va diniy tasavvurlari, inson va olamga nisbatan his - tuyg'ulari, badiiy olami, bilim darajasi, baxtli va adolatli zamon haqidagi o'y - fikrlari o'z ifodasini topgan. Marosim va an'analar - tarixiy taraqqiyot jarayonida tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlar asosida vujudga keladigan, avloddan-avlodga meros bo'lib o'tadigan, kishilar ma'naviy hayotiga ta'sir ko'rsatadigan madaniy hodisa. [6] Xalq me'morchiligi - inson mehnatining muayyan sohasi sifatida juda qadim zamonlarda paydo bo'lib, kishilarning eng zarur turmush ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan edi. U insonning turli-tuman amaliy - foydali, ijtimoiy-siyosiy, moddiy, diniy va boshqa ehtiyojlarini qondira oladi.[7] Xalq o'yinlari - ma'lum bir davr hayotini, ya'ni o'yinlarda qanday mahsulotlardan va vositalardan foydalanilganligi, yilning qaysi paytlarida o'tkazilganligi, salohiyatni rivojlantirishi, uning ishtirokchilari kimlar ekanligi, uning sovrinlari yoki jazolari qanday ekanligi o'sha davr ijtimoiy hamda iqtisodiy muhiti ifodalanadi. Keltirilganlarning barchasi etnografiyani, etnogenezni va madaniyatning asoslari sanaladi. Shunday ekan etnografik turizm ham ular bilan bevosita bog'liqdir. Xulosa o'rnida aytish lozimki, etnografik turizmning rivojlantirilishi jarayonlarida keltirilgan madaniy sohalarga mas'ul soha vakillarini ham keng ko'lamda jalb etish zarur. Barcha madaniyat hamda etnografiyaga oid sohalarni etnografik turizm atrofida birlashtirilishi yurtimiz etnografik turizm sohasi rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] <https://www.google.com/search?q=2018yil+turizm+sohasi+statistikasi&aq=chrome..> (02.01.2020)
- [2] "Yil yakunida O'zbekistonga tashrif buyuradigan turistlar" <https://www.spot.uz/oz/2019/09/24/turist/> (04.01.2020)
- [3] <http://www.uzbekembassy.in/travtalk-about-uzbekistan/?lang=uz>
- [4] Tokarev S.A. k postanovke problemi etnogeneza.// Советская этнография.
- [5] M R Boltaboyev, I S Tuxliyev, B S Safarov S A Abduhamidov. Turizm: nazariya

va amaliyot-T.: "Fan va texnologiya", 2018 400-bet

[6][http://hozir.org/bayramlarning-nazariy-asoslari-anana-odat-marosim-va bayram-tu.html](http://hozir.org/bayramlarning-nazariy-asoslari-anana-odat-marosim-va-bayram-tu.html) (04.01.2020)

[7] <http://hozir.org/memorchilik.html> (04.01.2020)

THE ROLE OF RISK MANAGEMENT SYSTEM ON IMPLEMENTATION OF CUSTOMS CONTROL

Nodirbek Sobitov

Cadet of Customs Institute of the State Customs committee

Telephone: +998(97) 7231190

nodisson.redmi5@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-145

Annotation: Nowadays the main task of customs authorities are creating favorable conditions for private sector by simplifying and facilitating trade and ensuring economic security of the world.

The role of the Kyoto Convention On the Simplification and harmonization of customs Procedures to achieve these goals is significant.

Currently, there is a constant tendency to increase foreign trade turnover and at the same time limited opportunities for maintaining the customs service.

The burden on customs authorities has increased, which should help to create conditions for the effective protection of the economical security of the country and provide maximum assistance to the development of foreign trade.

To facilitate these tasks, the risk management system, common in many countries, is called upon.

Key words: customs, customs control, risk, management, risk management system, economical security, Kyoto convention, WTO.

The basics and principles of customs control involving the use of RMS are enshrined in the International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures of the World Customs Organization. The Kyoto Convention is a universal codified international legal act in the field of customs, regulating almost all customs issues. However, it should be noted that in the condition of growing digital economy there is a need to further facilitate international trade and improve economic security.

The purpose of the RMS is to minimize the influence of the human factor on the decision-making process on the degree of customs control in relation to goods, means of transport or participants in foreign economic activity.

RMS is one of the main components in the work on customs control in accordance with the standards of the World Trade Organization (WTO):

- reduction of time for customs operations
- transparency and predictability of the work of customs authorities for participants in foreign economic activity;
- A partnership approach in relations between customs authorities and participants in foreign economic activity.

RMS is based on the following basic principles that provide solutions to the main

tasks of the customs service:

- the principle of target orientation, which consists in subordinating all the tasks of the customs service and methods for solving them in order to ensure compliance with customs legislation;
- The principle of information unity, which consists in the compatibility of information sources and common approaches to the procedures for their processing and analysis, as well as the relationship of information, both vertically and horizontally, at all levels of customs administration;
- the principle of unity of risk management, which consists in defining common approaches to making management decisions on measures taken to prevent or minimize risks.

Based on these principles, the RMS will ensure the organization of effective customs control based on selected objects of customs control.

This will allow the customs authorities:

- focus on the most important and priority areas of work and, therefore, ensure a more efficient use of available resources;
- increase the ability to identify and predict violations of customs legislation;
- provide favorable conditions to persons engaged in foreign economic activity and in compliance with customs legislation;
- accelerate the movement of goods and means of transport across the customs border;

Classification of risks means the systematization of many risks on the basis of some signs and criteria that allow combining subsets of risks into more general concepts.

Risk classification allows you to:

- identify the generalizing characteristics of risk objects, for example, the quality of goods or product owners;
- correctly carry out customs operations with goods, for example, calculate the size of customs duties or check documents and information about the value of goods;
- apply automated control systems for the collection, processing and accounting of information

The purpose of classifying risks for customs purposes is to distribute them into specific groups in accordance with a specific attribute that underlies this classification.

Scientifically based risk classification contributes to a clear definition of the place of each risk in the overall system and creates potential opportunities for the effective application of appropriate methods, risk management techniques. Identification of risks, their most complete description and classification is an important stage of risk analysis and is of great importance in improving the RMS.

The risk management system is determined by the constant modernization of procedures for making decisions regarding the risks of the customs system.

So, for example, scientists from the USA, Sweden and Germany are actively developing the theory of customs risk management, which provides for the differentiation of participants in foreign economic activity by the degree of compliance with current legislation.

The goal of this theory is to reduce the burden on customs services, prevent violations of customs rules, increase the reliability of customs control.

The threat management system today is a control system that is closed to public officials because the authorized officials at the customs posts subjectively perceive this system as an addition that complicates customs clearance.

However, such a perception negatively affects the functionality of the system, due to the implementation of measures in the field of customs control "for show".

This is fraught with a number of undesirable consequences, for example, an incorrect interpretation of the posts of the provisions of risk profiles, which in the future can lead to incorrect measures to eliminate risks.

In this regard, it is advisable to develop an integrated system for popularizing the RMS among customs officials and regulating their actions with the provisions of the RMS.

Risk in customs matters. Risk management is the main basic principle of modern customs control methods.

This method allows optimal use of the resources of the customs authorities, without reducing the effectiveness of customs control, and frees most of the participants in foreign economic activity from excessive bureaucratic control.

Procedures based on risk management make it possible to control the production of customs clearance in areas where there is the greatest risk, allowing the bulk of goods and individuals to pass through customs relatively freely;

Summing up, it should be noted that the establishment of selective customs control provides undeniable advantages in the implementation of foreign trade activities.

So, when a foreign economic activity participant is included in the "green sector", the number and frequency of applied forms of customs control, in particular the actual one, significantly decreases, which directly leads to a reduction in costs (terminal costs, downtime, etc.).

Reducing the total number of applied forms of customs control leads to a reduction in the time of customs clearance, which, in turn, affects the delivery time of goods, which have always been the main competitive advantages of entrepreneurs.

List of used literature:

1. WCO Customs Risk Management Compendium - URL: <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrument-and-tools/tools/~media/0653E0C1C07C498FBA1D5F206AE86655.ashx>
2. Kostin A.A. The system of risk management in the implementation of customs control: Training manual. St. Petersburg: Information Center Intermedia, 2013. p 224.
3. Kondrashova V.A. Risk management during customs operations with goods imported into the territory of the Customs Union: Training manual. M., 2013 .- p 129.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING YEVROOSIYO IQTISODIY ITTIFOQIGA A'ZO BO'LISHINING MAMLAKAT IQTISODIYOTI VA BOJXONA XIZMATI BILAN O'ZARO UZVIYLIGI.

To'xtamurodov Bobur Baxtiyor o'g'li
Davlat Bojxona Qo'mitasi
Bojxona instituti kursanti
Telefon: +998(99)823-61-37
boburtoxtamurodov66@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-146

Anotatsiya: O'zbekiston Respublikasining Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqiga a'zo bo'lishining mamlakat iqtisodiyoti va bojxona bojxona xizmati oldiga qo'yadigan katta ma'suliyat hamda a'zolikning ijobiy va salbiy tomonlari borasida bir qator ma'lumotlar berib o'tmoqchiman.

Kalit so'zlar: Bojxona xizmati, Bojxona organlari, YoII-Yevroosiyo Iqtisodiy ittifoqi, yagona bojxona tizimi, JST-jahon savdo tashkiloti, Rossiya, Armaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Belarusiya

YevroOsiyo iqtisodiy ittifoqi 2015-yil 1-yanvardan Rossiya tashabbusi bilan rasman faoliyat boshlagan xalqaro tashkilot hisoblanadi. Bugungi kunda ittifoqqa Rossiya, Armaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Belarusiya a'zo mamlakatlar hisoblanadi.

Shu bilan birga ittifoq va Vetnam o'rtasida erkin savdo shartnomasi imzolangan. Moldova, Suriya ittifoqqa a'zo bo'lish xohishini bildirgan.

Ittifoq, avvalo, iqtisodiy maqsadlarda tashkil etilgan deyiladi. Ittifoqqa a'zo bo'lgan mamlakatlar quyidagilarga ega bo'lishadi:

- mahsulotlar, ya'ni tovarlar harakati erkinligi;
- xizmatlar harakati erkinligi;
- kapital harakati erkinligi;
- migrantlar, ya'ni ishchilar harakatlanishi erkinligi.

Ushbu omillar erkinligini ta'minlab, yagona bojxona tizimiga ega bo'lgan yagona iqtisodiy hudud shakllantirilishi kerak.

Ittifoqqa a'zo bo'lsak bizning mamalkat uchun quyidagi imkoniyat eshiklari ochiladi:

Ittifoq hududida mahalliy ishlab chiqaruvchilar o'rtasida bozor iqtisodiyotiga asoslangan "sog'lom" raqobat yaratilishi va buning evaziga umumiy iqtisodiyot va uning tarmoqlarida bir qator yangi tarmoqlarning paydo bo'lishi va foydalilik koefetsenti kam bo'lgan tarmoqlarning tugatilishi yoki modernizatsiya qilinishiga erishamiz;

- o'zaro iqtisodiy aloqalar kuchayib, fan, madaniyat, maorif, san'at, xalqlar o'rtasida munosabatlarning yanada rivojlanishiga va turizm taraqqiyotiga erishamiz;
- tovar moddiy boyliklarning harakatida turli xil to'siqlarning yo'qolishi, xom-ashyo tez va oson harakatlanishi evaziga mahsulotlar tannarxining arzonlashishiga erishamiz;
- ishlab chiqarish quvvati oshib, byurokratik to'siqlarning yo'qolishi iqtisodiyotlarning

o'sishi evaziga aholi yashash darajasi va daromadlarining ko'payishiga erishamiz;

- zamonaviy texnologiyalarning kirib kelishi bilan barcha tarmoqlarning avtomatlashtirilgan axborot almashish va ma'lumotlarni qayta ishlash dasturiy ta'minotlari integratsiyalshuviga erishamiz;

Biroq shu bilan birga YoII a'zolik bizga bir qator quyidagi zararlarni olib kelishi mumkin. Ularni quyidagicha keltirishimiz mumkin:

Ittifoq amalda Rossiyaning tashqi boj siyosatini o'zida aks etgan bir tomonlama erkin bozor hududi bo'lib, Jahon savdo tashkilotiga kirganimiz taqdirda ham Qozog'iston, Qirg'iziston va Armaniston kabi bojlarni ko'tarishga majbur bo'lamiz. Bu esa yurtimizga keladigan texnika va texnologiyalar narxi qimmatlashuviga sabab bo'ladi.

Ilmiy tahlillar asnosida Armaniston va Qozog'istonning YoII ga kirishi ularning iqtisodiga manfiy ta'sir ko'rsatgani borasida tahlillar ham mavjud.

Ittifoqning tashkiliy tuzilma sifatida zaifligi ya'ni a'zo davlatlar Yevroosiyo komissiyasiga, xususan, ittifoq qoidalarini buzgan davlatni ittifoq sudiga berish kabi o'ta muhim vakolatni taqdim etishmagan. Natijada, YoII a'zo mamlakatlar o'rtasida yuzaga keladigan, raqobatni buzish holatlari bo'yicha yuzaga keladigan nizolarni bartaraf eta olmaydi. Yevroosiyo komissiyasi YoII bitimi qoidalarining qanday ijro etilayotgani haqida umumiy nazoratni amalga oshirgani holda, qoida buzilishlari bo'yicha a'zo davlatlarni xabardor qiladi, xolos. Bu esa xalqaro huquqda hech qanday huquqiy munosabatlarni tartibga solinishi deb baholanmaydi. Biroq, Yevropa ittifoqi sudi qarorlari tashkilot a'zolari uchun majburiy xarakterga ega.

Xulosa shundan iboratki O'zbekiston Respublikasi YoIIning Vetnam bilan tuzgan erkin savdo bitimi kabi erkin savdo bitimi tuzib a'zolikni qabul qilib, YoII a'zo davlatlari bilan mavjud erkin savdo bitimlarini yanada chuqurlashtirib Shanxay hamkorlik tashkiloti doirasidagi iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirib Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi erkin savdo hamkorligiga e'tibor qaratgan holda Yevropa ittifoqi va JST bilan muzokaralarni jadallashtirishi kerak. JSTga a'zolikning bozorimiz va sanoatimizga qanday ta'sir qilishini tadqiq qilish, keyin, lozim bo'lsa, YoIIga a'zolik masalasini ko'tarish kerak deb o'ylayman. Zero bizning asl maqsadimiz mamlaktimiz aholisining turmush darajasini yengillashtirish va ulaning ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda davlat siyosatini olib borishdan iborat. Biz barchamiz bu borada chuqur o'ylab tahlil qilib muammolar va yutuqlarni birgalikda tahlil qilib xalq miqyosida ushbu masalani xal qilishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1 https://uz.wikipedia.org/wiki/Yevroosiyo_iqtisodiy_hamjamiyati
- 2 <http://xs.uz/uz/post/evroosiyo-iqtisodij-ittifoqi-bu-boradagi-fikr-mulohazalar-bojicha-khulosa-yasashga-shoshilmajlik>
- 3 <https://uza.uz/uz/business/yevroosiyo-iqtisodiy-ittifoqining-tashkiliy-huquqiy-asoslari-03-12-2019>

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING YEVROOSIYO IQTISODIY ITTIFOQIGA A'ZO BO'LISHINING MAMLAKAT IQTISODIYOTI VA BOJXONA XIZMATI BILAN O'ZARO UZVIYLIGI.

To'xtamurodov Bobur Baxtiyor o'g'li
Davlat Bojxona Qo'mitasi
Bojxona instituti kursanti
Telefon: +998(99)823-61-37
boburtoxtamurodov66@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-147

Anotatsiya: O'zbekiston Respublikasining Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqiga a'zo bo'lishining mamlakat iqtisodiyoti va bojxona xizmati oldiga qo'yadigan katta ma'suliyat hamda a'zolikning ijobiy va salbiy tomonlari borasida bir qator ma'lumotlar berib o'tmoqchiman.

Kalit so'zlar: Bojxona xizmati, Bojxona organlari, YoII-Yevroosiyo Iqtisodiy ittifoqi, yagona bojxona tizimi, JST-jahon savdo tashkiloti, Rossiya, Armaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Belarusiya

Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi 2015-yil 1-yanvardan Rossiya tashabbusi bilan rasman faoliyat boshlagan xalqaro tashkilot hisoblanadi. Bugungi kunda ittifoqqa Rossiya, Armaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Belarusiya a'zo mamlakatlar hisoblanadi.

Shu bilan birga ittifoq va Vetnam o'rtasida erkin savdo shartnomasi imzolangan. Moldova, Suriya ittifoqqa a'zo bo'lish xohishini bildirgan.

Ittifoq, avvalo, iqtisodiy maqsadlarda tashkil etilgan deyiladi. Ittifoqqa a'zo bo'lgan mamlakatlar quyidagilarga ega bo'lishadi:

- mahsulotlar, ya'ni tovarlar harakati erkinligi;
- xizmatlar harakati erkinligi;
- kapital harakati erkinligi;
- migrantlar, ya'ni ishchilar harakatlanishi erkinligi.

Ushbu omillar erkinligini ta'minlab, yagona bojxona tizimiga ega bo'lgan yagona iqtisodiy hudud shakllantirilishi kerak.

Ittifoqqa a'zo bo'lsak bizning mamlakat uchun quyidagi imkoniyat eshiklari ochiladi:

Ittifoq hududida mahalliy ishlab chiqaruvchilar o'rtasida bozor iqtisodiyotiga asoslangan "sog'lom" raqobat yaratilishi va buning evaziga umumiy iqtisodiyot va uning tarmoqlarida bir qator yangi tarmoqlarning paydo bo'lishi va foydalilik koefitsienti kam bo'lgan tarmoqlarning tugatilishi yoki modernizatsiya qilinishiga erishamiz;

- o'zaro iqtisodiy aloqalar kuchayib, fan, madaniyat, maorif, san'at, xalqlar o'rtasida munosabatlarning yanada rivojlanishiga va turizm taraqqiyotiga erishamiz;

- tovar moddiy boyliklarning harakatida turli xil to'siqlarning yo'qolishi, xom-ashyo tez va oson harakatlanishi evaziga mahsulotlar tannarxining arzonlashishiga erishamiz;

- ishlab chiqarish quvvati oshib, byurokratik to'siqlarning yo'qolishi iqtisodiyotlarning o'sishi evaziga aholi yashash darajasi va daromadlarining ko'payishiga erishamiz;
- zamonaviy texnologiyalarning kirib kelishi bilan barcha tarmoqlarning avtomatlashtirilgan axborot almashish va ma'lumotlarni qayta ishlash dasturiy ta'minotlari integratsiyalshuviga erishamiz;

Biroq shu bilan birga YoII a'zolik bizga bir qator quyidagi zararlarni olib kelishi mumkin. Ularni quyidagicha keltirishimiz mumkin:

Ittifoq amalda Rossiyaning tashqi boj siyosatini o'zida aks etgan bir tomonlama erkin bozor hududi bo'lib, Jahon savdo tashkilotiga kirganimiz taqdirda ham Qozog'iston, Qirg'iziston va Armaniston kabi bojlarni ko'tarishga majbur bo'lamiz. Bu esa yurtimizga keladigan texnika va texnologiyalar narxi qimmatlashuviga sabab bo'ladi.

Ilmiy tahlillar asnosida Armaniston va Qozog'istonning YoII ga kirishi ularning iqtisodiga manfiy ta'sir ko'rsatgani borasida tahlillar ham mavjud.

Ittifoqning tashkiliy tuzilma sifatida zaifligi ya'ni a'zo davlatlar Yevroosiyo komissiyasiga, xususan, ittifoq qoidalarini buzgan davlatni ittifoq sudiga berish kabi o'ta muhim vakolatni taqdim etishmagan. Natijada, YoII a'zo mamlakatlar o'rtasida yuzaga keladigan, raqobatni buzish holatlari bo'yicha yuzaga keladigan nizolarni bartaraf eta olmaydi. Yevroosiyo komissiyasi YoII bitimi qoidalarining qanday ijro etilayotgani haqida umumiy nazoratni amalga oshirgani holda, qoida buzilishlari bo'yicha a'zo davlatlarni xabardor qiladi, xolos. Bu esa xalqaro huquqda hech qanday huquqiy munosabatlarni tartibga solinishi deb baholanmaydi. Biroq, Yevropa ittifoqi sudi qarorlari tashkilot a'zolari uchun majburiy xarakterga ega.

Xulosa shundan iboratki O'zbekiston Respublikasi YoIIning Vetnam bilan tuzgan erkin savdo bitimi kabi erkin savdo bitimi tuzib a'zolikni qabul qilib, YoII a'zo davlatlari bilan mavjud erkin savdo bitimlarini yanada chuqurlashtirib Shanxay hamkorlik tashkiloti doirasidagi iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirib Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi erkin savdo hamkorligiga e'tibor qaratgan holda Yevropa ittifoqi va JST bilan muzokaralarni jadallashtirishi kerak. JSTga a'zolikning bozorimiz va sanoatimizga qanday ta'sir qilishini tadqiq qilish, keyin, lozim bo'lsa, YoIIga a'zolik masalasini ko'tarish kerak deb o'ylayman. Zero bizning asl maqsadimiz mamlaktimiz aholisining turmush darajasini yengillashtirish va ulaning ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda davlat siyosatini olib borishdan iborat. Biz barchamiz bu borada chuqur o'ylab tahlil qilib muammolar va yutuqlarni birgalikda tahlil qilib xalq miqyosida ushbu masalani xal qilishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1 https://uz.wikipedia.org/wiki/Yevroosiyo_iqtisodiy_hamjamiyati
- 2 <http://xs.uz/uz/post/evroosiyo-iqtisodij-ittifoqi-bu-boradagi-fikr-mulohazalar-bojicha-khulosa-yasashga-shoshilmajlik>
- 3 <https://uza.uz/uz/business/yevroosiyo-iqtisodiy-ittifoqining-tashkiliy-huquqiy-asoslari-03-12-2019>

WAYS TO IMPROVE THE COMPETITIVENESS OF LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES

Nilufar Yakimova
Tashkent State Economic University
nilufar.990@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-148

Annotation: Competitiveness in a market economy is the main factor of a company's commercial success. In turn, it depends on the quality of management and competitiveness of products, that is, on how much it is better than analogues-products produced by competing enterprises. Market competition is a mechanism for rejecting all non-viable forms of production, and all inefficient forms and methods of management are doomed. At the same time, the policy of many enterprises in the field of ensuring the competitiveness of products and services is often insufficiently qualified. The development of new promising strategies for ensuring competitiveness is becoming more and more relevant in our time.

Keywords: economic laws, control automation, management

In practice, the criteria by which a consumer evaluates and selects a product include a much larger number of indicators than price and quality. Therefore, when assessing the competitiveness of a product, it is necessary to take into account not only the consumer's requirements for its price and quality, but also the requirements related mainly to the sphere of transaction and operation of the product, such as speed of delivery, availability of spare parts, organization of service, reputation of the manufacturer and a specific supplier, etc.

Management of competitiveness of products and organizations in modern conditions is based on the following guidelines:

-analysis of the mechanism of action of economic laws (law of supply and demand, law of elevation of human needs, the law of economies of scale, law of competition, law of economy of time, the law of diminishing returns, etc.);

-analysis of the mechanism of action of laws of the organization structures and processes (the composition law for the "objective tree" of the laws of proportionality, the synergy of self-preservation, development, etc.);

-- compliance with the requirements of a set of scientific approaches to management (first of all, system, complex, marketing, functional, behavioral, structural, reproductive);

- compliance with the previously discussed principles of managing various objects;

- targeting specific markets and needs;

- application of modern information technologies for system and complex control automation;

- application of modern methods of analysis, forecasting, normalization, optimization (for example, system analysis, functional cost analysis, dynamic programming);

- orientation to quantitative methods of assessment, control and operational management

of competitiveness;

- economic and managerial factors of organization's functioning should not be included in the formula of an estimation of competitiveness of the organization because the management factors are the condition for competitiveness and economic result of management of competitiveness of the object (when a good job will increase the competitiveness, if not, decline);

- models for assessing the competitiveness of objects must take into account the weight of the factors included in them (indicators, arguments);

- the factors (indicators) included in the formula (model) should preferably be specific or relative;

Thus, we can say that the presence, use and increase of competitive advantages of the company is the stabilization and development of the company's business by connecting the company to the resources of the outside world, the mobilization of internal resources through their qualitative reorganization, which ultimately contributes to the success of the company and increase its competitiveness.

LITERATURES:

1. Putilin V. N. Main directions of strengthening economic security and improving the efficiency of the defense industry / Independent military review 2008-01-25 http://nvo.ng.ru/concepts/2008-01-25/6_zapad.html

2. Information Agency of the CU MIC-monitoring the current state and analysis of prospects for the development of the Russian industrial complex <http://www.vpk.ru/cgi-bin/uis/w3.cgi/CMS/Item/index>

THE ROLE OF THE STATE PROGRAM IN THE SUSTAINABLE GROWTH OF THE ECONOMY OF UZBEKISTAN

Xikmatillayeva Nigina

Tashkent State Economic University

2 - stage Master degree student of macroeconomics direction

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-149

Annotation: Modern Uzbekistan is a part of the world economic community, so the ongoing integration processes in the international market require the national economy to create new incentives and prospects for sustainable economic growth, the development of structural and innovative potential, as a solid basis for the country's stability.

Keywords: economy of Uzbekistan, political stability, investments

The Republic of Uzbekistan is one of the CIS countries that rank first in Central Asia in terms of population (about 31 million peoples²) and economic growth (more than 8% per year). Until recently, the economy of Uzbekistan Had a raw material orientation: the main products produced and supplied to other countries were raw cotton, gas, gold, Karakul, mulberry cocoons, fruits and vegetables. After the Declaration of independence on September 1, 1991, the government of Uzbekistan adopted a policy of transition to a socially oriented market economy. During the years of independence was made diversification of the economy, eliminated the monoculture of cotton, grain and ensured energy independence of the state, developed new industries, such as automobiles, pharmaceuticals, information technology, etc., created conditions for the development of small business and private entrepreneurship, as well as preferential treatment for foreign investors. In a country where live representatives more than hundred nationalities, all reforms were undertaken against a backdrop of political stability of the Republic, the persistence of state power in the choice of areas of reform, maintaining the phase, gradual transition to a market economy, which has yielded economic results. Since 1996, the economy of Uzbekistan has been experiencing positive GDP growth rates compared to the previous year. The global financial and economic crisis has become a test of strength for the economy of many countries, including developed ones. However, in Uzbekistan, even in the years of the global crisis, thanks to the timely anti-Crisis program adopted by the Government, 3 the economic growth rate remained within the range of 8-9%.

According to the table data for the period 2011-2014, Uzbekistan's GDP growth rate remained at a fairly high level (on average, 8.2%), the state budget was executed with a surplus (since 2005), the inflation rate is about 6.8%, and investment in fixed assets has a positive growth trend.

There is no doubt that these indicators are a high achievement, but economic policy should be aimed at accelerating economic growth in order to reduce the development

gap from the industrial countries. In this regard, in order to support and increase the competitiveness of the national economy, Uzbekistan must rely on more active use of innovations and new technologies, which remain a relatively "bottleneck" in the country, as well as the possibility of developing the knowledge economy in order to achieve higher and sustainable economic growth.

It is known that the social product in modern conditions is characterized not so much by its material substrate as by its functional purpose and informational and cognitive content. The value of production costs increasingly depends on the size of intangible investments - research and development costs, acquisition of patents and licenses, education and training, software, engineering and consulting services, improvement of the management structure, etc. All this, in the end, determines the competitiveness of enterprises and their products in the domestic and global markets.

Literatures:

1. State Committee of the Republic of Uzbekistan on statistics [Ofic. website]. URL: <http://www.stat.uz/ru/index.php/interaktiv/> (accessed 29.05.2015).
2. Karimov I. A. World financial and economic crisis, ways and measures to overcome it in the conditions of Uzbekistan. - Tashkent, 2009. - P. 25.
3. Materials of the State Committee of the Republic of Uzbekistan on statistics. Statistical review of the Republic of Uzbekistan for 2008-2014 Tashkent: 2014

"ВЛИЯНИЕ УПОЛНОМОЧЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОПЕРАТОРОВ НА МЕЖДУНАРОДНУЮ ТОРГОВЛЮ"

Абдухаликова Хушноза
курсант Таможенного института ГТК РУз
Телефон: +998(90) 929 90 82
xushnoza.97@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-150

Аннотация: Рост объёмов мировой торговли потребовал упрощения формальностей, связанных с торговлей, что в свою очередь выявила необходимость таможенных формальностей при оформлении товаров. Досматривать всех и каждого было невозможно, а ужесточение законодательства порождало рост числа таможенных нарушений и преступлений. Ужесточение таможенных барьеров препятствовало торговле и приводило к росту времени и затрат на транспортировку товара. В статье рассмотрено положительное влияние института уполномоченных экономических операторов на мировую торговлю.

Ключевые слова: институт уполномоченного экономического оператора, безопасность цепи поставок, Рамочных стандартов безопасности и облегчения мировой торговли, взаимное признание.

В условиях быстрого роста объёмов международной торговли перед государствами настал вопрос повышения безопасности цепи поставок товаров и создания условий, ускоряющих мировой товарооборот. Круг лиц, занимающихся торговлей является разнообразным, поэтому для достижения вышеуказанных целей в международной практике применяется система категорирования таких лиц. Результатом категорирования стал институт уполномоченных экономических операторов (УЭО), правовой статус которого был закреплён в 2005 году принятием Всемирной таможенной организацией Рамочных стандартов безопасности и облегчения мировой торговли.

Согласно Рамочным стандартам уполномоченный экономический оператор – это сторона, задействованная в международном перемещении товаров, выступающая в любой из функций, которая была одобрена национальной таможенной администрацией или от ее имени, как функция, соответствующая стандартам безопасности цепи поставок товаров Всемирной таможенной организации или эквивалентным стандартам. УЭО могут стать производители, импортеры, экспортеры, брокеры, перевозчики, компании, объединяющие несколько партий грузов в одну отправку, посредники, порты, аэропорты, операторы терминалов, интегрированные операторы, склады, дистрибьюторы и экспедиторы.

Статус УЭО имеет две стороны медали, т.е. обязательства и преференции.

Обладателю такого статуса предъявляется пакет требований, которые накладывают на субъект предпринимательства обязательства. При этом за высокую ответственность и добросовестное выполнение требований субъект предпринимательства получает пакет преференций, которые упрощают процедуру международной торговли и тем самым сокращают операционные издержки предпринимателя.

Институт УЭО действует во многих странах. На сегодняшний день их количество насчитывается более десятков тысяч по всему миру и успел стать одним из основных элементов системы упрощения таможенных формальностей и ускорения перемещения товаров через таможенную границу. На практике развитых и развивающихся стран институт УЭО пользуется большой популярностью. По данным Всемирной Таможенной Организации по количеству таких операторов рейтинг возглавляет Китай, Европейский Союз, США и Канада.

Институт УЭО, как участник международной торговли имеет свою силу оказывать влияние на ситуацию в международной торговле. Ниже рассмотрен влияние УЭО на международную торговлю, а также экономику страны. И так, институт уполномоченных экономических операторов:

УПРОЩАЕТ ПРОЦЕДУРЫ ТОРГОВЛИ И СПОСОБСТВУЕТ СТИМУЛИРОВАНИЮ ТОВАРОБОРОТА

Для участников ВЭД получение статуса УЭО означает проведение таможенного контроля в минимальные и предсказуемые сроки, возможность незамедлительного ввода в оборот импортируемых товаров, в том числе сырья, существенное сокращение издержек на доставку товара и проведение таможенных формальностей. Упрощения по таможенным формальностям сокращают временные, человеческие и материальные издержки УЭО и их партнеров.

По оценке Организации экономического сотрудничества и развития сокращение "скрытых" транзакционных издержек (издержки связанные с таможенными процедурами) на 1% приведет к приросту мировой экономики на 40 млрд. долларов США ежегодно. По мнению экономистов сокращение длительности проведения таможенных процедур на 1 день (24 часа) приведет к росту международной торговли как минимум на 1%.

СОКРАЩАЕТ ИЗДЕРЖКИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ

Сокращение временных затрат на таможенную очистку и перемещение груза зеркально уменьшает издержки субъекта внешнеэкономической деятельности. Экономия субъектам УЭО приносит не только сокращение временных затрат, но и упрощение процедур, которые уменьшают издержки предпринимателей на выполнение требований.

Восточно-Африканское сообщество запустило в апреле 2013г. пилотную Комплаенс программ. 11-ти месячный пилотный проект продемонстрировал огромный потенциал концепции программы УЭО для сокращения издержек и времени на внешнеэкономическую деятельность. В рамках пилотного проекта было обработано 3 413 партий товара, которые сэкономили до 400 долларов США на каждой партии благодаря пилотной программе развития УЭО, которая в сумме составила как минимум 1 365 200 долларов США. Реализация программы УЭО в странах Восточно-Африканского Сообщества была проведена при поддержке Германского общества. Результаты этой программы продемонстрировали положительный финансовый эффект от реализации программы УЭО. Эффект был связан с сокращением издержек ведения бизнеса, снижению стоимости

товаров, что обеспечило повышение доступности продукции и качества жизни в регионе. По оценке местных производителей из Кении программу УЭО помогла нарастить их доходы на 20%, сократить их издержки на простой и время-затраты на таможенную очистку до 70%. До момента запуска программы УЭО производители были вынуждены делать заказ сырья и материалов за 3 месяца вперед в связи с долгими таможенными процедурами, а теперь они делают заказ лишь за 1 месяц вперед, т.е. имеет место быть сокращение на целых 2 месяца.

ОБЕСПЕЧИВАЕТ БЕЗОПАСНОСТЬ И НАДЕЖНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ

Институт УЭО возник как ответ на растущие глобальные угрозы безопасности, а именно после трагических событий в Нью-Йорке 11 сентября 2001 года. Тогда Всемирная таможенная организация и США пересмотрели свое отношение к безопасности цепи поставок товаров в международных перевозках.

В мировом товарообороте обеспечению безопасности цепи поставок отведена немаловажная роль. Ведущие мировые компании уже осознали, что нарушение безопасности ведет к негативным финансовым последствиям. Так например, экспертами утверждается, что обнаружение оружия массового уничтожения, транспортированного в контейнере обойдется цепочке поставок в размере 1 трлн. долларов США.

Кроме того, одним из важных преимуществ для бизнеса, подающего заявку на получение статуса УЭО - взаимное признание. Каждая страна, которая запустила или планирует запустить программу УЭО, стремится заключить соглашение/ договоренность о взаимном признании (СВП) с основными торговыми партнерами. Взаимное признание может быть средством для устранения дублирования контроля за безопасностью, и значительно способствовать облегчению перемещения и контролю за товарами в международной цепочке поставок.

Достижение совместимости и взаимного признания программ УЭО является, по сути, гармонизацией и упрощением таможенных процедур, и таким образом способствует балансу безопасности и упрощения цепочки поставок, что в свою очередь ускоряет процедуры торговли.

ОБЕСПЕЧИВАЕТ ПРОЗРАЧНОСТЬ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ТОРГОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Развитие института УЭО способствует развитию таможенной инфраструктуры, т.к. внедрение в практику института УЭО требует технического и кадрового обеспечения. В Мексике перед внедрением института УЭО были проведены подготовительные работы по повышению потенциала кадров, отладке пробелов в бизнес-процессах таможенных структур, повышению технической оснащенности таможенных органов. После того, как внутренний потенциал был подтянут и готов к разработке и реализации программы УЭО правительство совместно с бизнес-сообществом разработали стандарты, выгоды и провели анализ в рамках УЭО. Каждый аппликant и участник программы УЭО был закреплен за координатором, который в свою очередь вовлекал их в семинары, конференции.

В Чили и Мексике систему присвоения статус автоматизировали и сделали на интернет-платформе. Автоматизация помогла избежать коррупционных схем и необоснованных отказов.

Косвенными выгодами, которые дает статус УЭО в стране, являются признание в качестве надежного и безопасного делового партнера, улучшение отношений с таможенными и другими государственными органами, сокращение краж и потерь,

сокращение задержек в поставках, улучшение планирования, улучшение обслуживания клиентов, повышение лояльности клиентов, снижение затрат на инспекции поставщиков и расширение сотрудничества.

В связи с тем, что международная торговля развивается в неотъемлемой связи с мировой экономикой, устаревшие и неэффективные таможенные процедуры являются ничем иным, как досадным барьером, стоящим на пути данного развития.

Как следует из вышесказанного, гармонизация и модернизация таможенных процедур остаются двумя ключевыми факторами, оказывающими непосредственное влияние на процесс упрощения международной торговли

Список использованных литератур:

1. Международная конвенция об упрощении и гармонизации таможенных процедур от 18 мая 1973 года в редакции Протокола о внесении изменений в Международную конвенцию об упрощении и гармонизации таможенных процедур от 26 июня 1999 года.

2. Всемирная таможенная организация Уполномоченные экономические операторы и малые и средние предприятия

3. Компендиум программ по уполномоченным экономическим операторам

4. Г. Чекирова Какое влияние оказывает уполномоченные экономические операторы на экономику страны и международную торговлю электронный ресурс:
URL: <http://www.kabarg.kg>

PANDEMIYANING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Abdullayev Shaxzodbek
Davlat bojxona qo'mitasining
Bojxona instituti kursanti
Tel: +998914043525
abdullayevshaxzodbek777@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-151

Annotatsiya: Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan pandemiya deya e'tirof etilgan koronavirus bugungi kunda insoniyat oldida turgan yirik ofatlar sirasiga aylanib ulgurdi. Bu esa butun dunyo iqtisodiyotiga global tarzda salbiy ta'sir ko'rsatmoqda: fond bozorlarining indeklari tushib bormoqda; kompaniyalar mablag'larni tejash maqsadida o'z byudjetlarini qisqartirmoqda; korxonalar qisqartirilgan ish tartibiga o'tmoqda. Dunyo fond birjalarida bunday keskin pasayish o'n yillardan buyon kuzatilmayotgan edi.

Kalit so'zlar: Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST), koronavirus, retsessiya, pandemiya, iqtisodiyot, karantin, iqtisodiy inqiroz, Jahon banki, Yalpi ichki mahsulot (YaIM), ekspert, pul o'tkazmalar, xalqaro migratsiya va boshqalar.

Bilamizki, hamon butun dunyoda koronavirus bilan zararlangan aholi soni tobora ortib bormoqda. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida favqulodda vaziyat va karantin tartibi joriy qilingan. Davlatlararo fuqarolar harakatlanishini cheklanishi, ta'lim, savdo, umumiy ovqatlanish va boshqa shu kabi sohalarida karantin holatining joriy qilinishi hamda iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida ham korxonalarining qisman karantin holatida faoliyat yuritishi koronavirusning jahon iqtisodiyotiga ta'sirini kuchaytirmoqda. Yaqinda dunyoning yetakchi tahliliy kompaniyalaridan biri Focus Economics koronavirusning jahon iqtisodiyotiga ta'siri va uning moliyaviy oqibatlari bo'yicha ekspertlar orasida o'tkazilgan navbatdagi so'rov natijalarini e'lon qildi. So'rovda ishtirok etgan iqtisodchilarning yarmidan ko'pi (56%) koronavirusning jahon iqtisodiyotiga 2020 yildan keyin ham ta'siri bo'lishi taxmin qilishmoqda. Ekspertlarning barchasi kelgusi 12 oy ichida jahon iqtisodiyotida retsessiyani deyarli muqarrar deb baholadi. Ularning fikriga ko'ra, retsessiya kamida 2 chorak davom etadi.

Dunyo iqtisodiyotiga yetkazilgan zararni inqiroz cho'qqisidan o'tilganidan so'ng, umumiy tarzda hisoblash mumkin bo'ladi. Iqtisodiyotga pandemiyaning o'zi emas, balki u bilan bog'liq cheklovlar salbiy ta'sir qilmoqda desak ham bo'ladi. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, qat'iy choralarni ko'rmaslik falokatli oqibatlarga va ko'plab qurbonlarga olib kelishi mumkin. Bunday murakkab sharoitda iqtisodiyotni imkon qadar qo'llab-quvvatlash va uning tezda tiklanib olishiga umid qilish asosiy maqsadga aylanadi.

Endi esa Osiyo taraqqiyot banki (OTB) iqtisodiyotni keyingi yilda tiklanib olish sharti bilan bu ko'rsatkichni 4,7 foiz deb hisoblamogda. Jahon banki o'z xulosasida Markaziy Osiyoda iqtisodiy inqiroz keskin bo'lishini bashorat qilgan holda, bu ko'rsatkichni -4,4

foiz va -2,8 foiz degan. O'zbekiston uchun o'sish 1,6 foiz bo'lishi bashorat qilingan, bu esa inqozdan oldingi 5,7 foizdan ancha pastdir. Jahon banki o'z bashoratida ko'pgina omillarning noaniq bo'lib qolayotganiga urg'u bergan.

Albatta iqtisodiy o'sishning pasayishiga O'zbekistonning asosiy savdo hamkorlari (Xitoy, Rossiya, Turkiya) iqtisodiyotidagi pasayish ham ta'sir qiladi. Yana bir muhim omil - xomashyo bozorlaridagi pasayish bilan bog'liq ishbilarmonlik faolligining sustligi. Shuningdek, neft narxining pasayishi ham sezilarli darajada ta'sir qiladi. Ko'p jihatdan mana shu tashqi omillar barqarorlashsa, O'zbekiston iqtisodiyotida o'sish bo'lishi mumkin.

Optimistik prognozlarga ko'ra, agar pandemiya jilovlansa, yuqorida tilga olingan mamlakatlar iqtisodiyoti uchinchi chorakda tiklanib olishi kutilmoqda. Shunda karantin choralari yengillashtiriladi va bosqichma-bosqich bekor qilinadi, bu esa iqtisodiyot yana normal iziga qaytishiga imkon beradi.

Jahon bankining xalqaro migratsiya va uy xo'jaliklari farovonligi masalalariga bog'liq izlanishlari natijasiga ko'ra, pul o'tkazmalari to'xtasa, O'zbekistonda kambag'allik darajasi 16,8 foizga oshadi.

Qayd etish joizki, karantin cheklovlari O'zbekistonning ko'plab sohalariga salbiy ta'sir o'tkazdi. Umumiy ovqatlanish, turizm va mehmonxona, xizmatlar sohasi jiddiy talafot ko'rdi. Cheklovlar tufayli zarar ko'rmagan soha deyarli qolmadi. Ayniqsa kichik biznesga juda og'ir bo'ldi, chunki bunday sharoitda uning tezda tiklanib olishi osonmas. Shu sababdan, iqtisodiy pasayish hajmini bashorat qilish mushkul. Voqealar rivojining ijobiy ssenariysida, shuningdek, hukumat tomonidan iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash choralari ko'rilyotgani, muhtojlarga yordam berilyotgani sharoitida iqtisodiyot shu yilning uchinchi chorakdan tiklanib olinishini kutish mumkin.

O'zbekiston va har qanday mamlakat uchun iqtisodiyot uchinchi chorakdan boshlab tiklanib olish ssenariysi maqsadga muvofiqdir. Aks holda kamtarona 1,5-1,6 foiz o'sishga ham erisholmaymiz. Buning uchun cheklovlar yumshatilishi va bosqichma-bosqich bekor qilinishi lozim. Buning uchun har birimiz vaziyatning murakkab ekanini anglagan holda, karantinning cheklovchi choralari olib tashlanishini tezlashtirishimiz, iqtisodiyot va hayotning barcha sohalarini normal izga tushib ketishiga ko'mak berishimiz mumkin. Buning uchun shifokorlarning tavsiyalariga amal qilishimiz va karantin qoidalariga qat'iy rioya qilishimiz shart.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashni istar edimki, Bu choralar boshqa mamlakatlarda ijobiy samara berdi va Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) tomonidan tavsiya qilinganligini teran anglagan holda, O'zgalarga o'zbek xalqining o'ziga xosligi uning hamisha yaxshi niyat, yaxshi o'y bilan yashashligini yana bir isbotlab beraylik. Biz bir bo'lib, hamjihatlikda harakat qilsak, har qanday ofatu balo-qazolarni albatta yengib chiqamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

www.review.uz

www.mineconomy.uz

www.trt.net.tr

www.library.ziyonet.uz

www.aim.uz

ЎЗБЕКИСТОНДА ТРАНСПОРТ-ЛОГИСТИКА ХИЗМАТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МУҲИМ МАСАЛАЛАРИГА ОИД

Сардор Амонов
Божхона институти магистранти
Телефон: +998(97)2430612
samonov_0612@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-152

Аннотация: Мазкур тезисда республикада замонавий транспорт-логистик хизматларининг ташкил этилиши ва уларни ривожлантиришида амалга оширилаётган ислохотлар тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар: транспорт логистикаси, транспорт-логистик хизматлар, инфратузилма, халқаро ташувлар, логистик рақобат, ўз вақтида етказиш.

Бугунги кунда транспорт ва савдо инфратузилмасини такомиллаштириш, жумладан, экспорт-импорт маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш ва транспортировка қилиш учун замонавий логистика марказларини барпо этиш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу марказларни ташкил этилиши Ўзбекистон ҳудуди орқали ташиладиган ички ва халқаро юклар ҳажмини ошишига хизмат қилади. Бу борада мамлакатда кўплаб логистика марказлари ташкил этилмоқда.

Жумладан, мамлакатдаги йирик логистика марказларидан бири "Навоий" интермодал логистика маркази ҳисобланади. Марказ фаолияти Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Навоий шаҳар аэропорти базасида халқаро интермодал логистика марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида" 2008 йил 31-декабрдаги ПҚ-1027 сонли Қарори [2] асосида ташкил қилинди ва Жанубий Кореянинг "Korean Air" авиакомпанияси бошқарувига топширилди. Логистика марказнинг юк терминали юкни қайта ишлаш имкониятига эга бўлиб, юклаш-тушириш станциялари, тарозилар, совитиш-музлатиш камералари, қиздириш камералари, хавфли юкларни, тез бузиладиган маҳсулотларни ва жониворларни сақлаш ҳудудлари билан таъминланган.

Мамлакатдаги яна бир йирик логистика маркази бу - "Ангрен" логистика маркази ҳисобланади. Ушбу марказ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ангрен логистика маркази" ЁАЖни ташкил этиш тўғрисида 2009 йил 20 июлдаги 205/16-сонли қарорига [3] асосан Тошкент темир йўл станцияси негизида ташкил этилган. Логистика маркази автомобиль ва темир йўл ташувларига ихтисослашган бўлиб, унинг асосий вазифаси юкларни қабул қилиш ва уларни Фарғона водийсига Қамчиқ ва Резак доволлари орқали етказишдан иборатдир. Логистика маркази умумий майдони 25 гектарни ташкил қилиб, йилига 1,5 минг контейнер, 400 та вагон ҳамда 4 млн.тн юкка хизмат кўрсатиш имкониятига эга.

Ўзбекистонда 2018 йилда фаолиятини бошлаган "Highway Logistics" замонавий

логистика маркази ички ва ташқи бозор кўрсаткичлари ва талаблари инобатга олиниб, халқаро ва миллий миқёсда юк ташиш хизматларини кўрсатиш, юкларга тезкор ва сифатли ишлов бериш, уларни жўнатиш тармоғи сифатида қаралмоқда. Умумий қиймати 40 миллион АҚШ долларни, ҳудуди 14,2 гектар майдонни эгаллайди. Корхонанинг экспорт ва импорт товарлари учун логистика хизматлари кўрсатиш йиллик қуввати

1 миллион 200 минг тоннани ташкил этади. Логистика марказида бир вақтнинг ўзида 300 та юк автомобиллар учун тураргоҳ, 2300 м² импорт ва экспорт оператив омбори, автотранспорт воситаларига хизмат кўрсатувчи сервис маркази, юк автотранспорт воситаларини ювиш шахобчаси ва логистлар учун офис бинолари хизмат кўрсатиб келмоқда.

Маълумотларга кўра, юк ташувчи автомобиль ҳайдовчиларининг кунлик харажатлари хорижий давлатларда ўртача 35-40 АҚШ доллари атрофида баҳоланади. "Highway Logistics" марказида бу харажат ўртача 20 доллар миқдорида сарфланади. Логистика марказида хорижий юк автотранспорт воситаларини ҳисобини юритиш тизими жорий этилганлиги, хорижий юк машиналарининг ортга қўшимча юк ташиш имконини беради. Натижада экспорт қилинаётган товарлар учун йўл харажатлари камайиб, маҳсулот таннархи арзонлашади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Божхона маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" 2018 йил 24 ноябрдаги ПҚ-5582-сон фармони [1] қабул қилинди. Мазкур фармон билан 2019-2021 йиллар давомида бир қатор чегара божхона постлари ("Яллама", "С. Нажимов", "Дўстлик", "Олот", "Доутота", "Маданият", "Ўзбекистон", "Ғишткўприк" ва "Ойбек") ҳудудларига туташ жойларда замонавий божхона терминалларини, шу жумладан давлат-хусусий шериклик асосида қуриш белгиланди.

Божхона терминалларидаги давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг асосий функциялари "ягона дарча" тамойили асосида божхона, банк, логистика, тезкор-лаборатория, фитосанитар, ветеринар, санитар-эпидемиологик, экологик, сертификатлаштириш ва бошқа хизматларни кўрсатиш ҳисобланади.

Тадбиркорлик субъектлари божхона терминалларида кўрсатиладиган тижорат хизматларидан ихтиёрий равишда фойдаланадилар.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Сирдарё вилоятида ихтисослаштирилган савдо-логистика терминалини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида" 2020 йил 19 мартдаги 173-сонли қарори [4] қабул қилинди. Ушбу қарор билан 2020 - 2024 йилларда 25,0 млн АҚШ доллари миқдорида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобига Сирдарё вилоятида металл, ёғоч ва ёғоч маҳсулотларини сақлаш, уларга ишлов бериш ва тарқатиш бўйича ихтисослаштирилган савдо-логистика терминалини ташкил этилди.

Мазкур савдо-логистика терминалида божхона, экспресс-лаборатория, фитосанитария, ветеринария, санитария-эпидемиология, экологик назорат ўтказиш ва мувофиқликни баҳолаш ҳамда бошқа давлат хизматлари "ягона дарча" тамойили асосида кўрсатилиши ҳамда давлат ва тижорат хизматлари, шу жумладан халқаро логистика хизматлари амалга оширилади.

Мутахассисларнинг фикрича, мамлакатимизда транспорт-логистикасининг ривожланишига тўсқинлик қилувчи муаммолардан

бири - бу транспорт-логистика марказлари инфратузилмасининг ривожланмаганлиги ҳисобланади. Масалан,

иқтисодий зоналарда инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда бюрократик тўсиқларнинг кўплиги;

тадбиркорларни газ ва электр энергия, техника ва ичимлик суви билан таъминлаш даражасининг пастлиги.

Ушбу ҳолат халқаро "LPI" (Logistics Performance Index) ташкилоти маълумотларида ҳам ўз аксини топган. Жумладан, мамлакатимизнинг халқаро логистика кўрсаткичлари индексига биноан 2018 йилда

160 мамлакат ичида 99 ўринни банд этган (1-жадвал).

1-жадвал

Т/Р	Давлатлар	LPI даги ўрни	Божхона	Инфра-тузилма	Халқаро ташувлар	Логистик рақобат	Кузатув ва назорат	Ўз вақтида етказиш
1	Германия	1	4,09	4,37	3,86	4,31	4,24	4,39
2	Швеция	2	4,05	4,24	3,92	3,98	3,88	4,28
3	Бельгия	3	3,66	3,98	3,99	4,13	4,05	4,41
4	Австрия	4	3,71	4,18	3,88	4,08	4,09	4,28
5	Япония	5	3,99	4,25	3,59	4,09	4,05	4,25
6	Хитой	26	3,29	3,75	3,54	3,59	3,65	3,84
7	Туркия	47	2,71	3,21	3,06	3,05	3,23	3,63
8	Қозоғистон	71	2,66	2,55	2,73	2,58	2,78	3,53
9	Россия	75	2,42	2,78	2,64	2,75	2,65	3,31
10	Ўзбекистон	99	2,10	2,57	2,42	2,59	2,71	3,09

1-жадвал: "LPI" (Logistics Performance Index) маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси [5]

Юқоридагилардан келиб чиқиб, транспорт-логистикаси соҳасида замонавий ахборот алмашинув тизимини жорий қилиш;

- транспорт логистика марказлар инфратузилмасини такомиллаштиришда чет эл инвестицияларини жалб қилиш;

- логистика марказлари томонидан кўрсатилаётган хизматларни такомиллаштириш;

- соҳага малакали кадрлар билан таъминлаш тизимини жорий қилиниши мамлакатимизда транспорт логистикасини ривожланишига сабаб бўлади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, республикамизда замонавий транспорт-логистик хизматларининг ташкил этилиши ва шу билан биргаликда ушбу хизматларнинг миллий иқтисодиётимизни янада ривожлантириши, айнан транспорт-логистик инфратузилма масалалари билан боғлиқдир. Замонавий транспорт-логистик марказларда барпо этилаётган экспорт-импорт юklarини ташувчи транспорт мажмуалари, омборхоналар ва озиқ-овқат маҳсулотларини

совуткичларда сақловчи терминалларни ташкил этилиши экспортга йўналтирилган корхоналар фаолиятини янада ривожлантириш билан бир қаторда иқтисодийтимизни барча тармоқларини жадал ривожлантиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1 Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Божхона маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" 2018 йил 24 ноябрдаги ПҚ-5582-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/4076899>

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Навоий шаҳар аэропорти базасида халқаро интермодал логистика марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида" 2008 йил 31-декабрдаги ПҚ-1027 сонли қарори. <https://lex.uz/docs/1515068>

3 Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ангрен логистика маркази" ЁАЖни ташкил этиш тўғрисида 2009 йил 20 июлдаги 205/16-сонли қарори.

4 Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Сирдарё вилоятида ихтисослаштирилган савдо-логистика терминалини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида" 2020 йил 19 мартдаги 173-сонли қарори. <https://lex.uz/docs/4770711>

5 <https://lpi.worldbank.org/international/global>

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКОРЛИК ВА КИЧИК БИЗНЕСНИ Қўллаб -қувватлаш чора-тадбирлари

Арзиматов Бобирмирзо Зокиржон ўғли
Фарғона давлат университети 1-курс магистри
Телефон +998907813381
b.arzimatow@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-153

*Биз фақат фаол тадбиркорлик,
тинимсиз меҳнат ва интилиш
орқали тараққиётга,
фаровон ҳаётга эриша оламиз.
Шавкат Мирзиёев*

Аннотация

Мақолада Ўзбекистонда тадбиркорлик ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш, инвестицияларни жалб қилиш, хусусий тадбиркорликни ривожлантириш орқали халқнинг турмуш даражасини яхшилаш, аҳолининг реал даромадларини ошириш ҳақидаги масалалар ёритилган.

Калит сўзлар: иқтисодиёт, тадбиркорлик, кичик бизнес, инвестиция, ҳуқуқий кафолат, ислоҳот, ялпи ички маҳсулот, иқтисодий фаолият, микрофирма, меҳнати, аҳоли турмуш даражаси.

Кейинги йилларда Ўзбекистон Республикасида тадбиркорликни ривожлантириш, инвестицияларни жалб қилиш ва бизнесни юритиш учун қулай муҳит яратиш, тадбиркорларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий кафолатларини мустаҳкамлаш соҳасида кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, ижтимоий ҳамда иқтисодий соҳа ва тармоқларда олиб борилаётган кенг қўламли ислоҳотлар жараёнида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, улар учун янада қулай шарт-шароит яратишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш орқали халқнинг турмуш даражасини яхшилаш, аҳолининг реал даромадларини ошириш ва бандлигини таъминлаш бугунги куннинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади [1]. Сўзимиз далили сифатида айтадиган бўлсак, 2019 йилнинг январ - декабрида кичик тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши 56,5 %ни ташкил этди, кичик тадбиркорлик субъектларининг сони ҳар 1000 аҳолига 13,3 бирликни ташкил қилди. 2019 йилнинг январ - декабрида 92,9 мингта янги кичик корхона ва микрофирмалар (фермер ва деҳқон хўжаликларисиз) ташкил қилинди, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 1,9 мартага кўпдир. Иқтисодий фаолият турлари бўйича энг кўп кичик корхона ва микрофирмалар савдода 36300

та, саноатда 19496 та, қурилишда 8730 та, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида 7469 та, яшаш ва овқатланишда 7233 та, ташиш ва сақлашда 2953 та ташкил этилган [2]. Мамлакатимизда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш бугунги кунда давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади ҳамда бугунги кунда бу масалага давлат томонидан катта эътибор бериб келинмоқда. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ўз маърузасида айтганидек, "Кичик ва ўрта бизнес тўғрисида"ги қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш зарур. Унда кичик ва ўрта бизнес мезонлари ҳамда бу соҳа вакилларини рағбатлантириш механизмлари назарда тутилиши керак" [3].

Тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш ва бизнес муҳитини яхшилаш бўйича амалга оширилаётган туб ислоҳотлар натижасида, Жаҳон банкининг "Бизнес юритиш - 2020" ҳисоботида Ўзбекистон 7 поғонага кўтарилиб, 69-ўринни эгаллади ва дунёнинг энг яхши 20 та ислоҳотчи давлати қаторидан жой олди. Янги корхона очиш қулайлиги бўйича юртимиз илк бор дунёда саккизинчи ўринга кўтарилди. Бундай имкониятлар натижасида жорий йилнинг ўтган 10 ойида 91 мингта ёки 2018 йилгига нисбатан 2 баробар кўп янги тадбиркорлик субъекти ташкил этилди. Ҳозирги кунда тадбиркорлар, ўрта ва кичик бизнес жаҳон мамлакатларида иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши учун асос бўлиб хизмат қилади. Ривожланган давлатларда тадбиркорлик субъектлари умумий корхоналар сонининг 90 фоиздан зиёдини ташкил этади ва меҳнатга лаёқатли аҳолининг 50 фоиздан ортигини иш билан таъминлайди. Жумладан, Японияда 71,7 %, Германияда 69,3 %, АҚШда 53 % фуқаролар ўрта ва кичик корхоналарда фаолият юритади. 2018 йилги ҳолатга кўра, Ўзбекистонда меҳнат билан банд аҳолининг 76,3 фоизи шу соҳада ишлайди. Шу билан бирга, тадбиркорлик субъектлари тараққий этган мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулоти таркибида ҳам салмоқли ўринга эга. Хусусан, Хитойда буларнинг улуши 60 фоизни, Германияда - 57 фоиз, Сингапурда - 53, АҚШ ва Буюк Британияда - 52, Японияда 51,6 фоизни ташкил этади. Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотида мазкур соҳа улуши 59,4 фоиздир [4].

Кўриниб турибдики, олиб борилаётган чора-тадбирлар барчаси рақамлардагина эмас, аҳоли турмуш даражасининг ўсишида ҳам яққол намоён бўлаётганини кўриш мумкин. Аммо доим ҳам сонга эмас сифатга эътибор беришимиз мақсадга мувофиқдир. Тадбиркорларга йўл очиш орқали уларнинг ўзи ҳоҳлаган соҳа ёки тармоқда иш бошлаши яхши, лекин танганинг иккинчи томони бор - улар бошлаётган бизнес режа пухта ишлаб чиқилганми, тадбиркорда бошлаётган иши бўйича бирор малака ёки кўникма мавжудми, у бозорга рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқара оладими каби кўплаб саволларга жавоб топиш орқали биз сифатни юзага чиқарамиз. Масалан, оддий писта ишлаб чиқарадиган ишбилармон дейлик, барча ишлаб чиқариш жихозларини сотиб олди. Кейин маҳсулотни ишлаб чиқарди ҳамда унинг маҳсулотлари бозорларда сотила бошлади, аммо унинг маҳсулотига бўлган талаб номаълумлигича қолади, чунки у бозорда ягона монопол эмас. Бозорда унга ўхшаган 100 та тадбиркор бор. Улар ўртасида кечадиган рақобатда ҳали маҳсулот давомийлигини сақлаб қолиш масаласи бор. Бу ерда юқоридаги 100 та тадбиркордан 10 таси у ишлаб чиқарган маҳсулотни бозорга аввалроқ олиб кирган ва улар ўз ўринларига эга. Энг ачинарлиси, улар бу соҳада ўз ишини биладиган малакали ишбилармонлардир. Бу шуни кўрсатадики, малакасиз тадбиркорнинг маҳсулоти бозорда жуда қисқа муддат яшайди, дейлик 6 ой ва у синади, кейинги ишни бошлашга бўлган иштиёқи 30% га сўнади. Қисқача айтганда, берилаётган имкониятлар кенг, лекин шуни унутмаслик керакки, ҳар бир тадбиркор аввало

Ўзи учун, давлати учун наф келтира олиши зарур, бозорларимизда сифатсиз маҳсулотларни кўпайтириш учун эмас, аксинча, сифатли ва экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқариш орқали ички бозорларимизни тўйинтирган ҳолда қўшни мамлакатлар бозорларига олиб кириш ва рақобат муҳитини шакллантира оладиган тадбиркорларни тарбиялашимиз лозим.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг равнақ топишидан нафақат мамлакатимиз иқтисодиёти, балки унинг ҳар бир фуқароси манфаатдор экан, юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда мамлакатимизда 5-синфлардан бошлаб тадбиркорликга оид дарсликларни ишлаб чиқиш ва ҳар чоракнинг охири 1 ҳафтасини амалиёт кўринишида ташкил қилиш орқали ўқувчиларни шу соҳага бўлган қизиқишини ҳамда малака кўникмаларини ошириб бориш ва ёш кадрларни тарбиялашга муваффақ бўламиз. Бу чора-тадбирларнинг амалга оширилиши мамлакатимиз иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг янада кенгроқ ривожланишига ва маҳсулотларимиз сифат кўрсаткичи борасида МДХ мамлакатлар орасида рақобатбардош бўлишига сабабчи бўлади.

Фойдаланилган манбалар:

1. <https://uza.uz/oz/documents/tadbirkorlik-faoliyatini-llab-uvvatlash-va-imoya-ilish-tizim-15-05-2019>

2. <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/8368-o-zbekiston-respublikasida-kichik-tadbirkorlik-2019-yil-yanvar-dekabr>

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Тошкент, 24 январь 2020 йил.

4. https://nrm.uz/products?folder=230203_kichik_tadbirkorlik_subektlari&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ И РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ЭТОМ ПРОЦЕССЕ.

Боликулов Мафтунбек
курсант Таможенного института ГТК РУз
+99897- 929- 1773
maftunbolikulov@gmail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-154

Аннотация: В статье подводится состояние и положение дел в определённых отраслях экономики страны, рассматривается тенденция изменения показателей роста определённых отраслей, анализируется направление развития сфер в отдельности, изучаются цифровые и статистические данные, на основе которых подчёркивается необходимость цифровизации и автоматизации процессов всех секторов государственного управления и экономики, также выделяются возможные пути улучшения деятельности таможенных органов путём цифровизации определённых сфер службы.

Ключевые слова: "Цифровизация", "экономика", "бизнес", "инвестиция", "экспортная и национализация", "мировое сообщество", "индекс", "Цифровой Узбекистан-2030", "Электронное правительство", ЕПИГУ, "электронная коммерция", "боди сканер", "таможенные органы".

На сегодняшний день наша страна переживает большие реформы и перестройку во всех сферах жизнедеятельности. Во главе нашего Президента принимаются масштабные программы по коренному совершенствованию деятельности государственных органов, вводятся в практику новые механизмы по облегчению и упрощению процедур, которые несомненно послужат во благо простых граждан, народа.

С первых дней Президент страны Шавкат Мирзиёев твёрдит принцип, что не народ должен служить государственным органам, а государственные органы должны служить народу. Все программы и политика глубоко направлена на повышение уровня и качества жизни народа. Все механизмы отраслей экономики были пересмотрены и приняты меры по коренному улучшению их деятельности.

На пути достижения этих целей Узбекистан в прямом смысле слова, можно сказать, открылся мировому сообществу. Были установлены безвизовые режимы для большинства стран, возобновились добрые, бывшие добрососедские отношения с давними, родственными для нас странами, как Таджикистан, Киргизстан, уплотнились отношения с тюркоязычными странами. Об этом свидетельствует и внешнеторговый оборот с вышеперечисленными странами, который перескочил планки десятков миллиона долларов США. Благодаря облегчению и упрощению таможенных и пограничных процедур, связанных с

пересечением границы, и поток туристических посещений страны увеличилось в несколько раз. Бесперывно идёт работа над созданием наилучших условий для развития тур-бизнеса, для полного раскрытия туристического потенциала страны. Совместно с ведущими странами в этой сфере реализуются программы по созданию инфраструктуры, проводится цифровизация всей отрасли в целом, так как туризм – это бизнес мирового масштаба. Для привлечения туристов требуется доступность информации и услуг в режиме онлайн, высокий уровень сервиса, рекламы и маркетинга, чего нам не хватало за прошлые годы.

За последние годы, благодаря ведению разумной политики и глубоко обдуманым действиям мы добились больших успехов и в области инвестирования, удостоились интереса инвесторов, круга деловых лиц и зарубежных корпораций. Можно сказать, Узбекистан открылся для мирового сообщества как новая галактика с большим потенциалом. Была создана благоприятная атмосфера для инвестирования и ведения бизнеса. Были подписаны ряд нормативных документов и приняты законы, направленные на обеспечение и гарантирование защиты и поддержки со стороны правительства иностранных и отечественных инвесторов. В частности, предусматривается в них выделение всех необходимых ресурсов для наложения и развития производства, применяются льготные условия по налогообложению, по таможенным платежам, касательно импорта производственных материалов, временного ввоза инвентарей и предметов личного пользования, свободная конвертация иностранной валюты, гарантирован свободный перевод валюты за границу и защита активов от экспроприации и национализации. Со стороны государства предпринимаются меры по недопущению бюрократических преград, обеспечению прозрачности деятельности государственных органов путём внедрения во все сферы, связанных с предпринимательством, электронных технологий, которые исключают влияние человеческого фактора. Обеспечивается полное сотрудничество и содействие со стороны банков, налоговых, таможенных органов и органов государственной власти.

Благодаря проделываемым работам стремительно растёт имидж нашей республики в мировой арене, регулярно занимая ведущие позиции в списках прогрессирующих стран в определённых сферах и отраслях. Эти положительные результаты являются и плодами принятых благоразумных решений, в частности Указа Президента "О систематизации мер по улучшению положения Республики Узбекистан в международных рейтингах и индексах". К примеру, Узбекистан по итогам 2019 года поднялся на 69-ое место в "Индексе ведения бизнеса", на 12 позиций поднялся в "Индексе Экономической свободы", была признана самой быстроразвивающейся страной Центральной Азии по кредитной линии в рейтинге "Суверенные кредитные рейтинги", а в списке "Всемирный индекс свободы прессы" за 2 года наша страна поднялась на 9 позиций. Но имеются и отрицательные результаты, которые безусловно влияют на репутацию страны в мировом сообществе и замедляют ожидаемый рост. В сопоставительном индексе развития ИКТ (ICT Development Index, IDI) Узбекистан занимает не самое лучшее – 95-е место, а по Индексу телекоммуникационной инфраструктуры Узбекистан из стран СНГ опережает лишь Таджикистан и занимает место в замыкающих строчках рейтинга. В отличии от вышеперечисленных рейтингов, по глобальному индексу кибербезопасности Международного союза электросвязи наша страна получила достаточно солидное признание и поднялась на 52-место среди 175 стран рейтинга.

Самая печальная ситуация царит по показателям скорости интернета в рейтинге Speedtest Global Index, занимая низкие позиции, уступая всем странам Центральной Азии, где соседний Киргизстан опережает нас на целых 33 позиций.

Без улучшения качества беспроводных и стационарных широкополосных сетей, телекоммуникационной инфраструктуры мы не сможем достичь поставленных перед нами высоких целей, так как во всём мире все процессы основываются на цифровизации и цифровых технологиях. Правильно оценивая особую важность вышеперечисленных показателей Ш.Мирзиёевым была утверждена Концепция национальной стратегии "Цифровой Узбекистан 2030", также была принята Концепция развития системы "Электронное правительство" в 2019-2025 гг.", было дано поручение периодически развивать и повышать эффективность системы "Электронное правительство". Основным показателем и задачей по данной Концепции является доведение доли предоставляемых услуг государственными учреждениями с действующих 37% до 80%. В настоящее время в ЕПИГУ количество услуг на данной платформе составляет свыше 350, что показывает увеличение числа услуг в 4 раза по сравнению с 2015 годом.

В экономическом развитии страны роль цифровизации наглядно можно увидеть в показателях доли цифровой экономики от ВВП развитых стран, в частности у Великобритании этот показатель равен 12,4 %, Южной Кореи-8 %, Индии-6,5%, а в Узбекистане этот показатель не доходит и 2 %.

В настоящее время для увеличения доли цифровой экономики от ВВП и для её развития нужно первично решать задачи, связанные с необходимыми элементами, которые в дальнейшем послужат основой для проектов будущего в этой отрасли. Итак, таковыми являются:

- коренное улучшение качества и скорости беспроводных и стационарных широкополосных сетей, то есть интернета;
- оснастить государственные учреждения и организации необходимой инфраструктурой;
- обеспечить участников-организаций специалистами в области ИКТ;
- внедрение инновационных идей для развития отрасли;
- пересмотреть объём инвестиций в отрасль ИКТ;

На следующем, только, этапе можно перейти к реализации новых проектов и улучшать хромающие стороны, введённых в практику программ по направлениям, таких как:

- Электронное правительство;
- Электронная коммерция;
- Цифровой маркетинг и реклама;
- Дистанционное обслуживание, образование;
- Малозатратный и эффективный фрилансинг (удалённая работа);
- Электронный банкинг;

Реализация программ, наподобие "Умного города" и "Безопасного города".

Как и во всех отраслях экономики, цифровизация затронула и деятельность таможенных органов. Все процедуры, касающиеся экспортно-импортных операций были автоматизированы, получение документов разрешительного характера также осуществляется в электронном виде, что существенно сокращает время и затраты, снимает бюрократические преграды, исключает случаи коррупции. Была создана система управления рисками на основе базы данных, которая сортирует и определяет возможные риски по определённым установленным критериям. Введено

в практику предварительное декларирование для сокращения времени простоя на границе перевозчика и упрощения процедур оформления. Предприняты меры по предотвращению нарушений на таможенных складах путём установления в них круглосуточного видеонаблюдения. На сегодняшний день на ЕПИГУ представлены 12 видов услуг, связанных непосредственно с деятельностью таможенных органов. Все эти действия направлены на создание удобств, упрощение процедур и обеспечение прозрачности деятельности таможенных органов. Данные работы по цифровизации не останавливаются ни на миг, регулярно обновляется список предоставляемых интерактивных услуг.

Подчеркнув большие проделываемые работы в сфере автоматизации и цифровизации в таможенных органах, хотелось бы отметить несколько возможных решений имеющихся задач.

Исходя из тенденции развития электронной коммерции стоит уделять больше внимания этому направлению. На сей день виды отправок можно разделить на 2 типа по способу доставки- международные почтовые и курьерские отправления. Так как нет определённо точного срока доставки отправок, получатели не имеют никакой информации о времени прибытия отправки. На платформе ЕПИГУ совместно с АО "Ўзбекистон почтаси" представлена интерактивная услуга по информированию предварительного срока доставки через почту, но для получения данной услуги требуется номер квитанции отправления, информацией о котором владеет не каждый получатель. А для курьерских отправок вовсе нет никакого способа информирования. Возможным решением данной проблемы могло бы служить создание и разработка новой интерактивной службы, которая должна иметь общий доступ таможенных органов и курьерских организаций. При получении доставки курьерской организацией (далее-курьер) она должна будет вводить данные об отправке в базу программы, а программа автоматически будет выдавать уникальный код и вносить в приложение в статусе "полученные", а после отправления и пересечения границы страны отправки курьер должен внести соответствующую информацию и отправка будет переведена в статус "отправленные". При пересечении нашей таможенной границы и прибытия в зону таможенного контроля таможенным органом будет придаваться им статус "прибывшие". Курьерские отправления после прохождения таможенного контроля, если не обнаруживается в них факты нарушения таможенного законодательства, передаются для последующей доставки курьерам, а статус таможенным органом меняется на "выпущенные", а те отправки, которые не прошли таможенный контроль по определённым причинам и переданы на временное хранение до выяснения обстоятельств, будут оставлены в статусе "на контроле". В приложение должны иметь вход в роли "курьер"а, "таможня" и "пользователь". Доступ в роли "курьер"а должен выдаваться таможенным органом и за достоверность ввода информации "курьер" должен нести ответственность. Данную услугу можно создать и в виде мобильного приложения.

Также будет в пользу таможенных органов внедрение в практику и широкое применение дистанционного образования для сотрудников, то есть семинары, тренинги, повышение квалификации, на которые сотрудник тратит немало времени, отрываясь от основной работы. Данный метод обучения полезен как в финансовом плане (расходы на прибытие и отбытие, проживание и т.д.), так и в плане эффективности обучения и охвата большего количества слушателей одновременно.

Пользуясь возможностями информационных технологий эффективно было бы внедрение в деятельность таможенных органов "боди сканеров" для сотрудников приграничных таможенных постов, что позволит от предотвращения фактов коррупции, так и послужит страхованием для самого сотрудника от шантажирования недобросовестных граждан или решения спорных ситуаций, предотвращения возникновения которых бывает иногда невозможным, так как потенциальный нарушитель для самообороны пытается всячески надавить на сотрудника в моральном, а иногда и в физическом плане.

В данной тематике мы рассмотрели лишь детали касательно деятельности таможенных органов, но твердо можем сказать, что во всех сферах и отраслях экономики идёт большая работа для достижения поставленных целей, в частности и для выполнения намеченных задач по Концепции "Цифровой Узбекистан-2030". Как отмечал наш Президент Шавкат Мирзиёев, что цифровизация на сегодняшний день-это драйвер развития, её сердце. С уверенностью можем сказать, что такими темпами широкомасштабной работы 2020 год, то есть "Год развития науки, просвещения и цифровой экономики" станет поворотным не только в сфере цифровой экономики, но и для всех отраслей Республики в целом и нашей задачей является всяческое содействие расцветанию нашей страны!

Список использованной литературы:

- 1 Интернет сайты www.lex.uz, www.norma.uz, www.my.gov.uz
- 2 Статистические данные Государственного комитета статистики.

COVID-19 ПАНДЕМИЯСИНИНГ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ТАШҚИ САВДОСИГА ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШ

Абдулатиф Исмоилов
Давлат божхона кўмитасининг
Божхона институти курсанти
Телефон: +998(99)4045819
Abdulatif_0530@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-155

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси ташқи савдосининг айрим йирик ҳамкор давлатлари билан ташқи савдо алоқаларида пандемиянинг таъсирини ёритиб берувчи баъзи кўрсаткичларининг таҳлили баён қилинган. Кўриб чиқиладиган масала бўйича тегишли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Ташқи савдо айланмаси, молиявий бозорлар, хом-ашё импортига қарамлик, экспортга кўмаклашиш.

Маълумки, бутун дунё ҳамжамиятини саросимага солаётган COVID-19 пандемияси мамлакатларнинг нафақат сиёсий ва ижтимоий, балки иқтисодий аҳволига ҳам ўз глобал таъсирини ўтказмай қолмайди. Мазкур эпидемия 2019 йил Хитойнинг Ухань шаҳрида аниқланиб кун сайин авж олиб кетди ва бугунги кунга келиб, дунё молиявий бозорларида ташқи савдо битимларининг салмоқли даражада камайишига олиб келди. Давлатлар ўртасида чегараларнинг ёпилиши оқибатида аҳоли қатновини тўхташи билан биргаликда, кун сайин истеъмол ҳамда ишлаб чиқариш ҳажми ҳам камайиб бормоқда. Бу ўз навбатида мамлакатлар ўртасидаги савдо кўрсаткичларининг пасайишини англатади.

Республика ташқи савдосига бу касалликнинг таъсири ҳақида тўхталар эканмиз, таҳлил қилишни аввало мамлакатмиз билан умумий савдо ҳажмида юқори улушга эга давлатлар мисолида амалга оширишимиз мақсадга мувофиқдир. Ўзбекистон жаҳоннинг 193 дан ортиқ мамлакатлари билан савдо алоқаларини амалга ошириб келмоқда. Таъкидлаб ўтиш керакки, Хитой дунё ҳамжамиятининг ишлаб чиқариш ва саноат тизимининг ажралмас қисми бўлиб, бутун дунё ишлаб чиқариш ҳажмининг 1/6 қисми унинг ҳиссасига тўғри келади. 2019 йил якунларига кўра, Марказий Осиё ва Ўзбекистоннинг ташқи савдо айланмасидаги Хитойнинг улуши экспортда 14,1 фоизни, импортда 21 фоизни ташкил қилган. Хитой дунё саноати соҳасига бутловчи қисмларни, машиналарни, технологик асбоб-ускуналарни, кимё маҳсулотларини ва истеъмол товарларини етказиб берувчи энг йирик ҳамкордир.

Хитой ва Ўзбекистон ташқи савдода ўзаро ўзвий боғлиқлигини қуйидаги ўрганилган статистик маълумотлардан ҳам англаб олишимиз мумкин:

Биринчидан, 2019 йил якунларига кўра, Ўзбекистоннинг Хитой билан умумий

савдо ҳажми \$7,6 миллиардни ташкил қилди. Шундан \$2,5 миллиард экспортга, \$5,1 миллиард импортга тўғри келган. Ўзбекистоннинг умумий ташқи савдо ҳажмида Хитойнинг улуши 18,1 фоизга етди. Қайд қилиш жоизки, Хитой билан ташқи савдо ҳажмининг миқдори ташқи савдода мамлакатимиз билан иккинчи ўринда турувчи Россиядан 1 миллиард ва учинчи ўринда турувчи Қозоғистондан 4,2 миллиард долларга кўпроқдир. [1-жадвал]

Ўзбекистон Республикаси билан ташқи савдо айланмаси энг юқори бўлган давлатлар (2019 йил январ-декабр млн. АҚШ доллари, улуш %)

Топ-3 давлатлар	ТСА	Экспорт	Импорт	Улуш,%
Хитой Халқ Республикаси	7 620,9	2 519,0	5 101,9	18,1
Россия Федерацияси	6 626,9	2 492,5	4 134,4	15,7
Қозоғистон	3 367,8	1 429,7	1 938,0	8,0

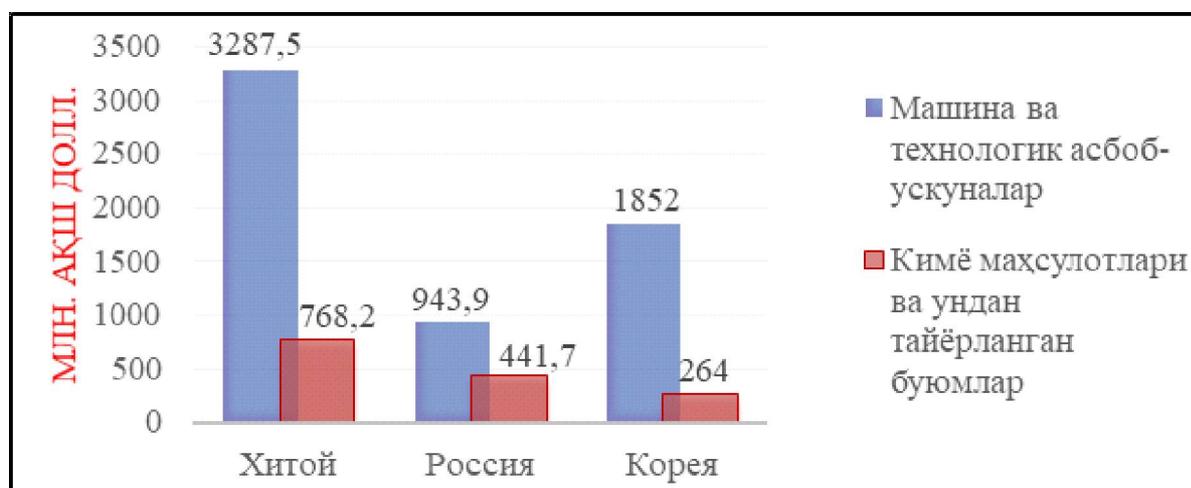
Манба: www.stat.uz

Иккинчидан, Коронавирус карантини туфайли Ўзбекистондан Хитойга газ етказиб бериш 20 фоизга қисқарди. Агар бу ҳолат қисқа вақт давом этса, қўрқинчли эмас. Аммо узоқ вақт давом этса, ҳалокатли натижаларга олиб келиши мумкин. Аввало бундай ҳолат газнинг асосий экспортчилари ҳисобланмиш Қозоғистон ва Туркманистон иқтисодиётига ҳам бевосита таъсир қилади.

Учинчидан, Ўзбекистон Хитойдан асосан машина ва технологик асбоб-ускуналарни (2019 йилда \$3,2 миллиард) сотиб олган. Бу мамлакат импортининг ярмидан кўпроғидир. Иккинчи ўринда кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган товарлар, хомашёлар туради (\$768,2 млн доллар). Бу бизинг Хитой хомашёсига бўлган қарамлигимизнинг яққол намунаси.

[2-жадвал]

Машина ва технологик асбоб-ускуналар ҳамда кимё маҳсулотлари импортининг етакчи мамлакатлар кесимида таҳлили

Манба: www.trademap.org

Тўртинчидан, 2019 йилда Хитой Ўзбекистонда ташкил қилинган янги компаниялар сони бўйича 1-ўринни эгаллади. Ўтган йили Хитой капиталига эга 531та корхона ташкил қилинди. Умумий ҳисобда уларнинг сони 1652тани ташкил қилади.

Юқоридаги маълумотлардан хулоса қилиб касаллик Республика ташқи савдосига хусусан нефть маҳсулотлари, хизматлар, текстиль маҳсулотлари ва бошқа маҳсулотлар экспортида, жумладан, мева-сабзавотларимизнинг экспортида Қирғизистон, Қозоғистон ва Россия каби асосий эҳтиёжманд давлатлар қаторида 7-ўринда турувчи Хитой билан савдо кўрсаткичларимизга салбий таъсир кўрсатади. Импортда эса машина ва технологик асбоб-ускуналарни, кимё маҳсулотлари, жумладан қора металлар, пластмасса ва ундан тайёрланган буюм ҳамда хомашё маҳсулотларига қарамликни келтириб чиқаради.

Касаллик Республиканинг ишлаб чиқариш ва саноат бўғинига салбий таъсирини кўрсатсада, Марказий Осиё давлатлари ва Европа мамлакатлари ўртасида ўзаро ташқи савдо битимлари камайтирилиши, чегараларнинг ёпилиши ва транспорт алоқаларининг чекланиши оқибатида бу давлатларнинг маҳаллий ишлаб чиқарувчилари харажатларини ортишини келтириб чиқариши билан бир вақтда, мамлакатимиз қишлоқ хужалиги ва мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти учун талабгор бўлиши мумкин бўлган янги эҳтиёжманд бозорларнинг очилишига олиб келади.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, дунё иқтисодиётидаги мураккаблашиб бораётган вазият шароитида давом этаётган кескин пасайишлар рецессияга айланиб кетмаслиги учун мамлакат аҳолисининг миллий хавфсизлигини таъминлаш, фаровонлик даражасини ошириш, коронавирус ва бошқа хавфли инфекциялар тарқалишининг олдини олишга қаратилган самарали чора-тадбирларни ўз вақтида ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, таълим ва бошқа ижтимоий аҳамиятга эга хизматларга эътиборни сусайтирмаган ҳолда, қисқа муддат ичида ички ва ташқи бозорларда пайдо бўлган бўшлиқларни аниқлаш, жумладан, товарлар экспортини рағбатлантириш орқали бундай бозорларни маҳаллий товар ишлаб чиқарувчиларимиз томонидан эгалланишига қўмаклашишимиз зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1 www.trademap.org
- 2 www.stat.uz
- 3 www.mineconomy.uz

РАҚАМЛИ БОЖХОНА ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Достон Йўлдошев
Давлат божхона кўмитасининг
Божхона институти курсанти
Телефон: +998932999797
bosch007@inbox.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-156

Аннотация - мақолада рақамли божхона тушунчаси ва унинг келиб чиқиши, божхона соҳасида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш орқали божхона процедураларини соддалаштириш тамойиллари ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар - рақамли божхона, қоғозсиз божхона, электрон божхона, киберхавфсизлик, божхона терминаллари, ягона ойна, ваколатли иқтисодий оператор, хавфни бошқариш тизими, 24/7 тамойили, телематика.

Ҳозирги кунда юртимизда тадбиркорлик фаолиятини либераллаштириш ва кенгайтириш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни киритиш, миллий маҳсулотларимизнинг экспорт салоҳиятини ошириш, бюрократик тўсиқларни бартараф қилиш, маҳаллий маҳсулотларни ташқи бозорларга чиқариш ва тадбиркорларга қулай шарт-шароит яратиш борасида иқтисодиётимизда, хусусан божхона тизимида муҳим ислоҳотлар ўтказилмоқда. Кўзланган вазифаларнинг муваффақиятли амалга оширилиши асосан божхона органлари фаолияти самарадорлигига боғлиқдир.

Божхона органлари фаолияти самарадорлигини оширишда замонавий рақамли технологиялар ва автоматлаштирилган ахборот тизимларини божхона органлари фаолиятига кенг жорий этиш орқали "рақамли божхона"ни ташкил этиш замон талабларидан бири ҳисобланади.

Маълумки, 2016 йил Бутунжаҳон божхона ташкилоти томонидан Рақамли божхона йили деб эълон қилинган эди. Шу ўринда табиий савол тўғилиши мумкин. Рақамли божхона тизими ўзи нима?

Рақамли божхона бу, ахборот - коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш, маълумотлар базаси, гипералоқа, Интернет ва СМИ (шу жумладан ижтимоий тармоқлар)дан фойдаланган ҳолда электрон божхона технологиялари орқали маълумотларни қайта ишлаш (Big data), телематика (информатиканинг бир қисми бўлиб, маълумотлар йиғиндиси, масофадан бошқариш ва масофадан назорат қилиш), булутли технологиялар, транспорт телематикаси (транспортларни спутник орқали мониторинг қилиш) демакдир. Рақамли сўзининг туб маъносидан автоматлаштириш, соҳада ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш ётади. Электрон божхона дастлабки босқични англатса, рақамли божхона эса, кейинги босқични англатади. Худди электрон иқтисоддан рақамли иқтисодиётга ўтиш

сингари. Рақамли божхона термини эса "қоғозсиз божхона" ва "электрон божхона"ларнинг мантиқий давомидир. "Қоғозсиз божхона" термини биринчи марта Кунио Микуриянинг 2008 йилдаги "Халқаро қоғозсиз муҳит. Ташаббусларнинг мураккаб спектридаги мувофиқлик"даги маърузасида таъкидлаб ўтилган. Бироқ ушбу атама бундан бир неча йиллар илгари вужудга келган рақамли иқтисодиётнинг бир кўринишидир.

Бутунжаҳон божхона ташкилотининг маълумотларига кўра, рақамли божхона қуйидаги элементларни ўз ичига олади:

- 24/7 тамойили асосида божхонани автоматлаштириш (дастлаб айрим хизматларда жорий қилиш);

- божхона тўловларини электрон тўлаш - божхона картасини жорий қилиш асосида;

- электрон пуллик калкулятор - интеграциялашган тариф интерактив хизмати бунга мисол бўла олади;

- ТИФ субъектлари учун мобил хизматлар - божхона чегараси орқали ҳаракатланадиган жисмоний шахслар учун қулайликлар яратиш мақсадида, олиб кириш нормасидан ортиқча товарларга улар томонидан олдиндан тақдим этилган маълумотлар асосида божхона тўловларини ҳисоблаш (шу жумладан тўлаш) бўйича интерактив хизмат турини жорий қилиш;

- товарларни ва уларга тўланган божхона тўловларини электрон қайтариш;

- савдо оператори ҳудудида кўрик ва бошқа текширувларни амалга ошириш;

- божхона мақсадлари учун ҳужжатларни соддалаштириш ва материализациялаш ва электрон қайта ишлаш;

- халқаро почта жўнатмаларида жўнатилаётган товарлар учун CN22 ва CN23 декларацияларини электрон версиясини жорий этиш;

- электрон божхона расмийлаштируви тизими (айрим илова ҳужжатларни сканер шаклдан электрон шаклга ўтказиш);

- минимал ва максимал қиймат чегараларни белгилаган ҳолда соддалаштирилган божхона расмийлаштирувини амалга ошириш.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон божхона соҳасида ҳам жуда кенг миқёсда замонавий ахборот технологияларини қўлланилиши соҳада катта ўзгаришларга олиб келди. Бир неча йиллар олдин божхона расмийлаштируви учун узоқ вақт талаб этилган бўлса, эндиликда Хавфни бошқариш тизими жорий этилгандан сўнг экспорт ёки импорт БЮДларни расмийлаштиришнинг энг минимал вақт сарфи бир неча дақиқани ташкил этмоқда.

Шунингдек, рақамли божхона ўзи билан бирга бир қанча янги атамаларни олиб келади. Масалан, 24/7 тамойили (ҳафтанинг 7 кунида 24 соат фаолият юритиш) орқали божхонани автоматлаштириш ТИФ субъектлари учун жуда катта энгиллик беради. Негаки, экспорт-импорт операцияларини амалга оширишда ва бошқа фаолиятни бажаришда вақт омилдан оқилона фойдаланиш ҳамда уни тежаш имконини беради. Ўзбекистонда ТИФ субъектлари экспорт операцияларини 24 соат мобайнида амалга оширишлари мумкин. Бунда божхона органларининг фаолиятини соддалаштириш мақсадида хавфни бошқариш тизими белгилаб берган тартибда божхона юк декларациясини божхона ходими иштирокисиз автоматик тарзда расмийлаштирувини амалиётга жорий қилиш ҳамда "кўк" йўлакни ишга тушириш тавсия этилаётган тамойилнинг бир қисми сифатида қарашимиз мумкин. Бироқ, бу тамойил айрим хизматлар учун қўлланилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бунга мисол қиладиган бўлсак, жуда кўп муҳокама қилинган божхона

чегаралари бўйлаб автортранспорт восиларини навбат кутиб қолиши ва тартибсизликларга олиб келиши 24/7 принцип асосида давлат чегараси орқали ўтказиш пунктларида автотранспорт воситалари учун электрон навбат тизимини жорий этиш муаммонинг ечими бўлади дейишимиз мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, рақамли божхона механизми фаолиятнинг янги йўналиши сифатида божхона органлари фаолиятини анчагина соддалаштириш ҳамда ТИФ иштирокчилари учун янада қулайликлар яратишни мақсад қилиб кўяди. Шу билан бирга, буни амалиётга қўллаш орқали тизимда кўплаб ютуқларга эришиш мумкин. Қолаверса рақамли божхона аслида рақамли иқтисодиётнинг бир бўлаги бўлганлиги сабабли ҳам мавзунинг ўз долзарблигини англатади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 ноябрдаги "Божхона маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона хизмати органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-5582-сон Фармони.
2. The international paperless environment. Consistency in a complex landscape of initiatives. Brussels, 3 December 2008. CLECAT 50th Anniversary. Официальный сайт Всемирной таможенной организации.
3. Digital Customs: Progressive Engagement. World Customs Organization. International Customs Day 2016. Kuniyo Mikuriya, Secretary General, WCO.

КОРПОРАТИВ НИЗОЛАРНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШ САБАБЛАРИ ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Давронбек Маматкаримов
Банк Молия Академияси 2-курс магистранти
Телефон: +998(94)6747776
Mysterio_us@mail.ru
Мадина Маматкаримова
ЎзДЖТУ 4-курс бакалаври

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-157

Аннотация. Тезисда бутун жахон амалиётида кўп учрайдиган корпоратив низоларни келтириб чиқарувчи асосий сабаблар ҳамда уларни олдини олишнинг самарали йўллари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар. Корпоратив низолар, кузатув кенгаши, корпоратив муносабатлар.

Миллий ва халқаро тажрибанинг кўрсатишича, корпоратив муносабатларда низоли вазиятларнинг юзага келиши кўп кузатиладиган ҳолатлардан биридир. Шу боисдан корпоратив бошқарув иштирокчилари-нинг корпоратив низолар моҳияти, юзага келиш сабаблари ва келтириб чиқариши мумкин бўлган оқибатлари, бундай вазиятларнинг олдини олиш бўйича ички ва ташқи имкониятлар, давлат томонидан тартибга солиш механизмлари кабиларни билишлари ва амалда қўллай олишлари шарт ҳисобланади. Бунда манфаатлар тўқнашувини самарали бошқариш масаласи биринчи навбатдаги масала ҳисобланади.

Корпоратив муносабатлар субъектлари ўртасидаги манфаатлар қарама-қаршилиги корпоратив низоларнинг асосий сабабларидан бири ҳисобланади. Акциядорлик жамиятлари фаолияти ва корпоратив бошқарув амалиётига доир масалалар бўйича жараён иштирокчилари ўртасида ўзаро келишувга эришилмаслиги натижасида юзага келадиган низолар корпоратив низоларни англатади. Бунда корпоратив муносабатлар иштирокчилари корпоратив низоларнинг субъектлари сифатида намоён бўлса, томонларнинг манфаатлари корпоратив низоларнинг объекти сифатида кўзга ташланади.

Корпоратив тузилмаларда корпоратив муносабатлар субъектлари ўртасидаги зиддиятлар қуйидаги сабабларидан бири натижасида юзага келиши мумкин:

- акциядор ёки акциядорлар гуруҳи ҳуқуқлари, акциядорлик жамияти устави ёки бошқа ички ҳужжатлар, умумий олганда амалдаги қонунчилик меъёрларининг бузилиши;
- корпоратив тузилмаларда ахборотларнинг ёпиқлиги;
- фойдани тақсимлаш билан боғлиқ муносабатлар ва акциядорлар норозилиги;
- қабул қилинган қарорлар моҳияти асосида акциядорлик жамиятига,

унинг бошқарув органларига нисбатан даъволар қўзғатилиши;

- бошқарув органлари ваколатларининг муддатидан олдин тугатилиши;
- ижроия органи аъзолари билан меҳнат шартномасининг муддатидан олдин бекор қилиниши;
- акциядорларнинг акциядорлик жамияти бўйича назоратни қўлга олишга интилиши;
- акциядорлар таркибидаги жиддий ўзгаришлар (ғаразли акциядорларнинг акциядорлик жамияти фаолиятига кириб келиши).

Шунингдек, юқоридагиларга қўшимча равишда бошқарувчиларни жавобгарликка тортиш бўйича самарали механизмларнинг мавжуд эмаслиги, корпоратив тузилма фаолияти устидан ички назоратнинг сустлиги, корпоратив тортишувларга нисбатан суд амалиётининг заифлиги каби омиллар ҳам корпоратив низоларга сабаб бўлиши мумкин.

Корпоратив бошқарувдаги жиддий муаммолардан бири бошқарув функцияларини бажарувчи шахсларга нисбатан реал юридик жавобгарликнинг мавжуд эмаслигидир. Ўзбекистон Республикаси "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуни 81-моддасида кузатув кенгаши аъзоларининг, жамият директорининг, бошқарув аъзоларининг, ишончли бошқарувчининг жавобгарлиги белгиланган. Унга кўра, кузатув кенгашининг аъзолари, жамият директори ва бошқаруви аъзолари, шунингдек ишончли бошқарувчи ўз ҳуқуқларини амалга оширишда ва ўз мажбуриятларини бажаришда жамиятнинг манфаатларини кўзлаб иш тутиши ҳамда белгиланган тартибда жавобгар бўлиши лозим. Демак, бир нечта шахс жавобгар бўлса, уларнинг жамият олдидаги жавобгарлиги солидар жавобгарлик бўлади. Жамиятга зарар етказилишига сабаб бўлган қарорга овоз беришда иштирок этмаган ёки ушбу қарорга қарши овоз берган жамият кузатув кенгаши аъзолари, бошқарув аъзолари жавобгар бўлмайди.

Жамият ёки у жойлаштирган акцияларнинг камида бир фоизига эгалик қилувчи акциядор (акциядорлар) жамиятга етказилган зарарларнинг ўрнини қоплаш тўғрисидаги даъво билан жамиятнинг кузатув кенгаши аъзоси, директори ёки бошқарув аъзоси, шунингдек ишончли бошқарувчи устидан судга мурожаат қилишга ҳақли.

Ривожланган мамлакатлар амалиётида топ-менежерларга нисбатан ҳам жавобгарлик чоралари қатъий белгилаб қўйилганлиги асосида мамлакатимизда ҳам бундай амалиётга ўтиш аҳамиятга эга.

Ички назорат тизимида ички аудит хизмати ва тафтиш комиссиясининг самарали фаолият юритиши акциядорлар учун муҳим саналади. Лекин бунда ички назорат тизимининг мустақиллигини таъминлаш муҳим саналади. Акс ҳолда ички назоратнинг заифлиги кузатув кенгаши ва бошқарув аъзоларининг ноқонуний хатти-ҳаракатлари юзага келишига ва корпоратив низоларга олиб келади. Шундан келиб чиққан ҳолда мамлакатимиздаги акциядорлик жамиятларида ҳам ички аудит хизмати ва тафтиш комиссияси фаолиятини самарали ташкил этиш нуқтаи назаридан тегишли меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган.

Корпоратив тортишувларга нисбатан суд назоратининг етарли даражада ихтисослашмаганлиги ҳам корпоратив низоларга сабаб бўлмоқда. Корпоратив низоларга доир муаммоларни тўлиқ ҳал қилиш учун корпоратив тортишувларнинг алоҳида жиҳатларини чуқур ўрганган ҳолда самарали суд тизими амал қилишини таъминлаш муҳим. Мамлакатимизда бу борадаги масалаларни ҳал қилиш

мақсадида 2006 йил 16 октябрда Ўзбекистон Республикасининг "Ҳакамлик судлари тўғрисида"ги Қонуни ҳам қабул қилинган ва ҳакамлик (арбитраж) судлари фаолияти йўлга қўйилган.

Корпоратив низоларни қуйидаги йўллар билан самарали олдини олиш мумкин:

1 Корпоратив низолар корпорациядаги ички муносабатларга таъсир кўрсатади ва шу сабабли низоларнинг пайдо бўлишини дастлабки босқичларда аниқланишини таъминлаш ва уларга жамият, унинг мансабдор шахслари ҳамда ҳодимлари томонидан эҳтиёткорлик ва жиддийлик билан ёндашилиши керак.

2 Директорлар кенгашига бўйсинувчи корпоратив котибга низолар ҳисобини топширмақ лозим. У акциядорлардан келиб тушган шикоятлар, мурожатлар ва шартларни рўйхатдан ўтказиши, уларни олдиндан баҳолаши ва ушбу корпоратив низоларни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш юзасидан керакли маълумотни маъсул бўлган корпорация органига йўналтириши лозим.

3. Низоларни олдини олиш ва ҳал қилиш бўйича жамият самарадорлигига пайдо бўлган низога жавоб билдириш тезлиги сезиларли таъсир кўрсатади. Шу сабабли корпорациялар низоларнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ўзларининг позицияларини имкон қадар қисқа вақт ичида аниқлашлари, тегишли қарор қабул қилишлари ва керакли маълумотларни акциядорга етказишлари керак.

4 Корпоратив низони ҳал қилишда жамиятнинг позицияси амалдаги қонун ҳужжатларининг қоидаларига асосланиши шарт.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, корпоратив низо тушунчаси кенг қамровлидир. Корпоратив низоларнинг салбий оқибатларини бартараф этишнинг таклиф қилинган усуллари тўлиқ эмас албатта. Ушбу тезисда корпоратив низоларнинг асосий турлари келтирилди ва уларни қонуний йўл билан ҳал этишнинг имконияти кўрсатилди.

Фойдаланган адабиётлар

1 Ўзбекистон Республикасининг "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. (www.lex.uz).

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги ПФ 4720-сонли "Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси

3 (www.lex.uz).

4 Корпоратив бошқарув кодекси. // "Халқ сўзи", 2016 йил 11 март.

5 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси

Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz).

6 Данельян А. А. Особенности разрешения корпоративных конфликтов // Евразийский юридический журнал. - 2015. - № 7 (50). - б. 144-148.

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ ПРИ ПЕРЕМЕЩЕНИИ ТОВАРОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫМ ТРАНСПОРТОМ

Мамиралиев Атабек

курсант Таможенного института ГТК РУз

Телефон: +998-99- 008-79-21 адр.эл.почты: mamiraliyev94@bk.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-158

Аннотация: В данном тезисе рассмотрены проблемы, возникающие при проведении таможенного контроля при перемещении товаров железнодорожным транспортом. Таможенный контроль необходим для реализации целого ряда задач: установление законности перемещения через таможенную границу различных товаров и транспортных средств; для обнаружения запрещенных товаров к ввозу или вывозу. Перечислены способы перемещения товаров через таможенную границу, приведены методы для решения проблемы.

Ключевые слова: таможенный контроль, таможенная граница, перемещение товаров, железнодорожный транспорт, таможенный досмотр.

Как нам известно, Президент нашей страны Ш.М.Мирзиёев упомянул при своей посланий к Олий Мажлису что следует улучшить систему контроля и инфраструктуры в сфере внешней торговли. В частности, на основе зарубежного опыта необходимо реформировать деятельность таможенных служб, осуществляющих контроль на таможенных постах. В целях своевременной доставки нашей продукции на внутренний и внешний рынки, снижения ее себестоимости нам необходимо развивать сферу транспорта и логистики.

На сегодняшний день вопросам таможенного контроля уделяется немало внимания со стороны государства, а именно повышению уровня эффективности таможенного контроля. Таможенный контроль является одним из базовых понятий в сфере таможенного регулирования. В первую очередь, это связано с тем, что таможенный контроль является одним из наиболее приоритетных направлений в деятельности таможенных органов Республики Узбекистан.

Глобализация экономики неизбежно влечет увеличение внешнеторговых связей, а соответственно и рост объема перевозок грузов в международном сообщении. От организации международных перевозок в этих условиях в значительной мере зависит точность выполнения внешнеторговых контрактов, качественные и количественные показатели работы различных видов транспорта. Президент нашей страны упомянул в своей послании к Олий Мажлису что в железнодорожной сфере нужно разграничить перевозку пассажиров и грузов, эксплуатацию и обслуживание, то есть выделить естественно-монопольную часть и отдельно развивать те направления, куда можно привлечь частный сектор.

Интеграция транспорта в мировую транспортную систему в большей степени

требует знания и последующей унификации международных конвенций и договоров, перевозочных документов и правил перевозки грузов и пассажиров. Железнодорожный транспорт играет исключительно важную роль в развитии экономики любого государства, так как, осуществляя перевозки грузов в соответствии с потребностями производства, он обеспечивает нормальное функционирование и развитие всех его отраслей, регионов и предприятий. Железнодорожный транспорт - жизненно важная отрасль хозяйства, обеспечивающая экономическую безопасность и целостность государства. В настоящее время железнодорожный транспорт Республики Узбекистан является одним из наиболее распространенных видов транспортировки товаров и транспортных средств как внутри страны, так и за ее пределы. Использование железнодорожного транспорта как участниками ВЭД, так и физическими лицами обусловлено в основном его доступностью и надежностью, а также безопасностью.

На данный момент существует несколько основных проблем, связанных с перемещением товаров через таможенную границу железнодорожным транспортом. Самыми существенными из них являются: - отсутствие полного электронного документооборота между таможенными органами и перевозчиком; - простой вагонов на станциях прибытия по причине отсутствия круглосуточного режима работы должностных лиц таможенных органов назначения; - увеличение срока таможенного контроля в железнодорожных пунктах пропуска из-за разницы ширины железнодорожной колеи.

Интеграция Республики Узбекистан в мировую экономику способствует росту её внешнеторгового оборота, непосредственному увеличению транспортных потоков, интенсификации выполнения таможенных операций таможенного декларирования и таможенного контроля товаров и транспортных средств. Вышеназванные аспекты осуществления внешнеторговой деятельности выступают в качестве необходимых предпосылок для активного внедрения и использования таможенными органами для создания максимальных удобств и более благоприятных условий участникам рынка и "новых технологий таможенного оформления".

Электронная форма представления необходимого пакета документов выступает в качестве одного из главных путей сокращения времени совершения таможенных операций, что необходимо как таможенным органам, так и участникам внешнеторговой деятельности. Электронный документооборот необходим не только в таможенной структуре, но и в структуре АО "Ўзбекистон темир йўллари". Это позволит обеспечить весьма значительное сокращение времени таможенного контроля и оформления товаров, а также кроме этого сведет к минимуму случаи простаивания вагонов в пунктах пропуска, из-за отсутствия актуальных сведений о товаре на бумажных носителях.

Нередко одной из проблем, возникающих при осуществлении таможенного контроля при перемещении товаров железнодорожным транспортом, являются большие сроки проведения проверочных мероприятий. Задержки поездов так же связано с непригодностью конструкций поездов к быстрому и эффективному осмотру. Невозможно в короткие сроки проверить больше площади поездов, просмотреть все углы, и проверить возможные тайники за обшивкой грузового вагона. Таможенный осмотр и досмотр железнодорожных составов осуществляется на железнодорожном приграничном таможенном посту "Оқ кўприк" с применением сканирующих устройств (ИДК). Изображения, полученные с помощью

сканирующего устройства (ИДК) необходимо интегрировать с АИС ЖД.

Таким образом, проведение таможенного контроля при перемещении товаров железнодорожным транспортом крайне важно. При таком способе перемещения преступники активно стремятся скрыть и провезти запрещенные товары, не декларировать те виды товаров, которые подлежат декларации или наоборот под одним видом товара провезти совершенно другой вид, с целью уменьшения таможенных пошлин и т.д. На сегодняшний день очевидной проблемой, возникающей при таможенном контроле на железнодорожном транспорте, является высокая продолжительность досмотра поездов. Безусловно, государство, предпринимает меры для сокращения данного периода, внедряя новые методы досмотра и проверки. Однако, важно увеличить количество розыскных собак различной специализации поиска, повысить финансирование технической оснащённости таможенных органов и таможенных пунктов, а также важно, чтобы оснащение происходило соответственно современным разработкам и новациям.

Список использованной литературы:

- 1 Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису.
- 2 Таможенный кодекс Республики Узбекистан.
- 3 studfile.net/preview/
- 4 www.bibliofond.com/

БУТУНЖАҲОН МИҚЁСИДА КЕНГ ТАРҚАЛГАН КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ ЁХУД БОЖХОНА ИМТИЁЗЛАРИ

Мўйдинов Иброҳимжон Рустамжон ўғли
Давлат божхона қўмитаси
Божхона институти 3-босқич курсанти
Email: egoorkriid@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-159

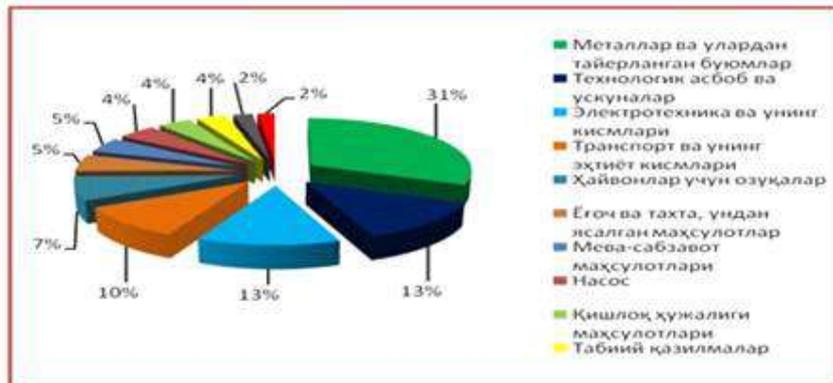
Аннотация: Ушбу тезисда дунё бўйлаб кенг тарқалган коронавирус пандемияси даврида ҳукумат томонидан яратилаётган имкониятлар ҳамда ушбу даврда ҳар бир тадбиркор учун кўмак ҳисобланган божхона органлари томонидан берилаётган имтиёзлар уларнинг аҳамияти борасида фикр юритилган.

Калит сўзлар: пандемия, мароққисодий барқарорлик, имтиёз, божхона тўловлари, контрабанда, иқтисодий хавфсизлик, божхона органлари.

Иқтисодиёт ҳар бир давлатнинг асосий таянч устуниси. Мамлакат ривожланиши, гуллаб-яшнаши ҳамда халқаро ҳамжамиятда ўз ўрнини топиши учун барқарор ва мустаҳкам иқтисодиётга эга бўлиши зарур. Дунё иқтисодиётининг глобаллашуви ва технологик ривожланиш шароитида Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожланишини қўллаб-қувватловчи бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Бугунги кунда дунёда кенг тарқалган пандемия юртимизни ҳам четлаб ўтмади. Халқаро экспертларнинг ҳисоб-китобларига кўра, пандемия дунё иқтисодиётига 2 триллион доллардан зиёд зарар етказиши кутилмоқда. Иқтисодиётнинг кўплаб секторлари, жумладан, саноат тармоқлари, хизмат кўрсатиш ва савдо алоқаларининг тўхтаб қолгани сабабли аҳоли ўртасида ишсизлик ва ёрдамга муҳтож қатлам вужудга келди. Қолаверса, халқаро алоқалардаги чекловлар ҳам иқтисодиёт ривожига ўз таъсирини кўрсатди. Ўз навбатида ушбу касалликни юртимизда кенг тарқалишини олдини олиш борасида тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Давлатимиз томонидан жаҳон миқёсида коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашиш ва бошқа глобал хавф-хатарлар даврида макроиқтисодий барқарорликни, иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларнинг узлуксиз ишлашини таъминлаш, ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш орқали аҳолини самарали ижтимоий қўллаб-қувватлаш, юртимиз аҳолиси даромадлари кескин пасайиб кетишининг олдини олиш мақсадида қатор чора-тадбирлар белгиланмоқда. Шундай масъулиятли даврда божхона органлари ходимлари томонидан юртимиз аҳолисининг озиқ овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини тўлиқ қондириб бориш ва узилишларга йўл қўймаслик борасида қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада божхона органлари томонидан ҳам экспорт-импорт операцияларини ўз вақтида амалга ошириш, аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг юзага келган муаммо ва қийинчиликларни ҳал этиш ҳамда уларнинг мурожаатларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

2020 йилнинг I чорагида импорт қилинган товарларнинг маҳсулот турлари кесимидаги улуши

Рақамларга назар ташлайдиган бўлсак 2020 йил I чорак мобайнида давлат бюджетига ундирилган божхона тўловлари 4,8 трлн.сўмни ташкил этади ҳамда қўшимча ҳисобланган божхона тўловлари миқдори 54,8 млрд.сўмдан иборат. Мамлакатимизда ушбу инқирознинг иқтисодийга кескин салбий таъсирини олдини олиш мақсадида зарур чора-тадбирлар кўрилмақда. Давлатимиз раҳбарининг фармон ва қарорлари қабул қилиниб, бизнес тузилмаларига кўплаб имтиёз ва преференциялар берилди. 2020 йил I чорак мобайнида божхона тўловларидан қўлланилган имтиёзлар эса 8,7 трлн.сўмдан иборат. Ҳозирда мамлакатимизда мавжуд эпидемиологик ҳолатни инобатга олсак, мазкур имтиёзларнинг тадбиркорлар фаолияти, қолаверса халқимиз фаровонлиги учун нақадар муҳим эканлиги эътиборга моликдир. Шундан келиб чиқиб, пандемиянинг иқтисодийга салбий таъсирини юмшатиш ва тадбиркорларни фаол қўллаб-қувватлашга қаратилган муҳим фармон ва қарорлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги "Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодий тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармонида жорий йилнинг 31 декабрига қадар ун, ўсимлик ёғи, гўшт ва сут маҳсулотлари, шакар, гигиена воситалари каби асосий истеъмол товарларини импорт қилишда божхона божи ва акциз солиғи ундирилмаслиги, коронавирус инфекциясига қарши курашиш бўйича тиббий ва карантин муассасалари қурилиши учун зарур бўлган қурилиш материаллари, улар фаолият кўрсатиши учун зарур товарлар ҳам божхона тўловларидан, қўшилган қиймат солиғидан озод этилиши белгилаб қўйилди. Шунингдек, коронавирус инфекциясини аниқлаш бўйича экспресс-тестларни олиб киришда улар учун божхона расмийлаштируви йиғими ундирилмаслиги ҳақида маълум қилинди. Карантин вақтида божхона органлари томонидан юртимизнинг иқтисодий дахлсизлиги ишончли қўлларда деб бемалол айтиш мумкин. Бугунги шароитда божхона органи ходимлари ўз вазифаларини сидқидилдан матонат билан бажаришмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги "Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодий тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.

2. Жаҳон иқтисодиёти, Москва Технология институти, 2019.
3. Давлат божхона қўмитаси расмий сайти: www.customs.uz

БОЖХОНА ҲУДУДИДАН ТАШҚАРИДА ҚАЙТА ИШЛАШ БОЖХОНА РЕЖИМИНИНГ ИҚТИСОДИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ

Божхона институти магистратура тингловчиси

Тўхтаев Умиджон Толибович

Телефон: +998(97)-726-65-00

Umid.studio@mail.ru

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-160

Анотация: Тезисда божхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш божхона режими мазмун моҳияти батафсил ёритилган. Чунки қайта ишлаш божхона режими ташқи савдони амалга оширишда миллий иқтисодиётни ривожлантиришни рағбатлантирувчи асосий элементларидан бири ва Ўзбекистон иқтисодиётининг жаҳон иқтисодиётига самарали интеграциялашуви учун шарт-шароитларни таъминловчи воситадир.

Калит сўзлар: халқаро иқтисодий муносабатлар, ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, божхона режими, идентификация.

Жаҳон иқтисодиётининг тизим сифатидаги фаолияти товарлар, хизматлар ва ишлаб чиқариш омилларининг ҳаракати билан боғлиқ. Ушбу боғлиқлик асосида халқаро иқтисодий муносабатлар юзага келади. Ишлаб чиқариш омилларининг ҳаракати халқаро иқтисодий муносабатларнинг халқаро капитал ҳаракати, халқаро ишчи кучи ва технологиялардан фойдаланишда намоён бўлади. Халқаро иқтисодий муносабатларда қатнашаётган мамлакатларнинг иқтисодий-ижтимоий кўрсаткичлари таҳлили натижаларига кўра шартли равишда ривожланган, ривожланаётган ва ўтиш давридаги мамлакатларга бўлишимиз мумкин. Шундан келиб чиққан ҳолда ривожланаётган ва ўтиш давридаги мамлакатлар ривожланган мамлакатларда мавжуд ишлаб чиқариш қувватларига, техника-технологиясига эҳтиёж сезади. Ушбу вазиятда божхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш божхона режимисиз кўзланган юқори даражадаги самарадорликка эришиб бўлмайди.

Божхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш божхона режими иқтисодий режимлардан бири бўлиб, бунда Ўзбекистон товарлари мамлакат ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш ёки таъмирлаш ва уларни қайта ишлаш маҳсулотларини кейинчалик божхона ҳудудига олиб кириш мақсадида олиб чиқилади. Олиб чиқилаётган товарга нисбатан божхона божлари ва солиқлар тўлашдан шартли озод этиш қўлланилади. Бу товарларга нисбатан иқтисодий сиёсат чоралари (мувофиқлик сертификати, гигиеник сертификат, контрактларни Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлигидан рўйхатдан ўтказиш, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамаси қарори асосида экспорт қилиш) қўлланилмайди, бундан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан

ўрнатилиши мумкин бўлган тақиқлар ва чекловлар мустасно.

Божхона Кодекси билан товарни боғхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш боғхона режимига жойлаштириш боғхона органининг товарни боғхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш учун берадиган рухсатномаси асосида амалга оширилиши белгиланган. Бироқ ушбу талаб фикримизча Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 апрелдги ПФ-5414-сон Фармони билан 2018 йил 1 июлдан бошлаб товарларни боғхона режимларига жойлаштиришда боғхона органлари томонидан бериладиган рухсатномаларнинг бекор қилиниши билан ўз аҳамиятини йўқотди.

Шунингдек, амалдаги қонунчиликда товарларни боғхона ҳудудидан қайта ишлаш талаблари ва шартлари келтирилган. Унга асосан товарларни боғхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлашга қўйидаги шартларга риоя этган ҳолда йўл қўйилади:

- олиб чиқилган товарни боғхона органлари томонидан уни қайта ишлаш маҳсулотларида идентификациялаш мумкин бўлганда;

- агар товар ваколатли органлар томонидан назорат қилиниши лозим бўлса, боғхона органларининг ахборот тизимида ушбу органларнинг рухсатномалари мавжудлиги (специфик товарлар, экологик, фитосанитария ва ветеринария назорати);

- техник-иқтисодий асосларнинг ва амалдаги қайта ишлаш жараёнининг кўрсаткичлари бир-бирига мос бўлиши;

- товарни қайта ишлаш операцияларининг Боғхона кодекси 43-моддаси талабларига мувофиқ бўлиши.

Боғхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш боғхона режими маълум бир ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, у Ўзбекистон товарларини қайта ишланган маҳсулотларда аниқлаш имкониятидан иборатдир. Бу хусусият тартибга солиш предметининг хусусияти бўлганлиги учун Ўзбекистон Республикаси Боғхона кодексида қайта ишланган маҳсулотларда товарларни идентификациялашга алоҳида эътибор беради. Қайта ишлаш режимига жойлаштирилган Ўзбекистон товарларини идентификациялаш, қайта ишлаш маҳсулотларини олиш учун айнан Ўзбекистон товарлари ишлатилганлигини тасдиқлаш воситасидир. Қайта ишланган маҳсулотларда олиб чиқилган товарларни аниқлаш учун қўйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин:

- қайта ишлаш учун олиб чиқилаётган товарга ваколатли шахс ва (ёки) боғхона органи томонидан муҳрлар қўйиш, зарур бўлган ҳолларда, штамплар қўйиш, рақамли ва (ёки) бошқа турда тамғалаш;

- қайта ишлаш учун олиб чиқилаётган товарни батафсил тавсифлаш, уни суратга тушириш ёки бошқа ўлчамларда тасвирлаш;

- қайта ишлаш учун олиб чиқилаётган товарнинг олдиндан олинган намуналарини ёки нусхаларини ва уни қайта ишлаш маҳсулотини тадқиқ этиш натижаларини қийёслаш;

- қайта ишлаш учун олиб чиқилаётган товарнинг завод ва серия рақамлари тарзида мавжуд бўлган тамғалашдан ёхуд бошқача тамғалашдан фойдаланиш.

Бундан ташқари, ваколатли шахснинг сўровига ва боғхона органининг розилигига кўра, олиб чиқилаётган товарни боғхона мақсадида идентификациялаш ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган хом ашё, материаллар ва бутловчи қисмлар ҳақида, шунингдек қайта ишлаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш технологияси тўғрисида тақдим этилган батафсил маълумотларни тадқиқ этиш йўли билан

таъминланиши мумкин.

Божхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш божхона режимдан фойдаланиш ҳолати бўйича амалиётга назар ташласак республикамиз тадбиркорлари томонидан асосан таъмирлаш мақсадида ушбу режимдан фойдаланилаётганини гувоҳи бўлишимиз мумкин. Бу режимнинг асосий иқтисодий моҳияти эса мамлакатда мавжуд ҳом ашёни хорижнинг замонавий технологияга асосланган ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиб, жаҳон стандартларига жавоб берадиган арзон шу билан бирга сифатли тайёр маҳсулотга эга бўлишдан иборатдир.

2017-2019 йиллар мобайнида божхона ҳудудидан ташқарида қайта ишлаш божхона режимига расмийлаштирилган товарлар тўғрисида маълумот

1-жадвал

Кўрсаткичлар	2017	2018	2019
Декларация сони	159	153	229
Товарлар вазни (тонна)	750,00	1 796,27	2 039,30
Статистик қиймати (минг АҚШ долл.)	163 768,48	109 114,99	185 760,82

Таҳлиллар кўрсатмоқдаки, 2019 йил давомида жами 229 та декларация расмийлаштирилган бўлса шундан 188 таси ёки 82% декларация товарларни божхона ҳудудидан ташқарида таъмирлаш мақсадида қолган 41 таси ёхуд 18% декларация эса товарларни қайта ишлаш мақсадида расмийлаштирилган. Ушбу кўрсаткичларнинг ўсиши мамлакатга импорт қилинадиган товарларни босқичма-босқич маҳаллийлаштириш имкониятини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 20 январдаги ЎРҚ-400 сонли "Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодексини тасдиқлаш тўғрисида"ги Қонуни.
2. "Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12.04.2018 йилдаги ПФ-5414-сон фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона кўмитасининг расмий ҳисобот маълумотлари.

ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНИШИ ВА ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАМИНЛАШДА БОЖХОНА ОРГАНЛАРИНИНГ РОЛИ

Меҳрож Файзуллаев
Давлат Божхона Кўмитасининг
Божхона институти курсанти
Телефон: +998(93)3505383
fayzullayev@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-161

Анотация: Ушбу мақолада божхона органлари Ўзбекистонга божхона чегараси орқали кириб келадиган ва унинг ҳудудидан олиб чиқиладиган барча товарларнинг божхона тўловларини тўғри ва ўз вақтида ундирилиши ва хавфсизлиги учун масъул бўлган асосий органлардан бири ҳисобланиши, бугунги кунда иқтисодиётнинг ўсиб бориши ва барқарорлигини таъминлашдаги роли, божхона назорати аҳоли ва давлатнинг иқтисодий-сиёсий хавфсизлигини таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга эканлиги келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Божхона органлари, ишлаб чиқариш интеграцияси, кооперация, диверсификация, модернизация.

"Муносиб келажакни таъминлаш учун аввало, савдо- иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ва товар айрибошлаш ҳажмини ошириш ҳамда кооперацияни мустаҳкамлаш учун муносиб шароитлар яратишимиз зарур"

(Ш. Мирзиёев)

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида хорижий мамлакатлар билан ташқи савдо айланмаси ортиб бормоқда. Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожланиши экспорт салоҳиятини ошишига олиб келади, шу билан бир қаторда Республикага кириб келадиган турли хил товарларни импорт ҳажми ҳам ортиб бормоқда. Республика ва дунёнинг бошқа давлатлари ўртасида халқаро савдони ривожлантириш, ишлаб чиқариш интеграциясининг кенгайиши ва такомиллашуви ташқи иқтисодий фаолиятнинг янада эркинлашувига сабаб бўлмоқда. Бу ўз ўрнида божхона органларига республика иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш билан бир қаторда Ўзбекистон республикасига олиб кириладиган товарларни сифат жиҳатидан ҳам назорат қилишни талаб қилади.

Бизга маълумки, давлатимиз қўшни ва бошқа хорижий давлатлар билан ўзаро иқтисодий, ижтимоий, маданий алоқаларга киришиши жараёнида республикамиз ҳудудига турли ҳилдаги товар ва транспорт воситалари, шахслар, халқаро почта жўнатмалари кириб келади ва ўз навбатида бизнинг ҳудудимиздан ҳам чиқиб кетади. Ўзбекистон Республикаси божхона чегарасидан кесиб ўтган ҳар қандай товар ва транспорт воситалари устидан назоратни амалга ошириш Божхона

органлари зиммасига юклатилган. Хозирги даврда давлатимиз божхона чегаралари орқали Республикамиз иқтисодий салоҳиятини кўтаришга ва фуқароларимиз турмуш даражасини янада оширишга хизмат қиладиган товарлар билан бир қаторда давлатимиз хавфсизлигига таҳдид қилувчи, фуқароларимиз соғлиғига салбий таъсир қилувчи, ёш авлоднинг онгини захарлашга қаратилган товарларни турли усул ва воситалар орқали олиб киришга ҳаракатлар қилинмоқда. Бундай товарлар сирасига қурол яроғлар, портловчи моддалар, радиоактив моддалар, наркотик моддалар, қимматбаҳо тошлар ва металлар, турли ҳил оқимларга бошловчи диний мазмундаги китоблар, ва шу каби бир қанча материалларни кириб келаётганлигини айтишимиз мумкин. Бундан кўриниб турибдики агар республикамиз божхона чегараларида самарали божхона назорати амалга оширилмаса бундай турдаги товарларнинг республикамиз ҳудудига кириб келишида ҳеч қандай тўсиқ қўйилмайди ва республикамиз ҳудудига турли ҳил ноқонуний товарларнинг тарқалиши кўпаяди. Натижада давлатимиз иқтисодиётига, фуқаролар соғлиғига ва айниқса ўсиб келаётган ёш келажак авлодга жиддий хавфлар туғилиши мумкин. Шундай салбий оқибатларнинг олдини олиш мақсадида республика ҳудудига кириб келаётган ва чиқиб кетаётган товарларга нисбатан божхона назорати амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун амалга ошириладиган экспорт-импорт жараёнларини имкони борича соддалаштириш, ички истеъмол бозорини ҳимоя қилиш, товар-моддий бойликларнинг чегаралар орқали ноқонуний олиб ўтилиши, контрабанда ва божхона қоидаларининг бузилишига қарши курашиш, назоратнинг самарали усуллари кўллаш, туризмни ривожлантириш учун янада қулай шароитларни яратиш, Умумжаҳон божхона ташкилоти томонидан божхона амалиётида қўллаш мақсадида таклиф этилган божхона тартиб-тамойиллари, стандартлари, қоидаларига амал қилган ҳолда, давлатимиз хазинасига ундирилиши лозим бўлган божхона тўловларининг тўғри ва тўлиқ тушумини таъминлаш божхона органларининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ҳозирги кунда дунё мамлакатлари ҳар соҳада жуда жадаллик билан ривожланиб бормоқда, айниқса савдо, ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш борасида салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Ҳар бир мамлакат ўз иқтисодий салоҳиятини кўтариш мақсадида ўз ҳудудидаги ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларига турли ҳилдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳамда уларни экспорт қилиш учун катта имкониятлар яратиб беради. Бу борада жаҳон тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак Хитой Халқ Республикасини мисол тариқасида олишимиз мумкун. Чунки Хитой ўз маҳсулотларини дунёнинг деярли барча мамлакатларига экспорт қилади, ҳамда республикамизнинг ташқи савдо айланмаси бошқа мамлакатларга нисбатан салмоқли ҳиссаси Хитой Халқ республикасига тўғри келади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида "Биз Ўзбекистон ташқи сиёсатини фаоллаштириш юзасидан бошлаган кенг кўламли ишларни, миллий манфаатларимизга жавоб берадиган, очиқ, прагматик ва чуқур ўйланган ташқи сиёсат йўлини давом эттирамиз. Олис ва яқиндаги барча давлатлар билан ҳамкорлик алоқаларини, узоқ муддатли ва кўп қиррали шерикликни янада кучайтирамиз. Бу борада қўйидаги устувор жиҳатларга сизларнинг диққатингизни қаратмоқчиман.

Биринчидан, Марказий Осиё минтақасидаги мамлакатлар билан барча соҳаларда ўзаро дўстлик, яхши кўшничилик ва стратегик шериклик руҳидаги муносабатларни

мазмун ва сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқишимиз зарур.

Иккинчидан, Россия Федерацияси, Хитой Халқ Республикаси, Америка Қўшма Штатлари, Япония, Жанубий Корея, Туркия, Бирлашган Араб Амирликлари, Европа Иттифоқи ва Осиё мамлакатлари билан сиёсий, савдо-иқтисодий, инвестициявий, транспорт-коммуникация ва маданий-гуманитар алоқаларни янада ривожлантиришга алоҳида аҳамият берамиз” дея такидлаган эдилар. Бу эса бежизга эмас ишлаб чиқаришлар ва товарлар айирбошлашни йўлга қўйишда бошқа мамлакатлар билан албатта иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқа йўналишлар бўйича ўзаро алоқага киришиш имкониятини беради.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар хорижий давлатлар билан алоқаларнинг жадал ўсишига хизмат қилмоқда. Хусусан, малакатнинг экспорт салоҳиятини ошириш бўйича қарорлар маҳаллий компанияларга ташқи бозорларда кўпроқ тажриба орттиришга имкон беради. Пировардида улар жаҳон савдосида рақобатдош устунликка эга бўладилар. Ушбу йўналишда амалга оширилган ислохотлар натижасида 2019 йилнинг январь-октябрь ойларида республиканинг ташқи савдо айланмасининг ҳажми 34 737,7 млн. АҚШ долларини ташкил этиб 2018 йилнинг январь-октябрь ойларига нисбатан 34,4 % га ошган. Ушбу кўрсаткичдан экспорт ҳажми (ўсиш суръати 43,3 %) импорт ҳажми эса (ўсиш суръати 28,5 %) етди.

Ўзбекистон жаҳоннинг 189 дан ортиқ мамлакатлари билан савдо алоқаларини амалга ошириб келмоқда. Ўзбекистоннинг марказий осие давлатлари билан савдо алоқаларини қуйидаги кўринишда кўришингиз мумкин:

Сўнги йилларда ҳукуратимиз томонидан саноат тузилмасини диверсификация қилишда, экспортни қўллаб-қувватлаш, импорт ўрнини босувчи товар ва маҳсулотларни ишлаб чиқаришни янада оширилиши натижасида, экспорт таркибида сезиларли ўзгаришга эришилди.

Бироқ Ҳозирги кунда дунёнинг деярли барча давлатларига тарқалган коронавирус (COVID -19) пандемияси халқаро интеграциянинг камайишига ҳамда давлат чегараларининг ёпилишига сабаб бўлди. Бу эса мамлакатнинг ташқи савдо соҳаси ҳамда аҳолининг турмуш даражасига бевосита ўз таъсирини ўтказмоқда. 2020 йил январь- март ойлари якуни ташқи савдо айланмаси билан 2019 йил январь- март ойлари ташқи савдо айланмасини солиштирадиган бўлсак 10,2 %га камайиб кетган.

Бугунги кунда бутун дунё бўйлаб

инсонларнинг ҳаёти ва давлатларнинг иқтисодийётига катта ҳафв солаётган (COVID-19) коронавирус пандемияси олдимизда турган катта бир синов ҳисобланади. Бу борада республикада ҳам кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги "Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ- 5978 сон фармони эълон қилинди. Фармонга кўра коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашиш даврида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш ва иқтисодиёт тармоқлари фаолият кўрсатишининг барқарорлигини таминлаш, шунингдек, айрим хўжалик юритувчи субъектларни қўллаб-қувватлаш мақсадида 2020 йил 31 декабрга қадар фармоннинг 1-иловасига мувофиқ товарларни олиб киришда божхона божи ва акциз солиғига ноль ставкалар белгиланди. Давлатимиз томонидан аҳоли кўп истемол қиладиган ва фойдаланадиган товарларга нисбатан божхона божи ва акциз солиғига ноль ставкалар этиб белгилаши аҳоли ва тадбиркорларга бефарқ эмаслигидан далолат беради.

Шу билан, юртимизда ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантириш борасида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар ва дунё мамлакатлари билан олиб борилаётган мустаҳкам алоқалар натижасида мамлакатимизнинг экспор салоҳиятини оширишга қилинаётган ҳаракатлар яққол намоён бўлмоқда. Шунингдек, ҳукуватимиз томонидан бир қатор божхона, солиқ имтиёзларининг яратилиши, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқарилиши миллий маҳсулотларимизни ташқи бозорларда мустаҳкам ўрин эгаллаш учун замин яратмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси томонидан ҳам коронавирус пандемияси ва глобал инқирознинг иқтисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича муайян ишлар амалга оширилмоқда.

КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСИ ВА ГЛОБАЛ ИНҚИРОЗНИНГ ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИГА САЛБИЙ ТАЪСИРИНИ ЮМШАТИШ БЎЙИЧА ЧОРАЛАР:

БОЖХОНА ИМТИЁЗЛАРИ

2020 йил давомида

- ташки савдо операциялари бўйича муддати ўтган дебитор қарздорликни сўндириш эъзига ТЕХНОЛОГИК АСБОБ-УСКУНАЛАР ВА ХОМАШЁ ТОВАРЛАРИНИ ИМПОРТ ҚИЛИШ бўйича бир марталик операцияларни амалга оширишга рухсат берилди

2020 йил 1 апрелдан

- импорт озиқ-овқатларни олиб киришда ТЕЗКОР БОЖХОНА расмийлаштируви механизми жорий этилади

2020 йил 1 октябргача

- ҳудуд ва тармоқларда экспорт салоҳиятини ривожлантириш масалалари бўйича республика комиссиясига ЭКСПОРТ ҚИЛУВЧИНИНГ ТРАНСПОРТ ХАРАЖАТИНИ БИР ҚИСМИНИ КОМПЕНСАЦИЯ ҚИЛИШ учун субсидия тақдим этиш ҳақида мустақил қарор қабул қилиш ҳуқуқи берилди.

Тадбиркорларга товарларнинг умумий экспортига нисбатан 10% дан ошмаган муддати ўтган дебитор қарздорлик мавжуд бўлганда

КАФОЛАТЛАНГАН ТЎЛОВСИЗ ТОВАРЛАР ЭКСПОРТИНИ амалга оширишга рухсат берилди

МАНБА: 19.03.2020 йилдаги ПФ-5969-сон Президент Фармони

[@huquqiyaxborot](#)

Айни дамда синовли вазиятда ҳукуватимиз томонидан етарли даражада

ислохотлар олиб борилмоқда. Ўйлаймизки аҳоли ва тадбиркорларга юқоридагилар каби берилаётган бир қанча божхона имтиёзлари иқтисодий гуллаб яшнашига ва божхона муносабатларида ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларига янада эркинлик берилишига замин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

- 1 www.lex.uz - Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
- 2 <http://www.customs.uz>
- 3 www.gov.uz- Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали.
- 4 Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлар базаси.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЯЕМЫХ САНКЦИЙ ЗА НАРУШЕНИЯ ТАМОЖЕННЫХ ПРАВИЛ

Ж.К. Ширинов

Студент Бухарского государственного университета

Телефон: +998914411554

М.М. Тоирова

Преподаватель Бухарского государственного университета, к.э.н., доцент

Телефон: +998914142248

ximiya@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-162

Аннотация: данная статья посвящена проблемному вопросу выбора экономически обоснованного вида санкций за нарушения таможенных правил субъектами внешнеэкономической деятельности при таможенном контроле.

Ключевые слова: таможенное регулирование, трансформация отношений собственности, нарушение таможенных правил, алгоритм действий, экономическая эффективность.

Как известно, вследствие пересечения таможенной границы Узбекистана со всеми видами материальных объектов с нарушениями установленных таможенных правил, за это должна быть установлена ответственность участников внешнеэкономической деятельности за незаконный шаг. И ответственность, конечно, должна быть адекватной совершенной преступлению.

Сегодня в контексте реализации санкций против нарушителей установленных таможенных правил и, в частности, в отношении конкретных объектов недвижимости, которые в случае совершения правонарушения могут быть использованы следующие меры воздействия: предупреждение, штраф и конфискация.

Уделяя некоторое внимание ежегодной официальной статистике, которую ежегодно предоставляет Государственная таможенная служба Узбекистана, мы можем обнаружить, что сумма нарушений таможенных правил из года в год неуклонно растет в ценовом измерении. Уровень применения конфискации также высок. К сожалению, в качестве конечного результата применения санкций общая экономическая эффективность окончательной трансформации отношений собственности в пользу государства в силу применения конфискаций незначительно.

Таким образом, мы можем предположить, что экономический ресурс от применения подобных санкций за нарушения таможенных правил используется не в полной мере. Поэтому важный вопрос в поиске наиболее эффективных и

подходящих средств и алгоритмов действий для государства за нарушение таможенных правил остается открытой.

Для решения проблем, изложенных выше, мы считаем необходимым выполнить некоторые аналитические процедуры, которые так или иначе связаны с сопоставлением некоторых положительных и отрицательных моментов в плоскости результатов финала трансформация имущественных отношений вследствие конфискации соответствующих материальных объектов.

Мы считаем, что первый решающий шаг в последовательности действий таможенных органов власти, связанные с соответствующими санкциями за нарушение таможенных правил в нормативных актах, должен быть вопрос определения уровня безопасности, касающегося транспортировки и перевозки определенных объектов имущества. Кстати, для определения уровня безопасности различного продукта и материала по нашему мнению, необходимо использовать соответствующие разработанные классификация "типичных объектов для трансформации отношений собственности", которая может перемещаться через таможенную границу Узбекистана. Эта классификация может быть создана на пример так называемой "классификации товаров и предметов группы риска". Использование соответствующей классификации на практике, мы думаем, позволит устранить потенциальную опасность, вызванную возможным пересечением таможенной границы Узбекистана с соответствующими объектами недвижимости.

В результате суммирования всех вышеперечисленных моментов и условий мы можем представить рекомендуемый упрощенный алгоритм действий таможенных органов в части определения эффективности деятельности в отношении трансформации отношений собственности на товары и материальные объекты, которые могут перевозиться через таможенную границу Узбекистана с нарушением таможенных правил.

Конечно, если в результате аналитических процедур, выполняемых с помощью всех приведенных выше мер, предусмотренных созданного нами алгоритма, обнаружены, что государству выгодно применять окончательную трансформацию отношений собственности в пользу государства, то в отношении соответствующих объектов недвижимости, которые были при нарушении таможенных правил действительно необходимо применять конфискацию.

Тем не менее, совершенно противоположная ситуация может возникнуть, когда в результате расчетов будет установлено, что окончательное преобразование отношений собственности в последствии конфискации некоторых соответствующих товарных и материальных объектов не приведет потенциально к реальной экономической выгоде для государства.

В этом случае существует очевидная необходимость в эффективном выборе других санкций, которые являются более подходящими и экономически эффективными для государства, и которые связано с реакцией на конкретный факт нарушения таможенных правил.

Тем самым мы продемонстрировали, что конфискация как санкция за нарушение таможенных правил могут быть эффективны не всегда и не единственная возможность для государства получить реальную прибыль.

Список используемой литературы

1. Таможенный кодекс РУз. - ЗРУ № 400 от 20.01.2016.
2. Электронный портал CUSTOMS.uz: сайт - URL: <http://customs.uz>

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИ УЧУН РЕСУРС МАНБАЛАРИ.

Юлдашев Шерзод

Банк-молия академияси тингловчиси

Телефон: +995935934269

sh.yuldashev607@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-163

Анотация: Ушбу мақолада тижорат банкларининг инвестицион фаолиятига таъсир этувчи омиллар таҳлил қилинган. Тижорат банкларининг ресурс манбаларини кўпайтириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инвестиция фаолияти, молиявий активлар, инвестор, фоиз ставкалари, ресурс базаси, жамғарма депозитлари, депозит шартномаси, синдикациялашган кредит.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашаётган бир даврда мам-лакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, унинг рақобатбардошлик даражасини ошириш муҳим масала ҳисобланади. Бунинг учун иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни чуқурлаштириш, юқори технологик ишлаб чиқаришни ривожлантириш, саноат тармоқларини модернизация қилиш ва технологик янгилаш жараёнларини тезлаштириш лозим. Ушбу масалаларни ижобий ҳал қилиш учун мамлакатимизда асосий инвестиция институти ҳисобланадиган тижорат банкларининг инвестиция фаолиятини ривожлантириш зарур.

Ушбу мавзуга оида Триф, Абдуллаева ва бир қатор халқаро иқтисодий сайтлардаги мақолалар ўрганилиб улардаги илмий ўрганишлар асосида метадолонгик асос сифатида фойдаланилди. Банкларнинг инвестиция фаолияти - бу банк инвестор сифатида даромад олиш мақсадида молиявий активларни сотиб олиши, реал активларни яратиши ва ташкил қилиши учун маблағларни жойлаштириши билан боғлиқ фаолиятидир. Банкларнинг ин-вестиция фаолиятини бошқа инвесторлар фаолиятидан фарқли томони шундаки, улар инвестицияни жалб қилинган маблағлар эвазига амалга оширадилар. Шунинг учун ҳам банк бир томондан инвестор сифатида бозорда пайдо бўлса, бошқа томондан эса у қарздордир. Ушбу ҳолат банклар учун ликвидликни муҳим масала қилиб кўяди, улар жалб қилинган депозитлар ва ажратилган кредитлар ҳамда инвестицияларнинг муддати, ҳажми ва фоиз ставкалари бўйича мутаносиб бошқаришни тақозо этади.[1]

Давлатимиз Президенти 14 январ 2017 йилдаги Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида

"Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолиш, жумладан, Давлат бюджета барча даражада мутоносиб, миллий валюта ва ички бозордаги нарх даражаси барқарор бўлишини таъминлаш - энг муҳим устувор вазифамиздир. Мамлакатимиз ҳудудларига салмоқли инвестицияларни киритишга доир муаммоларга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Банк инвестиция фаолиятига ўз маблағлари билан бирга, ташқаридан молиялаштириш манбаларини жалб этиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиши керак" деб таъкидлаб ўтган эди[2].

Давлатимиз тижорат банкларининг инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда уларнинг ресурс базаси етарлилиги билан баҳоланади. Банкларнинг ресурс базасини икки қисмга бўлиб кўришимиз мумкин, булар банк капитали ва депозитлардир. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки инвестицион лойиҳалар узоқ муддатга мўлжалланган бўлганлиги сабабли уларни молиялаштириш манбалари ҳам ушбу даврга мутоносиб бўлиши лозим[3]. Тижорат банклари ресурс базасининг асосий таркибий қисми бу уларнинг капитали бўлиб, банк назорати бўйича Базель қўмитаси тавсиясига кўра регулятив капитал етарлилигига талаб 8 фоизни, 2019 йил 1 январдан бошлаб махсус захира капиталига минимал талабни ҳисобга олган ҳолда 10,5 фоиз қилиб белгиланган. Тижорат банклари ўз акцияларига қўшимча эмиссия қилиш орқали ўз капиталини ошириши мумкин бўлади. Ресурс базасининг иккинчи қисми бўлган депозитлар муддатсиз ва жамғарма депозитлардан иборат бўлади. Жаҳон Тикланиш ва тараққиёт банки экспертларининг фикрича, транзакцион(талаб қилиб олингунча) депозитларнинг ҳажми жами депозитлар ҳажмидаги улуши 30 фоиздан ошмаслиги лозим[4].

Ривожланган мамлакатларда тижорат банкларининг инвестиция фаолиятларини молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлиб миқдорлардан жалб этилган муддатли ва жамғарма депозитлари ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, капитал тижорат банклари фаолиятини молиялаштиришнинг нисбатан қиммат шакли ҳисобланади; иккинчидан, тижорат банклари фаолиятининг моҳиятига кўра, аҳоли ва корхоналарнинг вақтинчалик бўш пул маблағларини депозит ҳисоб рақамларига жалб қилиш ва уларни кредитлар, инвестициялар шаклида жойлаштириш билан шуғулланувчи тижорат ташкилотлари ҳисобланади; учинчидан, банклараро кредитлар нисбатан қиммат молиявий ресурс ҳисобланади, шу сабабли ундан актив операцияларни молиялаштиришда фойдаланиш тижорат банклари фоизли харажатлари миқдорининг ошишига олиб келади; тўртинчидан, тижорат банклари транзакцион депозитлардан тўғридан-тўғри, яъни муддатли депозит шартномаси тузмасдан туриб фойдаланишга ҳақли эмас[5].

Тижорат банклари инвестицион фаолиятининг эркин амалга оширилиши учун ресурс маблағларининг етарли бўлишлиги учун амалга оширилиши лозим бўлган ишлар борлиги, бу чора тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида иқтисодиётга етарли бўлган маблағларни ажратиш орқали ўзининг даромадини ошириши билан бир қаторда иқтисодий ўсишга ҳам ўз таъсирини кўрсатиши мумкин бўлади. Инвестицион кредит маблағларини ажратишда қуйидаги ресурс маблағлари орқали амалга ошириш мумкин бўлади.

Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида тижорат банкларининг транзакцион депозитлардан ресурс сифатида тўғридан-тўғри, яъни муддатли депозит шартномасини тузмасдан фойдаланиши уларнинг депозит базаси мустаҳкамлигига салбий таъсир қилади, ликвидлик рискининг кучайишига хизмат қилади. Бунинг сабаби шундаки, транзакцион депозит беқарорлик даражаси жуда юқори бўлган

пассив ҳисобланади. У исталган вақтда миждоз томонидан талаб қилиб олиниши мумкин. Шунинг учун ҳам ривожланган мамлакатларнинг банк амалиётида транзакцион депозитлар тижорат банки учун ресурс манбаи ҳисобланмайди ва уларга фоиз тўланмайди. Шу сабабли ресурс танқислиги мавжуд бўлган бир вақтда тижорат банклари йирик хорижий кредит институтлари билан ҳамкорлик ўрнатган ҳолда ресурслар жалб қилиши ёки улар билан биргаликда йирик инвестицион лойиҳаларни синдикациялашган кредитлар асосида молиялаштириши бир томондан уларнинг ушбу лойиҳаларнинг ишлаши орқали қўшимча даромадларни яратса иккинчи томондан банкларнинг инвестицион фаолиятидаги хатарни диверсификациялашга асос бўлади.

Тижорат банклари ликвидлигини доимий таъминлаш, миждозлар олдида мажбуриятларни бажариш билан бир қаторда акциядорлар ва инвесторларнинг ишончини оқлаш учун банклар молия бозорида актив иштирок этиши талаб этиладиган ресурс маблағларини прагноз қилган ҳолда турли муддатдаги қимматли қоғозларни чоп этиш орқали ўз ликвидликларини ушлаб туриши ва даромад олиши мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. http://www.banki.ru/wikibank/investitsionnyiy_bank/
2. Мирзиёев Ш.М. <https://upl.uz>
3. Абдуллаева Ш.З (2002 й) "Банк рисклари ва кредитлаш".-Т:Молия.
4. <http://investr-pro.ru/>.
5. Триф А.А. 1997 й. "Инвестиционная и кредитная деятельность коммерческих банков".-М.: Экономика, -Б-19. 12
6. Қонунлар, 2014 й. Ўзбекистон Республикасининг "Инвестиция фаолияти тўғрисида"ги қонуни.27-модда. "Халқ сўзи" газетасининг 2014 йил 10 декабрдаги 238 (6168)-сонида эълон қилинган.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Шохрух Янгибоев
Ташкентский государственный экономический
университет, магистрант
Телефон: +998 (97) 4507972
shohaboss@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-164

Аннотация: Сформулированы требования к построению динамической модели системы планирования и управления маркетингом на строительном предприятии. При построении модели рекомендовано дать основную ориентацию на программно-целевой подход и методы системного анализа. Использование модели предполагает использование различных средств и математических методов представления объекта и подобъектов маркетингового процесса.

Ключевые слова: синергический эффект, планирование маркетинга, математические модели, оптимизационные модели, имитационные модели.

В настоящее время значение маркетинговой деятельности в системе управления предприятиями строительного комплекса неуклонно растет, все больше строительных предприятий, осознав необходимость применения маркетинга, внедряют различные методы и приемы удовлетворения потребностей потенциальных заказчиков-потребителей. Как следствие, возрастает объем маркетинговых затрат, а также их доля в составе общих затрат строительных предприятий. Эти тенденции обуславливают необходимость оценки экономической эффективности осуществляемых маркетинговых затрат, поскольку неэффективное использование этих средств, особенно, если доля маркетинговых затрат значительна, может негативным образом сказаться на эффективности деятельности всего строительного комплекса.

Поскольку маркетинговые вложения сходны по своему характеру с инвестициями, для оценки эффекта маркетинговой деятельности во многом применимы принципы, математические модели и методы, показатели, такие как чистый доход, чистый дисконтированный доход, внутренняя норма доходности, риск, разработанные для оценки эффективности инвестиционного проекта. Специфика оценки эффективности маркетинговой деятельности заключается в том, что в ряде случаев, например, при оценке коммуникативной эффективности, невозможно оценить количественно результаты воздействия, а, следовательно, применение традиционных методов представляется невозможным.

В то же время проводить оценку эффективности маркетинговой деятельности возможно на любом предприятии, независимо от того, какая маркетинговая

концепция применяется на предприятии, различаться будут только методы анализа. Анализ существующих методов и подходов оценки эффективности покажет, что основные принципы оценки эффективности маркетинговой деятельности, такие как системность, комплексность, оптимальность, вариантность, согласованность, динамичность, ограниченность ресурсов, наилучшим образом реализуются в системном подходе при анализе эффективности.

Большое значение при оценке эффективности маркетинга имеет такое явление как синергический эффект. Синергический эффект в системе маркетинга заключается в том, что эффект комплексного применения средств маркетинга отличается от простого сложения эффектов каждого средства в отдельности. Формализация синергического эффекта сопряжена с определенными трудностями, однако, анализируя статистическую информацию о предыдущих рекламных компаниях, исследуя маркетинговый потенциал предприятия можно выявить основные направления возникновения синергического эффекта на предприятии. Маркетинговая стратегия, в свою очередь, должна включать в себя анализ синергического эффекта с тем, чтобы максимально использовать те направления маркетинговой деятельности, где ожидается возникновение максимального синергического эффекта.

Для обработки результатов, полученных в ходе оценки эффективности маркетинга, полученных экспертными методами, предлагается использовать математический аппарат алгебры нечетких множеств. На базе математического аппарата алгебры нечетких множеств можно не только проводить анализ эффективности различных маркетинговых мероприятий, но и строить различные методики оценки эффективности маркетинговой деятельности.

На основе анализа существующих концепций маркетинга сформулированы наиболее важные принципы разработки стратегии маркетинговой деятельности предприятий строительного комплекса, к которым относятся:

- системный анализ, составляющий методологическую основу процесса выработки стратегий, должен охватывать внешнюю среду, внутренний потенциал, а также полный спектр технологической продукции и услуг, производимых предприятием;
- стратегии должны находится в непрерывном развитии, анализироваться и координироваться, что обеспечивает устойчивость предприятия к внешним и внутренним возмущающим воздействиям;
- учет двойственности функций предприятия - как социального института общества, создающего условия для развития работников и как производственной организации, проводящей технологическую продукцию и услуги;
- ориентация стратегий на удовлетворение существующих и прогнозируемых технологических потребностей с обязательным учетом динамики изменения рынка и мировой тенденции его глобализации;
- ориентация на обобщение и использование опыта развитых стран и привлечение проверенного инструментария рыночного анализа.

Исследованиями выявлено, что основными направлениями маркетинговой деятельности на строительных предприятиях являются:

- исследование рынков продукции и услуг, прогнозирование их развития в перспективе;
- анализ потребностей строительных организаций в технологической продукции и услугах;

- адаптация производственно-технологической деятельности под выявленные запросы рынка;
- определение оптимальной цены на продукцию и услуги, их распределение, сбыт и продвижение с помощью методов и средств, обеспечивающих наивысшие результаты деятельности предприятия.

Также выявлено, что к важнейшим организационно-экономическим условиям поддержки и успешной реализации маркетинговой деятельности на предприятиях строительного комплекса относятся: обеспечение ведущей роли руководителей всех рангов в прогнозировании, планировании, организации, контроле и анализе маркетинговой деятельности в масштабах их функциональных полномочий; комплексное применение оптимизационных и имитационных моделей при формировании маркетинговых стратегий предприятия; применение информационных технологий, основанных на экспертных системах, для решения задач прогнозирования и планирования маркетинга с учетом взаимосвязи параметров внешней среды и системы производства; формирование информационно-маркетинговой системы предприятий строительного комплекса в целях упорядочения и оперативного регулирования информационных потоков в управлении всеми аспектами маркетинговой деятельности.

В условиях рынка возрастает роль маркетингового планирования на предприятиях. Это обусловлено необходимостью проработки значительно большего числа возможных сценариев функционирования и развития предприятия в связи с возрастанием неопределенности, степени риска. При разработке системы планирования на предприятии следует, с одной стороны, обеспечить преемственность, использование всего положительного, что было накоплено мировой и отечественной практикой, с другой стороны, ее адаптацию к новым условиям хозяйствования.

Планирование маркетинга в строительстве - это построение логической последовательности отдельных видов маркетинговой деятельности, определение целей строительного предприятия и разработка плана маркетинговых мероприятий, в котором отражены направления деятельности строительного предприятия для достижения успеха и процветания на рынке. В плане маркетинга решаются задачи по использованию существующих возможностей для укрепления позиций строительного предприятия на рынке реализации объектов строительства и по достижению успеха в конкурентной борьбе среди аналогичных строительных предприятий.

В ходе исследований нескольких специалистов была выявлена необходимость формирования единой системы маркетингового планирования на предприятии, которая представляет собой организованную совокупность принципов, методов, целей, задач по повышению функций маркетингового планирования, в соответствии с целями, задачами и стратегией конкурентоспособности предприятия. Также было установлено, что маркетинговое планирование на предприятиях стройиндустрии должно приобрести системность и завершенность на основе современных концепций маркетинговой политики, комплексного решения маркетинговых проблем, совершенствования существующих и внедрения новых форм и методов работы с потребителями продукции, клиентами и персоналом предприятия. Оно должно стать долгосрочным, качественным, определяющим направлением деятельности по формированию маркетингового потенциала конкурентоспособности предприятия. Чтобы маркетинговое

планирование могло выполнить эти требования, оно должно быть сформулировано на основе научных принципов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Академия рынка: Маркетинг (пер.с фран). М: экономика. 1983.-346с.
- 2 Багиев Г.Л. Методы получения и обработки маркетинговой информации. СПб: СПб УЭФ. 1996.-189с.
- 3 Бакалец Т.Г. Эффективность директ-маркетинговых проектов: предварительная оценка, подсчет, методы повышения// Маркетинг и маркетинговые исследования в России. 2003. №3. с.10-14.
- 4 Блюмин С.Л., Шуйкова И.А. Введение в математические методы принятия решений. Учебное пособие. М: 2002.
- 5 Герчикова И.Н. Маркетинг: организация, технология. М: Высшая школа. 1994.

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТДА БОЖХОНА МАЪМУРЧИЛИГИНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ ЁХУД РАҚАМЛИ БОЖХОНАНИ ТАШКИЛ ЭТИШДАГИ МУАММОЛАР

Ўралова Зилола Воҳид қизи
Давлат божхона қўмитаси
Божхона институти 3-босқич курсанти
Email: zilolauralova97gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-165

Аннотация: Рақамли иқтисодиёт - бу мамлакат ҳаётининг барча соҳаларини рақамли макон билан таъминлайди. Бутун дунёдаги рақамлаштириш жараёнларида Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан ҳам иқтисодиётни рақамлаштириш борасида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Ушбу тезисда рақамли иқтисодиётда божхона маъмурчилигининг замонавий усуллари ҳамда рақамли божхонани ташкил этишдаги муаммолар кенг ёритилган.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, рақамли божхона, электрон операциялар, божхона процедуралари, хавфни бошқариш тизими, рақамли божхона менежменти, индикатор, рақамли божхонанинг мукамал модели, Бутунжаҳон Божхона Ташкилоти, Киото конвенцияси.

Рақамли иқтисодиёт, янги имкониятларнинг пайдо бўлиши ҳаётнинг ҳар бир соҳасида жадал ривожланиш вужудга келишини таъминлайди. Рақамли замонавий технологиялар ёрдамида бугунги кун истеъмолчиси ҳар қандай давлат хизматларидан электрон тарзда фойдаланмоқда. Натижада Ўзбекистон ҳукумати республикада тўлақонли рақамли муҳит ва рақамли майдонни яратишни ўзида акс эттирган рақамли иқтисодиёт дастурини давлатнинг стратегик ривожланиш дастурига киритди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Олий Мажлиснинг 2018 йил 28 декабрдаги мурожаатномасида: "... Биз 2019 йилда рақамли технологияларга асосланган иқтисодиётнинг барча соҳаларини янгилашни ва шу асосда "Рақамли Ўзбекистон - 2030" дастурни амалга оширишни кўзда тутадиган Рақамли иқтисодиётнинг миллий концепциясини ишлаб чиқишни бошлашимиз керак" деб айтиб ўтган эди.

Иқтисодиётнинг асосий таянчларидан ҳисобланган божхона хизматини рақамлаштириш ҳамда замонавий технологияларни жорий этиш бугунги кун талабидир. Зеро, мамлакатда рақамли божхона хизматини жорий этиш ва барча божхона хизматларини рақамлаштириш борасида аниқ концепция ишлаб чиқиш, шу билан бирга, халқаро стандартларга мос равишда тизимга жорий этиш лозим. Рақамли божхонани жорий этишда бир неча актуал муаммолар вужудга келади: рақамли божхона лойиҳасини ривожлантиришни қўллаб-қувватловчи илмий

ва методологик кўмакнинг мавжуд эмаслиги;
 фундаменлтал классик концепция мавжуд эмаслиги;
 рақамли божхона менежменти механизми тўғрисида умумий тушунчаларнинг мавжуд эмаслиги;
 рақамли божхона учун Бутунжаҳон Божхона Ташкилоти индикаторларининг умумлаштирилган тизими йўқлиги;
 рақамли божхона ва ахборот-коммуникацион технологияларнинг ўзаро алоқаларини ўрганувчи ва ривожлантирувчи илмий изланиш натижаларининг мавжуд эмаслиги;

божхонани рақамлаштириш ва замонавий технологиялар билан таъминлаш.

Мамлакат иқтисодиётда рақамли форматга ўтиш дастурини ишлаб чиқишга киришди. Ушбу дастурнинг босқичлари 2030 йилгача давом этади. Ушбу дастур доирасида божхона хизматини тўла рақамлаштириш учун "Рақамли божхонани ривожлантириш Концепцияси"ни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Янги Концепция ўзида халқаро нормалар (Киото конвенцияси) талаблари ва Бутунжаҳон Божхона Ташкилотининг Рақамли божхона бўйича берган тавсиялари асосида Ўзбекистон Республикасида божхона хизматини тўла рақамлаштириш тамойиллари, ҳуқуқий асослари, муаммолар ва уларнинг ечимлари, Рақамли божхонанинг мукамал модели, лойиҳани амалга оширишдаги илмий-техник кўмак ва молиявий ресурслар ҳақида маълумотларни акс эттиради.

1-чизма. Рақамли божхона характеристикаси

Рақамли божхонанинг актуал муаммоларини бартараф этишда 1-чизмада келтирилган рақамли божхона элементларини ишлаб чиқиш ҳамда уни тўғри қўллаш мақсадга мувофиқ. Рақамли божхонанинг асосий афзаллиги замонавий технологияларни қўллаш ёрдамида гипералоқа узвийлигини ва Big Data - катта маълумотлар алмашинувини таъминлашдир. Бу эса мамлакатда ташқи иқтисодий фаолият қатнашчилари учун халқаро савдода янги имкониятлар демакдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1 2018 йил 3 июлдаги Ўзбекистон Республикаси ПҚ-3832 сонли Президенти

қарори "Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодий ривожлантириш чоратadbирлари тўғрисида".

2 Нассика А.С., Кешика Г.К., Best practices in digital customs, Мавритания, 2017.

3 Мозер Сергей, Digital customs: WCO experience; 2019.

РЕАЛ СЕКТОР КОРХОНАЛАРИДА МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ СТРАТЕГИЯСИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Ўрмонов Шерзодбек Усмонали ўғли
Фарғона давлат университети 1- курс магистранти
Телефон +998988888890
Sher7897890@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-166

Аннотация. Мақолада бугунги кунда реал сектор корхоналарини ривожлантириш, уларда маҳсулот ишлаб чиқариш, маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишдаги ташкилий-иқтисодий омиллар ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: Реал сектор, бозор иқтисодиёти, инфляция, маҳсулот сифати, иқтисодиётни модернизациялаш, менежер, инновацион стратегия, маҳсулот, лойиҳалаштириш.

Маълумки, ҳозирги кунда корхоналарни ривожлантириш ва ишлаб чиқаришни модернизациялаш муҳим масалалардан биридир. Бозор иқтисодиёти ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши ва корхоналарнинг мустақил фаолият кўрсатишларига кенг имкониятлар очиб бериш билан бирга кадрларга, уларнинг билимлари, кўникмалари ва малакаларига катта талаблар қўймоқда.

Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқаришда бир қанча омилларга таяниш керак. Маълумки, илмий-техник юксалиш маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсиши, унинг юқори даражасини таъминлашнинг муҳим омили бўлиб келган. Бозор муносабатлари ривожланган сари корхоналар ишлаб чиқаришнинг келажак ривожига салмоқли эътибор ажрата бошлайдилар ва янги техникага, ишлаб чиқаришни янгилашга, янги маҳсулотни ўзлаштириш ҳамда чиқаришга зарур воситаларни йўналтирадилар.

Маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда ташкилий-иқтисодий омиллар, бошқарув билан биргалликда, муҳим ўринни эгаллайди. Ишлаб чиқаришнинг самарадорлик даражасига сезиларли таъсир этувчи ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш ва такомиллаштириш талаб этилади.

Маҳсулот ишлаб чиқаришда самарадорликка эришиш учун хизмат кўрсатиш соҳасига жиддий эътибор бериш керак. Чунки, хизмат кўрсатиш соҳасида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёни таркибий қисмларининг мураккаблиги ва хилма-хиллиги, уларнинг бажарилиш тадбирларини мустақил танлаш, ҳисоблаш, лойиҳалаштириш ҳамда мувофиқлаштириш имкониятлари меҳнатнинг мазмунига муҳим ўзгаришлар киритади.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида ходимлар меҳнат фаолиятининг энг самарали бўлишини таъминлаш мақсадида хизмат кўрсатиш жараёнларини ўрганиш, такомиллаштириш ва ҳар томонлама асосланган хизмат кўрсатиш нормаларини ишлаб чиқиш ва иш вақтидан самарали фойдаланиш асосида меҳнат

унумдорлигини ўстириш имкониятини аниқлаш зарур. Бироқ меҳнат унумдорлигини оширишни секинлаштирувчи ва тўхтатувчи омиллар бозор муносабатлари ривожланишининг ҳозирги шароитида ҳам мавжуд. Чунки хизмат кўрсатаётган корхоналар харажатларини тўхтовсиз камайтириш, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш ҳажмини кўпайтириш билан эмас, балки ўзлари ишлаб чиқараётган маҳсулотлар ёки кўрсатаётган хизматлар камчилигидан, танқислигидан фойдаланиб, уларнинг баҳоларини ошириш эвазига режалаштирилган миқдорда даромад олишга эришмоқдалар. Бундай ҳол, ўз навбатида нафақат бошқариб бўлмайдиган инфляция жараёнининг янада ривожланишини кучайтиради, балки ҳар томонлама илмий асосланган хизмат кўрсатиш нормаларини кенг жорий этиб, хизмат кўрсатиш жараёнини ташкил қилиш ва бошқариш харажатларини қисқартиришга умуман имкон бермайди.

Ҳозирги шароитда ишчилар фаолиятининг меҳнатдаги буюмлашган элементлари билан ўзаро алоқасини ўрнатибгина қолмай, ўзаро ҳамкорликдаги фаолият қатнашчилари бўлган "инсон-техника" ўртасида меҳнат муносабатларини шакллантириш, жонли меҳнат самарадорлигини ошириш каби муаммоларни ечиш зарур бўлмоқда.

Хизмат кўрсатиш соҳаси самарадорлигини таъминлашда юқорида таъкидланган таснифлар муҳим аҳамият касб этади. Аммо, мамлакатимиз иқтисодий сиёсатида хизматлар салмоғини оширишга қаратилган ислоҳотлар ушбу хизмат соҳаларини янада ривожлантиришни талаб этади. Масалан, хизматлар турлари сифатида савдо уйлари, ташкилотлари, ярмаркалар, озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат маҳсулотларини реализациясига ҳамда уларни ишлаб чиқарувчиларини самарали фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади. Аммо хизматлар махсус товар сифатида уни кўрсатувчиларга ўзига хос талабларни бажаришни талаб этади. Ушбу фикрнинг тасдиғи сифатида ярмаркаларнинг ўрни ва ролини мисол қилиш мумкин. Кейинги вақтларда хизмат соҳасининг савдо-воситачилик таркибий тузилмаси сифатида уларнинг роли жаҳон тажрибасида бирмунча пасайиб бормоқда. Етакчи ўринга хизматлар бозори таркибида ушбу бозорнинг ҳолати ҳақида ишлаб чиқарувчилар ва хизмат истеъмолчилари ҳақидаги ахборотларни тўплаш ва қайта ишлаш зарур.

Маҳсулот сифатини ошириш - бу оқибат-натижада унинг миқдори, ресурсларни тежаш, ижтимоий ва шахсий эҳтиёжларни тўлароқ қондириш масаласи ҳисобланади. Яъни, ҳар қандай маҳсулот энг юқори техникавий-иқтисодий, эстетик ҳамда бошқа бир қатор талабларга мувофиқ келиши, жаҳон бозорида рақобат қилиш қобилиятига эга бўлиши керак. Агар сифат муаммоси ҳал этилмаса, ижтимоий ишлаб чиқариш ва аҳолининг товарларга бўлган эҳтиёжларини қондириб бўлмайди.

"Маҳсулот сифати - бу, шу маҳсулотдан маълум мақсадда фойдаланиш учун яроқлилиқ даражаси, маҳсулотнинг халқ хўжалиги эҳтиёжларини, истеъмолчиларнинг талаб ва дидларини қондириш қобилиятидир" [1]. Маҳсулот сифати иқтисодий категория бўлиб, ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларнинг муносабатларини, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, режа топшириқларини бажариш ҳамда маҳсулотга баҳо белгилаш бўйича корхонанинг давлат билан муносабатларини ифода этади.

Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқаришда маълум бир стратегиянинг амалга оширилишида ижтимоий-иқтисодий самарадорликка эътибор бериш лозим.

Ижтимоий самара - маҳсулот ишлаб чиқаришда хизмат кўрсатиш сифатини ва унинг материал-техник аҳолини яхшилаш аҳоли талабини тўла қондириш билан белгиланади.

Маҳсулот сифатини ошириш жуда кўп омилларга боғлиқ. Маҳсулот сифатини ошириш унинг барча истеъмол қийматларини яхшиланишига олиб келувчи такомиллаштиришлардир. Маҳсулот сифатига энг аввало уни лойиҳалаштириш жараёнида асос солинади. Сифатни шакллантириш кўп жиҳатдан ишлаб чиқариш ва меҳнатни илмий ташкил этишга боғлиқ. Меҳнатни илмий ташкил этишнинг асосий вазифаси ишчилар учун санитар-гигиеник шароитларини яратиш, ишчи кучидан оқилона фойдаланиш имкониятини яратиш, иш вақтидан самарали фойдаланишни таъминлашдан иборат.

Юқоридагилардан ташқари маҳсулот ишлаб чиқаришда ишловчиларнинг билим ва малака даражалари ҳам муҳимдир. Ҳар бир ишчи техника воситаларидан билимдонлик билан фойдаланишлари, меҳнатлари ва шу орқали бажараётган ишлар сифатини яхшилашга эришишлари лозим.

Ушбу вазифани ҳал этиш учун ишчиларни малака даражасини ошириш, сифатни яхшилашга моддий ва маънавий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш, яъни уларнинг маҳсулот сифатини оширишдан манфаатдорлигини ошириш зарур.

Демак, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифати ишлаб чиқаришни ташкил этувчи элементлар - ишлаб чиқариш воситалари, буюмлари ва ишчи кучидан омилкорлик билан фойдаланишга боғлиқ экан. Ишлаб чиқариш маданияти ҳам маҳсулот сифатига ижобий таъсир кўрсатувчи омиллардан ҳисобланади. Маълумки, корхоналар фақат маҳсулот ишлаб чиқариш билан чекланиб қолмай, турли характер ва турдаги хизматларни ҳам кўрсатади.

Юқоридаги фикрларга асосланиб қуйидагича хулосага келиш мумкин:

- Корхоналарда маҳсулот сифатини ошириш муаммосини ҳал қилиш йўллари фирмаларнинг раҳбарлари таъминотчилар, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг бир-бирига ишончи ва ҳамкорлигида олиб борилиши мақсадга мувофиқ ҳол. Бунда хоҳ таъминотчи ёки истеъмолчи, хоҳ ишлаб чиқарувчида юзага келган камчиликларни аниқлаш ва уларни қисқа вақтда бартараф қилишни ўзлари учун масъул деб билишлари лозим;

- ходимларни ўқитиш ва тайёрлаш сифат бўйича муваффақиятли иш юритишни кафолатлайди. Ўқитиш жараёнини юқори бошқарув бўғинидан бошлаш мақсадга мувофиқ. Бу ишга мутахассис-маслаҳатчиларни жалб қилиш зарур.

Адабиётлар:

1. ИСО 9000. Халқаро стандартлар. Маҳсулот сифатини бошқариш. ИСО 9000 сериясидаги стандартлар. 1-2 том. Тошкент, Меҳнат, 1996 й.
2. М.Шарифхўжаев. Менежмент. Дарслик. Тошкент, 2001 йил.
3. Э.Смирнов. Теория организации. Учебное пособие. М., 2008 г.
4. С.Фуломов. Маркетинг асослари. Тошкент, 2000 йил.

МОЛИЯ САНОАТ ГУРУҲЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ ҲАМДА ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

Ғайратов Бобурбек Улуғбекович
Тошкент молия институти магистранти
Тел: 90 138 1100
gayratov.boburbek@mail.ru

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-167

Аннотация: Ушбу мақолада молия-саноат гуруҳлари тушунчаси ва унинг моҳияти ёритилган. Шунингдек, инновацион иқтисодиёт шароитида молия-саноат гуруҳларининг ташкил топиш хусусиятилари ва функциялари таснифи келтирилган.

Калит сўзлар: молия-саноат гуруҳлари интеграция, инновация, маркетинг, корпоратив бошқарув, диверсификация.

Молия-саноат гуруҳлари тушунчаси моҳиятига ёндашувлар таҳлили шуни кўрсатадики, хорижий иқтисодчилар кўпинча бундай бирлашмаларнинг иқтисодий моҳиятини тўлиқ ифодаламайдиган таърифни қўллайдилар. Масалан, И.Стародубровскаянинг фикрича, молия-саноат гуруҳлари деганда, одатда, иқтисодиётни тузилмавий қайта қуришнинг муҳим масалаларини ҳал этиш ва мувофиқлаштирилган хўжалик фаолиятини амалга ошириш учун молиявий институтлар ҳамда саноат корхоналарини бирлаштириш доирасида содир бўлган давлат раҳбарлигида ташкил этилган ташкилот тушунилади.[1] Бироқ, мазкур таърифда моддий, номоддий ва молиявий активларнинг бирлаштирилиши масалаларига эътибор қаратилмаган.

И.Ю.Беляев молия-саноат гуруҳларини бирлашган капиталнинг ҳаракати натижаси сифатида таърифлайди, юридик тузилмаларнинг бирлашишига ва уларнинг асосий мақсадларига эътибор бермасдан фақатгина капитал нуқтаи назаридан ёндашган.[2]

Иқтисодий адабиётларнинг чуқур таҳлили молия-саноат гуруҳлари таърифининг қуйидаги муҳим элементларини аниқлаш имконини берди:

- иқтисодиётдаги турли хил хўжалик субъектларининг бирлашиши (юридик шахслар мажмуаси);
- моддий ва номоддий активларнинг бирлашиши;
- инвестицион лойиҳа ва дастурларни амалга ошириш учун молия-саноат гуруҳларини ташкил этишнинг аниқ мақсадли характерга эга эканлиги.

Фикримизча, юқоридаги учта элементни ўзига қамраб олган таърифгина молия-саноат гуруҳлари моҳиятини тўлароқ очиб беради. Шундай қилиб, молия-саноат гуруҳлари деганда, ишлаб чиқариш, хўжалик, молиявий ва бошқа фаолиятлар самарадорлигини таъминлаш мақсадида марказлашган бошқарувга эга бўлган ва ўзларининг ресурсларини (ишлаб чиқариш, молиявий, меҳнат, номоддий ва бошқалар) бирлаштирган ишлаб чиқариш, савдо корхоналари ва молия-кредит

институтларини ўз ичига олган мустақил юридик шахсларнинг интеграцияси шакли тушунилади.

Молия-саноат гуруҳлари тушунчасини таърифлаш билан биргаликда унинг инновацион иқтисодиёт шароитида асосий функцияларини ва иқтисодиётдаги ролини аниқлаш зарурдир.

Маълумки, объектнинг функцияси уни моҳияти намоён бўлишининг кўриниши ёки тушунчаси бўлиб ҳисобланади.

Методологик жиҳатдан молия-саноат гуруҳларининг функцияларини учта гуруҳга ажаратиш мумкин. Функцияларнинг биринчи гуруҳи молия-саноат гуруҳларини иқтисодий тузилмаларнинг бирлашиши сифатидаги хусусияти билан боғлиқ бўлиб, бунга корхоналар ўртасидаги алоқадорликни мустаҳкамлаш, молия-саноат гуруҳлари ичида ҳамкорлик шакллари кенгайтириш, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда сотишни кенгайтиришнинг янги имкониятларини излаш, ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш ҳамда ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини камайтириш кабилар киради.

Функцияларнинг иккинчи гуруҳи молия-саноат гуруҳлари моҳиятини капиталнинг интеграцияси шакли (моддий ва номоддий активларнинг бирлашиши) сифатида очиб беради. Буларга, янги корхоналарни қўшиш ва бирлаштириш, корпоратив тузилмаларни доимий такомиллаштириш, трансмиллий тузилмаларга ўтиш, савдо фирмалари ва фирма дўконларини яратиш йўли билан маҳсулот сотишни ташкил қилиш, савдо белгиларини ишлаб чиқиш, банк билан ўзаро ички алоқаларни мустаҳкамлаш, ягона молиявий менежмент тизимини тузиш ҳамда ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва кенгайтириш учун хорижий ва ички инвестицияларни жалб этиш кабиларни киритиш мумкин.

Функцияларнинг учинчи гуруҳи эса қуйидагилардан иборат:

- молия-саноат гуруҳлари фаолиятини барқарорлаштириш;
- ишлаб чиқаришга инновацияларни жорий этиш, юқори илмий сифимли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш ва бозорни кенгайтириш ишларини амалга ошириш, чуқур маркетинг тадқиқотларини ўтказиш.
- маҳсулотлар сифатини ва рақобатбардошлигини доимий ошириб боришга қаратилган чора-тадбирларни изчиллик билан амалга ошириш;
- молиявий рискларни самарали бошқариш.

Инновацион иқтисодиёт шароитида молия-саноат гуруҳларини шакллантириш жараёни мамлакатда саноатни тараққий эттиришга, бозор муносабатларини ривожлантиришга ҳамда жаҳон хўжалигига интеграциялашув жараёнининг кучайишига, шунингдек, қуйидаги муҳим макро ва микроиқтисодий масалаларни ҳал этишга ёрдам беради:

1 Ички рақобатлашув муҳитини шакллантириш ва хўжалик алоқаларининг янги тизимини ўрнатиш асосида мамлакат иқтисодиётида барқарорлашиш жараёнларини кучайтириш ҳамда ишлаб чиқаришни барқарорлаштиришга таъсир кўрсатиш.

2 Мамлакатнинг жаҳон бозорида мустаҳкам ўрин эгаллашига ва юқори рақобатбардошлик даражасига эришишини таъминлаш.

3 Нархлар барқарорлигини кучайтириш, шу жумладан, молия-саноат гуруҳларига тегишли банк асосида уларни умумий молиявий базасини тузиш, технологик алоқадор корхоналарнинг ўзаро ҳисоб-китоблари ёрдами билан нотўловлар даражасини камайтириш, харажатлар қиймати ошиши жараёнини барқарорлаштириш.

4. Замонавий корпоратив бошқарув тизимининг шаклланиши ва ривожланиши ва бошқалар.

Инновацион иқтисодиёт шароитида молия ва саноат муассасаларини ҳамкорлиги сифатида молия-саноат гуруҳларини шакллантириш қўйидагиларни амалга оширишга ёрдам беради:

- саноат билан узилган алоқаларни тиклаш ва чиқарилаётган маҳсулотларни рақобатбардошлигини ошириш;
- инновациялаш фаолиятини олиб бориш ва чиқарилаётган маҳсулотнинг сифатини оширишга ёрдам берувчи янги илмий ишланмаларни жорий қилиш;
- ички нархлар механизмидан фойдаланиш ва шу билан бир неча маротаба солиққа тортилишга йўл қўймаслик;
- хорижий инвестициялар ва йирик кредитларни олиш имконини берувчи йиғма (жамлама) балансга эга бўлиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

Стародубровская И. Финансово-промышленные группы: иллюзии и реальность // Вопросы экономики. - Москва, 1995.-№ 5. - С.135-146.

Беляева И.Ю., Эскиндаров М.А. Капитал финансово-промышленных корпоративных структур. - М.: Изд. ФА, 1998. - С. 298.

Цветков В. А. ФПГ в системе рычагов стабилизации экономики России: автореф. дис.... канд. эконом. наук. - М.: 1997. - С. 16.

Хамидулин М.Б. Развитие финансового механизма корпоративного управления: автореф. дис. докт. эконом. наук. - Ташкент: БФА, 2008. - С. 27.

ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

Дониёр Қосимов,
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси тингловчиси
Телефон: +998935164206,
qosimovdoniyor1717@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-168

Аннотация: Ушбу тезисда давлат хариди, харидларни амалга ошириш тамойиллари ва амалиётда уларга риоя этилишининг зарурати бўйича фикрлар билдириб ўтилган.

Қалит сўзлар: давлат хариди, бюджет маблағлари, давлат буюртмачилари, тамойиллар.

Кўпчилик мамлакатларда бўлгани каби республикамизда ҳам давлат харидларини амалга оширишнинг мукамал тизимини яратиш, унинг ҳуқуқий асосини шакллантириш ва ривожлантириб бориш, аниқ белгилаб берилган тартиб-қоидалар, мезонлар ҳамда тамойиллар асосида харидлар тизими фаолиятини ташкил этиш асосий мақсадлардан бири саналади. Бу ўз навбатида бюджет маблағларидан оқилона фойдаланилишига, давлат харидлари механизмининг такомиллашувига олиб келади.

Ўзбекистон Республикасида давлат харидлари соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида 2018 йил 9 апрелда "Давлат харидлари тўғрисида"ги қонуннинг қабул қилиниши давлат харидларининг ҳуқуқий базасини мустаҳкамлашдаги муҳим қадам ҳамда ушбу соҳадаги асосий ҳуқуқий ҳужжат бўлди. Қонунда давлат харидига қуйидагича таъриф берилган, яъни, "давлат хариди - товарларни (ишларни, хизматларни) давлат буюртмачилари томонидан пулли асосда олишдир".

Бюджет маблағларидан самарали фойдаланишда, давлат буюртмачилари ва товар (иш, хизмат)лар етказиб берувчилар ўртасидаги давлат харидлари соҳасига оид муносабатларда, шунингдек харидларни амалга ошириш жараёнларида амал қилиниши керак бўлган тамойиллар мавжуд. Мамлакатимизда давлат харидларининг асосий тамойиллари этиб қуйидагилар эътироф этилади :

1) давлат буюртмачисининг касбий маҳорати тамойили давлат буюртмачисининг тегишли ходимлари давлат харидлари соҳаси бўйича маълумотли бўлиши, малакасини мунтазам равишда ошириб бориши ва амалий тажрибага эга бўлиши кераклигини англатади;

2) асосланганлик тамойили давлат буюртмачисининг ҳақиқий талаб ва эҳтиёжларини самарали қаноатлантириш учун давлат харидларини ўтказишнинг мақсадга мувофиқлиги ва зарурлиги, товар (иш, хизмат)ларни танлашнинг, унинг истеъмол хусусиятларининг, шунингдек сифат кўрсаткичлари ва қийматининг асосланганлигини назарда тутати;

3) молиявий маблағлардан фойдаланишнинг оқилоналиги, тежамкорлиги ва

самарадорлиги тамойили давлат харидларини ўтказиш харажатлари ва товар (иш, хизмат)лар қийматини, сифати ва қиймат ўртасидаги мақбул нисбатни, шу жумладан улардан кўриладиган нафни ҳисобга олиш каби мезонларга асосланади;

4) очиқлик ва шаффофлик тегишли давлат органларига, давлат харидлари субъектларига ва жамоатчиликка давлат харидлари тўғрисидаги ахборотдан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тўлиқ, ўз вақтида, эркин ва бепул фойдаланиш имкониятини таъминлаган ҳолда уни махсус ахборот порталига жойлаштириш, харид қилишга доир ҳужжатларни ва ҳисоботларни тузиш ҳамда бут сақлашни таъминлаш орқали амалга оширилади;

5) тортишув ва холислик товар (иш, хизмат) етказиб берувчилар таклифларини кўриб чиқиш жараёнининг баҳс ва мунозара асосида ўтказилишини, энг мақбул вариант фойдасига яқуний қарор қабул қилишдаги беғаразликни назарда тутати;

6) мутаносиблик давлат харидларини амалга ошириш усулининг товар (иш, хизмат)лар хавф-хатарига, қийматига, хусусиятига ва мураккаблигига; давлат харидлари жараёнида иштирок этувчи барча субъектларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлиги уларнинг ўз вазифаларига мослиги каби мезонлар билан таъминланади;

7) давлат харидлари тизимининг ягоналиги ва яхлитлиги тамойили. Давлат харидлари мақсадлар, принциплар ва ёндашувларнинг ягоналигига, давлат харидлари жараёни барча босқичларининг яхлитлиги ва ўзаро алоқадорлигига ҳамда давлат харидлари барча субъектларининг ҳамкорлигига асосланади;

8) коррупцияга йўл қўймаслик тамойили давлат харидлари амалга оширишда бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланишни, уларни шахсий манфаатлар йўлида ўзлаштирмасликни, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга қарши курашишни ҳамда уни олдини олиш борасида зарурий чора-тадбирлар ишлаб чиқишни назарда тутати.

Юқорида келтириб ўтилган тамойиллар харидлар жараёнида катта аҳамият касб этади ҳамда уларга амал қилиниши бевосита давлат харидлари тизимининг ривожига ўзининг ижобий таъсирини ўтказди. Ривожланган давлатларнинг давлат харидлари амалиётига эътибор берилса, уларда бу борада аниқ тамойиллар асосида харидлар тизими ташкил қилинганлигини кўриш мумкин. Масалан, АҚШда давлатнинг функция ва вазифаларига ўзига хос ёндашувдан келиб чиқиб давлат харидларини ташкил этишда учта асосий тамойил мавжуд :

1 Ҳаққонийлик асосида, яъни давлат буюртмалари бўйича савдода иштирок этаётган пудратчилар учун бир хил рақобат муҳитини шакллантириш;

2 Очиқлик асосида ва давлат буюртмаларида коррупцияга қарши курашиш;

3 Тежамкорлик ва самарадорлик асосида, яъни товар ва хизматларни талаб этилган сифатда ҳамда арзон баҳоларда, харид қилиш харажатларини минималлаштиришни таъминлаш.

Европа харид тизимини бошқариш тамойиллари эса қуйидагилардир :

1 ҳисоб беришлик - давлат ва жамоат назоратини таъминлаган ҳолда харидни ташкил этиш шартларига тўлиқ риоя этиш;

2 шаффофлик - харид ҳақидаги маълумотнинг очиқлиги ва уни олиш имконияти;

3 очиқ рақобат - дискриминацияга йўл қўймаслик;

4 ҳаққонийлик - хариднинг барча иштирокчилари учун тенг имкониятлар бериш.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, давлат

харидлари тамойиллари барча мамлакатлар харидлар тизими учун зарурий воситалардан бири ҳисобланади. Фикримизча, давлат харидларини амалга ошириш тамойилларини амалиётга татбиқ этишда қуйидаги тавсияларни инобатга олиш керак:

- жаҳон тажрибасидаги давлат харидлари соҳасига оид тамойилларни ўрганган ҳолда, мамлакатнинг ички хусусиятларига, қадриятларига ва мавжуд тизимга мос бўлган миллий тамойилларни жорий этиш;
- тамойилларни жорий қилиниши билан чекланиб қолмасдан уларга амал қилиниши юзасидан назорат ўрнатиш;
- бир-бирини такрорловчи ёки зарурати бўлмаган тамойиллардан воз кечиш, фақат устувор ва аниқ мақсадларни ўзида ифодаловчи тамойилларни қонунчилик билан мустаҳкамлаш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1 Ўзбекистон Республикасининг "Давлат харидлари тўғрисида"ги қонуни, ЎРҚ-472-сон, 2018.

2 Бурхонов У., Атамурадов Т. Давлат хариди. -Т.: "Fan va texnologiya". 2012.- 152 б.

ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИ БЎЙИЧА ТАНЛОВ ВА ТЕНДЕР САВДОЛАРИНИ ЭЛЕКТРОНЛАШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Дониёр Қосимов,
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси тингловчиси
Телефон: +998935164206,
qosimovdoniyor1717@gmail.com

 http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-169

Аннотация: Ушбу тезисда тендер савдоларининг амалга оширилиши, тендер турлари ҳамда электрон танлов ва тендер савдоларини ташкил этишининг аҳамияти ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: давлат харидлар тизими, танлов, тендер.

Давлат харидлар тизими ҳар қайси мамлакат учун ижтимоий-иқтисодий юксалиш ва ривожланишнинг асосий элементларидан бир саналади. Шундан келиб чиқиб, харидлар тизимига янада кўпроқ эътибор қаратиш, уни такомиллаштириш бўйича керакли чораларни амалга ошириш зарур. Ҳар томонлама мукамал давлат харидлари механизмини шакллантиришда албатта унинг электрон тизимини жорий қилиш ва узлуксиз тарзда ишлашнинг таъминлаш аҳамиятлидир. Мамлакатимизда бу борада сезиларли ишлар амалга ошириляётганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз. Хусусан, электрон савдолар жорий қилинди ва уни такомиллаштириш юзасидан ишлар амалга оширилмоқда, Республика товар хомашё биржаси махсус ахборот портали яратилиб фаолият юритмоқда.

"Давлат харидлари тўғрисидаги"ги қонунга кўра харид қилиш тартиб-таомилларини амалга оширишнинг электрон дўкон, бошланғич нархни пасайтириш учун ўтказиладиган аукцион, танлов, тендер ва ягона етказиб берувчи билан амалга ошириладиган давлат харидлари каби турлари мавжуд.

Маълумки, электрон дўкон ва бошланғич нархни пасайтириш учун ўтказиладиган аукцион орқали амалга ошириладиган давлат харидлари тўлиқ электронлаштирилган бўлиб, инсон омили товар (иш, хизмат) етказиб берувчини танлаш жараёнида иштирок этмайди. Бугунги кунда республикаимизда танлов ва тендер асосида амалга ошириладиган давлат харидларининг ҳам электрон тартиби жорий қилинмоқда.

Танлов деганда, шартномани бажариш бўйича энг яхши шартларни таклиф қилган иштирокчи ғолиб деб топиладиган харид қилиш тартиб-таомилини амалга оширишнинг тури тушунилади. Тендер эса давлат харидини икки босқичда амалга оширишнинг рақобатли тартиб-таомили орқали ижрочини аниқлаш усулидир. Бунда шартномани бажариш бўйича энг яхши шартларни таклиф қилган тендер иштирокчиси ушбу тартиб-таомил натижалари бўйича ғолиб деб топилади.

Ўтказиш усулларига кўра тендерлар очиқ ёки ёпиқ бўлиши мумкин. Очиқ

тендерларда, мулкчилик шаклларида қатъий назар, барча юридик шахслар қатнашиши мумкин. Ёпиқ тендерлар истисно ҳолларда Вазирлар Маҳкамасининг тегишли комплекслари билан келишган ҳолда, буюртмачи олдиндан белгилаб қўйган ташкилотлар иштирокида ўтказилади, бу ташкилотларга таклифномалар жўнатилади .

Тендер савдолари дунё амалиётида товарлар, ишлар ва хизматларни харид қилишнинг асосий инструменти сифатида қаралади. Ундан кўзланган асосий мақсад, товарлар ва хизматларни паст баҳоларда ҳамда оптимал сифат кўрсаткичлари асосида сотиб олишдан иборат . Бу ўз навбатида тендер савдоларида иштирок этувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг масъулиятини ошириб, талабга жавоб берадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришларига ҳамда хизматлар кўрсатишларига, иш фаолиятларида янги технологияларни жорий этишларига ёки мавжудларидан оқилона фойдаланишларига олиб келади. Шу жиҳатлардан келиб чиқиб, танлов ва тендер орқали амалга ошириладиган давлат харидларини ислоҳ қилиш, бу йўналишда электрон механизмни жорий этилиши ва такомиллаштирилиши мақсадга мувофиқ бўлиб, буни биз Япония мисолида кўришимиз мумкин.

1990 йилда давлат харидлари тизимида мамлакат сиёсатчилари ва йирик қурилиш компанияларининг раҳбарлари томонидан коррупция кескин авж олган. Марказий ҳокимият вакиллари давлат харидлари тизимида очиқлик ва шаффофликни ошириш мақсадида 1994 йилдан бошлаб танловларни электрон тарзда юритиш "E-tendering system" тизимини жорий қилади . Ушбу тизимни жорий қилинишининг иккита асосий сабаблари бор эди, яъни қоғоз сарфини камайтириш ва давлат харидлари тизимида коррупцияни олдини олиш. Японияда бу тизимни жорий қилиниши қисқа фурсатларда асосан йирик қурилиш соҳасида ўз самарасини берди ҳамда давлат харидлари тизимида шаффофлик ва соғлом рақобатни ривожлантирди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда электрон танлов ҳамда электрон тендер савдоларининг жорий этилаётганлигини муҳим ва ижобий ҳолат деб ҳисоблаймиз. Фикримизча, бунинг натижасида қуйидагиларга эришиш мумкин бўлади:

- вақт сарфи ва харидларни амалга ошириш харажатлари камаяди;
- давлат харидлари соҳасидаги коррупцион вазиятлар бартараф этилади;
- танлов ва тендер жараёнида иштирок этувчи товар (иш, хизмат)лар ишлаб чиқарувчилар ўртасида соғлом рақобат муҳити пайдо бўлади;
- бюджет маблағларининг фойдаланиш самарадорлиги ошади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1 Ўзбекистон Республикасининг "Давлат харидлари тўғрисида"ги қонуни, ЎРҚ-472-сон, 2018.

2 Вазирлар Маҳкамасининг 456-сон қарори билан тасдиқланган "Хом ашё, материаллар, бутловчи буюмлар ва асбоб-ускуналар харид қилиш бўйича тендер савдолари ўтказиш тўғрисида"ги низом, 2000.

3 Бурхонов У., Атамурадов Т. Давлат хариди. -Т.: "Fan va texnologiya". 2012.- 152 б.

4 Osamu Koike, "Public Procurement reforms in Japan: Local Challenges for Social Outcomes", Yokohama Journal of Social Sciences, №3. 2015.

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Актам Низамов

Самарқанд Давлат Университети

Иқтисодиёт ва биннес факултети и.ф.н.доц.

Телефон: +99897398717

akhtam.nizamov@mail.ru

Юлдузхон Рахимова

Самарқанд Давлат Университети

Иқтисодиёт ва биннес факултети магистранти

Телефон: +998972861616

yulduzxon.raximova92@mail.ru

http://dx.doi.org/10.26739/conf_04/05/2020-170

Анотация: Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги, унинг ҳолатига характеристика, пандемия шароитида ривожланиш устувор йўналишлари, келажакда тармоқ имкониятидан самарали фойдаланиш бўйича илмий-амалий таклифлар берилган.

Калит сўзлар: Қишлоқ хўжалиги, таҳлил, қонун, пандемия, вазият, истиқбол, таклиф, хулоса.

Мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларини шакллантириш йўлида ислохатлар изчил амалга оширилмоқда. Аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш борасида амалга оширилаётган ишлар ўз самарасини бериб келмоқда. Охирги йиллар мобайнидаги ислохатларни амалга оширилиши Ўзбекистон Республикасини глобал иқтисодиётга интеграциялашувига олиб келди. Жаҳон ҳамжихатлик ташкилотлари билан биргаликда иқтисодиётимизда туб ўзгаришларни кузатишимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги бугунги кунда ҳам етакчи тармоқлардан биридир. Ҳозирги кунда қишлоқ хўжалиги нафақат аҳолининг озиқ-овқатларга бўлган талабини қондиради, балким у енгил саноатни ҳам ривожлантиришда асосий хом ашё базаси бўлиб қолади. 2019 йил якуни бўйича мамлакатимизда қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг барча тармоқлар ялпи қўшилган қийматдаги ҳиссаси 28,1% ташкил этмоқда. Ўзбекистон Республикаси бўйича жами ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари қўйидагича бўлинган: деҳқончиликда донли экинлар 7187,4 минг тонна (2018 йилга нисбатдан 110%), сабзавотлар 9945,5 минг тонна (101,9%), картошка 2950,2 минг тонна (100,3%), чорвачиликда гўшт (тирик вазнда) 2465,0 минг тонна (101,4%), сут 10710,8 минг тонна (102,3%), тухум 7757,4 млн дона (104,0%). Республикада ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини энг кўп қисми яъни 13,5% Самарқанд вилоятига тўғри келади.

Жами ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан 50,2% деҳқончилик маҳсулотларига тўғри келса, қолган 49,8% чорвачилик маҳсулотларидир. Бу маҳсулотларнинг 70,1% деҳқон шахсий ёрдамчи хўжаликларда етиштирилган, 26,9% фермер хўжаликлари ва 3% эса қишлоқ хўжалик фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар томонидан етиштирилган [4].

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини узоқ йилларга мўлжалланган ривожланиш йўналишлари ПФ-5853 сон 23.10.2019 "Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 - 2030 мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"ги фармони ва ПФ-5742 сон 17.06.019 "Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдалаланиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармонида батафсил берилган [1,2].

Бутун дунёдаги 2020 йилнинг бошидаги бошланган корнавирус пандемияси жаҳон иқтисодиётига ва Ўзбекистон иқтисодиётига ҳам салбий таъсир этди. Жаҳон иқтисодиётига таъсирини иқтисодчи олимлар 1-3 трлн АҚШ доллоригача зарар етказди деб баҳоламоқдалар. Пандемиянинг иқтисодиётга зарари суммаси унинг давомийлигига бевосита боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2020 йил 14 - апрель куни глобал инқироз ва пандемия шароитида мамлакат қишлоқ хўжалиги олдида турган долзарб вазифалар муҳокамасига бағишланган видео селектор йиғилиши ўтказди. Унда 2020 йилда мева-сабзавотчилик ва чорвачилик тармоқларида маҳсулот етиштириш ҳажмини 2 баробар ошириш лозимлигини айтиб ўтди. Мева ва сабзавот маҳсулотларини автотранспорт юк ташиш харажатларининг 50% миқдори давлат томонидан қоплаб берилишини алоҳида таъкидлади[3]. Коронавирус пандемияси туфайли мамлакатимиз иқтисодиётига етказилган зарарни қисман бўлсада қишлоқ хўжалиги ҳисобидан қоплаш имконияти мавжуд. Хозирги кунда Ўзбекистон Республикасида аҳолининг 49,5% қишлоқ жойларда истиқомат қилади, умумий ер майдонининг 10% суғориладиган ер, қарийб 50% дашт, яйлов ерлардир. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи 136 корхона, 1319 та фермер ва деҳқон хўжаликлари ва 11208 шахсий томарқа хўжаликлари фаолият кўрсатмоқда. Мева ва сабзавотчиликка ихтисослашган 55 та туман, 86 та кластер ва ва 125 та коперация маҳсулот ишлаб чиқаришда локомотивдир[4].

Бутун Республика бўйича қишлоқ хўжалигига асосий эътибор қаратилиб жойлардаги туманлар сектор раҳбарлари "24 соатлик иш тартиби"га ўтказилган. Дарҳақиқат айни шу кунларда асосий эътиборни қишлоқ хўжалигига қаратмасак эртага "уруғ қадаш" вақтини бой беришимиз мумкин. Бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини глобал инқироз шароитида кескин оширишга комплекс ёндашиш лозим. Яъни қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришдан бошлаб уни харид қилиш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш, сотиш ва экспорт қилиш ҳамда истеъмолчигача етказиб беришгача бўлган барча бўғинларга асосий эътиборни бир хилда қаратиш лозим. Айнан шу бўғинларда ҳосилнинг 1/3 қисми йўқотилади.

Коронавирус пандемияси шароитида кўпгина давлатлар қишлоқ хўжалик маҳсулотларини заҳира сифатида сақлаб, экспортни камайтирмоқда. Бундай вазиятда табиийким мамлакатимизнинг бу маҳсулотларни экспорт қилиш имкониятини кучайтиради. Албатта бундай шароитда мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида биринчи навбатда ички бозорни тўлдиришимиз зарур. Мева-сабзавотларни узоқ муддатга сақлашнинг имконияти камлиги туфайли, ички бозордан ортган қисмини экспортга йўналтириш лозим.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш хажмини кўпайтириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1 Ердан самарали фойдаланиш мақсадида ер майдонларида экин экмаганларга нисбатдан жарима, 1 марта экин экганга ер солиғи, 2 марта экин экганларга солиқ имтиёзлари, 3 марта экган ва иссиқхоналари мавжуд бўлган хўжалик субъектларини солиқдан озод этиш;

2 Ўртача хосилдорлик кўрсаткичидан баланд натижаларга эришган хўжалик субъектларини имтиёзли солиқ, имтиёзли кредит кабилар билан рағбатлантириш;

3 Маҳаллий иккиламчи темир-терсак йиғувчи ташкилот (Вторчерметсырьё) қошида кичик (2-6 сотихга), ўрта (6-20 сотих) ва катта (20 сотих ва ундан юқори) енгил иссиқхона йиғма конструкцияли ишлаб чиқариб сотишни йўлга қўйиш;

4 Ҳар бир туманда ҳар хил мулкчилик формаларига асосланган бир-нечта тайёрлов ташкилотларини барпо этиб, хосилни йиғим-терим вақтида нақд пулга аҳолидан сотиб олишни йўлга қўйиш;

5 Қишлоқ хўжалигида рақобат муҳитини кучайтириш мақсадида деҳқон фермер хўжаликлари қонунда бўлажак хосил эвазига, техника, уруғ, кўчат, минерал ўғитлар, жўжа, бузоқ, ем-хашак таъминоти, ветеринария ва аграномия каби хизматларни ташкил этиш;

6 Тоғ ён бағирларида, дашт ва яйловларда имтиёзли кредит, субсидия эвазига сув насосларини ўрнатиб бериш, ва бунинг асосида боғдорчилик, ғаллачилик ва чорвачиликни ривожлантириш;

7 Суғоришни томчилатиб, ёмғирлатиб каби прогрессив усулларни қўллаганларга нисбатдан имтиёзлар қўллаш;

8 Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилардан харидини ошириш мақсадида нисбатдан арзон автомашинани сотишни йўлга қўйиш, уй-жой олишда имтиёзли кредитлар бериш кабиларни йўлга қўйиш;

9 Хулоса қилиб айтганда ҳар бир қарич ердан унумли фойдаланиш, хосилдорликни ошириш, иш натижасига бўлган маъсулият ва манфаатдорликни оширишга қаратилган шундай чора-тадбирлар нафақат пандемия даврида, балки ундан ҳам кейин амалга оширилиши қишлоқ хўжалигининг имкониятидан самарали фойдаланишга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1 Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармони. П.Ф. 5742 сон 17.06.2019

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 - 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"ги фармони. П.Ф. 5853 сон 23.10.2019

3 Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2020 йил 14 апрель куни "Глобал инқироз ва пандемия шароитида мамлакат қишлоқ хўжалиги олдида турган долзарб вазифалар" муҳокамасига бағишланган видео селектор йиғилишидаги нутқи.

4 Ўзбекистонда 2019 йил ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Тошкент. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси 2020 й.

TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН

"ЎЗБЕКИСТОННИНГ УМИДЛИ ЁШЛАРИ"
МАВЗУСИДАГИ 1-СОН РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ
ТАЛАБА ВА МАГИСТРАНТЛАР ОНЛАЙН
КОНФЕРЕНЦИЯСИНИНГ МАТЕРИАЛЛАРИ
ТЎПЛАМИ

2-қисм | Часть-2 | Part-2

Контакт редакций журналлов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000